
Printed by Mr. L. B. Kokate, at his "Hani
Press, 300 Sadashiva Peth, Poona City

AND

Published by Mr. H. R. Bhagavat, at 6
Sadashiva Peth, Poona City.

अनुक्रमणिका

विषयः ।	पृष्ठान ।
१ अपरोक्षानुभूतिः	१२
२ आत्मबोधः	१३- १८
३ तत्त्वोपदेशः	१९- २६
४ प्रौढानुभूतिः	२७- २९
५ ब्रह्मज्ञानावलीमाला	३०- ३१
६ लघुवाक्य वृत्तिः	३२- ३३
७ वाक्यवृत्तिः	३४- ३८
८ सदाचारानुसधानम्	३९- ४३
९ स्वात्मनिरूपणम्	४४- ५६
१० अद्वैतानुभूतिः	५७- ६३
११ दशश्लोकी	६४- ६५
१२ प्रबोधसुधाकरः	६६- ८८
१३ प्रश्नोत्तररत्नमालिका	८९- ९४
१४ ब्रह्मानुचितनम्	९५- ९७
१५ मोहमुद्गरः	९८-१००
१६ योगतारावली — . ..	१०१-१०५
१७ शतश्लोकी	१०६-१२२
१८ स्वात्मप्रकाशिका	१२३-१२९
१९ सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः	१३०-२१८
२० विवेकचूडामणिः	२१९-२७१

(४)

भूमिका ।

श्रीमदाचार्याणां ब्रह्मसूत्रभाष्यस्य मत्कृतप्रकाशनादनंतरं पंच वर्षा
तीतानि कालस्य । प्रकरणग्रंथानां मुद्रणमारब्धमपि विघ्नबाहुल्यात्परि
क्षमिवासीन्मया । यद्यप्यधुना मुद्रणाव्वनः पारं न गतोऽहं, तथापि
द्रष्टुं समर्थोऽस्मीत्येतदपि भगवत्कृपाप्रसाद एव । किंबहुना ।

संशोधकः प्रकाशकश्च ।

श्रीशंकराचार्यविरचितप्रकरणग्रंथसंग्रहः ।

॥ अपरोक्षानुभूतिः॥

श्रीहरि परमानन्दमुपदेष्टारमीश्वरम् ।
व्यापकं सर्वलोकानां कारणं तं नमाम्यहम् ॥ १ ॥
अपरोक्षानुभूतिर्वै प्रोच्यते मोक्षसिद्धये ।
सद्भिरेषा प्रयत्नेन वीक्षणीया मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥
स्ववर्णाश्रमधर्मेण तपसा हरितोपणात् ।
साधनं प्रमेवेत्पुंसां वैराग्यादिचतुष्टयम् ॥ ३ ॥
ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यं विषयेष्वनु ।
यथैव काकविष्टायां वैराग्यं तद्विनिर्मलम् ॥ ४ ॥
नित्यमात्मस्वरूपं हि दृश्यं तद्विपरीतगम् ।
एवं यो निश्चयः सम्यग्विवेको वस्तुनः स वै ॥ ५ ॥
सदैव वासनात्यागः शमोऽयमिति शब्दितः ।
निग्रहो बाह्यवृत्तीनां दम इत्यभिधीयते ॥ ६ ॥
विषयेभ्यः परावृत्तिः परमोपरतिर्हि सा ।
सहनं सर्वदुःखानां तितिक्षा सा शुभा मता ॥ ७ ॥
निगमाचार्यवाक्येषु भाक्तिः श्रद्धेति विश्रुता ।
चित्तैकाग्र्यं तु सहस्रस्य समाधानमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥
ससारबधनिर्मुक्तिः कथं मे स्यात्कदा विभो ।

अपरोक्षानुभूतिः ।

इति या सुदृढा बुद्धिर्वक्तव्या सा मुमुक्षुता ॥ ९ ॥

उक्तसाधनयुक्तेन विचारः पुरुषेण हि ।

कर्तव्यो ज्ञानसिद्ध्यर्थमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १० ॥

नोत्पद्यते विना ज्ञानं विचारेणान्यसाधनैः ।

यथा पदार्थभानं हि प्रकाशेन विना क्वचित् ॥ ११ ॥

कोऽहं कथमिदं जातं को वा कर्ताऽस्य विद्यते ।

उपादानं किमस्तीह विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १२ ॥

नाहं भूतगणो देहो नाहं चाक्षर्गणस्तथा ।

एतद्विलक्षणः कश्चिद्विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १३ ॥

अज्ञानप्रभवं सर्वज्ञानेन प्रविलीयते ।

संकल्पो विविधः कर्ता विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १४ ॥

एतयोर्यदुपादानमेक सूक्ष्मं सदव्ययम् ।

यथैव मृद्वटादीनां विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १५ ॥

अहमेकोऽपि सूक्ष्मश्च ज्ञाता साक्षी सदव्ययः ।

तदहं नात्र संदेहो विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १६ ॥

आत्मा विनिष्कलो ह्येको देहो बहुभिरावृतः ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १७ ॥

आत्मा नियामकश्चान्तर्देहो बाह्यो नियामकः ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १८ ॥

आत्मा ज्ञानमयः पुण्यो देहो मांसमयोऽशुचिः ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १९ ॥

आत्मा प्रकाशकः स्वच्छो देहस्तामस उच्यते ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ २० ॥

आत्मा नित्यो हि सद्रूपो देहोऽनित्यो ह्यसन्मयः ।

आत्मनस्तत्प्रकाशत्वं यत्पदार्थावभासनेम् ।
 नाग्न्यादिदीप्तिवद्दीप्तिर्भवत्यान्वयं यतो निशि ॥ २२
 देहोऽहमित्यय-भूदो मत्वा तिष्ठत्यहो जनः ।
 ममायमित्यपि ज्ञात्वा घटद्रष्टेव सर्वदा ॥ २३ ॥
 ब्रह्मैवाहं समः शान्तः सच्चिदानन्दलक्षणः ।
 नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २४ ॥
 निर्विकारो निराकारो निरवद्योऽहमव्ययः ।
 नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २५ ॥
 निरामयो निराभासो निर्विकल्पोऽहमाततः ।
 नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २६ ॥
 निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो नित्यमुक्तोऽहमच्युतः ।
 नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २७ ॥
 निर्मलो निश्चलोऽनतः शुद्धोऽहमजरोऽमरः ।
 नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २८ ॥
 स्वदेहे शोभन सन्त पुरुषाख्यं च समतम् ।
 किं मूर्खं शून्यमात्मानं देहांतीत करोपि भो ॥ २९ ॥
 स्वात्मानं शृणु मूर्खं त्वं श्रुत्या युक्त्या च पूरुषम् ।
 देहांतीतं सदाकारं सदुर्दृशं भवादृशैः ॥ ३० ॥
 अहङ्गत्वेन विल्यात एक एव स्थितः परः ।
 स्थूलत्वान्नैकता प्राप्तः कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३१ ॥
 अहं द्रष्टृतया सिद्धो देहो दृश्यतया स्थितः ।
 ममायमिति निर्देशात्कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३२ ॥
 अहं विकारहीनस्तु देहो नित्यं विकारवान् ।
 इति, प्रतीयते साक्षात्कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३३ ॥
 यस्मात्परमिति श्रुत्या तया पूरुषलक्षणम् ।

अपरोक्षानुभूतिः ।

विनिर्णीतं विमूढेन कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३४ ॥

सर्वं पुरुष एवेति सूक्ते पुरुषसंज्ञिते ।

अप्युच्यते यतः श्रुत्या कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३५ ॥

असंगः पुरुषः प्रोक्तो बृहदारण्यकेऽपि च ।

अनन्तमलसंश्लिष्टः कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३६ ॥

तत्रैव च समाख्यातः स्वयंज्योतिर्हि पुरुषः ।

जडः परप्रकाशोऽयं कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३७ ॥

प्रोक्तोऽपि कर्मकाण्डेन ह्यात्मा देहाद्विलक्षणः ।

नित्यश्च तत्फलं भुङ्क्ते देहपातादनन्तरम् ॥ ३८ ॥

लिङ्गं चानेकसयुक्तं चलं दृश्य विकारि च ।

अव्यापकमसद्रूपं तत्कथं स्यात्पुमानयम् ॥ ३९ ॥

एवं देहद्वयादन्य आत्मा पुरुष ईश्वरः ।

सर्वात्मा सर्वरूपश्च सर्वातीतोऽहमव्ययः ॥ ४० ॥

इत्यात्मदेहभावेन प्रपञ्चस्यैव सत्यता ।

यथोक्ता तर्कशास्त्रेण ततः किं पुरुषार्थता ॥ ४१ ॥

इत्यात्मदेहभेदेन देहात्मत्वं निवारितम् ।

इदानीं देहभेदस्य ह्यसत्त्व स्फुटमुच्यते ॥ ४२ ॥

चैतन्यस्यैकरूपत्वाद्भेदो युक्तो न कर्हिचित् ।

जीवत्वं च मृपा ज्ञेयं रज्जौ सर्पग्रहो यथा ॥ ४३ ॥

रज्ज्वज्जानात्क्षणेनैव यद्वद्रज्जुर्हि सर्पिणी ।

भाति तद्वच्चितिः साक्षाद्विश्वाकारेण केवला ॥ ४४ ॥

उपादानं प्रपञ्चस्य ब्रह्मणोऽन्यन्न विद्यते ।

तस्मात्सर्वप्रपञ्चोऽयं ब्रह्मैवास्ति न चैतरत् ॥ ४५ ॥

व्याप्यव्यापकता मिथ्या सर्वमात्मेति शासनात् ।

इति ज्ञाते परे तत्त्वे भेदस्यावसरः कुतः ॥ ४६ ॥

श्रुत्या निवारितं नूनं नानात्वं स्वमुखेन हि ।
 कथं भासो भवेदन्यः स्थिते चाद्वयकारणे ॥ ४७ ॥
 दोषोऽपि विहितः श्रुत्या मृत्योर्मृत्युं स गच्छति ।
 इह पश्यति नानात्वं मायया वंचितो नरः ॥ ४८ ॥
 ब्रह्मणः सर्वभूतानि जायन्ते परमात्मनः ।
 तस्मादेतानि ब्रह्मैव भवन्तीत्यवधारयेत् ॥ ४९ ॥
 ब्रह्मैव सर्वनामानि रूपाणि विविधानि च ।
 कर्माण्यपि समग्राणि विभर्तीति श्रुतिर्जगौ ॥ ५० ॥
 सुवर्णाज्जायमानस्य सुवर्णत्वं च शाश्वतम् ।
 ब्रह्मणो जायमानस्य ब्रह्मत्वं च तथा भवेत् ॥ ५१ ॥
 स्वल्पमप्यंतरं कृत्वा जीवात्मपरमात्मनो ।
 योऽवतिष्ठति मूढात्मा भयं तस्याभिभाषितम् ॥ ५२ ॥
 यत्राज्ञानाद्भवेद्वैतमितरस्तत्र पश्यति ।
 आत्मत्वेन यदा सर्वं नेतरस्तत्र चाप्यपि ॥ ५३ ॥
 यस्मिन्सर्वाणि भूतानि ह्यात्मत्वेन विजानतः ।
 न वै तस्य भवेन्मोहो न च शोकोऽद्वितीयतः ॥ ५४ ॥
 अयमात्मा हि ब्रह्मैव सर्वात्मकतया स्थितः ।
 इति निर्धारितं श्रुत्या बृहदारण्यसंस्थया ॥ ५५ ॥
 अनुभूतोऽप्ययं लोको व्यवहारक्षमोऽपि सन् ।
 असद्वृत्तो यथा स्वप्न उत्तरक्षणबाधतः ॥ ५६ ॥
 स्वप्नो जागरणेऽलीकः स्वप्नेऽपि न हि जागरः ।
 द्वयमेव लये नास्ति लयोऽपि ह्युभयौर्न च ॥ ५७ ॥
 त्रयमेवं भवेन्मिथ्या गुणत्रयविनिर्मितम् ।
 अस्य द्रष्टा गुणातीतो नित्यो ह्येकश्चिदात्मकः ॥ ५८ ॥
 यद्वन्मृदि घटभ्रान्तिं शुक्लौ वा रजतस्थितिम् ।

अपरोक्षानुभूतिः ।

तद्वद्ब्रह्माणि जीवत्वं भ्रात्या पश्यति न स्वतः ॥ ५९ ॥
यथा मृदि घटो नाम कनके कुंडलाभिधा ।
शुक्तौ हि रजतंख्यातिर्जीवशब्दस्तथा परे ॥ ६० ॥
यथैव व्योम्नि नीलत्वं यथा नीरं मरुस्थले ।
पुरुषत्वं यथा स्थाणौ तद्वद्विश्वं चिदात्मनि ॥ ६१ ॥
यथैव शून्ये वेतालो गंधर्वाणां परं यथा ।
यथाऽऽकाशे द्विचंद्रत्वं तद्वत्सत्ये जगत्स्थितिः ॥ ६२ ॥
यथा तरंगकल्लोलैर्जलमेव स्फुरत्यलम् ।
पात्ररूपेण ताम्रं हि ब्रह्मांडैघैस्तथाऽऽत्मता ॥ ६३ ॥
घटनाम्ना यथा पृथ्वी पटनाम्ना हि तंतवः ।
जगन्नाम्ना चिदाभाति ज्ञेयं तत्तदभावतः ॥ ६४ ॥
सर्वोऽपि व्यवहारस्तु ब्रह्मणा क्रियते जनैः ।
अज्ञानान्न विजानन्ति मृदेव हि घटादिकम् ॥ ६५ ॥
कार्यकारणता नित्यमास्ते घटमृदेर्यथा ।
तथैव श्रुतियुक्तिभ्यां प्रपंचब्रह्मणोरिह ॥ ६६ ॥
गृह्यमाणे घटे यद्वन्मृत्तिका भाति वै बलात् ।
वीक्ष्यमाणे प्रपंचेऽपि ब्रह्मैवाभाति भासुरम् ॥ ६७ ॥
सदैवात्मा विशुद्धोऽपि ह्यशुद्धो भाति वै सदा ।
यथैव द्विविधा रज्जुर्ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽनिगम् ॥ ६८ ॥
यथैव मृन्मयः कुम्भस्तद्वद्देहोऽपि चिन्मयः ।
आत्मानात्मविभागोऽयं मुधैव क्रियते बुधैः ॥ ६९ ॥
सर्पत्वेन यथा रज्जू रजतत्वेन शुक्तिका ।
विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७० ॥
घटत्वेन यथा पृथ्वी पटत्वेनेव तंतवः ।
विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७१ ॥

कनकं कुण्डलत्वेन तरंगत्वेन वै जलम् ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७२ ॥
 चोरत्वेन यथा स्थाणुर्जलत्वेन मरीचिका ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७३ ॥
 गृहत्वेनेव काष्ठानि खड्गत्वेनेव लोहता ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७४ ॥
 यथा वृक्षविपर्यासो जलाद्भवति कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७५ ॥
 पोतेन गच्छतः पुंसः सर्वं भातीव चंचलम् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७६ ॥
 पीतत्वं हि यथा शुभ्रे दोषाद्भवति कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७७ ॥
 चक्षुर्म्यां भ्रमशीलाम्यां सर्वं भाति भ्रमात्मकम् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७८ ॥
 अलातं भ्रमणेनैव वर्तुलं भाति सूर्यवत् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७९ ॥
 महत्त्वे सर्ववस्तूनामणुत्वं ह्यतिदूरतः ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८० ॥
 सूक्ष्मत्वे सर्ववस्तूनां स्थूलत्वं चोपनेत्रतः ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८१ ॥
 काचभूमौ जलत्वं वा जलभूमौ हि काचता ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८२ ॥
 यद्वदमौ मणित्वं हि मणौ वा वह्निता पुमान् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८३ ॥
 अग्नेषु सत्सु धावत्सु सोमो धावति भाति वै ।

तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८४ ॥
 यथैव दिग्विपर्यासो मोहाद्भवति कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८५ ॥
 यथा शशी जले भाति चंचलत्वेन कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८६ ॥
 एवमात्मन्यविद्यातो देहाध्यासो हि जायते ।
 स एवात्मा परिज्ञातो लीयते च परात्मनि ॥ ८७ ॥
 सर्वमात्मतया ज्ञातं जगत्स्थावरजंगमम् ।
 अभावात्सर्वभावानां देहानां चात्मता कुतः ॥ ८८ ॥
 आत्मानं सततं जानन् कालं नय महामते ।
 प्रारब्धमखिलं भुञ्जन्नेद्वेगं कर्तुमर्हसि ॥ ८९ ॥
 उत्पन्नेऽप्यात्माविज्ञाने प्रारब्ध नैव मुञ्चति ।
 इति यच्छ्रूयते शास्त्रे तन्निराक्रियतेऽधुना ॥ ९० ॥
 तत्त्वज्ञानोदयादूर्ध्वं प्रारब्ध नैव विद्यते ।
 देहादीनामसत्यत्वाद्यथा स्वप्नो विबोधतः ॥ ९१ ॥
 कर्म जन्मान्तरकृतं प्रारब्धमिति कीर्तितम् ।
 तच्च जन्मान्तराभावात्पुंसो नैवास्ति कर्हिचित् ॥ ९२ ॥
 स्वप्नदेहो यथाऽध्यस्तस्तथैवायं हि देहकः ।
 अध्यस्तस्य कुतो जन्म जन्माभावे हि तत्कुतः ॥ ९३ ॥
 उपादानं प्रपञ्चस्य मृद्वाण्डस्येव कथ्यते ।
 अज्ञानं चैव वेदान्तैस्तास्मिन्नाष्टे क्व विश्वता ॥ ९४ ॥
 यथा रज्जुं परित्यज्य सर्पं गृह्णाति वै भ्रमात् ।
 तद्वत्सत्यमविज्ञाय जगत्पश्यति मूढधीः ॥ ९५ ॥
 रज्जुरूपे परिज्ञाते सर्पभ्रांतिर्न तिष्ठति ।
 अधिष्ठाने तथा ज्ञाते प्रपञ्चः शून्यतां व्रजेत् ॥ ९६ ॥

देहस्यापि प्रपञ्चत्वात्प्रारब्धावस्थितिः कुतः ।
 अज्ञानिजनबोधार्थं प्रारब्धं वक्ति वै श्रुतिः ॥ ९७ ॥
 क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ।
 बहुत्वं तन्निषेधार्थं श्रुत्या गीतं च यत्स्फुटम् ॥ ९८ ॥
 उच्यतेऽङ्गैर्वलाच्चैतत्तदानीयद्वयागमः ।
 वेदान्तमतहानं च यतो ज्ञानमिति श्रुतिः ॥ ९९ ॥
 त्रिपञ्चांगान्यथो वक्ष्ये पूर्वोक्तस्य हि लब्धये ।
 तैश्च सर्वैः सदा कार्यं निदिध्यासनमेव तु ॥ १०० ॥
 नित्याभ्यासादृते प्राप्तिर्न भवेत्सच्चिदात्मन ।
 तस्माद्ब्रह्म निदिध्यासेज्जिज्ञासुः श्रेयसे चिरम् ॥ १०१ ॥
 यमो हि नियमस्त्यागो मौनं देशश्च कालतः ।
 आसनं मूलबन्धश्च देहसाम्यं च दृक्स्थितिः ॥ १०२ ॥
 प्राणसंयमनं चैव प्रत्याहारश्च धारणा ।
 आत्मध्यानं समाधिश्च प्रोक्तान्यङ्गानि वै क्रमात् ॥ १०३ ॥
 सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिद्रियग्रामसंयमः ।
 यमोऽयमिति सप्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ॥ १०४ ॥
 सजातीयप्रवाहश्च विजातीयतिरस्कृतिः ।
 नियमो हि परानन्दो नियमात्क्रियते बुधैः ॥ १०५ ॥
 त्यागः प्रपञ्चरूपस्य चिदात्मत्वावलोकनात् ।
 त्यागो हि महतां पूज्यः सद्यो मोक्षमयो यतः ॥ १०६ ॥
 यतो वाचो निर्वर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।
 यन्मौनं योगिभिर्गम्य तद्भजेत्सर्वदा बुधः ॥ १०७ ॥
 वाचो यस्मान्निर्वर्तन्ते तद्वक्तुं केन शक्यते ।
 प्रपञ्चो यदि वक्तव्यः सोऽपि शब्दविवर्जितः ॥ १०८ ॥
 इति वा तद्भवेन्मौनं सत्तां सहजसंज्ञितम् ।

गिरा मौनं तु बालानां प्रयुक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥ १०९ ॥
 आदावन्ते च मध्ये च जनो यस्मिन्न विद्यते ।
 येनेदं सततं व्याप्तं स देशो विजनः स्मृतः ॥ ११० ॥
 कलनात्सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां निमेयतः ।
 कालशब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्द अद्वयः ॥ १११ ॥
 सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्रं ब्रह्मचिन्तनम् ।
 आसनं तद्विजानीयान्नेतरत्सुखनाशनम् ॥ ११२ ॥
 सिद्धं यत्सर्वभूतादि विश्वाधिष्ठानमव्ययम् ।
 यस्मिन्सिद्धाः समाविष्टास्तद्वै सिद्धासन विदुः ॥ ११३ ॥
 यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबधनम् ।
 मूलबधः सदा सेव्यो योगोऽसौ राजयोगिनाम् ॥ ११४ ॥
 अंगानां समतां विद्यात्समे ब्रह्मणि लीयते ।
 नो चेन्नैव समानत्वमृजुत्वं शुष्कवृक्षवत् ॥ ११५ ॥
 दृष्टिं ज्ञानमयीं कृत्वा पश्येद्ब्रह्ममयं जगत् ।
 सा दृष्टिः परमोदारा न नासाग्रावलोकिनी ॥ ११६ ॥
 द्रष्टृदर्शनदृश्यानां विरामो यत्र वा भवेत् ।
 दृष्टिस्तत्रैव कर्तव्या न नासाग्रावलोकिनी ॥ ११७ ॥
 चित्तादिसर्वभावेषु ब्रह्मत्वेनैव भावनात् ।
 विरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उच्यते ॥ ११८ ॥
 निषेधनं प्रपञ्चस्य रेचकाख्यं समीरणः ।
 ब्रह्मैवास्मीति या वृत्तिः पूरको वायुरीरितः ॥ ११९ ॥
 ततस्तद्वृत्तिनैश्चल्यं कुम्भकं प्राणसंयमः ।
 अयं चापि प्रबुद्धानामज्ञानां घ्राणपीडनम् ॥ १२० ॥
 विषयेष्वात्मतां दृष्ट्वा मनसाश्चिति मज्जनम् ।
 प्रत्याहारः स विज्ञेयोऽभ्यसनीयो मुमुक्षुभिः ॥ १२१ ॥

यत्र यत्र मनो याति ब्रह्मणस्तत्र दर्शनात् ।
 मनसो धारणं चैव धारणा सा परा मता ॥ १२२ ॥
 ब्रह्मैवास्मीति सद्वृत्त्या निरालंबतया स्थितिः ।
 ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्ददायिनी ॥ १२३ ॥
 निर्विकारतया वृत्त्या ब्रह्माकारतया पुनः ।
 वृत्तिविस्मरण सम्यक् समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥ १२४ ॥
 एवं चाकृतिमानन्दं तावत्साधु समभ्यसेत् ।
 वक्ष्यो यावत्क्षणात्पुनः प्रयुक्तः सभवेत्स्वयम् ॥ १२५ ॥
 ततः साधननिर्मुक्तः सिद्धो भवति योगिरात् ।
 तत्स्वरूपं न चैकस्य विषयो मनसो गिराम् ॥ १२६ ॥
 समाधौ क्रियमाणे तु विघ्ना आयान्ति वै बलात् ।
 अनुसंधानराहित्यमालस्यं भोगलालसम् ॥ १२७ ॥
 लयस्तमश्च विक्षेपो रसास्वादश्च शून्यता ।
 एवं यद्विघ्नबाहुल्यं त्याज्यं ब्रह्मविदा शनैः ॥ १२८ ॥
 भाववृत्त्या हि भावत्वं शून्यवृत्त्या हि शून्यता ।
 पूर्णवृत्त्या हि पूर्णत्वं तथा पूर्णत्वमभ्यसेत् ॥ १२९ ॥
 ये हि वृत्तिं जहत्येनां ब्रह्माख्या पावनीं पराम् ।
 ब्रूयैव ते तु जीवन्ति पशुभिश्च समा नराः ॥ १३० ॥
 ये हि वृत्तिं विजानन्ति ये ज्ञात्वा वर्धयन्त्यपि ।
 ये वै सत्पुरुषा धन्या वद्यास्ते भुवनत्रये ॥ १३१ ॥
 येषां वृत्तिः समावृद्धा परिपक्वा च सा पुनः ।
 ते वै सब्रह्मतां प्राप्ता नेतरे शब्दवादिनः ॥ १३२ ॥
 कुशला ब्रह्मवार्ताया वृत्तिहीना सुरागिणः ।
 ते ह्यज्ञानितमा नून पुनरायान्ति यान्ति च ॥ १३३ ॥
 निमेषार्धं न तिष्ठन्ति वृत्तिं ब्रह्ममयीं विना ।

यथा तिष्ठन्ति ब्रह्माद्याः सनकाद्याः शुकादयः ॥१३४॥
 कार्ये कारणताऽऽयाता कारणे न हि कार्यता ।
 कारणत्वं ततो गच्छेत्कार्याभावे विचारतः ॥१३५॥
 अथ शुद्धं भवेद्वस्तु यद्वै वाचामगोचरम् ।
 द्रष्टव्यं मृद्वटेनैव दृष्टान्तेन पुनः पुनः ॥१३६॥
 अनेनैव प्रकारेण वृत्तिर्ब्रह्मात्मिका भवेत् ।
 उदेति शुद्धचित्तानां वृत्तिज्ञानं ततः परम् ॥१३७॥
 कारणं व्यतिरेकेण पुमानादौ विलोकयेत् ।
 अन्वयेन पुनस्ताद्वि कार्ये नित्यं प्रपश्यति ॥१३८॥
 कार्ये हि कारण पश्येत्पश्चात्कार्यं विसर्जयेत् ।
 कारणत्वं ततो नश्येदवशिष्टं भवेन्सुनिः ॥१३९॥
 भावितं तीव्रवेगेन वस्तु यन्निश्चयात्मना ।
 पुमांस्ताद्वि भवेच्छीघ्रं ज्ञेयं भ्रमरकीटवत् ॥१४०॥
 अदृश्यं भावरूपं च सर्वमेतच्चिदात्मकम् ।
 सावधानतया नित्यं स्वात्मानं भावयेद्बुधः ॥१४१॥
 दृश्यं ह्यदृश्यतां नीत्वा ब्रह्माकारेण चिंतयेत् ।
 विद्वानित्यसुखे तिष्ठेद्विया चिद्रसपूर्णया ॥१४२॥
 एभिरंगैः समायुक्तो राजयोगे उदाहृतः ।
 किञ्चित्पक्वकपायाणां हठयोगेन संयुतः ॥१४३॥
 परिपक्वं मनो येषां केवलोऽयं च सिद्धिदः ।
 गुरुदैवतभक्तानां सर्वेषां सुलभो जवात् ॥१४४॥

इति अपरोक्षानुभूतिः समाप्ता ॥

॥ आत्मबोध ॥

तपोभिः क्षीणपापानां शान्तानां वीतरागिणाम् ।
 मुमुक्षूणामपेक्ष्योऽयमात्मबोधो विधीयते ॥१॥
 बोधोऽन्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् ।
 पाकस्य वह्निवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सिध्यति ॥२॥
 अविरोधितया कर्म नाविद्यां विनिवर्तयेत् ।
 विद्याऽविद्यां निहन्त्येव तेजस्तिमिरसघवत् ॥३॥
 अविच्छिन्न इवाज्ञानात्तन्नाशे सति केवलः ।
 स्वयं प्रकाशते ह्यात्मा मेघापायेऽशुमानिव ॥४॥
 अज्ञानकलुषं जीवं ज्ञानाभ्यासाद्विनिर्मलम् ।
 कृत्वा ज्ञानं स्वय नश्येज्जल कतकरेणुवत् ॥५॥
 संसारः स्वप्नतुल्यो हि रागद्वेषादिसकुलः ।
 स्वकाले सत्यवद्भाति प्रबोधे सत्यसद्भवेत् ॥६॥
 तावत्सत्यं जगद्भाति शुक्तिकारजतं यथा ।
 यावन्न ज्ञायते ब्रह्म सर्वाधिष्ठानमद्वयम् ॥७॥
 उपादानेऽखिलाधारे जगान्ति परमेश्वरे ।
 सर्गस्थितिलयान्यान्ति बुद्बुदानीव वारिणि ॥८॥
 सच्चिदात्मन्यनुस्यूते नित्ये विष्णौ प्रकल्पिताः ।
 व्यक्तयो विविधाः सर्वा हाटके कटकादिवत् ॥९॥
 यथाऽकाशो हृषीकेशो नानोपाधिगतो विभुः ।
 तद्भेदाद्विभक्तवद्भाति तन्नाशे केवलो भवेत् ॥१०॥
 नानोपाधिवशादेव जातिनामाश्रमादयः ॥
 आत्मन्यारोपितास्तोये रसवर्णादिभेदवत् ॥ ११ ॥

पंचीकृतमहाभूतसंभवं कर्मसंचितम् ।
 शरीरं सुखदुःखानां भोगायतनमुच्यते ॥ १२ ॥
 पंचप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितम् ।
 अपंचीकृतभूतोत्थं सूक्ष्मांगं भोगसाधनम् ॥ १३ ॥
 अनाद्यविद्याऽनिर्वान्या कारणोपाधिरुच्यते ।
 उपाधिप्रितयादन्यमात्मानमवधारयेत् ॥ १४ ॥
 पंचकोशादियोगेन तत्तन्मय इव स्थितः ।
 शुद्धात्मा नीलवस्त्रादियोगेन स्फटिको यथा ॥ १५ ॥
 वपुस्तुषादिभिः कोशैर्युक्तं युक्त्यवघाततः ।
 आत्मानमान्तरं शुद्धं विविन्यात्तदुलं यथा ॥ १६ ॥
 सदा सर्वगतोऽप्यात्मा न सर्वत्रावभासते ।
 बुद्धावेवावभासेत स्वच्छेषु प्रतिबिंबवत् ॥ १७ ॥
 देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्रकृतिभ्यो विलक्षणम् ।
 तद्भृत्तिसाक्षिणं विद्यादात्मानं राजवत्सदा ॥ १८ ॥
 व्यापृतेष्विन्द्रियेष्व्यात्मा व्यापारीवाविवेकिनाम् ।
 दृश्यतेऽन्त्रेषु धावत्सु धावन्निव यथा शरी ॥ १९ ॥
 आत्मचैतन्यमाश्रित्य देहेन्द्रियमनोधियः ।
 स्वक्रियार्थेषु वर्तन्ते सूर्यालोकं यथा जनाः ॥ २० ॥
 देहेन्द्रियगुणान्कर्माण्यमले सच्चिदात्मनि ।
 अध्यस्यन्त्यविवेकेन गगने नीलतादिचत् ॥ २१ ॥
 अज्ञानान्मानसोपाधेः कर्तृत्वादीनि चात्मनि ।
 कल्प्यन्तेऽम्बुगते चन्द्रे चलनादि यथाभसः ॥ २२ ॥
 रागेच्छासुखदुःखादि बुद्धौ सत्या प्रवर्तते ।
 सुषुप्तौ नास्ति तन्नाशे तस्माद्बुद्धेस्तु नात्मनः ॥ २३ ॥
 प्रकाशोऽर्कस्य तोयस्य शैत्यमग्नेर्यथोष्णता ।

स्वभावः सच्चिदानन्दनित्यनिर्मलतात्मनः ॥ २४ ॥
 आत्मनः सच्चिदंशश्च बुद्धेर्वृत्तिरिति द्वयम् ।
 संयोज्य चाविवेकेन जानामीति प्रवर्तते ॥ २५ ॥
 आत्मनो विक्रिया नास्ति बुद्धेर्बोधो न जात्वपि ।
 जीवः सर्वमलं ज्ञाता कर्ता द्रष्टेति मुह्यति ॥ २६ ॥
 रज्जुसर्पवदात्मानं जीव ज्ञात्वा भयं वहेत् ।
 नाह जीवः परात्मेति ज्ञातश्चेन्निर्मयो भवेत् ॥ २७ ॥
 आत्मावभासयत्येको बुद्ध्यादीर्नाद्रियाणि हि ।
 दीपो घटादिवत्स्वात्मा जडैस्तैर्नावभास्यते ॥ २८ ॥
 स्वबोधे नान्यबोधेच्छा बोधरूपतयात्मनः ।
 न दीपस्यान्यदीपेच्छा यथा स्वात्मप्रकाशने ॥ २९ ॥
 निषिध्य निखिलोपाधीनेति नेतीति वाक्यतः ।
 विद्यादैक्यं महावाक्यैर्जीवात्मपरमात्मनोः ॥ ३० ॥
 आविद्यक शरीरादि दृश्य बुद्बुदवत्क्षरम् ।
 एतद्विलक्षण विद्यादह ब्रह्मेति निर्मलम् ॥ ३१ ॥
 देहान्यत्वान्न मे जन्मजराकार्श्यलयादयः ।
 शब्दादिविषयैः सगो निरिन्द्रियतया न च ॥ ३२ ॥
 अमनस्त्वान्न मे दुःखरागद्वेषभयादयः ।
 अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इत्यादिश्रुतिशासनात् ॥ ३३ ॥
 निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो निर्विकल्पो निरंजनः ।
 निर्विकारो निराकारो नित्यमुक्तोऽस्मि निर्मलः ॥ ३४ ॥
 अहमाकाशवत्सर्व बहिरुत्तर्गतोऽच्युतः ।
 सदा सर्वसमः सिद्धो निःसगो निर्मलोऽचलः ॥ ३५ ॥
 नित्यशुद्धविमुक्तैकमखडानन्दमद्वयम् ।
 सत्य ज्ञानमनत यत्पर ब्रह्माहमेव तत् ॥ ३६ ॥

एवं निरंतरकृता ब्रह्मैवास्मीति वासना ।
 हरत्याविद्याविक्षेपान् रोगानिव रसायनम् ॥ ३७ ॥
 विविक्तदेश आसीनो विरागो विजितेन्द्रियः ।
 भावयेदेकमात्मानं तमनंतमनन्यधीः ॥ ३८ ॥
 आत्मन्येवाखिलं दृश्यं प्रविलाप्य धिया सुधीः ।
 भावयेदेकमात्मानं निर्मलाकाशवत्सदा ॥ ३९ ॥
 रूपवर्णादिकं सर्वं विहाय परमार्थवित् ।
 परिपूर्णचिदानंदस्वरूपेणावतिष्ठते ॥ ४० ॥
 ज्ञातृज्ञानज्ञेयभेदः परात्मनि न विद्यते ।
 चिदानंदैकरूपत्वाद्दीप्यते स्वयमेव सः ॥ ४१ ॥
 एवमात्मारणौ ध्यानमथने सतत कृते ।
 उदितावगतिज्वाला सर्वज्ञानेधनं दहेत् ॥ ४२ ॥
 अरुणेनेव बोधेन पूर्वं सतमसे हृते ।
 तत आविर्भवेदात्मा स्वयमेवांशुमानिव ॥ ४३ ॥
 आत्मा तु सततं प्राप्तोऽप्यप्राप्तवदविद्यया ।
 तन्नाशे प्राप्तवद्भाति स्वकंठाभरणं यथा ॥ ४४ ॥
 स्थाणौ पुरुषवद्भात्या कृता ब्रह्माणि जीवता ।
 जीवस्य तात्त्विके रूपे तस्मिन्दृष्टे निवर्तते ॥ ४५ ॥
 तत्त्वस्वरूपानुभवादुत्पन्नं ज्ञानमंजसा ।
 अहं ममेति चाज्ञानं बाधते दिग्भ्रमादिवत् ॥ ४६ ॥
 सम्यग्विज्ञानवान्योगी स्वात्मन्येवाखिल स्थितम् ।
 एकं च सर्वमात्मानमीक्षते ज्ञानचक्षुषा ॥ ४७ ॥
 आत्मैवेदं जगत्सर्वमात्मनोऽन्यन्न किंचन ।
 मृदो यद्वद्वटादीनि स्वात्मानं सर्वमीक्षते ॥ ४८ ॥
 जीवन्मुक्तस्तु तद्विद्वान्पूर्वोपाधिगुणांस्त्यजेत् ।

स सच्चिदादिधर्मत्वं भेजे भ्रमरकीटवत् ॥ ४९ ॥
 तीर्त्वा मोहार्णव हत्वा रागद्वेषादिराक्षसान् ।
 योगी शान्तिसमायुक्त आत्मा रामो विराजते ॥ ५० ॥
 बाह्यानित्यसुखासक्तिं हित्वात्मसुखनिर्वृतः ।
 घटस्थदीपवच्छब्दतरेव प्रकाशते ॥ ५१ ॥
 उपाधिस्थोऽपि तद्धर्मैरलितो व्योमवन्मुनिः ।
 सर्वविन्मूढवत्तिष्ठेदसक्तो वायुवच्चरेत् ॥ ५२ ॥
 उपाधिविलयाद्विष्णौ निर्विशेष विशेन्मुनिः ।
 जले जल विद्यद्योम्नि तेजस्तैर्जसि वा यथा ॥ ५३ ॥
 यल्लभान्नापरो लाभो यत्सुखान्नापरं सुखम् ।
 यज्ज्ञानान्नापरं ज्ञानं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५४ ॥
 यदृष्ट्वा नापर दृश्यं यद्भूत्वा न पुनर्भवः ।
 यज्ज्ञान्वा नापरं ज्ञेयं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५५ ॥
 तिर्यगूर्ध्वमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम् ।
 अनत नित्यमेक यत्तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५६ ॥
 अतद्व्यावृत्तिरूपेण वेदान्तैर्लक्ष्यतेऽव्ययम् ।
 अखंडानन्दमेक यत्तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५७ ॥
 अखंडानन्दरूपस्य तस्यानन्दलवाश्रिताः ।
 ब्रह्माद्यास्तारतम्येन भवत्यानदिनोऽखिलाः ॥ ५८ ॥
 तदुक्तमखिलं वस्तु व्यवहारश्चिदन्वितः ।
 तस्मात्सर्वगत ब्रह्म क्षीरे सर्पिरिवाखिले ॥ ५९ ॥
 अनप्यस्थूलमहस्वमदीर्घमजमव्ययम् ।
 अरूपगुणवर्णाख्यं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ६० ॥
 यद्भासा भासतेऽर्कादि भास्यैर्यत्तु न भास्यते ।
 येन सर्वमिदं भाति तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ६१ ॥

स्वयमंतर्बहिर्व्याप्य भासयन्नखिलं जगत् ।
 ब्रह्म प्रकाशते वह्निप्रतप्तायसर्पिण्डवत् ॥ ६२ ॥
 जगद्विलक्षणं ब्रह्म ब्रह्मणोऽन्यन्न किंचन ।
 ब्रह्मान्यद्भाति चेन्मिथ्या यथा मरुमरीचिका ॥ ६३ ॥
 दृश्यते श्रूयते यद्यब्रह्मणोऽन्यन्न तद्भवेत् ।
 तत्त्वज्ञानाच्च तद्ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ ६४ ॥
 सर्वगं सच्चिदानन्दं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते ॥
 अज्ञानचक्षुर्नेक्षेत भारवंतं भानुमंधवत् ॥ ६५ ॥
 श्रवणादिभिरुद्गीतज्ञानाग्निपरितापितः ।
 जीवः सर्वमलान्मुक्तः स्वर्णवद्द्योतते स्वयम् ॥ ६६ ॥
 हृदाकाशोदितो ह्यात्मा बोधभानुरतमोपहृतः ।
 सर्वव्यापी सर्वधारी भाति भासयतेऽखिलम् ॥ ६७ ॥
 दिग्देशकालाद्यनपेक्ष्य सर्वग
 शीतादिहृन्नित्यसुखं निरजनम् ।
 यः स्वात्मतीर्थं भजते विनिष्ठित्यः ।
 स सर्ववित्सर्वगतोऽमृतो भवेत् ॥ ६८ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविन्दभगवत्पूज्य-
 पादशिष्यस्य श्रीशंकरभगवतः कृतौ
 आत्मबोधः समाप्तः ॥

तत्त्वोपदेशः ।

१५

॥ तत्त्वोपदेशः ॥

तत्त्वंपदार्थशुद्ध्यर्थं गुरुः शिष्यं वचोऽब्रवीत् ।
वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र त्वंपदार्थं विवेचय ॥ १ ॥
न त्व देहोऽसि दृश्यत्वादुपजात्यादिमत्त्वतः ।
भौतिकत्वादशुद्धत्वादनित्यत्वात्तथैव च ॥ २ ॥
अदृश्यो रूपहीनस्त्वं जातिहीनोऽप्यभौतिकः ।
शुद्धनित्योऽसि दृशूपो घटो यद्वन्न दृग्भवेत् ॥ ३ ॥
न भवानिन्द्रियाण्येषां करणत्वेन या श्रुतिः ।
प्रेरकस्त्व पृथक्तेभ्यो न कर्ता करणं भवेत् ॥ ४ ॥
नानैतान्येकरूपस्त्व भिन्नस्तेभ्यः कुतः शृणु ।
न चैकैन्द्रियरूपस्त्व सर्वत्रार्हप्रतीतितः ॥ ५ ॥
न तेषां समुदायोऽसि तेषामन्यतमस्य च ।
विनाशेऽप्यात्मधीस्तावदस्ति स्यान्नैवमन्यथा ॥ ६ ॥
प्रत्येकमपि तान्यात्मा नैव तत्र नय शृणु ।
नानास्वामिकदेहोऽय नश्येद्विन्नमताश्रयः ॥ ७ ॥
नानात्माभिमतं नैव विरुद्धविषयत्वतः ।
स्वाम्यैक्ये तु व्यवस्था स्यादेकपार्थिवदेशवत् ॥ ८ ॥
न मनस्त्व न वा प्राणो जडत्वादेव चैतयोः ।
गतमन्यत्र मे चित्तमित्यन्यत्वानुभूतितः ॥ ९ ॥
क्षुत्तृड्भ्या पीडितः प्राणो ममांय चेति भेदतः ॥
तयोर्दृष्टा पृथक्ताभ्यां घटदृष्टा घटाद्यथा ॥ १० ॥
सुप्तौ लीनास्ति या बोधे सर्वं व्याप्नोति देहकम् ॥
चिच्छायया च सबद्धा न सा बुद्धिर्भवान्द्विज ॥ ११ ॥

नानारूपवती बोधे सुप्तौ लीनातिचंचला ॥

यतो दृगैकरूपस्त्वं पृथक्तस्य प्रकाशकः ॥ १२ ॥

सुप्तौ देहाद्यभावेऽपि साक्षी तेषां भवान्यतः ॥

स्वानुभूतिस्वरूपत्वान्नान्यस्तस्याति भासकः ॥ १३ ॥

प्रमाणं बोधयन्तं तं बोधं मानेन ये जनाः ॥

बुभुत्स्यन्ते त एधोभिर्दग्धुं वाञ्छन्ति पावकम् ॥ १४ ॥

विश्वमात्मानुभवति तेनासौ नानुभूयते ॥

विश्वं प्रकाशयत्यात्मा तेनासौ न प्रकाश्यते ॥ १५ ॥

ईदृशं तादृशं नैतन्न परोक्षं सदेव यत् ॥

तद्ब्रह्मैत्वं न देहादिदृश्यरूपोऽसि सर्वदृक् ॥ १६ ॥

इदंत्वेनैव युद्धान्ति सर्वं तच्च निषिध्यते ॥

अवाच्यतत्त्वमनिदं न वेद्यं स्वप्रकाशतः ॥ १७ ॥

सत्यं ज्ञानमनंतं च ब्रह्मलक्षणमुच्यते ॥

सत्यत्वाज्ज्ञानरूपत्वादनंतत्वात्त्वमेव हि ॥ १८ ॥

सति देहाद्युपाधौ स्याज्जीवस्तस्य नियामकः ॥

ईश्वरः शक्त्युपाधित्वाद्द्वयोर्बाधे स्वयंप्रभः ॥ १९ ॥

अपेक्षयतेऽखिलैर्मनैर्न यन्मानमपेक्षते ॥

वेदवाक्यं प्रमाणं तद्ब्रह्मात्मावगतौ मतम् ॥ २० ॥

अतो हि तत्त्वमस्यादिवेदवाक्यं प्रमाणतः ॥

ब्रह्मणोऽस्ति यया युक्त्या सास्माभिः संप्रकीर्त्यते ॥ २१ ॥

शोधिते त्वंपदार्थे हि तत्त्वमस्यादि चिंतितम् ॥

संभवेन्नान्यथा तस्माच्छोधनं कृतमादितः ॥ २२ ॥

देहेन्द्रियादिधर्मान्यः स्वात्मन्यारोपयन्मृषा ॥

कर्तृत्वाद्यभिमानि च वाच्यार्थस्त्वंपदस्य सः ॥ २३ ॥

देहेन्द्रियादिसाक्षी यस्तेभ्यो भाति विलक्षणः ॥

स्वयं बोधस्वरूपत्वाल्लक्ष्यार्थस्त्वपदस्य सः ॥ २१
वेदांतवाक्यसंवेद्यविधातीताक्षराद्वयम् ॥
विशुद्धं यत्स्वसंवेद्यं लक्ष्यार्थस्तत्पदस्य सः ॥ २२
सामानाधिकरण्यं हि पदयोस्तत्त्वयोर्द्वयोः ॥
संबंधस्तेन वेदान्तैर्ब्रह्मैक्यं प्रतिपाद्यते ॥ २३ ॥
भिन्नप्रवृत्तिहेतुत्वे पदयोरेकवस्तुनि ॥
वृत्तित्वं यत्तथैवैक्यं त्रिभक्त्यंतकयोस्तयोः ॥ २४
सामानाधिकरण्यं तत्संप्रदायिभिरीरितम् ॥
तथा पदार्थयोरेव विशेषणविशेष्यता ॥ २५ ॥
अयं सः सोऽग्रमिति वत्संबन्धो भवति द्वयोः ॥
प्रत्यक्त्वं सद्वितीयत्वं परोक्षत्वं च पूर्णता ॥ २६
परस्परविरुद्धं स्यात्ततो भवति लक्षणा ॥
लक्ष्यलक्षणसंबन्धः पदार्थप्रत्यगात्मनोः ॥ २७
मानांतरोपरोधाच्च मुख्यार्थस्यापरिग्रहे ॥
मुख्यार्थस्याविनाभूते प्रवृत्तिर्लक्षणोन्यते ॥ २८
त्रिविधा लक्षणा ज्ञेया जहत्यजहतीं तथा ॥
अन्योभयात्मिका ज्ञेया तत्राद्या नैव संभवेत् ॥ २९
वाच्यार्थमखिलं त्यक्त्वा वृत्तिः स्याद्या तदन्विते ॥
गंगायां घोष इति वज्रहती लक्षणा हि सा ॥ ३०
वाच्यार्थस्यैकदेशस्य प्रकृते त्याग इष्यते ॥
जहती संभवेनैव संप्रदायविरोधतः ॥ ३१ ॥
वाच्यार्थमपरित्यज्य वृत्तिरन्यार्थके तु या ॥
कथितेयमजहती शोणोऽयं धावतीति वत् ॥ ३२
न संभवति साप्यत्र वाच्यार्थोऽतिविरोधतः ॥
विरोधांगपरित्यागो दृश्यते प्रकृते यतः ॥ ३३

बाच्यार्थस्यैकदेशं च परित्यज्यैकदेशकम् ॥
 या बोधयति सा ज्ञेया तृतीया भार्गवक्षणा ॥ ३७ ॥
 सोऽयं विप्र इदं वाक्यं बोधयत्यादितस्तथा ॥
 तत्कालत्वविशिष्टं च तथैतत्कालसंयुतम् ॥ ३८ ॥
 अतस्तयोर्विरुद्धं तत्तत्कालत्वादिधर्मकम् ॥
 त्यक्त्वा वाक्यं यथा विप्रपिंडं बोधयतीरितम् ॥ ३९ ॥
 तथैव प्रकृते तत्त्वमसीत्यत्र श्रुतौ शृणु ॥
 प्रत्यक्त्वादीन्परित्यज्य जीवधर्मास्त्वमःपदात् ॥ ४० ॥
 सर्वज्ञत्वपरोक्षादीन्परित्यज्य ततःपदात् ॥
 शुद्धं कूटस्थमद्वैतं बोधयंत्यादरात्परम् ॥ ४१ ॥
 तत्त्वमोः पदयोरैक्यमेव तत्त्वमसीत्यलम् ॥
 इत्थमैक्यावबोधेन सम्यग्ज्ञानं दृढं नयैः ॥ ४२ ॥
 अहं ब्रह्मेति विज्ञानं यस्य शोकं तरत्यसौ ॥
 आत्मा प्रकाशमानोऽपि महावाक्यैस्तथैकता ॥ ४३ ॥
 तत्त्वमोर्बोध्यतेऽथापि पौर्वापर्यानुसारतः ॥
 तथापि शक्यते नैव श्रीगुरोः करुणां विना ॥ ४४ ॥
 अपरोक्षायितुं लोके मूढैः पंडितमानिभिः ॥
 अंतःकरणसंशुद्धौ स्वयं ज्ञानं प्रकाशते ॥ ४५ ॥
 वेदवाक्यैरतः किं स्याद्गुरुणोति न सांप्रतम् ॥
 आचार्यवान्पुरुषो हि वेदेत्येवं श्रुतिर्जगौ ॥ ४६ ॥
 अनादाविह संसारे बोधको गुरुरेव हि ॥
 अतो ब्रह्मात्मवस्त्वैक्यं ज्ञात्वा दृश्यमसत्तया ॥ ४७ ॥
 अद्वैते ब्रह्माणि स्थेयं प्रत्यग्ब्रह्मात्मना सदा ॥
 तत्प्रत्यक्षात्परिज्ञातमद्वैतब्रह्मचिद्धनम् ॥ ४८ ॥
 प्रतिपाद्यं तदेवात्र वेदांतैर्न दृश्यं जडम् ॥

सुखरूपं चिदद्वैतं दुःखरूपमसज्जडम् ॥ ४९ ॥
 वेदातैस्तद्वयं सम्यक् निर्णीतं वस्तुतो नयात् ।
 अद्वैतमेव सत्यं त्वं विद्धि द्वैतमसत्सदा ॥५०॥
 शुद्धे कथमशुद्धः स्यादृश्यं मायामय ततः ।
 शुक्तौ रूप्यं मृषा यद्वत्तथा विश्वं परात्मनि ॥५१॥
 विद्यते न स्वतः सत्त्वं नासतः सत्त्वमास्ति वा ।
 बाध्यत्वान्नैव सद्वैतं नासत्प्रत्यक्षमानतः ॥५२॥
 सदसन्न विरुद्धत्वादतोऽनिर्वाच्यमेव तत् ।
 यः पूर्वमेक एवासीत्सृष्ट्वा पश्चादिदं जगत् ॥५३॥
 प्रविष्टो जीवरूपेण स एवात्मा भवान्परः ।
 सच्चिदानन्द एव त्वं विस्मृत्यात्मतया परम् ॥५४॥
 जीवभावमनुप्राप्तः स एवात्मासि बोधतः ।
 अद्वयानन्दचिन्मात्रः शुद्धः साम्राज्यमागतः ॥५५॥
 कर्तृत्वादीनि यान्यासस्त्वयि ब्रह्माद्वये परे ।
 तानीदानीं विचार्य त्वं किंस्वरूपाणि वस्तुतः ॥५६॥
 अत्रैव शृणु वृत्तातमपूर्वं श्रुतिभाषितम् ।
 कश्चिद्ग्रांधारदेशीयो महारत्नविभूषितः ॥५७॥
 स्वगृहे स्वांगणे सुतः प्रमत्तः सन्कदाचन ।
 रात्रौ चौरः समागत्य भूषणानां प्रलेभितः ॥५८॥
 बद्धा देशान्तरं चौरैर्नीतः सन्गहने वने ।
 भूषणान्यपहृत्यापि बद्धाक्षकंरपादकः ॥५९॥
 निक्षिप्तो विपिनेऽतीव कुशकंटकवृंश्चिकैः ।
 व्यालव्याघ्रादिभिश्चैव सकुले तरुसंकटे ॥६०॥
 व्यालादिदुष्टसत्त्वभ्यो महारण्ये भयानुरः ।
 शिलाकटकदर्माद्यैर्देहस्य प्रतिकूलकैः ॥६१॥

क्रियमाणे विलुठने विशीर्णागोऽसमर्थकः ।
 क्षुत्तृडातपवाय्वग्न्यादिभिस्ततोऽतितापकैः ॥ ६२ ॥
 बंधमुक्तौ तथा देशप्राप्तावेव सुदुःखधीः ।
 ईदृशे कंचिदाक्रोशनैकं तत्रैव तस्थिवान् ॥ ६३ ॥
 तथा रागादिभिर्वर्गैः शत्रुभिर्दुःखदायिभिः ।
 चौरैर्देहाभिमानाद्यैः स्वानंदधनहारिभिः ॥ ६४ ॥
 ब्रह्मानंदे प्रमत्तः स्वाज्ञाननिद्रावशीकृतः ।
 बद्धस्त्वं बंधनैर्भोगतृष्णाज्वरादिभिर्दृढम् ॥ ६५ ॥
 अद्वयानंदरूपात्त्वां प्रच्याव्यातीव धूर्तकैः ।
 दूरनीतोऽसि देहेषु संसारास्पृश्यभूमिषु ॥ ६६ ॥
 सर्वदुःखनिदानेषु शरीरादित्रयेषु च ।
 नानायोनिषु कर्माधवासनानिर्मितासु च ॥ ६७ ॥
 प्रवेशितोऽसि सृष्टोऽसि बद्धः स्वानंददृष्टितः ।
 अनादिकालमारभ्य दुःखं चानुभवन्सदा ॥ ६८ ॥
 जन्ममृत्युजरादोषनरकादिपरंपराम् ॥
 निरंतरं विपण्णोऽनुभवन्नत्यंतशोकवान् ॥ ६९ ॥
 अविद्याभूतबंधस्य निवृत्तौ दुःखदस्य च ।
 स्वरूपानंदसंप्राप्तौ सत्योपायं न लब्धवान् ॥ ७० ॥
 यथा गांधारदेशीयश्चिरं दैवादयालुभिः ।
 कैश्चित्पाण्डैः परिप्राप्तैर्मुक्तदृष्ट्यादिबंधनः ॥ ७१ ॥
 सः स्वस्थैरुपदिष्टश्च पंडितो निश्चितात्मकः ।
 ग्रामाद्ग्रामांतरं गच्छेन्मेधावी मार्गतत्परः ॥ ७२ ॥
 गत्वा गांधारदेशं सः स्वगृहं प्राप्य पूर्ववत् ।
 बांधवैः संपरिष्वक्तः सुखी भूत्वा स्थितोऽभवत् ॥ ७३ ॥
 त्वमप्येवमनेकेषु दुःखदायिषु जन्मसु ।

आतो दैवाच्छुभे मार्गे जातश्रद्धः सुकर्मकृत् ॥ ७४ ॥
 वर्णाश्रमाचारपरोऽवाप्तपुण्यमहोदयः ।
 ईश्वरानुग्रहाल्लब्धो ब्रह्मविद्वरुसत्तमः ॥ ७५ ॥
 विधिवत्कृतसंन्यासो विवेकादियुतः सुधीः ।
 प्राप्तो ब्रह्मोपदेशोऽद्य वैराग्याभ्यासतः परम् ॥ ७६ ॥
 पंडितस्तत्र मेधावी युक्त्या वस्तु विचारयन् ।
 निदिध्यासनसपन्नः प्राप्तो हि त्वं पर पदम् ॥ ७७ ॥
 अतो ब्रह्मात्मविज्ञानमुपदिष्ट यथाविधि ।
 मयाचार्येण ते धीर सम्यक्तत्र प्रयत्नवान् ॥ ७८ ॥
 भूत्वा विमुक्तबंधस्त्वं छिन्नद्वैतात्मसंशयः ।
 निर्द्वंद्वो निःस्पृहो भूत्वा विचरस्व यथासुखम् ॥ ७९ ॥
 वस्तुतो निष्प्रपञ्चोऽसि नित्यमुक्तः स्वभावतः ।
 न ते बंधविमोक्षौ स्तः कल्पितौ तौ यतस्त्वयि ॥ ८० ॥
 न विरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः ।
 न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥ ८१ ॥
 श्रुतिसिद्धांतसारोऽयं तथैव त्वं स्वया धिया ।
 संविचार्य निदिध्यास्य निजानदात्मक परम् ॥ ८२ ॥
 साक्षात्कृत्वा परिच्छिन्नाद्वैतब्रह्माक्षरं स्वयम् ।
 जीवन्नेव विनिर्मुक्तो विश्रांतः शांतिमाश्रय ॥ ८३ ॥
 विचारणीया वेदान्ता वंदनीयो गुरुः सदा ।
 गुरुणां वचनं पथ्य दर्शन सेवन नृणाम् ॥ ८४ ॥
 गुरुर्ब्रह्म स्वय साक्षात्सेव्यो वंद्यो मुमुक्षुभिः ।
 नोद्वेजनीय एवायं कृतज्ञेन विवेकिना ॥ ८५ ॥
 यावदायुस्त्वया वंद्यो वेदांतो गुरुरीश्वरः ।
 मनसा कर्मणा वाचा श्रुतिरेवैष निश्चयः ॥ ८६ ॥

भावाद्वैतं सदा कुर्यात्क्रियाद्वैतं न कर्हिचित् ।
 अद्वैतं त्रिषु लोकेषु नाद्वैतं गुरुणा सह ॥ ८७ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविंदभग-
 वत्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीशंकरभगवतः कृतौ
 तत्त्वोपदेशः संपूर्णः ॥

॥ प्रौढानुभूतिः ॥

प्रौढप्रौढनिजानुभूतिगलितद्वैतेद्रजालो गुरु-

गूढं गूढमवौघदुष्टकुधियां स्पष्टं सुधीशालिनाम् ।

स्वांते सम्यगिहानुभूतमपि सन्निष्ठ्यावबोधाय तत्

सत्यं सस्मृतवान्समस्तजगता नैजं निजालोकनात् ॥ १ ॥

द्वैतं मय्यखिल समुत्थितमिदं मिथ्या मनःकल्पितं

तोयं तोयविवर्जिते मरुतले भ्रांत्यैव सिद्धं न हि ॥

यद्येव खलु दृश्यमेतदखिलं नाह न वा तन्मम

प्रौढानन्दचिदेकसन्मयवपुः शुद्धोऽस्यखडोऽस्यहम् ॥ २ ॥

देहो नाहमचेतनोऽयमनिशं कुडयादिवन्निश्चितो

नाहं प्राणमयोऽपि वा दृतिधृतो वायुर्यथा निश्चितः

सोऽहं नापि मनोमयः कपिचलः कार्पण्यदुष्टो न वा

बुद्धिर्बुद्धकुवृत्तिकेव कुहना नाज्ञानमधंतमः ॥ ३ ॥

नाहं खादिरपि स्फुटं मरुतलभ्राजत्पयः साम्यत-

स्तेम्यो नित्यविलक्षणोऽखिलदृशिः सौरप्रकाशो यथा

दृश्यैः संगविवर्जितो गगनवत्संपूर्णरूपोऽस्यहं

वस्तुस्थित्यनुरोधतस्त्वहमिदं वीच्यादि सिद्ध्युर्यथा ॥ ४ ॥

निर्देहोऽस्यहमस्मि निर्मलचिदाकाशोऽस्मि पूर्णोऽस्यहं

निर्देहोऽस्मि निरिन्द्रियोऽस्मि नितरां निष्प्राणवर्गोऽस्यहम् ।

निर्मुक्ताशुभमानसोऽस्मि विगलद्विज्ञानकोशोऽस्यहं

निर्मायोऽस्मि निरंतरोऽस्मि विपुलप्रौढप्रकाशोऽस्यहम् ॥ ५ ॥

मत्तोऽन्यन्न हि किञ्चिदस्ति यदि चिद्भास्यं ततस्तन्मृपा

गुञ्जावह्निवदेव सर्वकलनाधिष्ठानभूतोऽस्यहम् ॥

सर्वस्यापि दृगस्यहं समरसः शान्तोऽस्यपापोऽस्यहं

पूर्णोऽस्मि द्वयवर्जितोऽस्मि विपुलाकाशोऽस्मि नित्योऽस्म्यहम् ॥
मय्यास्मिन्परमार्थके श्रुतिशिरोवेद्ये स्वतो भासने

का वा विप्रतिपत्तिरेतदखिलं भात्येव यत्संनिधेः ॥

सौरालोकवशात्प्रतीतमखिलं पश्यन् तस्मिन्जनः

संदिग्धोऽस्त्यत एव केवलशिवः कोऽपि प्रकाशोऽस्म्यहम् ॥७॥

नित्यस्फूर्तिमयोऽस्मि निर्मलसदाकाशोऽस्मि शांतोऽस्म्यहं

नित्यानन्दमयोऽस्मि निर्गतमहामोहांधकारोऽस्म्यहम् ॥

विज्ञातं परमार्थतत्त्वमखिलं नैजं निरस्ताशुभं

मुक्तप्राप्यमपास्तभेदकलनाकैवल्यसंज्ञोऽस्म्यहम् ॥ ८ ॥

स्वामद्वैतवदेव जाग्रतमपि द्वैतं मनोमात्रकं

मिथ्येत्येव विहाय सच्चिदमलस्वातैकरूपोऽस्म्यहम् ॥

यद्वा वेद्यमशेषमेतदनिशं मद्रूपमेवेत्यपि

ज्ञात्वा त्यक्तमरुन्महोदधिरिव प्रौढो गर्भीरोऽस्म्यहम् ॥ ९ ॥

गतव्यं किमिहास्ति सर्वपरिपूर्णरयाप्यखंडाकृतेः

कर्तव्यं किमिहास्ति निष्क्रियतनोर्मोक्षैकरूपस्य मे ॥

निर्द्वैतस्य न हेयमन्यदपि वा नोवाप्युपेयांतरं

शांतोऽद्यास्मि विमुक्ततोयविमलो मेघो यथा निर्मलः ॥ १० ॥

किं नः प्राप्तमितः पुरा किमशुना लब्धं विचारादिना

यस्मात्तत्सुखरूपमेव सततं जाज्वल्यमानोऽस्म्यहम् ॥

किं वापेक्ष्यमिहापि मय्यतितरां मिथ्याविचारादिकं

द्वैताद्वैतत्रिवर्जिते समरसे मौनं परं संमतम् ॥ ११ ॥

श्रोतव्यं च किमस्ति पूर्णसुदृशो मिथ्यापरोक्षस्य मे ।

मंतव्यं च न मेऽस्ति किञ्चिदपि वा निःसंशयज्योतिषः ॥

ध्यातृध्येयविभेदहानिवपुषो न ध्येयमस्त्येव मे

सर्वालैक्यमहारसस्य सततं नो वा समाधिर्मम ॥ १२ ॥

आत्मानात्मविवेचनापि मम नो विद्वत्कृता रोचते-

ऽनात्मा नास्ति यदस्ति गोचरवपुः को वा विवेक्तुं क्षमी ॥

मिथ्यावादविचारचित्तनमहो कुर्वन्त्यदृष्टात्मका

भ्रान्ता एव न पारगा दृढधियस्तूष्णीं शिलावत्स्थिताः ॥ १३ ॥

वस्तुस्थित्यनुरोधतस्त्वहमहो कश्चित्पदार्थो न चा-

प्येवं कोऽपि बिभामि संततदृशी वाङ्मानसागोचरः ॥

निष्पापोऽस्म्यभयोऽस्म्यहं विगतदुःशंकाकलंकोऽस्म्यहं

सशान्तानुपमानशीतलमहः प्रौढप्रकाशोऽस्म्यहम् ॥ १४ ॥

योऽहं पूर्वमितः प्रशान्तकलनाशुद्धोऽस्मि बुद्धोऽस्म्यहं

यस्मान्मत्त इदं समुत्थितमभूदेतन्मया धार्यते ॥

मय्येव प्रलय प्रयाति निरधिष्ठानाय तस्मै सदा

सत्यानदाचिदात्मकाय विपुलप्रज्ञाय मह्यं नमः ॥ १५ ॥

सत्ताचित्सुखरूपमस्ति सतत नाह च न त्वं मृषा

नेद वापि जगत्प्रदृष्टमाखिल नास्तीति जानीहि भो ॥

यत्प्रोक्तं करुणावशात्त्वयि मया तत्सत्यमेतत्स्फुटं

श्रद्धत्स्वानघ शुद्धबुद्धिरसि चेन्मात्रास्तु ते संशयः ॥ १६ ॥

स्वारस्यैकसुबोधचारुमनसे प्रौढानुभूतिस्त्विदं

दातव्या न तु मोहदुग्धकुधिये दुष्टान्तरंगाय च ॥

येय रम्यविदर्पितोत्तमशिरः प्राप्ता चकास्ति स्वयं

सा चेन्मर्कटहस्तदेशपतिता किं राजते केतकी ॥ १७ ॥

इति प्रौढानुभूतिः समाप्ता ॥

॥ ब्रह्मज्ञानावलीमाला ॥

सकृच्छ्रवणमात्रेण ब्रह्मज्ञानं यतो भवेत् ।
 ब्रह्मज्ञानावलीमाला सर्वेषां मोक्षसिद्धये ॥ १ ॥
 असंगोऽहमसंगोऽहमसंगोऽह पुनः पुनः ।
 सच्चिदानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ २ ॥
 नित्यशुद्धविमुक्तोऽह निराकारोऽहमव्ययः ।
 भूमानन्दस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ३ ॥
 नित्योऽहं निरवद्योऽहं निराकारोऽहमन्युतः ।
 परमानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ४ ॥
 शुद्धचैतन्यरूपोऽहमात्मारामोऽहमेव च ।
 अखण्डानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ५ ॥
 प्रत्यक्चैतन्यरूपोऽहं शांतोऽहं प्रकृतेः परः ।
 शाश्वतानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ६ ॥
 तत्त्वातीतः परात्माह मध्यातीतः परः शिवः ।
 मायातीतः पर न्योतिरहमेवाहमव्ययः ॥ ७ ॥
 नानारूपव्यतीतोऽहं चिदाकारोऽहमन्युतः ।
 सुखरूपस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ८ ॥
 मायातत्कार्यदेहादि मम नास्त्येव सर्वदा ।
 स्वप्रकाशैकरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ९ ॥
 गुणत्रयव्यतीतोऽहं ब्रह्मादीनां च साक्ष्यहम् ।
 अनंतानन्तरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १० ॥
 अंतर्यामिस्वरूपोऽहं कूटस्थः सर्वगोऽस्म्यहम् ॥
 परमात्मस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ११ ॥
 निष्कलोऽहं निष्क्रियोऽहं सर्वात्माद्यः सनातनः ।

अपरोक्षस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १२ ॥
 द्वंद्वद्विषयसाक्षिरूपोऽहमचलोऽह सनातनः ।
 सर्वसाक्षिस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १३ ॥
 प्रज्ञानघन एवाहं विज्ञानघन एव च ।
 अकर्ताहमभोक्ताहमहमेवाहमव्ययः ॥ १४ ॥
 निराधारस्वरूपोऽहं सर्वाधारोऽहमेव च ।
 आसक्तकामस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १५ ॥
 तापत्रयविनिर्मुक्तो देहत्रयविलक्षणः ।
 अवस्थात्रयसाक्ष्यस्थि चाहमेवाहमव्ययः ॥ १६ ॥
 दृग्दृश्यौ द्वौ पदार्थौ स्तः परस्परविलक्षणौ ।
 दृग्ब्रह्म दृश्यं भावेति सर्ववेदांतर्दिडिमः ॥ १७ ॥
 अहं साक्षीति यो विद्याद्विविच्यैवं पुनः पुनः ॥
 स एव मुक्तः स विद्वानिति वेदांतर्दिडिमः ॥ १८ ॥
 घटकुड्यादिकं सर्वं मृत्तिकामात्रमेव त्व ।
 तद्वद्ब्रह्म जगत्सर्वमिति वेदान्तर्दिडिमः ॥ १९ ॥
 ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः ।
 अनेन वेद्यं सच्छास्त्रमिति वेदान्तर्दिडिमः ॥ २० ॥

॥ इति ब्रह्मज्ञानावलीमाला समाप्ता ॥

लघुवाक्यवृत्तिः ॥

॥ लघुवाक्यवृत्तिः ॥

स्थूलो मांसमयो देहो सूक्ष्मः स्याद्वासनामयः ।
ज्ञानकर्मेन्द्रियैः सार्धं धीप्राणौ तच्छरीरगौ ॥ १ ॥

अज्ञानं कारणं साक्षी बोधस्तेषां विभासकः ।
बोधाभासो बुद्धिगतः कर्ता स्यात्पुण्यपापयोः ॥ २ ॥

स एव संसरेत्कर्मवशाद्भोक्त्रोक्तद्वये सदा ।
बोधाभासाच्छुद्धबोधं विविच्यादतियत्नतः ॥ ३ ॥

जागरस्वमयोरेव बोधः शुद्धो जाड्यं प्रकाशयेत् ॥ ४ ॥
सुप्तौ तु तल्लये बोधः शुद्धो जाड्यं प्रकाशयेत् ॥ ५ ॥

जागरेऽपि धियस्तूष्णींभावः शुद्धेन भास्यते ।
धीन्यापाराश्च विद्वास्याश्चिदाभासेन संयुताः ॥ ६ ॥

वक्तितज्जलं तापयुक्तं देहस्य तापकम् ।
विद्वास्या धीस्तदाभासयुक्तान्यं भासयेत्तथा ॥ ७ ॥

रूपादौ गुणदोषादिविकल्पा बुद्धिगाः क्रियाः ।
ताः क्रिया विषयैः सार्धं भासयन्ती चितिर्भूता ॥ ८ ॥

रूपाच्च गुणदोषाभ्यां विविक्ता केवला चितिः ।
सैवानुवर्तते रूपरसादीनां विकल्पने ॥ ९ ॥

क्षणे क्षणेऽन्यथाभूता धीविकल्पाश्चितिर्न तु ।
मुक्तासु सूत्रवद्बुद्धिविकल्पेषु चितिस्तथा ॥ १० ॥

मुक्ताभिरावृतं सूत्रं मुक्तयोर्मध्य ईक्षते ।
तथा वृत्तिविकल्पौचित्यमप्य मध्ये विकल्पयोः ॥ ११ ॥

नष्टे पूर्वविकल्पे तु यावदन्यस्य नोदयः ।
निर्विकल्पकचैतन्यं स्पष्टं तावद्विभासते ॥ १२ ॥

एकाद्वित्रिक्षणेऽप्येवं विकल्पस्य निरोधनम् ।

॥ वाक्यवृत्तिः ॥

—:X:—

सर्गस्थितिप्रलयहेतुमर्चित्यशक्तिं

विश्वेश्वर विदितविश्वमनंतमूर्तिम् ॥

निर्मुक्तबंधनमपारसुखांबुराशिं

श्रीवल्लभं विमलबोधघनं नमामि ॥ १ ॥

यस्य प्रसादादहमेव विष्णु-

र्मय्येव सर्वं परिकल्पितं च ॥

इत्थं विजानामि सदात्मरूपं

तस्यांघ्रिपद्मं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ २ ॥

तापत्रयार्कसंतप्तः कश्चिदुद्दिग्गमानसः ।

शमादिसाधनैर्युक्तः सद्गुरुं परिपृच्छति ॥ ३ ॥

अनायासेन येनास्मान्मुच्येयं भवबंधनात् ।

तन्मे सक्षिप्य भगवन्केवलं कृपया वद ॥ ४ ॥

साध्वी ते वचनव्यक्तिः प्रतिभाति वदामि ते ।

इदं तदिति विस्पष्टं सावधानमनाः शृणु ॥ ५ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थं यज्जीवपरमात्मनोः ।

तादात्म्यविषयं ज्ञानं तदिदं मुक्तिसाधनम् ॥ ६ ॥

को जीवः कः परश्चात्मा तादात्म्यं वा कथं तयोः ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्यं वा कथं तत्प्रतिपादयेत् ॥ ७ ॥

अत्र ब्रूमः समाधानं कोऽन्यो जीवस्त्वमेव हि ॥

यस्त्वं पृच्छसि मां कोऽहं ब्रह्मैवासि न सशयः ॥ ८ ॥

पदार्थमेव जानामि नाद्यापि भगवन् स्फुटम् ॥

अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थं प्रतिपद्ये कथं वद ॥ ९ ॥

सत्यमाह भवानत्र विगानं नैव विद्यते ॥

हेतुः पदार्थबोधो हि वाक्यार्थावगतेरिह ॥ १० ॥
 अंतःकरणतद्वृत्तिसाक्षी-चैतन्यविग्रहः ॥
 आनदस्वरूपः सत्यः सन्किं नात्मानं प्रपद्यसे ॥ ११ ॥
 सत्यानदस्वरूप धीसाक्षिणं ज्ञानविग्रहम् ॥
 चितयात्मतया नित्यं त्यक्त्वा देहादिगां धियम् ॥ १२ ॥
 रूपादिमान्यतः पिंडस्ततो नात्मा घटादिवत् ॥ -
 वियदादिमहाभूतविकारत्वाच्च कुंभवत् ॥ १३ ॥
 अनात्मा यदि पिंडोऽयमुक्तहेतुबलान्मतः ॥
 करामलकवत्साक्षादात्मानं प्रतिपादय ॥ १४ ॥
 घटद्रष्टा घटाद्भिन्नः सर्वथा न घटो यथा ॥ -
 देहद्रष्टा तथा देहो नाहमित्यवधारय ॥ १५ ॥
 एवमिन्द्रियदृष्ट्वाहमिन्द्रियाणीति निश्चिनु ॥
 मनो बुद्धिस्तथा प्राणो नाहमित्यवधारय ॥ १६ ॥
 सधातोऽपि तथा नाहमिति दृश्यविलक्षणम् ॥ -
 द्रष्टारमनुमानेन निपुणं सप्रधारय ॥ १७ ॥
 देहेन्द्रियादयो भावा हानादिव्यापृतिक्षमाः ॥
 यस्य सनिधिमात्रेण सोऽहमित्यवधारय ॥ १८ ॥
 अनापन्नविकारः सन्नयस्कांतवदेव यः ॥ -
 बुद्ध्यादींश्चालयेत्प्रत्यक् सोऽहमित्यवधारय ॥ १९ ॥
 अजडात्मवदाभान्ति यत्सान्निध्याज्जडा अपि ॥ -
 देहेन्द्रियमनःप्राणाः सोऽहमित्यवधारय ॥ २० ॥
 अगमन्मे मनोऽन्यत्र सांप्रत च स्थिरीकृतम् ॥ -
 एव यो वेद धीवृत्तिं सोऽहमित्यवधारय ॥ २१ ॥
 स्वप्नजागरिते सुप्ति-भावाभावौ धिया तथा ॥ -
 यो वेत्यविक्रियः साक्षात्सोऽहमित्यवधारय ॥ २२ ॥

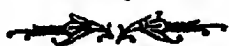
- घटावभासको दीपो घटादन्यो यथेष्यते ॥
 देहावभासको देही तथाऽहं बोधविग्रहः ॥ २३ ॥
 पुत्रवित्तादयो भावा यस्य शेषतया प्रियाः ॥
 द्रष्टा सर्वप्रियतमः सोऽहमित्यवधारय ॥ २४ ॥
 परंप्रेमास्पदतया मा न भूवमहं सदा ॥
 भूयासमिति यो द्रष्टा सोऽहमित्यवधारय ॥ २५ ॥
 यः साक्षिलक्षणे बोधस्त्वंपदार्थः स उच्यते ॥
 साक्षित्वमपि बोद्धृत्वमविकारितयाऽऽत्मनः ॥ २६ ॥
 देहैन्द्रियमनःप्राणाहंकृतिभ्यो विलक्षणः ॥
 प्रोज्झिताशेषषड्भावविकारस्त्वंपदामिधः ॥ २७ ॥
 त्वमर्थमेवं निश्चित्य तदर्थं चिंतयेत्पुनः ॥
 अतद्व्यावृत्तिरूपेण साक्षाद्विधिमुखेन च ॥ २८ ॥
 निरस्तांशेषससारदोषोऽस्थूलादिलक्षणः ॥
 अदृश्यत्वादिगुणकः पराकृततमोमलः ॥ २९ ॥
 निरस्तातिशयानंदः सत्यः प्रज्ञानविग्रहः ॥
 सत्तास्वलक्षणः पूर्णः परमात्मेति गीयते ॥ ३० ॥
 सर्वज्ञत्वं परेशत्वं तथा सपूर्णशक्तिता ॥
 वेदैः समर्थ्यते यस्य तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३१ ॥
 यज्ज्ञानात्सर्वविज्ञान श्रुतिषु प्रतिपादितम् ॥
 मृदाद्यनेकद्रष्टान्तैस्तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३२ ॥
 यदानंत्यं प्रतिज्ञाय श्रुतिस्तात्सिद्धये जगौ ॥
 तत्कार्यत्वं प्रपञ्चस्य तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३३ ॥
 विजिज्ञास्यतया यच्च वेदान्तेषु मुमुक्षुभिः ॥
 समर्थ्यहोऽतियत्नेन तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३४ ॥
 जीवात्मना प्रवेशश्च नियन्तृत्वं च तान्प्रति ॥

श्रूयते यस्य वेदेषु तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३५ ॥
 कर्मणां फलदातृत्वं यस्यैव श्रूयते श्रुतौ ॥
 जीवानां हेतुकर्तृत्वं तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३६ ॥
 तत्त्वंपदार्थौ निर्णीतौ वाक्यार्थश्चित्यतेऽधुना ।
 तादात्म्यमत्र वाक्यार्थस्तयोरेव पदार्थयोः ॥ ३७ ॥
 ससर्गो वा विशिष्टो वा वाक्यार्थो नात्र संमतः ॥
 अखण्डैकरसत्वेन वाक्यार्थो विदुषां मतः ॥ ३८ ॥
 प्रत्यग्बोधो य आभाति सोऽद्वयानंदलक्षणः ॥
 अद्वयानंदरूपश्च प्रत्यग्बोधैकलक्षणः ॥ ३९ ॥
 इत्थमन्योन्यतादात्म्यप्रतिपत्तिर्यदा भवेत् ॥
 अब्रह्मत्वं त्वमर्थस्य व्यावर्तेत तदैव हि ॥ ४० ॥
 तदर्थस्य च पारोक्ष्यं यद्येव किं ततः शृणु ॥
 पूर्णानंदैकरूपेण प्रत्यग्बोधोऽवतिष्ठते ॥ ४१ ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्यं च तादात्म्यप्रतिपादने ॥
 लक्ष्यौ तत्त्वपदार्थौ द्वावुपादाय प्रवर्तते ॥ ४२ ॥
 हित्वा द्वौ शबलौ वाच्यौ वाक्यं वाक्यार्थबोधने ॥
 यथा प्रवर्ततेऽस्माभिस्तथा व्याख्यातमादरात् ॥ ४३ ॥
 आलबनतया भाति योऽस्मत्प्रत्ययशब्दयोः ॥
 अंतःकरणसभिन्नबोधः स त्वंपदाभिधः ॥ ४४ ॥
 मायोपाधिर्जगद्योनिः सर्वज्ञत्वादिलक्षणः ॥
 पारोक्ष्यशबलः सत्याद्यात्मकस्तत्पदाभिधः ॥ ४५ ॥
 प्रत्यक्परोक्षतैकस्य सद्वितीयत्वपूर्णता ॥
 विरुध्यते यतस्तस्माद्लक्षणा संप्रवर्तते ॥ ४६ ॥
 मानान्तरविरोधे तु मुख्यार्थस्यापरिग्रहे ॥
 मुख्यार्थेनाविनाभूते प्रतीतिर्लक्षणाच्यते ॥ ४७ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणा ॥
 सोऽयमित्यादिवाक्यस्थपदयोरिव नापरा ॥ ४८ ॥
 अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थबोधो यावद्दृढीभवेत् ॥
 शमादिसहितस्तावदभ्यस्येच्छ्रयणादिकम् ॥ ४९ ॥
 श्रुत्याचार्यप्रसादेन दृढो बोधो यदा भवेत् ॥
 निरस्ताशेषसंसारनिदानः पुरुषस्तदा ॥ ५० ॥
 विशीर्णकार्यकरणे भूतसूक्ष्मैरनावृतः ॥
 विमुक्तकर्मनिगलः सद्य एव विमुच्यते ॥ ५१ ॥
 प्रारब्धकर्मवेगेण जीवन्मुक्तो यदा भवेत् ॥
 कंचित्कालमनारब्धकर्मबंधस्य संक्षये ॥ ५२ ॥
 निरस्तातिशयानंद वैष्णवं परमं पदम् ॥
 पुनरावृत्तिरहित कैवल्यं प्रतिपद्यते ॥ ५३ ॥

॥ इति वाक्यवृत्तिः संपूर्णा ॥

॥ सदाचारानुसंधानम् ॥

सच्चिदानन्दकंदाय जगदकुरहेतवे ॥
 सदोदिताय पूर्णाय नमोऽनन्ताय विष्णवे ॥ १ ॥
 सर्व वेदान्तसिद्धातैर्ग्रथितं निर्मलं शिवम् ॥
 सदाचार प्रवक्ष्यामि योगिनां ज्ञानसिद्धये ॥ २ ॥
 प्रातः स्मरामि देवस्य सवितुर्मर्ग आत्मनः ॥
 वरेण्यं तद्वियो यो नश्चिदानन्दे प्रचोदयात् ॥ ३ ॥
 अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ॥
 यदेक केवल ज्ञान तदेवास्मि पर बृहत् ॥ ४ ॥
 ज्ञानाज्ञानविलासोऽय ज्ञाना ज्ञाने च शाम्यति ॥
 ज्ञानाज्ञाने परित्यज्य ज्ञानमेवावशिष्यते ॥ ५ ॥
 अत्यंतमलिनो देहो देही चात्यंतनिर्मलः ॥
 असंगोऽहमिति ज्ञात्वा शौचमेतत्प्रचक्षते ॥ ६ ॥
 मन्मनो मीनवन्नित्यं क्रीडत्यानन्दवारिधौ ॥
 सुस्नातस्तेन पूतात्मा सम्यग्बिज्ञानवारिणा ॥ ७ ॥
 अथाधमर्षणं कुर्यात्प्राणापाननिरोधतः ॥
 मनः पूर्णं समाधाय मग्नकुम्भो यथार्णवे ॥ ८ ॥
 लयविक्षेपयोः संधौ मनस्तत्र निरामिगम् ॥
 स संधिः साधितो येन स मुक्तो नात्र सशयः ॥ ९ ॥
 सर्वत्र प्राणिनां देहे जपो भवति सर्वद ॥
 हंसः सोऽहमिति ज्ञात्वा सर्वबर्धैर्विमुच्यते ॥ १० ॥
 तर्पणं स्वसुखेनैव स्वेन्द्रियाणां प्रतर्पणम् ॥
 मनसा मन आलोक्य स्वयमात्मा प्रकाशते ॥ ११ ॥
 आत्मनि स्वप्रकाशाग्नौ चित्तमेकाद्भुतिं क्षिपेत् ॥

अग्निहोत्री स विज्ञेयश्चेतरा नामधारकाः ॥ १२ ॥
 देहो देवालयः प्रोक्तो देही देवो निरंजनः ॥
 अर्चितः सर्वभावेन स्वानुभूत्या विराजते ॥ १३ ॥
 मौनं स्वाध्ययनं ध्यानं ध्येयं ब्रह्मानुचितनम् ॥
 ज्ञानेनेति तयोः सम्यङ्निषेधात्तत्त्वदर्शनम् ॥ १४ ॥
 अतीतानागतं किञ्चिन्न स्मरामि न चिंतये ॥
 रागद्वेषं विना प्राप्तं भुजाम्यत्र शुभाशुभम् ॥ १५ ॥
 देहाभ्यासो हि संन्यासो नैव काषायवाससा ॥
 नाहं देहोऽहमात्मेति निश्चयो न्यासलक्षणम् ॥ १६ ॥
 अभयं सर्वभूतानां दानमाहुर्मनीषिणः ॥
 निजानदे स्पृहा नान्ये वैराग्यस्यावधिर्मता ॥ १७ ॥
 वेदांतश्रवणं कुर्यान्मननं चोपपत्तिभिः ॥
 योगेनाभ्यसनं नित्यं ततो दर्शनमात्मनः ॥ १८ ॥
 शब्दशक्तेरचित्यत्वान्छब्दादेवापरोक्षधीः ॥
 प्रसुप्तः पुरुषो यद्वच्छब्देनैवावबुध्यते ॥ १९ ॥
 आत्मानात्मविवेकेन ज्ञानं भवति निश्चलम् ॥
 गुरुणा बोधितः शिष्यः शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ २० ॥
 न त्वं देहो नेद्रियाणि न प्राणो न मनो न धीः ॥
 विकारित्वाद्विनाशित्वादृश्यत्वाच्च घटो यथा ॥ २१ ॥
 विशुद्धं केवलं ज्ञानं निर्विशेषं निरंजनम् ॥
 यदेकं परमानंदं तत्त्वमस्यद्वयं परम् ॥ २२ ॥
 शब्दस्याद्यंतयोः सिद्धं मनसोऽपि तथैव च ॥
 मध्ये साक्षितया नित्यं तदेव त्वं भ्रमजहि ॥ २३ ॥
 स्थूलवैराजयोरैक्यं सूक्ष्महैरण्यगर्भयोः ॥
 अज्ञानमाययोरैक्यं प्रत्यग्विज्ञानपूर्णयोः ॥ २४ ॥

चिन्मात्रैकरसे विष्णौ ब्रह्मात्मैक्यस्वरूपके ॥ २५ ॥
 भ्रमेणैव जगज्जात रज्ज्वां सर्पभ्रमो यथा ॥ २५ ॥
 तार्किकाणां तु जीवेशौ वाच्यावेतौ विदुर्बुधाः ॥
 लक्ष्यौ च सांख्ययोगाभ्या वेदांतैरैक्यता तयोः ॥ २६ ॥
 कार्यकारणवाच्याशौ जीवेशौ यौ जहच्च तौ ॥
 अजहच्च तयोर्लक्ष्यौ चिदशवेकरूपिणौ ॥ २७ ॥
 कर्मशास्त्रे कुतो ज्ञान तर्के नैवारित निश्चयः ॥
 सांख्ययोगौ भिदापन्नौ शाब्दिकाः शब्दतत्पराः ॥ २८ ॥
 अन्ये पाषडिनः सर्वे ज्ञानवार्तासुदुर्लभाः ॥
 एक वेदांतविज्ञान स्वानुभूत्या विराजते ॥ २९ ॥
 अहं ममेत्ययं बधो ममाह नेति मुक्तता ।
 बंधमोक्षौ गुणैर्भाति गुणाः प्रकृतिसमवा ॥ ३० ॥
 ज्ञानमेकं सदा भाति सर्वावस्थासु निर्मलम् ।
 मदभात्या न जानन्ति स्वरूप केवल बृहत् ॥ ३१ ॥
 सकल्पसाक्षि यज्ज्ञानं सर्वलोकैकजीवनम् ।
 तदेवास्मीति यो वेद स मुक्तो नात्र सशयः ॥ ३२ ॥
 प्रमाता च प्रमाण च प्रमेय प्रमितिरतथा ।
 यस्य भासावभासन्ते मान ज्ञानाय तस्य किम् ॥ ३३ ॥
 अर्थाकारा भवेद्बुद्धिः फलेनार्थः प्रकाशते ।
 अर्थज्ञानं विजानाति स एवार्थः प्रकाशते ॥ ३४ ॥
 वृत्तिव्याप्यत्वमेवास्तु फलव्याप्तिः कथं भवेत् ।
 स्वप्रकाशस्वरूपत्वात्सिद्धत्वाच्च चिदात्मनः ॥ ३५ ॥
 चित्त चैतन्यमात्रेण सयोगाच्चेतना भवेत् ।
 अर्थादर्थान्तरे वृत्तिर्गन्तुं चलति चांतरे ॥ ३६ ॥
 निराधारा निर्विकारा या दशा सोन्मनी स्मृता ।

चित्तं चिदिति जानीयात्तत्काररहितं यदा ॥३७॥
 तत्कारो विषयाध्यासो जपारागो यथा मणौ ।
 ज्ञेयवस्तुपरित्यगाज्ज्ञानं तिष्ठति केवलम् ॥३८॥
 त्रिपुटी क्षीणतामेति ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ।
 मनोमात्रमिदं सर्वं तन्मनो ज्ञानमात्रकम् ॥३९॥
 अज्ञानं भ्रम इत्याहुर्विज्ञानं परमं पदम् ।
 अज्ञानं चान्यथाज्ञानं मायामेतां वदन्ति ते ॥४०॥
 ईश्वरं मायिनं विद्यान्मायातीतं निरंजनम् ।
 सदानंदे चिदाकाशे मायामेघस्तडिन्मनः ॥४१॥
 अहंता गजन तत्र धारासारा हि वृत्तयः ।
 महामोहांधकारेऽस्मिन्देवो वर्षति लीलया ॥४२॥
 तस्या वृष्टेर्विरामाय प्रबोधैकसमीरणः ।
 ज्ञानं दृग्दृश्ययोर्भावं विज्ञानं दृश्यशून्यता ॥४३॥
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन ।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं तज्ज्ञानं ज्ञानमुच्यते ॥४४॥
 विज्ञानं चोभयोरैक्यं क्षेत्रज्ञपरमात्मनोः ।
 परोक्षं शास्त्रजं ज्ञानं विज्ञानं चात्मदर्शनम् ॥४५॥
 आत्मनो ब्रह्मणः सम्यगुपाधिद्वयवर्जितम् ।
 त्वमर्थविषयं ज्ञानं विज्ञानं तत्पदाश्रयम् ॥४६॥
 पदयोरैक्यबोधस्तु ज्ञानविज्ञानसंज्ञितम् ।
 आत्मानात्मविवेकस्य ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥४७॥
 अज्ञानं चान्यथा लोके विज्ञानं तन्मयं जगत् ।
 अन्वयव्यतिरेकाभ्यां सर्वत्रैकं प्रपश्यति ॥४८॥
 यत्तत्तु वृत्तिजं ज्ञानं विज्ञानं ज्ञानमात्रकम् ।
 अज्ञानध्वंसकं ज्ञानं विज्ञानं चोभयात्मकम् ॥४९॥

सदाचारानुसंधानम् ।

३७

ज्ञानविज्ञाननिष्ठोऽयं तत्सब्रह्माणि चार्पणम् ।

भोक्ता सत्त्वगुणः शुद्धो भोगानां साधन रजः ॥५०॥

भोग्य तमोगुणः प्राङ्मुरात्मा चैषां प्रकाशकः ।

ब्रह्माध्ययनसयुक्तो ब्रह्मचर्यारतः सदा ॥५१॥

सर्वं ब्रह्मेति यो वेद ब्रह्मचारी स उच्यते ।

गृहस्थो गुणमध्यस्थः शरीरं गृहमुच्यते ॥५२॥

गुणाः कुर्वन्ति कर्माणि नाहं कर्तेति बुद्धिमान् ।

किमुग्रैश्च तपोभिश्च यस्य ज्ञानमय तपः ॥५३॥

हर्षामर्षविनिर्मुक्तो वानप्रस्थः स उच्यते ।

स गृही यो गृहातीतः शरीरं गृहमुच्यते ॥५४॥

सदाचारमिमं नित्यं योऽनुसंदधते बुधः ।

संसारसागराच्छीघ्रं स मुक्तो नात्र संशयः ॥५५॥

इति सदाचारानुसंधानं संपूर्णम् ॥

स्वात्मनिरूपणम् ।

॥ स्वात्मनिरूपणम् ॥

--

श्रीगुरुचरणद्वन्द्वं वन्देऽहं मथितदुःसहद्वन्द्वम् ।

भ्रांतिग्रहोपशान्तीं पांसुमय यस्य भसितमातनुते ॥ १ ॥

देशिकवर दयालु वन्देऽहं निहतनिखिलसंदेहम् ॥

यच्चरणद्वयमद्वयमनुभवमुपदिशति तत्पदस्यार्थम् ॥ २ ॥

संसारदावपावकपंतस्तः सकलसाधनोपेतः ।

स्वात्मनिरूपणनिपुणैर्वाक्यैः शिष्यः प्रबोध्यते गुरुणा ॥ ३ ॥

अस्ति स्वयमित्यस्मिन्नर्थे कस्यास्ति सशयः पुंसः ॥

अत्रापि संशयश्चेत् संशयिता यः स एव भवसि त्वम् ॥ ४ ॥

नाहमिति वेत्ति योऽसौ सत्यं ब्रह्मैव वेत्ति नास्तीति ॥

अहमस्मीति विजानन्ब्रह्मैवासौ स्वयं विजानाति ॥ ५ ॥

ब्रह्म त्वमेव तस्मान्नाहं ब्रह्मेति मोहमात्रमिदम् ॥

मोहेन भवति भेदः क्लेशाः सर्वे भवन्ति तन्मूलाः ॥ ६ ॥

न क्लेशपञ्चकमिदं भजते कृतकोशपञ्चकविवेकः ।

अत एव पञ्च कोशान् कुशलधियः संततं विचिन्वन्ति ॥ ७ ॥

अन्नप्राणमनोमयविज्ञानानंदपञ्चकोशानाम् ॥

एकैकान्तरभाजां भजति विवेकात्प्रकाशयतामात्मा ॥ ८ ॥

वपुरिदमन्नमयाख्यः कोशो नात्मा जडो घटप्रायः ॥

प्रागुत्पत्तेः पश्चात्तदभावस्यापि दृश्यमानत्वात् ॥ ९ ॥

कोशः प्राणमयोऽयं वायुविशेषो वपुष्यवच्छिन्नः ॥

अस्य कथमात्मता स्यात् क्षुत्तृष्णाभ्यामुपेयुषः पीडाम् ॥ १० ॥

कुरुते वपुष्यहंतां गेहादौ यः करोति समतां च ॥

रागद्वेषविधेयो नासावात्मा मनोमयः कोशः ॥ ११ ॥

सुप्तौ स्वयं विलीना बोधे व्याप्ता कलेवरं सकलम् ॥

विज्ञानशब्दवाच्या चित्प्रतिबिम्बा न बुद्धिरप्यात्मा ॥ १२ ॥
 मुक्तिगतैः सुखलेशैरभिमनुते यः सुखी भवामीति ॥
 आनन्दकोशनामा सोऽहंकारः कथं भवेदात्मा ॥ १३ ॥
 यः स्फुरति बिम्बभूतः स भवेदानन्द एव सकलात्मा ॥
 प्रागूर्ध्वमपि च सत्त्वादविकारित्वादबाध्यमानत्वात् ॥ १४ ॥
 अन्नमयादेरस्मादपरं यदि नानुभूयते किञ्चित् ॥
 अनुभविताऽन्नमयादेरस्तीत्यस्मिन्न कश्चिदपलापः ॥ १५ ॥
 स्वयमेवानुभवत्वाद्यद्येतस्य नाहंभाव्यत्वम् ॥
 सकृदप्यभावशंका न भवेद्बोधस्वरूपसत्तायाः ॥ १६ ॥
 अनुभवति विश्वमात्मा विश्वेनासौ न चानुभूयेत ॥
 न खलु प्रकाशयतेऽसौ विश्वमशेष प्रकाशयन्भानुः ॥ १७ ॥
 तदिदं तादृशमीदृशमेतावत्तावदिति च यन्न भवेत् ॥
 ब्रह्म तदित्यवधेयं नो चेद्विषयो भवेत्परोक्षे च ॥ १८ ॥
 इदमिदमिति प्रतीतेः वस्तुनि सर्वत्र बाध्यमानेऽपि ॥
 अनिदमबाध्य तत्त्व सत्त्वादेतस्य न च परोक्षत्वम् ॥ १९ ॥
 नावेद्यमपि परोक्षं भवति ब्रह्म स्वयंप्रकाशत्वात् ॥
 सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्येतस्य लक्षणं प्रथते ॥ २० ॥
 सति कोशशक्त्युपाधौ सम्भवतस्तस्य जीवतेश्वरते ॥
 नो चेत्तयोरभावाद्विगतविशेषं विभाति निजरूपम् ॥ २१ ॥
 सति सकलदृश्यबाधे न किमप्यरतीति लोकसिद्धं चेत् ॥
 यन्न किमपीति सिद्धं ब्रह्म तदेवेति वेदतः सिद्धम् ॥ २२ ॥
 एव मतिरहितानां तत्त्वमसीत्यादिवाक्यचिन्तनया ॥
 प्रतिभात्येष परोक्षवदात्मा प्रत्यक्प्रकाशमानोऽपि ॥ २३ ॥
 तस्मात्पदार्थशोधनपूर्वं वाक्यस्य चिन्तयन्नर्थम् ॥
 देशिकदयाप्रभावात्परोक्षयति क्षणेन चात्मानम् ॥ २४ ॥

देहेन्द्रियादिधर्मानात्मन्यारोपयन्नभेदेन ॥ - -
 कर्तृत्वाद्यभिमानो बोधः स्यात्त्वंपदस्य वाच्योऽर्थः ॥ २५ ॥
 देहस्य चेन्द्रियाणां साक्षी तेभ्यो विलक्षणत्वेन -
 प्रतिभाति योऽवबोधः प्रोक्तोऽसौ त्वंपदस्य लक्ष्योऽर्थः ॥ २६ ॥
 वेदावसानवाचा संवेद्य सकलजगदुपादानम् ॥ -
 सर्वज्ञताद्युपेतं चैतन्यं तत्पदस्य वाच्योऽर्थः ॥ २७ ॥
 विविधोपाधिविमुक्तं विश्वातीतं विशुद्धमद्वैतम् ॥
 अक्षरमनुभववेद्यं चैतन्यं तत्पदस्य लक्ष्योऽर्थः ॥ २८ ॥
 सामानाधिकरण्यं तदनु विशेषणविशेष्यता चेति ॥
 अथ लक्ष्यलक्षकत्वं भवति पदार्थात्मनां च संबंधः ॥ २९ ॥
 एकत्र वृत्तिरर्थे शब्दानां भिन्नवृत्तिहेतूनाम् ॥
 सामानाधिकरण्यं भवतीत्येवं वदन्ति लाक्षणिकाः ॥ ३० ॥
 प्रत्यक्त्वपरोक्षत्वे परिपूर्णत्वं च सद्वितीयत्वम् ।
 इतरेतरं विरुद्धं तत इह भवितव्यमेव लक्षणया ॥ ३१ ॥
 मानान्तरोपरोधे मुख्यार्थस्यापरिग्रहे जाते ।
 मुख्याविनाकृतेऽर्थे वृत्तिः सैव लक्षणा प्रोक्ता ॥ ३२ ॥
 निखिलमपि वाच्यमर्थं त्यक्त्वा वृत्तिस्तदन्वितेऽन्यार्थे ।
 जहतीति लक्षणा स्यात् गंगायां घोषवादिह न ग्राह्या ॥ ३३ ॥
 वाच्यार्थमत्यजन्त्या यस्या वृत्तेः प्रवृत्तिरन्यार्थे ।
 इहमजहतीति कथिता शोणो धावतिवदत्र न ग्राह्या ॥ ३४ ॥
 जहदजहतीति सां स्याद्या वाच्यार्थैकदेशमपहाय ।
 बोधयति चैकदेशं सोऽयं द्विज इतिवदाश्रयेदेनाम् ॥ ३५ ॥
 सोऽयं द्विज इति वाक्यं त्यक्त्वा प्रत्यक्परोक्षदेशाद्यम् ।
 द्विजमात्रलक्षकत्वात्कथयत्यैक्यं पदार्थयोरुभयोः ॥ ३६ ॥
 तद्वत्तत्त्वमसीति त्यक्त्वा प्रत्यक्परोक्षतादीनि । - -

चिद्वस्तु लक्षयित्वा बोधयति स्पष्टमसिपदेनैक्यम् ॥ ३७ ॥
 इत्थं बोधितमर्थं महता वाक्येन दर्शितैक्येन ।
 अहमित्यपरोक्षयतां वेदो वेदयति वीतशोकत्वम् ॥ ३८ ॥
 प्रायः प्रवर्तकत्वं विधिवचसां लोकवेदयोर्दृष्टम् ।
 सिद्धं बोधयतोऽर्थं कथमिव तद्वदति तत्त्वमस्यादेः ॥ ३९ ॥
 विधिरेव न प्रवृत्तिं जनयत्यमिलषितवस्तुबोधोऽपि ।
 राजा याति सुतोऽभूत् इति बोधेन-प्रवर्तते लोकः ॥ ४० ॥
 ऐक्यपरैः श्रुतिवाक्यैरात्मा शश्वत्प्रकाशमानोऽपि ।
 देशिकदयाविहीनैरपरोक्षयितुं न शक्यते पुरुषैः ॥ ४१ ॥
 विरहितकाम्यनिपिद्धो विहितानुष्ठाननिर्मलस्वान्तः ।
 भजति स्वमेव बोध गुरुणा किमिति त्वया न मतव्यम् ॥ ४२ ॥
 कर्मभिरेव न बोधः प्रभवति गुरुणा विना दयानिधिना ।
 आचार्यवान्हि पुरुषो वेदेत्यर्थस्य वेदसिद्धत्वात् ॥ ४३ ॥
 वेदोऽनादितया वा यद्वा परमेश्वरप्रणीततया ।
 भवति परम प्रमाणं बाधो नास्ति स्वतश्च परतो वा ॥ ४४ ॥
 नापेक्षते यदन्यद्यदपेक्षन्तेऽखिलानि मानानि ।
 वाक्य तन्निगमानां मानं ब्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ॥ ४५ ॥
 मान प्रबोधयन्त बोधं मानेन ये बुभुत्सन्ते ॥
 एधोभिरेव दहन दग्धु वाछन्ति ते महात्मानः ॥ ४६ ॥
 वेदोऽनादिरमुष्य व्यजक ईशः स्वयंप्रकाशात्मा ॥
 तदमिव्यक्तिमुदीक्ष्य प्रोक्तोऽसौ सूरिभिः प्रमाणमिति ॥ ४७ ॥
 रूपाणामवलोक्य चक्षुरिवान्यन्न कारणं दृष्टम् ॥
 तद्वददृष्टावगतौ वेदवदन्यो न वेदको हेतुः ॥ ४८ ॥
 निगमेषु निश्चितार्थं तत्रे कश्चिद्यदि प्रकाशयति ॥
 तदिदमनुवादमात्रं प्रामाण्यं तस्य सिध्यति न किञ्चित् ॥ ४९ ॥

अंशद्वयवति निर्गमे साधयति द्वैतमेव कोऽप्यंशः ॥

अद्वैतमेव वस्तु प्रतिपादयति प्रसिद्धमपरोऽंशः ॥ ५० ॥

अद्वैतमेव सत्यं तस्मिन्द्वैतं न सत्यमध्यस्तम् ॥

रजतमिव शुक्तिकायां मृगतृष्णायामिवोदकस्फुरणम् ॥ ५१ ॥

आरोपितं यदि स्यादद्वैतं वस्त्ववस्तुनि द्वैते ॥

तदयुक्तमेवं यस्मात्सत्येऽध्यासो भवत्यसत्यानाम् ॥ ५२ ॥

यद्यारोपणमुभयोस्तद्व्यतिरिक्तस्य कस्याचिदभावात् ॥

आरोपणं न शून्ये तस्मादद्वैतसत्यता ग्राह्या ॥ ५३ ॥

प्रत्यक्षाद्यनवगतं श्रुत्या प्रतिपादनीयमद्वैतम् ॥

द्वैतं न प्रतिपाद्यं तस्य स्वत एव लोकसिद्धत्वात् ॥ ५४ ॥

अद्वैतं सुखरूप दुस्सहदुःखं सदा भवेद्वैतम् ॥

यत्र प्रयोजनं स्यात्प्रतिपादयति श्रुतिस्तदेवासौ ॥ ५५ ॥

निगमगिरा प्रतिपाद्यं वस्तु यदानदरूपमद्वैतम् ॥

स्वाभाविकं स्वरूप जीवत्व तस्य केचन ब्रुवते ॥ ५६ ॥

स्वाभाविकं यदि स्यात्जीवत्व तस्य विशदविज्ञप्तेः ।

सकृदपि न तद्विनाशं गच्छेदुष्णप्रकाशवद्वहेः ॥ ५७ ॥

यद्वदयो रसविद्ध कांचनता याति तद्वदेवासौ ।

जीवः साधनशक्त्या परतां यातीति केचिदिच्छन्ति ॥ ५८ ॥

तदिदं भवति न युक्तं गतवति तस्मिंश्चिरेण रसवीर्ये ॥

प्रतिपद्यते प्रणाश हैमो वर्णोऽप्ययस्समारूढः ॥ ५९ ॥

जीवत्वमपि तथेदं बहुविधसुखदुःखलक्षणोपेतम् ॥

गतमिव साधनशक्त्या प्रतिभात्येव प्रयाति न विनाशम् ॥ ६० ॥

तस्मात्स्वतो यदि स्याज्जीवस्सतत स एव जीवः स्यात् ॥

एव यदि परमात्मा परमात्मैवायमिति भवेद्युक्तम् ॥ ६१ ॥

यदि वा परेण साम्य जीवश्चेद्भजति साधनबलेन ॥

कालेन तदपि कियता नश्यत्येवेति निश्चितं सकलैः ॥ ६२ ॥
 तस्मात्पर स्वकीयं मोह मोहात्मक च ससारम् ॥
 स्वज्ञानेन जहित्वा पूर्णाः स्वयमेव शिष्यते नान्यत् ॥ ६३ ॥
 सत्य ज्ञानमनंत प्रकृत परमात्मरूपमद्वैतम् ॥
 अवबोधयन्ति निखिलाः श्रुतयः स्मृतिभिः सम समस्ताभिः ६४ ॥
 एकत्वबोधकानां निखिलानां निगमवाक्यजालानाम् ॥
 वाक्यान्तराणि सकलान्यभिधीयन्तेऽस्य शेषभूतानि ॥ ६५ ॥
 यस्मिन्मिहिरवदुदिते तिमिरवदपयान्ति कर्तृताऽऽदीनि ।
 ज्ञान विरहितभेदं कथमिव तद्भवति तत्त्वमस्यादेः ॥ ६६ ॥
 कर्मप्रकरणनिष्ठं ज्ञान कर्मागमिष्यते प्राज्ञैः ।
 भिन्नप्रकरणभाजः कर्मागत्व कथं भवेज्ज्ञतेः ॥ ६७ ॥
 अधिकारिविषयभेदौ कर्मज्ञानात्मकावुभौ काण्डौ ।
 एव सति कथमनयोरगागित्वं परस्पर घटते ॥ ६८ ॥
 ज्ञान कर्मणि न स्या ज्ञाने कर्मदमपि तथा न स्यात् ।
 तत्कथमनयोरुभयोस्तपनतमोवत्समुच्चयो घटते ॥ ६९ ॥
 तस्मान्मोहनिवृत्तौ ज्ञानं न सहायमन्यदथर्यते ।
 यद्वद्वनतरतिमिरप्रकरपरिध्वंसने सहस्राशुः ॥ ७० ॥
 ज्ञान तदेवममल साक्षी विश्वस्य भवति परमात्मा ।
 सबध्यते न धर्मैः साक्षी तैरेव सान्चिदानंदः ॥ ७१ ॥
 रज्ज्वादेरुगाद्यैः संबंधवदस्य दृश्यसबधः ।
 सततमसगोऽयमिति श्रुतिरप्यमुमर्थमेव साधयति ॥ ७२ ॥
 कर्तुं च कर्म च यस्य स्फुरति ब्रह्मैव तन्न जानाति ।
 यस्य न कर्तुं न कर्म स्फुटतरमयमेव वेदितुं क्रमेते ॥ ७३ ॥
 कर्तृत्वादिकमेतन्मायाशक्त्या प्रतीयते निखिलम् ।
 इति केचिदाहुरेषा भ्रान्तिब्रह्मातिरेकतो नान्यत् ॥ ७४ ॥

तस्मिन्ब्रह्मणि विदिते विश्वमशेषं भवेदिदं विदितम् ।
 कारणमृदि विदितायां घटकरकाद्या यथाऽवगम्यन्ते ॥७५॥
 तदिदं कारणमेकं विगतविशेषं विशुद्धचिद्रूपम् ।
 तस्मात्सदेकरूपान्मायोपहितादभूदिदं विश्वम् ॥७६॥
 कारणमसादिति केचित्कथयन्त्यसतो भवेन्न कारणता ।
 अंकुरजननी शक्तिः सति खलु बीजे समीक्ष्यते सकलैः ॥७७॥
 कारणमसादिति कथयन् वंध्यापुत्रेण निर्वहेत्कार्यम् ।
 किंच मृगतृष्णिकांभः पीत्वोदन्यां महीयसीं शमयेत् ॥७८॥
 यस्मान्न सोऽयमसतो वादः संभवति शास्त्रयुक्तिभ्याम् ।
 तस्मात्सदेव तत्त्वं सर्वेषां भवति कारणं जगताम् ॥७९॥
 जगदाकारतयाऽपि प्रथते गुरुशिष्यविग्रहतयाऽपि ।
 ब्रह्माकारतयाऽपि प्रतिभातीदं परात्परं तत्त्वम् ॥८०॥
 सत्यं जगदिति भानं संसृतये स्यादपक्वचित्तानाम् ।
 तस्मादसत्यमेतन्निखिलं प्रतिपादयन्ति निगमान्ताः ॥८१॥
 परिपक्वमानसानां पुरुषवराणां पुरातनैः सुकृतैः ।
 ब्रह्मैवेदं सर्वं जगदिति भूयः प्रबोधयत्येषः ॥८२॥
 अनवगतकांचनानां भूषणधीरेव भूषणे हैमे ।
 एवमविवेकभाजां जगति जनानां न तात्त्विकी धिप्रणा ॥८३॥
 अहमालंबनसिद्धं कस्य परोक्षं भवेदिदं ब्रह्म ।
 तदपि विचारविहीनैरपरोक्षयितुं न शक्यते मुद्ध्यैः ॥८४॥
 अहमिदमिति च मतिभ्यां सततं व्यवहरति सर्वलोकोऽपि ।
 प्रथमा प्रतीचि चरमा निवसति वपुरिन्द्रियादिबाह्येऽर्थे ॥८५॥
 वपुरिन्द्रियादिविषये याऽहंबुद्धिर्महत्यसौ भ्रान्तिः ।
 तद्बुद्धिरस्मिन्नित्यव्यासत्वेन शास्यमानत्वात् ॥८६॥
 तस्मादशेषसाक्षी परमात्मैवाहमर्थ इत्युचितम् ।

अजडवदेव जडोऽय सत्संबन्धाद्भवत्यहंकारः ॥८७॥
 तस्मात्सर्वशरीरेष्वहमहमित्येव भासते स्पष्टः ।
 यः प्रत्ययो विशुद्धः तस्य ब्रह्मैव भवति मुख्योऽर्थः ॥८८॥
 गोशब्दार्थो गोत्वं तदपि व्यक्तिः प्रतीयतेऽर्थतया ।
 अहमर्थः परमात्मा तद्वद्भ्रान्त्या भवत्यहंकारः ॥८९॥
 दग्धत्वादिकमयसः पावकसगेन भासते यद्वत् ।
 तद्वच्चेतनसंगादहमि प्रतिभान्ति कर्तृताऽऽदीनि ॥९०॥
 देहेन्द्रियादिदृश्यव्यतिरिक्तं विमलमतुलमद्वैतम् ।
 अहमर्थ इति विदित्वा तद्व्यतिरिक्तं न कल्पयेत्किञ्चित् ॥९१॥
 यद्वत्सुखदुःखानामवयवभेदादनेकता देहे ।
 तद्वदिहासति भेदेऽप्यनुभववैचित्र्यमात्मनामेषाम् ॥९२॥
 किमिदं किमस्य रूपं कथमिदमासीदमुष्य को हेतुः ।
 इति न कदाऽपि विचिन्त्यं चिन्त्य मायेति धीमता विश्वम् ॥९३॥
 दंतिनि दारुविकारे दारु तिरोभवति सोऽपि तत्रैव ।
 जगति तथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत्तिरोधत्ते ॥९४॥
 आत्मा मये महति पटे विविधजगच्चित्रमात्मना लिखितम् ।
 स्वयमेव केवलमसौ पश्यन्प्रसुद प्रयाति परमात्मा ॥९४॥
 चिन्मात्रमलमक्षयमद्वयमानन्दमनुभवाखण्डम् ।
 ब्रह्मैवास्ति तदन्यन्न किमप्यस्तीति निश्चयो विदुषाम् ॥ ९६ ॥
 व्यवहारस्य दशेय विद्याऽविद्येति भेदपरिभाषा ।
 नास्त्येव तत्त्वदृष्ट्या तत्त्व ब्रह्मैव नान्यदस्त्यस्मात् ॥ ९७ ॥
 अस्त्यन्यवदिति मत चेत्तदपि ब्रह्मैव चास्तितारूपम् ।
 व्यतिरिक्तमस्तितया नास्तितया शून्यमेव तत्सिद्धम् ॥ ९८ ॥
 तत्त्वावबोधशक्त्या सुस्थितया बाधिता हि सा माया ।
 आदेहपातमेषा आभात्यात्माऽप्ययं निजो विदुषाम् ॥ ९९ ॥

एष विशेषो विदुषां पश्यन्तोऽपि प्रपञ्चसंसारम् ।

पृथगात्मनो न किञ्चित् पश्येयुः सकलनिगमनिर्णीतात् ॥ १०० ॥

किं चित्यं किमचित्यं किं कथनीयं किमप्यकथनीयम् ।

किं कृत्यं किमकृत्यं निखिलं ब्रह्मेति जानतां विदुषाम् ॥ १०१ ॥

निखिलं दृश्याविशेषं दृष्टूपत्वेन पश्यतां विदुषाम् ।

बंधो नाऽपि न मुक्तिर्न परात्मत्वं न चाऽपि जीवत्वम् ॥ १०२ ॥

असङ्कदनुचितितानामव्याहततरनिजोपदेशानाम् ।

प्रामाण्यपरमसीमां निगमनमिदमेव निखिलनिगमानाम् ॥ १०३ ॥

इति बोधितः स गुरुणा शिष्यो हृष्टः प्रणम्य त पदयोः ।

स्वानुभवसिद्धमर्थं स्वयमेवान्तर्विचारयामास ॥ १०४ ॥

अजरोऽहमक्षरोऽहं प्राज्ञोऽहं प्रत्यगात्मबोधोऽहम् ।

परमानन्दमयोऽहं परमशिवोऽहं भवामि परिपूर्णः ॥ १०५ ॥

आद्योऽहमात्मभाजामात्मानन्दानुभूतिरसिकोऽहम् ।

आबालगोपमखिलैरहमित्यनुभूयमानमहिमाऽहम् ॥ १०६ ॥

इन्द्रियसुखविमुखोऽहं निजसुखबोधानुभूतिभरितोऽहम् ।

इतिमतिदूरतरोऽहं भावेतरसुखनिषिक्तचित्तोऽहम् ॥ १०७ ॥

ईशोऽहमीश्वराणां ईर्ष्याद्वेषानुपगरहितोऽहम् ।

ईक्षणविषयमतीनामीप्सितपुरुषार्थसाधनपरोऽहम् ॥ १०८ ॥

उदयोऽहमेव जगतामुपनिपदुद्यानकृतविहारोऽहम् ॥

उद्वेलशोकसागरवाडवमुखहव्यवाहनाचिरहम् ॥ १०९ ॥

ऊर्जस्वलनिजविभवैरुर्ध्वमधस्तिर्यगश्नुवानोऽहम् ॥

ऊहपोहविचारैरुररीकृतवत्प्रतीयमानोऽहम् ॥ ११० ॥

ऋषिरहमृषिर्गणकोऽहं सृष्टिरह सृजमानमहमेव ॥

ऋद्धिरहं वृद्धिरहं तृप्तिरह तृप्तिदीपदीप्तिरहम् ॥ १११ ॥

एकीऽहमेतदीदृशमेवमिति स्फुरितभेदरहितोऽहम् ॥

- एष्टव्योऽहमनीहैरतस्सुकृतानुभूतिरहितोऽहम् ॥ ११२ ॥
 ऐक्यावभासकोऽहं वाक्यपरिज्ञानपावनमतीनाम् ॥ ११३ ॥
 ऐशमहमेव तत्त्वं नैशतमः प्रायमोहमिहिरोऽहम् ॥ ११३ ॥
 ओजोऽहमोषधीनामोतप्रोतायमानभुवनोऽहम् ॥
 ओंकारसारसोल्लसदात्मसुखामोदमत्तभृगोऽहम् ॥ ११४ ॥
 औपध्रमहमशुभानामौपाधिकधर्मजालरहितोऽहम् ॥
 औशर्यातिशयोऽहं विविधचतुर्वर्गतारणपरोऽहम् ॥ ११५ ॥
 अंकुशमहमखिलानां महत्तया मत्तवारणेंद्राणाम् ।
 अंबरमिव विमलोऽहं शवररिपुजातविकृतिरहितोऽहम् ॥ ११६ ॥
 आत्मविकल्पमतीनामस्वलदुपदेशगम्यमानोऽहम् ।
 अस्थिरसुखविमुखोऽहं सुस्थिरसुखबोधसपदुचितोऽहम् ॥ ११७ ॥
 कर्णारसभरितोऽहं कवलितकमलासनादिलोकोऽहम् ।
 कलुषाकृतिरहितोऽहं कल्मषसुकृतोपलेपरिहिनोऽहम् ॥ ११८ ॥
 खानामगोचरोऽहं खातीतोऽहं खपुष्पभवगोऽहम् ।
 खलजनदुरासदोऽहं खड्गज्ञानापनोदनपरोऽहम् ॥ ११९ ॥
 गलितद्वैतकथोऽहं गेहीभवदखिलमूलहृदयोऽहम् ।
 गन्तव्योऽहमनीहैर्गत्यागतिरहितपूर्णबोधोऽहम् ॥ १२० ॥
 घनतरविमोहतिमिरप्रकरप्रध्वंसभानुनिकरोऽहम् ।
 घटिकावासररजनीवत्सरयुगकल्पकालभेदोऽहम् ॥ १२१ ॥
 चरदचरदात्मकोऽहं चतुरमतिश्लाघनीयचरितोऽहम् ।
 चपलजनदुर्गमोऽहं चंचलभवजलधिपारदेशोऽहम् ॥ १२२ ॥
 छंदस्सिन्धुनिगूढज्ञानसुखाह्लादमोदमानोऽहम् ।
 छलपदविहितमतीनां छन्नोऽहं शान्तिमार्गगम्योऽहम् ॥ १२३ ॥
 जलजासनादिगोचरपंचमहाभूतमूलभूतोऽहम् ।
 जगदानंदकरोऽहं जन्मजरामरणरोगरहितोऽहम् ॥ १२४ ॥

स्वात्मनिरूपणम् ।

संक्रातिहुंक्रातिशिजितबृंहितमुखविविधनादभेदोऽहम् ।

श्रुतिघटितात्मवेदनदीपपरिस्फुरितहृदयभवनोऽहम् ॥ १२५ ॥

ज्ञानमहं ज्ञेयमहं ज्ञाताऽहं ज्ञानसाधनगणोऽहम् ।

ज्ञातृज्ञानज्ञेयविनाकृतमस्तित्वमात्रमेवाहम् ॥ १२६ ॥

तत्त्वातीतपदोऽहं तनुरहमस्मीतिभात्ररहितोऽहम् ।

तामसदुरधिगमोऽहं तत्त्वंपदबोधबोध्यहृदयोऽहम् ॥ १२७ ॥

दैवतदैत्यनिशाचरमानवतिर्यङ्महीधरादिरहम् ।

देहेंद्रियरहितोऽहं दक्षिणपूर्वादिदिशिभागोऽहम् ॥ १२८ ॥

धर्माधर्ममयोऽहं धर्माधर्मादिबन्धरहितोऽहम् ।

धार्मिकजनसुलभोऽहं धन्योऽहं धातुरादिभूतोऽहम् ॥ १२९ ॥

नामादिविरहितोऽहं नरकस्वर्गापवर्गरहितोऽहम् ।

नादान्तवेदितोऽहं नानागमनिखिलविश्वसारोऽहम् ॥ १३० ॥

परजीवभेदबाधकपरमार्थज्ञानशुद्धचित्तोऽहम् ।

प्रकृतिरहं विकृतिरहं परिणतिरहमस्मि भागधेयानाम् ॥ १३१ ॥

फणधरभूधरवारणविग्रहविधृतप्रपञ्चसारोऽहम् ।

फालतलोदितलोचनपावकपरिभूतपञ्चबाणोऽहम् ॥ १३२ ॥

बद्धो भवामि नाहं बन्धान्मुक्तस्तथापि नैवाहम् ।

बोध्यो भवामि नाहं बोधोऽहं नैव बोधको नाहम् ॥ १३३ ॥

भक्तिरहं भजनमहं मुक्तिरहं मुक्तियुक्तिरहमेव ।

भूतानुशासनोऽहं भूतभवद्भव्यमूलभूतोऽहम् ॥ १३४ ॥

मान्योऽहमस्मि महतां मंदमतीनाममाननीयोऽहम् ।

मदरागमानमोहितमानसदुर्वासनादुरापोहम् ॥ १३५ ॥

यज्जनयजमानयाजकयागमयोऽहं यमादिरहितोऽहम् ।

यमैवरुणयक्षवासवराक्षसमरुद्दीशवाहिरूपोऽहम् ॥ १३६ ॥

रक्षाविधानशिक्षावीक्षितलीलावलोकमहिमाऽहम् ।

रजनीदिवसाविरामस्फुरदनुभूतिप्रमाणासिद्धोऽहम् ॥ १३७ ॥
 लक्षणलक्ष्यमयोऽहं लाक्षणीकोऽहं लयादिरहितोऽहम् ।
 लाभालाभमयोऽहं लब्धव्यानामलभ्यमानोऽहम् ॥ १३८ ॥
 वर्णाश्रमरहितोऽहं वर्णमयोऽहं वरेष्यगण्योऽहम् ।
 वाचामगोचरोऽहं वचसामर्थेन गम्यमानोऽहम् ॥ १३९ ॥
 शमदमविरहितमनसां शास्त्रशतैरप्यगम्यमानोऽहम् ।
 शरणमहमेव विदुषां शकलीकृतविविधसंशयगणोऽहम् ॥ १४० ॥
 पद्भावविरहितोऽहं षड्गुणरहितोऽहमहितरहितोऽहम् ।
 षट्कोशविरहितोऽहं षट्त्रिंशत्तत्त्वजालरहितोऽहम् ॥ १४१ ॥
 सवित्सुखात्मकोऽहं समाधिसकल्पकल्पवृक्षोऽहम् ।
 ससारविरहितोऽहं साक्षात्कारोऽहमात्मविद्यायाः ॥ १४२ ॥
 हव्यमहं कव्यमहं हेयोपादेयभावशून्योऽहम् ।
 हरिरहमस्मि हरोऽहं विधिरहमेवास्मि कारणं तेषाम् ॥ १४३ ॥
 क्षालितकलुषमयोऽहं क्षपितभवक्लेशजालहृदयोऽहम् ।
 क्षान्ताद्यक्षरसुघटितविविधव्यवहारमूलमहमेव ॥ १४४ ॥
 बहुभिः किमेभिरुक्तैरहमेवेदं चराचरं विश्वम् ।
 शीकरफेनतरगाः सिंधोरपराणि न खलु वस्तूनि ॥ १४५ ॥
 शरणं न भवति जननी न पिता न सुता न सौदरा नान्ये ।
 परमं शरणमिदं स्याच्चरणं मम मूर्ध्नि देशिकन्यस्तम् ॥ १४६ ॥
 आस्ते देशिकचरणं निरवधिरास्ते तदीक्षणे करुणा ।
 आस्ते किमपि तदुक्तं किमतः परमस्ति जन्मसाफल्यम् ॥ १४७ ॥
 कारुण्यसारसान्द्राः काक्षितवरदानकल्पकविशेषाः ।
 श्रीगुरुचरणकटाक्षाः शिशिराः शमयन्ति चित्तसतापम् ॥ १४८ ॥
 कवलितचचलचेतोर्गुरुतरमंडूकजातपरितोषा ।
 शेते हृदयगुहायां चिरतरमेकैव चिन्मयी भुजगी ॥ १४९ ॥

स्वात्मनिरूपणम् ।

मयि सुखबोधपयोधौ महति ब्रह्मांडबुद्बुदसहस्रम् ।

मायामयेन मरुता भूत्वा भूत्वा पुनस्तिरोधत्ते ॥ १५० ॥

गुरुक्करुणयैव नावा प्राक्तनभाग्यानुकूलमारुतया ।

दुस्सहदुःखतरंगस्तुंगः संसारसागरस्तीर्णः ॥ १५१ ॥

सति तमसि मोहरूपे विश्वमपश्यं तदेतदित्याखिलम् ।

उदितवति बोधभानौ किमपि न पश्यामि किं न्विद चित्रम् ॥ १५२ ॥

इत्यात्मबोधलाभं मुहुरनुचित्य प्रमोदमानेन ।

प्रारब्धकर्मणोऽन्ते पर पद प्राप्यते हि कैवल्यम् ॥ १५३ ॥

मोहांधकारहरणं ससारोद्वेलसागरोत्तरणम् ।

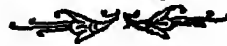
स्वात्मनिरूपणमेतत्प्रकरणमंतर्विचिंत्यतां सद्भिः ॥ १५४ ॥

॥ इति स्वात्मनिरूपणं सपूर्णम् ॥

॥ अद्वैतानुभूतिः ॥

अहमानन्दसत्यादिलक्षणः केवलः शिवः ॥
 सदानन्दारूप यत्तेनाहमचलोऽद्वयः ॥ १ ॥
 अक्षिदोषाद्यैकोऽपि द्वयवद्भाति चद्रमाः ॥
 एकोऽप्यात्मा तथा भाति द्वयवन्मायया मृषा ॥ २ ॥
 अक्षिदोषविहीनानामेक एव यथा शशी ॥
 मायादोषविहीनानामात्मैवैकरतथा सदा ॥ ३ ॥
 द्वित्वं भात्यक्षिदोषेण चद्रे स्वे मायया जगत् ॥
 द्वित्वं मृषा यथा चद्रे मृषा द्वैतं तथाऽऽत्मनि ॥ ४ ॥
 आत्मनः कार्यमाकाशो विनात्मान न सभवेत् ॥
 कार्यस्य पूर्णता सिद्धा किं पुनः पूर्णतात्मनः ॥ ५ ॥
 कार्यभूतो यथाकाश एक एव नहि द्विधा ॥
 हेतुभूतस्तथात्मायमेक एव विजानतः ॥ ६ ॥
 एकोऽपि द्वयवद्भाति यथाकाश उपाधितः ॥ ७ ॥
 कारणोपाधिचैतन्य कार्यसस्थाच्चितोऽधिकम् ॥
 न घटाभ्रान्मृदाकाशः कुत्रचिन्नाधिको भवेत् ॥ ८ ॥
 निर्गतोपाधिराकाश एक एव यथा भवेत् ॥
 एक एव तथात्मायं निर्गतोपाधिकः सदा ॥ ९ ॥
 आकाशादन्य आकाश आकाशस्य यथा नहि ॥
 एकत्वादात्मनो नान्य आत्मा सिध्यति चात्मनः ॥ १० ॥
 मेघयोगाद्यथा नीर करकाकारतामियात् ॥
 मायायोगात्तथैवात्मा प्रपञ्चाकारतामियात् ॥ ११ ॥
 वर्षोपल इवाभाति नीरमेवाभ्रयोगतः ॥
 वर्षोपलविनाशेन नीरनाशो यथा नहि ॥ १२ ॥

आत्मैवायं तथा भाति मायायोगात्प्रपञ्चवत् ॥
 प्रपञ्चस्य विनाशेन स्वात्मनाशो नहि क्वचित् ॥ १३ ॥
 जलादन्य इवाभाति जलोत्थो बुद्बुदो यथा ॥
 तथात्मनः पृथगिव प्रपञ्चोऽयमनेकधा ॥ १४ ॥
 यथा बुद्बुदनाशेन जलनाशो न कर्हिंचित् ॥
 तथा प्रपञ्चनाशेन नाशः स्यादात्मनो न हि ॥ १५ ॥
 अहिनिर्व्वयनीजातः शुच्यादिर्नाहिमाप्नुयात् ॥
 तथा स्थूलादिसंभूतः शुच्यादिर्नाप्नुयादिमम् ॥ १६ ॥
 त्यक्तां त्वचमहिर्यद्वदात्मत्वेन न मन्यते ॥
 आत्मत्वेन सदा ज्ञानी त्यक्तदेहत्रय तथा ॥ १७ ॥
 अहिनिर्व्वयनीनाशादहेर्नाशो यथा नहि ॥
 देहत्रयविनाशेन नात्मनाशस्तथा भवेत् ॥ १८ ॥
 तक्कादिलवणोपेतमज्ञैर्लवणवद्यथा ॥
 आत्मा स्थूलादिसयुक्तो दूष्यते स्थूलकादिवत् ॥ १९ ॥
 अयःकाष्ठादिकं यद्वद्वह्निवद्वह्नियोगतः ॥
 भाति स्थूलादिकं सर्वमात्मवत्तत्त्वात्मयोगतः ॥ २० ॥
 दाहको नैव दाह्यं स्याद्दाह्यं तद्वन्न दाहकः ॥
 नैवात्मायमनात्मा स्यादनात्माय न चात्मकः ॥ २१ ॥
 प्रमेयादित्रय सार्थं भानुना घटकुड्यवत् ॥
 येन भाति स एवाहं प्रमेयादिविलक्षणः ॥ २२ ॥
 भानुस्फुरणतो यद्वत्स्फुरतीव घटादिकम् ॥
 स्फुरतीव प्रमेयादिरात्मस्फुरणतरतथा ॥ २३ ॥
 पिष्टादिर्गुलसंपर्काद्गुलवत्प्रीतिमान्यथा ॥
 आत्मयोगात्प्रमेयादिरात्मवत्प्रीतिमान्भवेत् ॥ २४ ॥
 घटनीरान्नपिष्टानामुष्णत्वं वह्नियोगतः ॥

बलिं विना कथं तेषामुष्णता स्याद्यथा क्वचित् ॥ २५ ॥
 भूतभौतिकदेहानां स्फूर्तिता स्वात्मयोगतः ॥
 विनात्मानं कथं तेषां स्फूर्तिता स्यात्तथा क्वचित् ॥ २६ ॥
 नानाविधेषु कुंभेषु वसत्येकं नभो यथा ॥
 नानाविधेषु देहेषु तद्वदेको वसाम्यहम् ॥ २७ ॥
 नानाविधत्वं कुंभानां न यात्येव यथा नभः ॥
 नानाविधत्वं देहानां तद्वदेव न याग्यहम् ॥ २८ ॥
 यथा घटेषु नष्टेषु घटाक्काशो न नश्यति ॥
 तथा देहेषु नष्टेषु नैव नश्यामि सर्वगः ॥ २९ ॥
 उत्तमादीनि पुष्पाणि वर्तन्ते मूत्रके यथा ।
 उत्तमाद्यास्तथा देहा वर्तन्ते मयि सर्वदा ॥ ३० ॥
 यथा न सस्पृशेत्सूत्रं पुष्पाणामुत्तमादिता ।
 तथा नैकं सर्वगं मां देहानामुत्तमादिता ॥ ३१ ॥
 पुष्पेषु तेषु नष्टेषु यद्वत्सूत्रं न नश्यति ।
 तथा देहेषु नष्टेषु नैव नश्याम्यहं सदा ॥ ३२ ॥
 पर्यंकरञ्जुरंध्रेषु नानेवैकापि सूर्यभा ।
 एकोऽत्यनेकवद्भाति तथा क्षेत्रेषु सर्वगः ॥ ३३ ॥
 रञ्जुरधस्थदोषादि सूर्यभां न स्पृशेद्यथा ।
 तथा क्षेत्रस्थदोषादि सर्वगं मां न सस्पृशेत् ॥ ३४ ॥
 तद्रञ्जुरधनाशेषु नैव नश्यति सूर्यभा ।
 तथा क्षेत्रविनाशेषु नैव नश्यामि सर्वगः ॥ ३५ ॥
 देहो नाहं प्रदृश्यत्वाद्भौतिकत्वान्न चेद्रियम् ।
 प्राणो नाहमनेकत्वान्मनो नाहं चलत्वतः ॥ ३६ ॥
 बुद्धिर्नाहं विकारित्वात्तमो नाहं जडत्वतः ।
 देहेन्द्रियादिकं नाहं विनाशित्वाद्वटादिवत् ॥ ३७ ॥

देहेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्यज्ञानानि भासयन् ।
 अहंकारं तथा भामि चैतेषामभिमानिनम् ॥ ३८ ॥
 सर्वं जगदिदं नाहं विषयत्वादिद-धियः ।
 अहं नाहं सुषुप्त्यादौ अहमः साक्षितः सदा ॥ ३९ ॥
 सुप्तौ यथा निर्विकारस्तथावस्थाद्वयेऽपि च ॥
 द्वयोर्मात्राभियोगेन विकारीव विभाम्यहम् ॥ ४० ॥
 उपाधिनीलरक्तचैः स्फटिको नैव लिप्यते ।
 तथात्मा कोशजैः सर्वैः कामाद्यैर्नैव लिप्यते ॥ ४१ ॥
 फालेन भ्राम्यमाणेन भ्रमतीव यथा मही ॥
 अगोऽप्यात्मा विमूढेन चलतीव प्रदृश्यते ॥ ४२ ॥
 देहत्रयमिदं नित्यमात्मत्वेनाभिमन्यते ।
 यावत्तावदयं मूढो नानायेनिषु जायते ॥ ४३ ॥
 निद्रादेहजदुःखादि जाग्रदेहं न सस्पृशेत् ।
 जाग्रदेहजदुःखादिस्तथात्मानं न सस्पृशेत् ॥ ४४ ॥
 जाग्रदेहवदाभाति निद्रादेहस्तु निद्रया ।
 निद्रादेहविनाशेन जाग्रदेहो न नश्यति ॥ ४५ ॥
 तथायमात्मवद्भाति जाग्रदेहस्तु जागरात् ।
 जाग्रदेहविनाशेन नात्मा नश्यति कर्हिचित् ॥ ४६ ॥
 हित्वायं स्वामिकं देहं जाग्रदेहमपेक्षते ।
 जाग्रदेहप्रबुद्धोऽयं हित्वाऽऽत्मानं यथा तथा ॥ ४७ ॥
 स्वप्नभोगे यथैवेच्छा प्रबुद्धस्य न विद्यते ।
 असत्स्वर्गादिके भोगे नैवेच्छा ज्ञानिनस्तथा ॥ ४८ ॥
 भोक्त्रा बहिर्यथा भोग्यः सर्पो दृपदि कल्पितः ।
 रूपशीलादयश्चाल्पभोगा भोग्यस्वरूपकाः ॥ ४९ ॥
 ज्ञस्य नास्त्येव संसारो यद्वदज्ञस्य कर्मिणः ।

जानतो नैव भीर्यद्वद्रज्जुसर्पमजानतः ॥ ५० ॥
 सैधवस्य घनो यद्वज्जलयोगाज्जलं भवेत् ।
 स्वात्मयोगात्तथा बुद्धिरात्मैव ब्रह्मवेदिनः ॥ ५१ ॥
 तोयाश्रयेषु सर्वेषु भानुरेकोऽप्यनेकवत् ।
 एकोऽप्यात्मा तथा भाति सर्वक्षेत्रेष्वनेकवत् ॥ ५२ ॥
 भानोरन्य इवाभाति जलभानुर्जले यथा ।
 आत्मनोऽन्य इवाभासो भाति बुद्धौ तथात्मनः ॥ ५३ ॥
 विंव विना यथा नीरे प्रतिविंबो भवेत्कथम् ।
 विनात्मान तथा बुद्धौ चिदाभासो भवेत्कथम् ॥ ५४ ॥
 प्रतिविंवचलत्वाद्या यथा विंबाय कर्हिचित् ॥
 न भवेयुस्तथाऽऽभासकर्तृत्वाद्यास्तु नात्मनः ॥ ५५ ॥
 जले गैत्यादिक यद्वज्जलमानु न संस्पृशेत् ।
 बुद्धेः कर्मादिक तद्वन्चिदाभासं न संस्पृशेत् ॥ ५६ ॥
 बुद्धेः कर्तृत्वभोक्तृत्वदुःखित्वाद्यैस्तु सयुतः ।
 चिदाभासो विकारीव शरावस्थांबुभानुवत् ॥ ५७ ॥
 शरावस्थोदके नष्टे तत्तथो भानुर्विनष्टवत् ॥
 बुद्धेर्लये तथा सुप्तौ नष्टवत्प्रतिभात्ययम् ॥ ५८ ॥
 जलस्थाकं जल चोर्मि भासयन्भाति भारकरः ॥
 आत्माभास धिय बुद्धेः कर्तृत्वादीनय तथा ॥ ५९ ॥
 मेघावभासको भानुर्मेघच्छन्नोऽवभासते ॥
 मोहावभासकस्तद्वन्मोहच्छन्नो विभात्ययम् ॥ ६० ॥
 भास्य मेघादिक भानुर्भासयन्प्रतिभासते ॥
 तथा स्थूलादिकं भास्य भासयन्प्रतिभात्ययम् ॥ ६१ ॥
 सर्वप्रकाशको भानुः प्रकाश्यैर्नैव दूष्यते ॥
 सर्वप्रकाशको ह्यात्मा सर्वैस्तद्वन्न दूष्यते ॥ ६२ ॥

मुकुरस्थं मुखं यद्वन्मुखवत्प्रथते मृषा ॥
 बुद्धिस्थाभासकस्तद्वदात्मवत्प्रथते मृषा ॥ ६३ ॥
 मुकुरस्थस्य नाशेन मुखनाशो भवेत्कथम् ॥
 बुद्धिस्थाभासनाशेन नाशो नैवात्मनः क्वचित् ॥ ६४ ॥
 ताम्रकल्पितदेवादिस्ताम्रादन्य इव स्फुरेत् ॥
 प्रतिभास्यादिरूपेण तथात्मोत्थमिदं जगत् ॥ ६५ ॥
 ईशजीवात्मवद्भाति यथैकमपि ताम्रकम् ॥
 एकोऽप्यात्मा तथैवायमीशजीवादिवन्मृषा ॥ ६६ ॥
 यथेश्वरादिनाशेन ताम्रनाशो न विद्यते ॥
 तथेश्वरादिनाशेन नाशो नैवात्मनः सदा ॥ ६७ ॥
 अध्यस्तो रज्जुसर्पोऽयं सत्यवद्रज्जुसत्तया ॥
 तथा जगदिदं भाति सत्यवत्स्वात्मसत्तया ॥ ६८ ॥
 अध्यस्ताहेरभावेन रज्जुरेवावशिष्यते ॥
 तथा जगदभावेन सदात्मैवावशिष्यते ॥ ६९ ॥
 स्फटिके रक्तता यद्दुपाधेर्नीलतावरे ॥
 यथा जगदिदं भाति तथा सत्यमिवाद्ध्ये ॥ ७० ॥
 स्फटिके रक्तता मिथ्या मृषा खे नीलता यथा ॥
 तथा जगदिदं मिथ्या एकस्मिन्नद्ध्ये मयि ॥ ७१ ॥
 जीवेश्वरादिभावेन भेद पश्यति मूढधीः ॥
 निर्भेदे निर्विशेषेऽभिन्कथं भेदो भवेद्ध्युवम् ॥ ७२ ॥
 लिंगस्य धारणादेव शिवोऽयं जीवतां व्रजेत् ॥
 लिंगनाशे शिवस्यास्य जीवतावेशता कुतः ॥ ७३ ॥
 शिव एव सदा जीवो जीव एव सदा शिवः ॥
 वेत्त्यैक्यमनयोर्यस्तु स आत्मज्ञो न चैतरः ॥ ७४ ॥
 क्षीरयोगाद्यथा नीरं क्षीरद्वृण्यते मृषा ॥

आत्मयोगादनात्मायमात्मवद्दृश्यते तथा ॥ ७५ ॥
 नीरात्क्षीरं पृथक्कृत्य हसो भवति नान्यथा ॥
 स्थूलादेः सपृथक्कृत्य मुक्तो भवति नान्यथा ॥ ७६ ॥
 क्षीरनीरविवेकज्ञो हंस एव न चेतारः ॥
 आत्मानात्मविवेकज्ञो यतिरेव न चेतारः ॥ ७७ ॥
 अध्यस्तचौरजः स्थाणोर्विकारः स्यान्नहि कचित् ॥
 नात्मनो निर्विकारस्य विकारो विश्वजस्तथा ॥ ७८ ॥
 ज्ञाते स्थाणौ कुतश्चौरश्चोराभावे भय कुतः ॥
 ज्ञाते स्वस्मिन्कुतो विश्व विश्वाभावे कुतोऽखिलम् ॥ ७९ ॥
 गुणवृत्तित्रयं भाति परस्परविलक्षणम् ॥
 सत्यात्मलक्षणे यस्मिन्स एवाहं निरंशकः ॥ ८० ॥
 देहत्रयमिदं भाति यस्मिन्ब्रह्माणि सत्यवत् ॥
 तदेवाहं परं ब्रह्म देहत्रयविलक्षणम् ॥ ८१ ॥
 जाग्रदादित्रयं यस्मिन्प्रत्यगात्मनि सत्यवत् ॥
 स एवाहं परं ब्रह्म जाग्रदादिविलक्षणः ॥ ८२ ॥
 विश्वादित्रयं यस्मिन्परमात्मनि सत्यवत् ॥
 स एव परमात्माहं विश्वादित्रयविलक्षणः ॥ ८३ ॥
 विराडादित्रयं भाति यस्मिन्साक्षिणि सत्यवत् ॥
 स एव सच्चिदानन्दलक्षणोऽहं स्वयंप्रभः ॥ ८४ ॥

इति अद्वैतानुभूतिः संपूर्णा ॥

॥ दशश्लोकी ॥

न भूमिर्न तोयं न तेजो न वायु—

न खं नेद्रियं वा न तेषां समूहः ॥

अनैकांतिकत्वात्सुषुप्त्येकसिद्ध—

स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ १ ॥

न वर्णा न वर्णाश्रमाचारधर्मा

न मे धारणाध्यानयोगादयोऽपि ॥

अनात्माश्रयाहं ममाध्यासहाना—

स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ २ ॥

न माता पिता वा न देवा न लोका ।

न वेदा न यज्ञा न तीर्थं ब्रुवन्ति ॥

सुषुप्तौ निरस्तातिशून्यात्मकत्वात्

तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ३ ॥

न सांख्य न शैवं न तत्पांचरात्र

न जैन न मीमांसकादेर्मतं वा ।

विशिष्टानुभूत्या विशुद्धात्मकत्वात्

तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ४ ॥

न चोर्ध्वं न चाधो न चातर्न बाह्यं

न मध्यं न तिर्यङ् न पूर्वाऽपरा दिक् ।

वियद्वयापकत्वादखंडैकरूप—

स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ५ ॥

न शुक्ल न कृष्णं न रक्तं न पीत

न कुञ्ज न पीनं न ह्रस्व न दीर्घम् ।

अरूप तथा व्योतिराकारकत्वात्

तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥६॥
 न शास्ता न शास्त्रं न शिष्यो न शिक्षा
 न च त्वं न चाह न चाय प्रपचः ।
 स्वरूपावबोधो विकल्पासहिष्णु-
 त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥७॥
 न जाग्रन्न मे स्वप्नको वा सुषुप्ति-
 र्न विश्वो न वा तैजसः प्राज्ञको वा ।
 अविद्याऽऽत्मकत्वात्त्रयाणां तुरीय-
 त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥८॥
 अपि व्यापकत्वाद्भि तत्त्वप्रयोगात्
 स्वतास्सिद्धभावादनन्याश्रयत्वात् ।
 जगत्तुच्छमेतत्समस्त तदन्यत्
 तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥९॥
 न चैकं तदन्यद्द्वितीय कुतः स्या-
 न्न वा केवलत्व न चाकेवलत्वम् ।
 न शून्यं न चाशून्यमद्वैतकत्वात्
 कथ सर्ववेदान्तसिद्धं ब्रवीमि ॥१०॥

इति दशश्लोकी समाप्ता ॥

॥ प्रबोधसुधाकरः ॥

--ॐ:ॐ--

॥ देहानिदाप्रकरणम् ॥

नित्यानन्दैकरसं सच्चिन्मात्रं स्वयज्योतिः ॥

पुरुषोत्तममजमीशं वन्दे श्रीयादवाधीशम् ॥ १ ॥

यं वर्णयितुं साक्षाच्छ्रुतिरपि मूकेव मौनमाचरति ।

सोऽस्माकं मनुजानां किं वाचां गोचरो भवति ॥ १ ॥

यद्यप्येवं विदितं तथापि परिभाषितो भवेदेव ।

अध्यात्मशास्त्रसारैर्हरिचितनकीर्तिनाभ्यासैः ॥ २ ॥

क्लृप्तैर्बहुभिरुपायैरभ्यासज्ञानभक्त्याद्यैः ।

पुंसो विना विरागमुक्तेरधिकारिता न स्यात् ॥ ४ ॥

वैराग्यमात्मबोधो भक्तिश्चेति त्रयं गदितम् ।

मुक्तेः साधनमादौ तत्र विरागो वितृष्णता प्रोक्ता ॥ ५ ॥

सा चाहंममताभ्यां प्रच्छन्ना सर्वदेहेषु ।

तत्राहंता देहे ममता भार्यादिविषयेषु ॥ ६ ॥

देहः किमात्मकोऽयं कः संबन्धोऽस्य वा विषयैः ।

एवं विचार्यमाणेऽहंताममते निवर्तेते ॥ ७ ॥

स्त्रीपुंसोः सयोगात्संपाते शुक्रशोणितयोः ।

प्रविशञ्जीवः शनकैः स्वकर्मणा देहमाधत्ते ॥ ८ ॥

मातृगुरुदरदर्या कफमूत्रपुरीषपूर्णायाम् ।

जठराग्निज्वालाभिर्नवमासं पच्यते जलुः ॥ ९ ॥

दैवात्प्रसूतिसमये शिशुस्तिरश्चीनतां यदा याति ।

शङ्खैर्विखण्डय स तदा बहिरिह निष्कास्यतेऽतिबलात् ॥ १० ॥

अथवा यंत्रच्छिद्राद्यदा तु निःसार्यते प्रवलैः ।

प्रसवसमीरैश्च तदा यः क्लेशः सोऽप्यनिर्वाच्यः ॥ ११ ॥

आधिव्याधिवियोगात्मीयविपत्कलहदीर्घद्रारिभैः ।

जन्मानतरमपि यः क्लेशः किं शक्यते वक्तुम् ॥ १२ ॥

नरपशुविहंगतिर्यग्योनीनां चतुरशीतिलक्षणाम् ।

कर्मनिबद्धो जीवः परिभ्रमन्यातना भुंक्ते ॥ १३ ॥

चरमस्तत्र नृदेहस्तत्रोज्जन्मान्वयोत्पत्तिः ।

स्वकुलाचारविचारः श्रुतिप्रचारश्च तत्रापि ॥ १४ ॥

आत्मानात्मविवेको नो देहस्य च विनाशिताज्ञानम् ।

एव सति स्वमायुः प्राज्ञैरपि नीयते मिथ्या ॥ १५ ॥

आयुःक्षणलवमात्रं न लभ्यते हेमकोटिभिः कापि ।

तच्चेद्गच्छति सर्वं मृषा ततः काधिका हानिः ॥ १६ ॥

नरदेहातिक्रमणात्प्राप्तौ पश्वादिदेहानाम् ।

स्वतनोरप्यज्ञाने परमार्थस्यात्र का वार्ता ॥ १७ ॥

सततं प्रवाह्यमानैर्वृषभैरश्वैः खरैर्गजैर्महिषैः ।

हा कष्टं क्षुत्क्षामैः श्रातैर्नो शक्यते वक्तुम् ॥ १८ ॥

रुधिरत्रिधातुमज्जामेदोमासास्थिसहतिर्देहः ।

स बहिस्त्वचा पिनद्धस्तस्मान्नो भक्ष्यते काकैः ॥ १९ ॥

नासाग्राद्वटनाद्वा कफं मलं पायुतो विसृजन् ।

स्वयमेवैति जुगुप्सामतः प्रसृतं च नो वेत्ति ॥ २० ॥

पथि पतितमस्थिं दृष्ट्वा स्पर्शभयादन्यमार्गतो याति ।

नो पश्यति निजदेहं चास्थिसहस्रादृतं परितः ॥ २१ ॥

केशावधिनखराग्रादिदमतः पूतिगंधसंपूर्णम् ।

बहिरपि चागरुचदनकर्पूराद्यैर्विलेपयति ॥ २२ ॥

यत्नादस्य पिधत्ते स्वाभाविकदोषसंघातम् ।

औपाधिकगुणनिवहं प्रकाशयन्लाघते मूढः ॥ २३ ॥

क्षतमुत्पन्नं देहं यदि न प्रक्षाल्यते त्रिदिनम् ।

तत्रोत्पतन्ति बहवः कृमयो दुर्गन्धसंकीर्णाः ॥ २४ ॥
 यो देहः सुप्तोऽभूत्सुपुष्पशय्योपशोभिते तल्पे ।
 सप्रति स रज्जुकाष्ठैर्निर्यत्रितः क्षिप्यते वह्नौ ॥ २५ ॥
 सिंहासनोपविष्ट दृष्ट्वा यं मुदमवाप लोकोऽयम् ।
 तं कालाकृष्टतनुं विलोक्य नेत्रे निमीलयति ॥ २६ ॥
 एवंविधोऽतिमलिनो देहो यत्सत्तया चलति ।
 तं विस्मृत्य परेश बहृत्यहंतामनित्येऽस्मिन् ॥ २७ ॥
 कात्मा सच्चिद्रूपः क मांसरुधिरास्थिनिर्मितो देहः ।
 इति यो लज्जति धीमानितरशरीरं स किं मनुते ॥ २८ ॥

विषयार्निदाप्रकरणम् ।

मूढः कुरुते विषयजकर्मसमार्जनं मिथ्या ॥
 दूरदृष्टवृष्टिविरसो देहो गेह पतत्येव ॥ २९ ॥
 भार्या रूपविहीना मनसः क्षोभाय जायते पुंसाम् ॥
 अत्यंतं रूपाढया सा परपुरुषैर्वशीक्रियते ॥ ३० ॥
 यः कश्चित्परपुरुषो मित्रं भृत्योऽथवा मिश्रुः ॥
 पश्यति हि सामिलाप विलक्षणोदाररूपवतीम् ॥ ३१ ॥
 यं कंचित्पुरुषवरं स्वभर्तुरतिसुदर दृष्ट्वा ॥
 मृगयति किं न मृगाक्षी मनसेव परस्त्रियं पुरुषः ॥ ३२ ॥
 एव सुखपनार्या भर्ता कोपात्प्रतिक्षण क्षीणः ॥
 नो लभते सुखलेशं बलिमिव बलिभुबहुष्वेकः ॥ ३३ ॥
 वनिता नितांतमज्ञा स्वाज्ञामुल्लंघ्य वर्तते यदि सा ॥
 शत्रोरप्याधिकतरा पराभिलापिण्यसौ किमुत ॥ ३४ ॥
 लोको नापुत्रस्यास्तीति श्रुत्यास्य कः प्रभापितो लोकः ॥
 मुक्तिः संसरणं वा तदन्यलोकोऽथवा नाद्यः ॥ ३५ ॥
 सर्वेऽपि पुत्रभाजरतन्मुक्तौ ससृतिर्भवति ॥

श्रवणादयोऽप्युपाया मृषा भवेयुस्तृतीयेऽपि ॥ ३६ ॥
 तत्प्राप्त्युपायसत्त्वाद्द्वितीयपक्षेऽप्यपुत्रस्य ॥
 पुत्रेष्ट्यादिकयागप्रवृत्तये वेदवादोऽयम् ॥ ३७ ॥
 नानाशरीरकष्टैर्धनव्ययैः साध्यते पुत्रः ॥
 उत्पन्नमात्रपुत्रे जीवितचिता गरीयसी तस्य ॥ ३८ ॥
 जीवन्नपि किं मूर्खः प्राज्ञः किंवा सुशीलभाग्यविता ॥
 जारश्चौरः पिशुनः पतितो द्यूतप्रियः क्रूरः ॥ ३९ ॥
 पितृमातृबधुघाती मनसः खेदाय जायते पुत्रः ॥
 चिंतयति तातनिधन पुत्रो द्रव्याद्यधीशताहेतोः ॥ ४० ॥
 सर्वगुणैरुपपन्नः पुत्रः कस्यापि कुत्रचिद्भवति ॥
 सोऽल्पायू रणो वा ह्यनपत्यो वा तथापि खेदाय ॥ ४१ ॥
 पुत्रात्सद्गतिरिति चेत्तदपि प्रायोऽस्ति युक्त्यसहम् ॥
 इत्थं शरीरकष्टैर्दुःखं संप्रार्थ्यते मूढैः ॥ ४२ ॥
 पितृमातृबधुभगिनीपितृव्यजामातृमुख्यानाम् ॥
 मार्गस्थानामिव युतिरनेकयोनिभ्रमात्क्षणिका ॥ ४३ ॥
 दैवं यावद्विपुलं यावत्प्रचुरः परोपकारश्च ॥
 तावत्सर्वे सुहृदो व्यत्ययतः शत्रवः सर्वे ॥ ४४ ॥
 अश्रन्ति चेदनुदिनं बंदिन इव वर्णयन्ति संतृप्ताः ॥
 तच्चेद्विन्नदिनांतरमभिनिंदतः प्रकुप्यन्ति ॥ ४५ ॥
 दुर्मरजठरनिमित्तं समुपार्जयितुं प्रवर्तते चित्तम् ॥
 लक्षावधि बहुवित्तं तथाप्यलभ्यं कपर्दिकामात्रम् ॥ ४६ ॥
 लब्धश्चेदधिकोऽर्थः पत्न्यादीनां भवेत्स्वार्थैः ॥
 नृपचौरतोऽप्यनर्थस्तस्माद्द्रव्योद्यमो व्यर्थः ॥ ४७ ॥
 अन्यायमर्थभाजं पश्यति भूतोऽध्वगामिनं चौरः ॥
 पिशुनो व्यसनप्राप्तिं दायादानां गणः कलहम् ॥ ४८ ॥

प्रबोधसुधाकरः ।

पातकभरैरनेकैरर्थं समुपार्जयन्ति राजानः ॥
 अश्वमतंगजहेतोः प्रतिक्षणं नाश्यते सोऽर्थः ॥ ४९ ॥
 राज्यांतराभिगमनाद्रणभंगान्मन्त्रिभृत्यदोषाद्वा ॥
 विषशस्त्रगुप्तघातान्मग्नश्चित्तार्णवे भूपाः ॥ ५० ॥

मनोनिंदाप्रकरणम् ।

हसति कदाचिद्रौति भ्रातं सदृश दिशो भ्रमति ॥
 दृष्टं कदापि रुष्टं शिष्टं दुष्टं च निदति स्तौति ॥ ५१ ॥
 किमपि द्वेष्टि सरोपं ह्यात्मानं श्लाघते कदाचिदपि ॥
 चित्तं पिशाचमभवद्राक्षस्या तृष्णया व्याप्तम् ॥ ५२ ॥
 दंभाभिमानलोभैः कामक्रोधोरुमत्सरैश्चेतः ॥
 आकृष्यते समतान्छूमिरिव पतितास्थिवन्मार्गे ॥ ५३ ॥
 तस्माच्छुद्धविरागो मनोऽभिलषितं त्यजेदर्थम् ॥
 तदनभिलषितं कुर्यान्निर्व्यापारं ततो भवति ॥ ५४ ॥

विषयनिग्रहप्रकरणम् ।

संस्पृतिपारावारे ह्यगाधविषयोदकेन सपूर्णे ॥
 नृशरीरमंबुतरणं कर्मसमीरैरितस्ततश्चलति ॥ ५५ ॥
 छिद्रैर्नवभिरुपेतं जीवो नौकापतिर्महानलसः ॥
 छिद्राणामनिरोधान्जलपरिपूर्णं पतत्यधः सततम् ॥ ५६ ॥
 छिद्राणां तु निरोधात्सुखेन पारं परं याति ॥
 तस्मादिन्द्रियनिग्रहमृते न कश्चित्तरत्यनृतम् ॥ ५७ ॥
 पश्यति परस्य युवतिं सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते ॥
 ज्ञात्वैव तदप्राप्तिं व्यर्थं मनुजोऽतिपापभाग्भवति ॥ ५८ ॥
 पिशुनैः प्रकाममुदितां परस्य निंदां शृणोति कर्णाभ्याम् ॥
 तेन परः किं म्रियते व्यर्थं मनुजोऽतिपापभाग्भवति ॥ ५९ ॥
 अनृतं परापवादं रसना वदति प्रतिक्षण तेन ॥

परहानिर्लब्धिः का व्यर्थं मनुजोऽतिपापमाभवति ॥ ६० ॥

विषयेन्द्रिययोर्योगे निमेषसमयेन यत्सुखं भवति ॥

विषये नष्टे दुःखं यावज्जीव च तत्तयोर्मध्ये ॥ ६१ ॥

हेयमुपादेयं वा प्रविचार्य सुनिश्चितं तस्मात् ॥

अल्पसुखस्य त्यागादनल्पदुःखं जहाति सुधीः ॥ ६२ ॥

धीवरदत्तमहामिषमश्वन्वैसारिणो ग्रियते ॥

तद्वद्विषयान्भुञ्जन्कालाकृष्टो नरः पतति ॥ ६३ ॥

उरगग्रस्तार्धतनुर्भेकोऽश्वातीह मक्षिकाः शतशः ।

एवं गतायुरपि सन्विषयान्समुपार्जयत्यंघ्रः ॥ ६४ ॥

मनोनिग्रहप्रकरणम्

स्वीयोद्गमतोयवहा सागरमुपयाति नीचमार्गेण ।

सा चेदुद्गम एव स्थिरा सती किं न याति वार्धित्वम् ॥ ६५ ॥

एव मनः स्वेहेतुं विचारयत्सुस्थिर भवेदंतः ।

न बहिर्वेदेति तदा किं नात्मत्व स्वयं याति ॥ ६६ ॥

वर्षास्वभःप्रचयात्कूपे गुरुनिक्षरे पयः क्षारम् ।

ग्रीष्मेणैव तु शुष्के माधुर्यं भजति तत्रांभः ॥ ६७ ॥

तद्वद्विषयोद्विक्तं तमःप्रधानं मनः कलुषम् ।

तस्मिन्विरागशुष्के शनैकैराविर्भवेत्सत्त्वम् ॥ ६८ ॥

यं विषयमपि लभित्वा धावति बाह्येन्द्रियद्वारा ।

तस्याप्राप्तौ खिद्यति तथा यथा स्वं गतं किंचित् ॥ ६९ ॥

नगनगरदुर्गदुर्गमसरितः परितः परिभ्रमन्नेतः ।

यदि नो लभते विषयं विषयत्रितमिव खिन्नमायाति ॥ ७० ॥

तुंबीफलं जलांतर्बलादधः क्षिप्तमप्युपैत्यूर्ध्वम् ।

तद्वन्नमनः स्वरूपे निहितं यत्नाद्वहिर्याति ॥ ७१ ॥

इह वा पूर्वभवे वा स्वकर्मणैर्वार्जितं फलं यद्यत् ।

शुभमशुभं वा तत्तद्भोगोऽप्यप्रार्थितो भवति ॥ ७२ ॥

चेतः पशुमशुभप्रथं प्रधावमानं निराकर्तुम् ।

वैराग्यमेकमुचितं गलकाष्ठं निर्मितं धात्रा ॥ ७३ ॥

निद्रावसरे यत्सुखमेतत्किं विषयज यस्मात् ।

न हि चैन्द्रियप्रदेशावस्थानं चेतसो निद्रा ॥ ७४ ॥

अद्वारतुंगकुडये गृहेऽवरुद्धो यथा व्याघ्रः ॥

बहुनिर्गमप्रयत्नैः श्रान्तरितप्रति पतञ्जसंश्र तथा ॥ ७५ ॥

सर्वेन्द्रियावरोधादुद्योगशतैरनिर्गम वीक्ष्य ।

शांतं तिष्ठति चेतो निरुद्यमत्वं तदा याति ॥ ७६ ॥

प्राणस्पन्दनिरोधात्सत्संगाद्वासनात्यागात् ।

हरिचरणभक्तियोगान्मनः स्ववेग जहाति शनैः ॥ ७७ ॥

वैराग्यप्रकरणम् ।

परगृहगृहिणीपुत्रद्रविणानामागमे विनाशे वा ।

कथितौ हर्षविपादौ किंवा रयातां क्षणं स्थातुः ॥ ७८ ॥

दैवात्स्थितं गतं वा य कंचिद्विषयमीडयमल्पं वा ।

नो तुष्यन्न च सीदन्वास्थ गृहेष्वतिथिवन्निवसेत् ॥ ७९ ॥

ममताभिमानशून्यो विषयेषु पराद्धमुखः पुरुषः ।

तिष्ठन्नपि निजसदने न बाध्यते कर्मभिः क्वापि ॥ ८० ॥

कुत्राप्यरण्यदेशे सुनीलतृणवालुकोपचिते ।

शीतलतरुतलभूमौ सुखं शयानस्य पुरुषस्य ॥ ८१ ॥

तरवः पत्रफलाढयाः सुगन्धशीतानिलाः परितः ।

कलकूजितवरविहगाः सरितो मित्राणि किं न स्युः ॥ ८२ ॥

वैराग्यभायभाजः प्रसन्नमनसो निराशस्य ।

अप्रार्थितफलभोक्तुः पुंसो जन्मनि कृतार्थतेह स्यात् ॥ ८३ ॥

द्रव्यं पल्लवतश्च्युतं यदि भवेत्क्वापि प्रमादात्तदा

शोकायाथ तदर्पितं श्रुतवते तोषाय च श्रेयसे ॥
 स्वातंत्र्याद्विषयाः प्रयान्ति यदस्मीं शोकाय ते स्युश्चिर
 सत्यक्ताः स्वयमेव चेत्सुखमय निःश्रेयस तन्वते ॥ ८४ ॥
 विस्मृत्यात्मनिवासमुत्कटभवाटव्यां चिर पर्यट-
 न्स्तापत्रयदर्घदावदहनत्रालावलीव्याकुलः ॥
 बलान्फल्गुषु सुप्रदीप्तनयनश्चेतःकुरंगो बला-
 दाशापाशवशीकृतोऽपि विषयव्याघ्रैर्मृषा हन्यते ॥ ८५ ॥

आत्मसिद्धिप्रकरणम् ।

उत्पन्नेऽपि विरागे विना प्रबोधं सुखं न स्यात् ।
 स भवेद्गुरुपदेशात्तस्माद्गुरुमाश्रयेत्प्रथमम् ॥ ८६ ॥
 यद्यपि जलधेरुदकं यद्यपि वा प्रेरकोऽनिलस्तत्र ।
 तदपि पिपासाकुलितः प्रतीक्षते चातको मेघम् ॥ ८७ ॥
 त्रेधा प्रतीतिरुक्ता शास्त्राद्गुरुतस्तथात्मनस्तत्र ।
 शास्त्रप्रतीतिरादौ यद्वन्मधुरो गुडोऽस्तीति ॥ ८८ ॥
 अग्रे गुरुप्रतीतिर्दूराद्गुडदर्शनं यद्वत् ॥
 आत्मप्रतीतिरस्माद्गुडभक्षणजं सुखं यद्वत् ॥ ८९ ॥
 रसगन्धरूपशब्दस्पर्शा अन्ये पदार्थाश्च ॥
 कस्मादनुभूयन्ते नो देहान्नेन्द्रियग्राभात् ॥ ९० ॥
 मृतदेहेन्द्रियवर्गो यतो न जानाति दाहजं दुःखम् ॥
 प्राणश्चेन्निद्रायां तरकरवाधां स किं वेत्ति ॥ ९१ ॥
 मनसो यदि वा विषयस्तद्युगपत्किं न जानाति ॥
 तस्य परार्थीनत्वाद्यतः प्रमादस्य कस्त्राता ॥ ९२ ॥
 गाढध्वान्तगृहाततः क्षितितले दीपनिधायोज्ज्वल
 पञ्चच्छिद्रमधोमुखं हि कलशं तस्योपरि स्थापयेत् ॥
 तद्वाह्ये परितोऽनुरघ्नममलां वीणां च कस्तूरिकां

प्रबोधसुधाकरः ।

सद्रत्नं व्यजनं न्यसेच्च कलशच्छिद्राध्वनिर्गच्छताम् ॥ ९३ ॥
 तेजोर्शेन पृथक्पदार्थनिवहज्ञानं हि यज्जायते
 तद्रंघ्रैः कलशेन वा किमु मृदो भांडेन तैलेन वा ॥
 किं सूत्रेण न चैतदस्ति रुचिरं प्रत्यक्षबाधादतो
 दीपव्योतिरिहैकमेव शरणं देहे तथात्मा स्थितः ॥ ९४ ॥

मायासिद्धिप्रकरणम् ।

चिन्मात्रः परमात्मा ह्यपश्यदात्मानमात्मतया ॥
 अभवत्सोऽहंनामा तस्मादासीद्विदो मूलम् ॥ ९५ ॥
 द्वैधैव भाति तस्मात्पतिश्च पत्नी च तौ भवेतां वै ॥
 तस्मादयमाकाशस्त्रिधैव परिपूर्यते सततम् ॥ ९६ ॥
 सोऽयमपीक्षांचने ततो मनुष्या अजायन्त ॥
 इत्युपनिषदः प्राहुर्देयितां प्रति याज्ञवल्क्योक्त्या ॥ ९७ ॥
 चिरमानंदानुभवात्सुषुप्तिरिव काप्यवस्थाऽभूत् ॥
 परमात्मनस्तु तस्मात्स्वप्नवदेवोत्थिता माया ॥ ९८ ॥
 सदसद्विलक्षणासौ परमात्मसदाश्रयानादिः ॥
 सा च गुणत्रयरूपा सुते सचराचरं विश्वम् ॥ ९९ ॥
 माया तावददृश्या दृश्यं कार्यं कथं जनयेत् ॥
 तंतुभिरदृश्यरूपैः परोऽत्र दृश्यः कथं भवति ॥ १०० ॥
 स्वप्ने सुरतानुभवाच्छुक्रद्रावो यथा शुभे वसने ॥
 अनृत रतं प्रबोधे वसनोपहृतिर्भवेत्सत्या ॥ १०१ ॥
 स्वप्ने पुरुषः सत्यो योपिदसत्या तयोर्द्युतिश्च मृषा ॥
 शुक्रद्रावः सत्यस्तद्वत्प्रकृतेऽपि संभवति ॥ १०२ ॥
 एवमदृश्या माया तत्कार्यं जगदिदं दृश्यम् ॥
 माया तावदियं स्याद्वा स्वविनाशेन हर्षदा भवति ॥ १०३ ॥
 रजनीवातिदुरंता न लक्ष्यतेऽत्र स्वभावोऽस्याः ॥

सौदामिनीव नश्यति मुनिभिः संप्रेक्ष्यमाणैव ॥ १०४ ॥
 माया ब्रह्मोपगताऽविद्या जीवाश्रया प्रोक्ता ^{सुखीमथ पुर}
 चिदचिद्विद्यैश्चेतस्तदक्षय ज्ञेयमा मोक्षात्
 घटमठकुड्यैरावृतमाकाश तत्तदाह्वयं भवति ॥
 तद्वदविद्यावृतमिह चैतन्यं जीव इत्युक्तं ॥
 ननु कथमावरणं स्यादज्ञान ब्रह्मणो विशुद्धस्य
 सूर्यस्येव तमिलं रात्रिभवं स्वप्रकाशस्य ॥ १०५ ॥
 दिनकरकिरणोत्पन्नैर्मघैराच्छाद्यते यथा सूर्यः ॥
 न खलुः दिनस्य दिनत्वं तैर्विकृतैः सांद्रसघातैः ॥ १
 अज्ञानेन तथात्मा शुद्धोऽपि न्छाद्यते सुचिरम् ॥
 न परं तु लोकसिद्धा प्राणिषु तच्चेतनाशक्तिः ॥ १०९ ॥

लिङ्गदेहादिनिरूपणप्रकरणम् ।

स्थूलशरीरस्यांतर्लिङ्गशरीरं च तस्यातः ॥
 कारणमस्याप्यंतस्ततो महाकारणं तुर्यम् ॥ ११० ॥
 स्थूल निरूपितं प्रागधुना सूक्ष्मादितो ब्रूमः ॥
 अगुष्ठमात्रः पुरुषः श्रुतिरिति यत्प्राह तत्सूक्ष्मम् ॥ १११ ॥
 सूक्ष्माणि महाभूतान्यसवः पंचेद्रियाणि पंचैव ॥
 षोडशमतःकरणं तत्सघातो हि लिङ्गतनुः ॥ ११२ ॥
 तत्कारणं स्मृतं यत्तस्यांतर्वासं ताजालम् ॥
 तस्य प्रवृत्तिहेतुर्बुद्ध्याश्रयमत्र तुर्यं स्यात् ॥ ११३ ॥
 तत्सारभूतबुद्धौ यत्प्रतिफलितं तु शुद्धचैतन्यम् ॥
 जीवः स उक्त आद्यैर्योऽहमिति स्फूर्तिरुद्वपुषि ॥ ११४ ॥
 चरतरतरगसगात्प्रतिबिम्ब भास्करस्य च चल स्यात् ॥
 अस्ति तथा चंचलता चैतन्ये चित्तचांचल्यात् ॥ ११५ ॥
 नन्वर्कप्रतिबिम्बः सलिलादिषु यः स चावभासयति ॥

किमितरपदार्थनिवहं प्रतिबिंबोऽप्यात्मनस्तद्वत् ॥ ११६ ॥

प्रतिफलितं यत्तेजः, सवितुः कांस्यादिपात्रेषु ॥

तदनु प्रविष्टमंतर्गृहमन्यार्थान्प्रकाशयति ॥ ११७ ॥

चित्प्रतिबिंबरतद्वद्बुद्धिषु यो जीवतां प्राप्तः ॥

नेत्रादीन्द्रियमार्गैर्बिहिरर्थान्सोऽवभासयति ॥ ११८ ॥

अद्वैतप्रकरणम् ।

तदिदं य एवमार्यो वेद ब्रह्माहमस्मीति ॥

स इदं सर्वं च स्यात्तस्य हि देवाश्च नेशते भूत्या ॥ ११९ ॥

येषां स भवत्यात्मा योऽन्यामथ देवतामुपास्ते यः ॥

अहमन्योऽसावन्यश्चेत्थ यो वेद पशुवत्सः ॥ १२० ॥

इत्युपनिषदामुक्तिस्तथा श्रुतिर्भगवदुक्तिश्च ॥

ज्ञानी त्वात्मैवेयं मतिर्ममेत्यत्र युक्तिरपि ॥ १२१ ॥

ऋजु वक्रं वा काष्ठं हुताशदग्धं सदग्नितां याति ॥

तत्किं हस्तग्राह्यं ऋजुवक्त्राकारसत्त्वेऽपि ॥ १२२ ॥

एवं य आत्मनिष्ठो ह्यात्माकारश्च जायते पुरुषः ।

देहीव दृश्यतेऽसौ पर त्वसौ केवलो ह्यात्मा ॥ १२३ ॥

प्रतिफलति भानुरेकोऽनेकशरावोदकेषु यथा ॥

तद्वदसौ परमात्मा ह्येकोऽनेकेषु देहेषु ॥ १२४ ॥

दैवादिकशरावे भग्ने किं वा विलीयते सूर्यः ॥

प्रतिबिंबचंचलत्वादर्कः किं चंचलो भवति ॥ १२५ ॥

स्वव्यापारं कुरुते यथैकसवितुः प्रकाशेन ॥

तद्वच्चराचरमिदं ह्येकात्मसत्तया चलति ॥ १२६ ॥

येनोदकेन कदलीचंपकजात्यादयः प्रवर्धन्ते ॥

मूलकपलांडुलशुनास्तेनैवैते विभिन्नरसगंधाः ॥ १२७ ॥

एको हि सूत्रधारः काष्ठप्रकृतीरनेकशो युगपत् ॥

स्तंभाप्रट्टिकाया नर्तयतीहं प्रगूढतया ॥ १२८ ॥
 गुडखंडशर्कराद्यां भिन्नाः स्युर्विकृतयो यथैकेक्षोः ॥
 केयूरकंकणाद्या यथैकहेम्नो भिदाश्च पृथक् ॥ १२९ ॥
 एव पृथक्स्वभाव पृथगाकार पृथग्वृत्ति ॥
 जगदुच्चावचमुच्चैरेकेनैवात्मना चलति ॥ १३० ॥
 स्कधधृतसिद्धमन्न यावन्नाश्नाति मार्गगस्तावत् ॥
 स्पर्शभयक्षुत्पीडे तस्मिन्भुक्ते न ते भवतः ॥ १३१ ॥
 मानुषमतंगमहिपश्वसूकरादिष्वनुस्यूतम् ॥
 यः पश्यति जगदीशं स एव भुक्तेऽद्वयानन्दम् ॥ १३२ ॥

कर्तृत्वभोक्तृत्वप्रकरणम् ।

यद्वत्सूर्येऽभ्युदिते स्वव्यवहारं जनः कुरुते ॥
 त न करोति विवस्वान्न कारयति तद्वदात्मापि ॥ १३३ ॥
 लोहे हुतमुञ्ज्याते लोहातरताडयमानेऽपि ॥
 तस्यातर्गतबहुः किं स्यान्निर्घातज दुःखम् ॥ १३५ ॥
 निष्ठुरकुठारघातैः काष्ठे सच्छेद्यमानेऽपि ॥
 अतर्वर्ती बहिः किं घातैश्छेद्यते तद्वत् ॥ १३५ ॥
 तनुसवधाज्जातैः सुखदुःखैर्लिप्यते नात्मा ॥
 ब्रूते श्रुतिरपि भूयोऽनश्नन्नन्योऽभिचाकशीत्यादि ॥ १३६ ॥
 निशि वेश्मनि प्रदीपे दीप्यति चौरस्तु वित्तमपहरति ॥
 ईरयति वारयति वा त दीपः किं-तथात्मापि ॥ १३७ ॥
 गेहांते दैववशात्कस्मिंश्चित्समुदिते विपन्ने वा ॥
 दीपस्तुभ्यत्यथवा खिद्यति किं तद्वदात्मापि ॥ १३८ ॥

स्वप्रकाशताप्रकरणम् ।

रविचन्द्रबहिदीपप्रमुखाः स्वपरप्रकाशाः स्युः ॥
 यद्यापि तथाप्यमीमि प्रकाश्यते क्वापि नैवात्मा ॥ १३९ ॥

प्रबोधमुधाकरः ।

दृष्टे यस्मिन्सकृदपि विलीयते काप्यसद्रूपम् ॥ १६३ ॥

बाह्याभ्यन्तरपूर्णः परमानन्दार्णवे निमग्नो यः ।

चिरमाप्लुत इव कलशो महाहृदे जडुतनयायाः ॥ १६४ ॥

पूर्णात्पूर्णतरे परात्परतरेऽप्यज्ञातपारे हरौ ।

संविदस्फारसुधार्णवे विरहिते वीचीतरगादिभिः ।

भास्वत्कोटिविकासितो बलदिगाकाशप्रकाशे परे ।

स्वानन्दैकरसे निमग्नमनसां न त्वं न चाहं जगत् ॥ १६५ ॥

द्विधाभक्तिः ।

चित्ते सत्त्वोत्पत्तौ तडिदिव बोधोदयो भवति ।

तर्ह्येव स स्थिरः स्याद्यदि चित्त शुद्धिमुपयाति ॥ १६६ ॥

शुध्यति हि नांतरात्मा कृष्णपदांभोजभक्तिमृते ।

वसनमिव क्षारोदैर्भक्त्या प्रक्षाल्यते चेतः ॥ १६७ ॥

यद्वत्समलादर्शे सुचिरं भस्मादिना शुद्धे ।

प्रतिफलति वक्त्रमुच्चैः शुद्धे चित्ते तथा ज्ञानम् ॥ १६८ ॥

जानन्तु तत्र बीजं हरिभक्त्या ज्ञानिनो ये स्युः ।

मूर्तं चैवामूर्तं द्वे एव ब्रह्मणो रूपे ॥ १६९ ॥

इत्युपनिषत्तयोर्वा द्वौ भक्तौ भगवदुपदिष्टौ ।

क्लेशादक्लेशाद्वा मुक्तिः स्यादेतयोर्मध्ये ॥ १७० ॥

स्थूला सूक्ष्मा चेति द्वेधा हरिभक्तिरुद्दिष्टा ।

प्रारभे स्थूला स्यात्सूक्ष्मा तस्याः सकाशाच्च ॥ १७१ ॥

स्वाश्रमधर्माचरणं कृष्णप्रतिमार्चनोत्सवो नित्यम् ।

विविधोपचारकरणैर्हरिदासैः संगमः शश्वत् ॥ १७२ ॥

कृष्णकथासंश्रवणे महोत्सवः सत्यवादश्च ।

परयुवतौ द्रविणे वा परापवादे पराङ्मुखता ॥ १७३ ॥

ग्राम्यकथासूद्वेगः सुतीर्थगमनेषु तात्पर्यम् ।

यदुपतिकथावियोगे व्यर्थं गतमायुरिति चिन्ता ॥ १७४ ॥
 एवं कुर्वति भक्तिं कृष्णकथानुग्रहोत्पन्ना ।
 समुदेति सूक्ष्मभक्तिर्यस्या हरिरंतराविशति ॥ १७५ ॥
 स्मृतिसत्पुराणवाक्यैर्यथाश्रुतायां हरेर्भूतौ ।
 मानसपूजाम्यासो विजननिवासेऽपि तात्पर्यम् ॥ १७६ ॥
 सत्यं समस्तजंतुषु कृष्णस्यावस्थितेर्ज्ञानम् ।
 अद्रोहो भूतगणे ततस्तु भूतानुकंपा स्यात् ॥ १७७ ॥
 प्रमितयदृच्छालाभे संतुष्टिर्दारपुत्रादौ ।
 ममताश्चून्यत्वमतो निरहंकारत्वमक्रोधः ॥ १७८ ॥
 मृदुभाषिता प्रसादो निजनिंदायां स्तुतौ समता ।
 सुखदुःखशीतलोष्णद्वंद्वसहिष्णुत्वमापदो न भयम् ॥ १७९ ॥
 निद्राहारविहारेष्वनादरः संगराहित्यम् ।
 वचने चानवकाशः कृष्णस्मरणेन शाश्वती शान्तिः ॥ १८० ॥
 केनापि गीयमाने हरिगीते वेणुनादे वा ।
 आनंदाविर्भावो युगपत्स्यांद्वंद्वसात्त्विकोद्रेकः ॥ १८१ ॥
 तस्मिन्ननुभवति मनः प्रगृह्यमाणं प्ररात्मसुखम् ।
 स्थिरता याते तस्मिन्याति मदोन्मत्तदंतिदशाम् ॥ १८२ ॥
 जंतुषु भगवद्भावं भगवति भूतानि पश्यति क्रमशः ।
 एतादृशी दशा चेत्तदैव हरिदासवर्यः स्यात् ॥ १८३ ॥

ध्यानविधिः ।

यमुनातटनिकटस्थितवृंदावनकानने महारम्ये ॥
 कल्पद्रुमतलभूमौ चरणं चरणोपरि स्थाप्य ॥ १८४ ॥
 तिष्ठन्तं घननीलं स्वतेजसा भासयंतमिह विश्वम् ।
 पीतांबरपरिधानं चंदनकर्पूरलिप्तसर्वांगम् ॥ १८५ ॥
 आकर्णपूर्णनेत्रं कुंडलयुगमंडितश्रवणम् ॥

मंदस्मितमुखकमलं सुकौस्तुभोदारमणिहारम् ॥१८६॥
 बलयांगुलीयकाद्यानुञ्जलयंतं स्वलंकारान् ।
 गलविलुलितवनमालं स्वतेजसापास्तकालिकालम् ॥१८७॥
 गुंजारवालिकलितं गुंजापुंजान्विते शिरसि ।
 भुंजानं सह गोपैः कुंजांतरवर्तिनं हरिं स्मरतः ॥१८८॥
 मंदारपुष्पवासितमंदानिलसेवित परानंदम् ॥
 मंदाकिनीयुतपदं नमत महानंददं महापुरुषम् ॥१८९॥
 सुरभीकृतदिभ्वलयं सुरभिगतैरावृतं सदा परितः ।
 सुरभीतिक्षपणमहासुरभीमं यादवं नमत ॥१९०॥
 कंदर्पकोटिसुभवं वाञ्छितफलदं दयार्णवं कृष्णम् !
 त्यक्त्वा कमन्यविषयं नेत्रयुगं द्रष्टुमुत्सहते ॥१९१॥
 पुण्यतमामतिसुरसां मनोभिरामां हरेः कथां त्यक्त्वा ।
 श्रोतुं श्रवणद्वंद्वं ग्राम्यं कथमादरं भवति ॥१९२॥
 दौर्भाग्यार्मिद्रियागां कृष्णे विषये हि शाश्वतिके ।
 क्षणिकेषु पापकरणेष्वपि सञ्च्यन्ते यदन्यविषयेषु ॥१९३॥
 सगुणनिर्गुणयोरैक्यम् ।
 श्रुतिभिर्महापुराणैः सगुणगुणातीतयोरैक्यम् ।
 यत्प्रोक्तं गूढतया तदहं वक्ष्येऽतिविशदार्थम् ॥१९४॥
 भूतेश्वन्तर्यामी ज्ञानमयः सच्चिदानंदः ।
 प्रकृतेः परः परात्मा यदुकुलतिलकः स एवायम् ॥१९५॥
 ननु सगुणो दृश्यतनुस्तथैकदेशाधिवासश्च ।
 स कथं भवेत्परात्मा प्राकृतवद्रागरोषयुतः ॥१९६॥
 इतरे दृश्यपदार्था लक्ष्यन्तेऽनेन चक्षुषा सर्वे ।
 भगवाननया दृष्ट्या न लक्ष्यते ज्ञानदृग्गम्यः ॥१९७॥
 यद्विश्वरूपदर्शनसमये पार्थाय दत्तवान्भगवान् ।

दिव्यं चक्षुस्तस्माददृश्यता युज्यते नृहरौ ॥१९८॥
 साक्षाद्यैकदेशे वर्तुलमुपलभ्यते रवेर्विबम् ॥
 विश्वं प्रकाशयति तत्सर्वैः सर्वत्र दृश्यते युगपत् ॥१९९॥
 यद्यपि साकारोऽयं तथैकदेशी विभाति यदुनाथः ।
 सर्वगतः सर्वात्मा तथाप्ययं सच्चिदानन्दः ॥२००॥
 एको भगवान्नेमे युगपद्गोपीष्वनेकासु ॥
 अथवा विदेहजनकश्चतदेवभूदेवयोर्हरिर्युगपत् ॥२०१॥
 अथवा कृष्णकारा स्वचमू दुर्योधनोऽपश्यत् ।
 तस्माद्व्यापक आत्मा भगवान्हरिररीश्वरः कृष्णः ॥२०२॥
 वक्षसि यदा जघान श्रीवत्सः श्रीपतेः स किं द्वेष्यः ।
 भक्तानामसुराणामन्येषां वा फल सदृशम् ॥ २०३ ॥
 तस्मान्न कोऽपि शत्रुर्नो मित्र नाप्युदासीनः ।
 नृहरिः सन्मार्गस्थः सफलः शाखीव यदुनाथः ॥२०४॥
 लोहशलांकानिवहैः स्पर्शाग्निमिदमिदमानेऽपि ।
 स्वर्णत्वमेति लौहं द्वेषादपि विद्विषां तथा प्राप्तिः ॥२०५॥
 नन्वात्मनः सकाशादुत्पन्ना जीवसंततिश्चेयम् ।
 जगतः प्रियतर आत्मा तत्प्रकृते नैव सभवति ॥२०६॥
 वत्साहरणावसरैः पृथग्वयोरूपवासनाभूपान् ।
 हरिरजमोहं कर्तुं सवत्सगोपान्विनिर्ममे खरमात् ॥२०७॥
 अग्नेर्यथा स्फुलिगाः क्षुद्रास्तु व्युच्चरन्तीति ।
 श्रुत्यर्थं दर्शयितुं स्वतनोरतनोत्स जीवसंदोहम् ॥२०८॥
 यमुनातीरनिकुजे कदाचिदपि वत्सकाश्च चारयति ।
 कृष्णे तथार्थगोपेषु च वरगोष्ठेषु चारयत्स्वारात् ॥२०९॥
 वत्सं निरीक्ष्य दूराद्भावः स्नेहेन सभ्राताः ।
 तदभिमुखं धावन्त्यः प्रययुर्गोपैश्च दुर्वाराः ॥२१०॥

प्रसवभरेण भूय. स्रुतस्तनाः प्राप्य पूर्ववद्वत्सान् ॥
 पृथुरसनया लिहन्त्यस्तर्णकवत्यः प्रपाययन्प्रमुदा ॥ २११ ॥
 गोपा अपि निजबालाञ्जगृहुर्मूर्धानमाघ्राय ॥
 इत्थमलौकिकलाभस्तेषां तत्र क्षणं ववृधे ॥ २१२ ॥
 गोपा वत्साश्चान्या पूर्वं कृष्णात्मका ह्यभवन् ॥
 तेनात्मनः प्रियत्वं दर्शितमेतेषु कृष्णेन ॥ २१३ ॥
 प्रेयः पुत्राद्वित्तात्प्रेयोऽन्यस्माच्च सर्वस्मात् ॥
 अंतरतरं यदात्मेत्युपनिषदः सत्यताभिहिता ॥ २१४ ॥
 नृन्नुच्चावचभूतेष्व्वात्मा सम एव वर्ततेऽथ हरिः ॥
 दुर्योधनेऽर्जुने वा तरतमभावं कथं नु गतवान्सः ॥ २१५ ॥
 बधिरांधपंगुमूका दीर्घाः खर्वाः सरूपाश्च ॥
 सर्वे विधिना दृष्टाः सवत्सगोपाश्चनुर्मुजास्तेन ॥ २१६ ॥
 भूतसमत्वं नृहरेः समो हि मशकेन नागेन ॥
 लोकैः समस्त्रिभिर्वेत्युपनिषदा भाषितः साक्षात् ॥ २१७ ॥
 आत्मा तावदभोक्ता तथैव ननु वासुदेवश्चेत् ॥
 नानाकैतवयत्नैः पररमणीभिः कथं रमते ॥ २१८ ॥
 सुंदरमभिनवरूपं कृष्णं दृष्ट्वा विमोहिता गोप्यः ॥
 तमभिलपन्त्यो मनसा कामाद्विरहव्यथां प्रापुः ॥ २१९ ॥
 गच्छन्त्यस्तिष्ठन्त्यो गृहकृत्यपराश्च मुंजानाः ॥
 कृष्णं विनान्यविषयं समक्षमपि जातु नाविंदन् ॥ २२० ॥
 दुःसहविरहभ्रांत्यां स्वपतीन्ददृशुस्तखनरांश्च पशून् ॥
 हरिरयमिति सुप्रीताः सरभसमालिंगयांचक्रुः ॥ २२१ ॥
 कापि च कृष्णायन्ती कस्याश्चित्पूतनायन्त्याः ॥
 अपिबत्स्तनमिति साक्षाद्वयासो नारायणः प्राह ॥ २२२ ॥
 तस्मान्निजनिजदयितान्कृष्णाकारान्ब्रजस्त्रियो वीक्ष्य ॥

स्वपरनृपतिपत्नीनामंतर्यामी हरिः साक्षात् ॥ २२३ ॥
 परमार्थतो विचारे गुडतन्मधुरत्वदृष्टातात् ॥
 नश्वरमपि नरदेहं परमात्माकारतां याति ॥ २२४ ॥
 किं पुनरनंतशक्तेर्लीलावपुरीश्वरस्येह ॥
 कर्माण्यलौकिकानि स्वमायया विदधतो नृहरेः ॥ २२५ ॥
 मृदूक्षणेन कुपितां विकसितवदनां स्वमातरं वक्त्रे ॥
 विश्वमदर्शयदखिल किं पुनरथ विश्वरूपोऽसौ ॥ २२६ ॥

अनुग्रहः ॥

विषविषमस्तनयुगल पाययितुं पूतना गृहं प्राप्ता ॥
 तस्याः पृथुभाग्याया आसीत्कृष्णार्पणो देहः ॥ २२७ ॥
 अनयत्पृथुतरशकटं निजनिकटं वा कृतापराधमपि ॥
 कंठाश्लेषविशेषादवधीद्वात्येऽसुरं कृष्णः ॥ २२८ ॥
 यमलार्जुनौ तरू उन्मूल्योलूखलगताश्विरं खिनौ ॥
 रिंगन्नंगणभूमौ स्वमालयं प्रापयन्नुहरिः ॥ २२९ ॥
 नित्यं त्रिदशद्वेषी येन च मृत्योर्वशीकृतः केशी ॥
 काकः कोऽपि वराको बकोऽप्यशोकं गतो लोकम् ॥ २३० ॥
 गोगोपीगोपानां निकरमहिं पीडयन्तमतिवेगात् ॥
 अनघमघासुरमकरोत्पृथुतरमुरगेश्वरं भगवान् ॥ २३१ ॥
 पीत्वारण्यद्भुताशनमसह्यतत्तेजसो हेतोः ॥
 दग्धान्मुग्धानखिलाञ्जुगोप गोपान्कृपासिंधुः ॥ २३२ ॥
 पातुं गोकुलमाकुलमशान्तिद्विर्घ्णैः कृष्णः ॥
 असहाय एकहस्ते गोवर्धनमुदधारोच्चैः ॥ २३३ ॥
 दासोलोभाकलितं धावद्रजकं क्षिलातलैर्हत्वा ॥
 विस्मृत्य तदपराधं विकुंठवासोऽर्पितस्तस्मै ॥ २३४ ॥
 त्रेधा वक्रशरीरामतिलंबोष्ठीं स्वलद्वर्षवचनात् ॥

स्रक्चंदनपरितोपात्कुब्जामृज्वाननामकरोत् ॥ २३५ ॥

निहतः पपात हरिणा हरिचरणाग्रेण कुवल्यापीडः ॥

तुंगोन्मत्तमतंगः पतंगवद्दीपकस्याग्रे ॥ २३६ ॥

युद्धमिश्रत्सह रंगे श्रीरंगेनांगसंगमं प्राप्य ॥

मुष्टिकचाणूराख्यौ ययतुर्निःश्रेयसं सपदि ॥ २३७ ॥

देहकृतादपराधाद्वैकुण्ठोत्कंठितांतरात्मानम् ॥

यदुवरकुलावतंसः कंसं विध्वंसयामास ॥ २३८ ॥

हरिसंदर्शनयोगात्पृथुरणतीर्थे निमज्जते तस्मै ॥

भगवान्नु प्रददाद्यः सद्यश्चैद्याय सायुज्यम् ॥ २३९ ॥

मीनादिभिरवतारैर्निहताः सुरविद्विषो बहवः ॥

नीतास्ते निजरूपं तत्र च मोक्षस्य का वार्ता ॥ २४० ॥

ये यदुनंदननिहतास्ते तु न भूयः पुनर्भवं प्रापुः ॥

तस्मादवताराणामंतर्यामी प्रवर्तकः कृष्णः ॥ २४१ ॥

ब्रह्मांडानि बहूनि पंकजभवान्प्रत्यंडमत्यद्भुता-

न्गोपान्वत्सयुतानदर्शयदजं विष्णूनशेषांश्च यः ॥

शंभुर्यचरणोदकं स्वशिरसा धत्ते च मूर्तित्रया-

त्कृष्णो वै पृथगस्ति कोऽप्यविकृतः सच्चिन्मयो नीलिमा ॥ २४२ ॥

कृपापात्रं यस्य त्रिपुररिपुरंभोजवसतिः

सुता जह्मोः पूता चरणनखनिर्णेजनजलम् ॥

प्रदानं वा यस्य त्रिभुवनपतित्व विभुरपि

निदानं सोऽस्माकं जयति कुलदेवो यदुपतिः ॥ २४३ ॥

मायाहस्तेऽर्पयित्वा भरणकृतिकृते मोहमूलोद्भवं मां

मातः कृष्णाभिधाने चिरसमयमुदासीनभावं गतासि ॥

कारुण्यैकाधिवासे सकृदपि वदनं नेक्षसे त्वं मदीयं

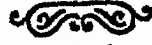
तत्सर्वज्ञे न कर्तुं प्रभवसि भवती किं नु मूलस्य शांतिम् ॥ २४४ ॥

उदासीनः स्तब्धः सततमगुणः संगरहितो
 भवांस्तातः कातः परमिह भवेज्जीवनगतिः ॥
 अकस्मादस्माकं यदि न कुरुते स्नेहमथ त-
 द्वसस्य स्वीयांतर्विमलजठरेऽस्मिन्पुनरपि ॥ २४५ ॥
 लोकाधीशे त्वर्याशे किमिति भवभवा वेदना स्वाश्रितानां
 संकोचः पंकजानां किमिह समुदिते मंडले चडरश्मेः ॥
 भोगः पूर्वार्जितानां भवति भुवि नृणां कर्मणा चेदवश्यं
 तन्मे दृष्टैर्नृपुष्टैर्ननु दनुजनृपैरुज्जितं निर्जितं ते ॥ २४६ ॥
 नित्यानंदसुधानिरेरधिगतः सन्नीलमेघः सता-
 मौत्कण्ठप्रवलप्रभंजनभरैराकर्षितो वर्पति ॥
 विज्ञानामृतमद्भुतं निजत्रयो धाराभिरारादिदं
 चेतश्चातकं चेन्न वालति मृपान्तांतोऽसि सुतोऽसि किम् ॥ २४७ ॥
 चेतश्चलता विहाय पुरतः सधाय कोटिद्वयं
 तत्रैकत्र निधेहि सर्वविषयानन्यत्र च श्रीपतिम् ॥
 विश्रांतिर्हितमप्यहो कं नु तयोर्मध्ये तदालोच्यतां
 युक्त्या वानुभवेन यत्र परमानंदश्च तत्सेव्यताम् ॥ २४८ ॥
 पुत्रान्पौत्रमथ द्वियोऽन्ययुवतीर्वित्तान्यथोऽन्यद्भन
 भोज्यादिष्वपि तारतम्यवशतो नालं समुत्कंठया ॥
 नैतादृग्यदुनायके समुदिते चेतस्यनते विभौ
 सांद्रानंदसुधारण्ये विहरति रवैरं यतो निर्भयम् ॥ २४९ ॥
 काम्योपासनयार्थयन्त्यनुदिनं किञ्चित्फलं सेप्सितं
 किञ्चित्स्वर्गमथापवर्गमपरैर्योगादियज्ञादिभिः ॥
 अस्माकं यदुनंदनाग्रियुगलध्यानावधानार्थिनां
 किं लोकेन दमेन किं नृपतिना स्वर्गापवर्गैश्च किम् ॥ २५० ॥
 आश्रितमात्रं पुरुषं स्वामिमुखं कर्षति श्रीशः ॥

लोहमपि चुंबकाश्मा संसुखमात्रं जडं यद्वत् ॥ २५१ ॥
 अयमुत्तमोऽयमधमो जात्या रूपेण संपदा वयसा ॥
 श्लाघ्योऽश्लाघ्यो वेत्थं न वेत्ति भगवाननुग्रहावसरे ॥ २५२ ॥
 अंतःस्थभावभोक्ता ततोऽतरात्मा महामेघः ॥
 खदिरश्चंपक इव वा प्रवर्षणं किं विचारयति ॥ २५३ ॥
 यद्यपि सर्वत्र समस्तथापि नृहरिस्तथाप्येते ॥
 भक्ताः परमानंदे रमन्ति सद्यावलोकेन ॥ २५४ ॥
 सुतरामनन्यशरणाः क्षीराद्याहारमंतरा यद्वत् ॥
 केत्रलया स्नेहदृशा कच्छपतनयाः प्रजीवन्ति ॥ २५५ ॥
 यद्यपि गगनं शून्यं तथापि जलदामृतांशुरूपेण ॥
 चातकचकोरनाम्नोर्दृढभावात्पूरयत्याशाम् ॥ २५६ ॥
 तद्वद्भ्रजतां पुंसां दृग्वाङ्मनसामगोचरोऽपि हरिः ॥
 कृपया फलत्यक्स्मात्सत्यानंदामृतेन विपुलेन ॥ २५७ ॥

इति प्रबोधसुधाकरः समाप्तः ।

॥ प्रश्नोत्तररत्नमालिका ॥

कः खलु नालंक्रियते दृष्टादृष्टार्थसाधनपटीयान् ।
 अमुया कंठस्थितया प्रश्नोत्तररत्नमालिकया ॥ १ ॥
 भगवन्किमुपादेयं गुरुवचनं हेयमपि च किमकार्यम् ।
 को गुरुरधिगततत्त्वः शिष्यहितायोद्यतः संततम् ॥ २ ॥
 त्वरितं किं कर्तव्यं विदुषा ससारसततिच्छेदः ।
 किं मोक्षतरोर्वर्जं सम्यग्ज्ञानं क्रियासिद्धम् ॥ ३ ॥
 कः पथ्यतरो धर्मः कः शुचिरिह यस्य मानसं शुद्धम् ।
 कः पडितो विवेकी किं विप्रमवधीरणा गुरुषु ॥ ४ ॥
 किं संसारे सारं बहुशांऽपि विचिंत्यमानमिदमेव ।
 किं मनुजेष्विष्टतमं स्वपरहितायोद्यतं जन्म ॥ ५ ॥
 मदिरैव मोहजनकः कः स्नेहः के च दस्यवो विषयाः ।
 का भववह्नी तृष्णा को वैरी यस्त्वनुद्योगः ॥ ६ ॥
 कस्माद्भयमिह मरणादघादिह कां विनिष्यते रागी ।
 कः शूरो यो ललनालोचनवार्णनं च व्यथितः ॥ ७ ॥
 पातु कर्णाजलिभिः किममृतमिह युज्यते सदुपदेशः ।
 किं गुरुताया मूलं यदेतदप्रार्थनं नाम ॥ ८ ॥
 किं गहनं स्त्रीचरितं कश्चतुरां यो न खंडितस्तेन ।
 किं दुःखमसतोषः किं लाघवमधमतो याच्या ॥ ९ ॥
 किं जीवितमनवद्यं किं जाड्यं पाठतोऽप्यनभ्यासः ।
 को जागर्ति विवेकी का निद्रा मूढता जंतोः ॥ १० ॥
 नलिनीदलगतजलवत्तरलं किं यौवनं धनं चायुः ।
 कथय पुनः के शशिनः किरणसमाः सज्जना एव ॥ ११ ॥
 को नरकः परवशता किं सौख्यं सर्वसंगविरतिर्या ।

किं सत्यं भूतहितं प्रियं च किं प्राणिनामसवः ॥ १२ ॥
 कोऽनर्थफलो मानः का सुखदा साधुजनमैत्री ।
 सर्वव्यसनविनाशे को दक्षः सर्वथा त्यागी ॥ १३ ॥
 किं मरणं मूर्खत्वं किं चानर्घं यद्वसरे दत्तम् ।
 आमरणात्किं शल्यं प्रच्छन्नं यत्कृतं पापम् ॥ १४ ॥
 कुत्र विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदौषधे दाने ।
 अवधीरणा क्व कार्या खलपरयोपिपरधनेषु ॥ १५ ॥
 काहर्निशमनुचित्या संसारासारता न तु प्रमदा ।
 का प्रेयसी विधेया करुणा दीनेषु सज्जने मैत्री ॥ १६ ॥
 कंठगतैरप्यसुभिः कस्य ह्यात्मा न शक्यते जेतुम् ।
 मूर्खस्य शंकितस्य च विषादिनो वा कृतघ्नस्य ॥ १७ ॥
 कः साधुः सद्दत्तः कमघममाचक्षते त्वसद्दत्तम् ।
 केन जितं जगदेतत्सत्यतितिक्षावता पुंसा ॥ १८ ॥
 कस्मै नमांसि देवाः कुर्वन्ति दयाप्रधानाय ॥
 कस्मादुद्वेगः स्यात्संसारारण्यतः सुधियः ॥ १९ ॥
 कस्य वशे प्राणिगणः सत्यप्रियभाषिणो विनीतस्य ॥
 क्व स्थातव्यं न्याय्ये पथि दृष्टादृष्टलाभाढये ॥ २० ॥
 कोऽधो योऽकार्यरतः को बधिरो यो हितानि न शृणोति ॥
 को मूको यः काले प्रियाणि वक्तुं न जानाति ॥ २१ ॥
 किं दानमनाकांक्षं किं मित्रं यो निवारयति पापात् ॥
 कोऽलंकारः शीलं किं वाचां मंडनं सत्यम् ॥ २२ ॥
 विशुद्धिलसितचपलं किं दुर्जनसंगतिर्ध्रुवतयश्च ॥
 कुलशीलनिष्प्रकपाः के कलिकालेऽपि सज्जना एव ॥ २३ ॥
 चिंतामणिरिव दुर्लभमिह किं कथयामि तच्चतुर्भद्रम् ॥
 किं तद्वदन्ति भूयो विधूततमसो विशेषेण ॥ २४ ॥

ज्ञानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ॥
 वित्तं त्यागसमेतं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ २५ ॥
 किं शोच्यं कार्पण्यं सति विभवे किं प्रशस्तमौदार्यम् ॥
 कः पूज्यो विद्वद्भिः स्वभावतः सर्वदा विनीतो यः ॥ २६ ॥
 कः कुलकमलदिनेशः सति गुणविभवेऽपि यो नम्रः ॥
 कस्य वशे जगदेतत्प्रियहितवचनस्य धर्मनिरतस्य ॥ २७ ॥
 विद्वन्मनोहरा का सत्कविता बोधवनिता च ॥
 कं न स्पृशति विपत्तिः प्रवृद्धवचनानुवर्तिन दान्तम् ॥ २८ ॥
 कस्मै स्पृहयति कमला त्वनलसचित्ताय नीतिवृत्ताय ॥
 त्यजति च कं सहसा द्विजगुरुसुरनिदाकर च सालस्यम् ॥ २९ ॥
 कुत्र विधेयो वासः सज्जननिकटेऽथवा काश्याम् ॥
 कः परिहार्यो देशः पिशुनयुतो लुब्धभूपथ ॥ ३० ॥
 केनाशोच्यः पुरुषः प्रणतकलत्रेण धीरविभवेन ॥
 इह भुवने कः शोच्यः सत्यपि विभवे न यो दाता ॥ ३१ ॥
 किं लघुताया मूलं प्राकृतपुरुषेषु या याच्ना ॥
 रामादपि कः शूरः स्मरशरनिहतो न यश्चलति ॥ ३२ ॥
 किमहर्निशमनुचित्यं भगवच्चरणं न संसारः ॥
 चक्षुष्मन्तोऽप्यधाः के स्युर्ये नास्तिका मनुजाः ॥ ३३ ॥
 कः पगुरिह प्रथितो व्रजति न यो वार्धके तीर्थम् ॥
 किं तीर्थमपि च मुख्यं चित्तमलं यन्निवर्तयति ॥ ३४ ॥
 किं स्मर्तव्यं पुरुषैर्हरिनाम सदा न यावनी भाषा ॥
 को हि न वाच्यः सुधिया परदोषश्चानृतं तद्वत् ॥ ३५ ॥
 किं सपाद्यं मनुजैर्विद्यां वित्तं बलं यशः पुण्यम् ॥
 कः सर्वगुणाविनाशी लोभः शत्रुश्च कः कामः ॥ ३६ ॥
 का च सभा परिहार्या हीना या वृद्धसचिवेन ॥

इह कुत्रावहितः स्यान्मनुजः किल राजसेवायाम् ॥ ३७ ॥
 प्राणादपि को रम्यः कुलधर्मः साधुसंगश्च ॥
 का संरक्षया कीर्तिः पतिव्रता नैजबुद्धिश्च ॥ ३८ ॥
 का कल्पलता लोके सच्छाष्यायार्पिता विद्या ॥
 कोऽक्षयवटवृक्षः स्याद्विधिवत्सत्पात्रदत्तदानं यत् ॥ ३९ ॥
 किं शस्त्रं सर्वेषां युक्तिर्माता च का-वेनुः ॥
 किं नु बलं यद्वैर्यं को मृत्युर्यदवधानरहितत्वम् ॥ ४० ॥
 कुत्र विपं दुष्टजने किमिहाशौचं भवेदृणं नृणाम् ॥
 किमभयमिह वैराग्यं भयमपि किं वित्तमेव सर्वेषाम् ॥ ४१ ॥
 का दुर्लभा नराणां हरिभक्तिः पातक च किं हिंसा ॥
 को हि भगवत्प्रियः स्याद्योऽन्यं नोद्वेजयेदनुद्विग्नः ॥ ४२ ॥
 कस्मात्सिद्धिस्तपसो बुद्धिः क नु भूसुरे कुतो बुद्धिः ॥
 वृद्धोपसेवया के वृद्धा ये धर्मतत्त्वज्ञाः ॥ ४३ ॥
 संभावितस्य मरणादाधिकं किं दुर्यशो भवति ॥
 लोके सुखी भवेत्को धनवान्धनमपि-च किं यतश्चेष्टम् ॥ ४४ ॥
 सर्वसुखानां बीजं किं पुण्यं दुःखमपि कुतः पापात् ॥
 कस्यैश्वर्यं यः किल शंकरमाराधयेद्भक्त्या ॥ ४५ ॥
 को वर्धते विनीतः को वा हीयेत यो दृप्तः ॥
 को न प्रत्येतव्यो ब्रूते यश्चानृतं शश्वत् ॥ ४६ ॥
 कुत्रानृतेऽप्यपापं यच्चोक्तं धर्मरक्षार्थम् ॥
 को धर्मोऽभिमतो यः शिष्टानां निजेकुलीनानाम् ॥ ४७ ॥
 साधुबलं किं दैवं कः साधुः सर्वदा तुष्टः ॥
 दैवं किं यत्सुकृतं कः सुकृती श्लाघ्यते च यः सद्भिः ॥ ४८ ॥
 गृहमेधिनश्च मित्रं किं भार्या को गृही च यो यजते ॥
 को यज्ञो यः श्रुत्या विहितः श्रेयस्करो नृणाम् ॥ ४९ ॥

कस्य क्रिया हि सफला यः पुनराचारवाञ्छिष्टः ॥
 कः शिष्टो यो वेदप्रमाणवान्को हतः क्रियाभ्रष्टः ॥ ५० ॥
 को धन्यः संन्यासी को मान्यः पण्डितः साधुः ॥
 कः सेव्यो यो दाता को दाता योऽर्थितृसिमातनुते ॥ ५१ ॥
 किं भाग्यं देहवतामारोग्यं कः फली कृषिकृत् ॥
 कस्य न पापं जपतः कः पूर्णो यः प्रजावान्स्यात् ॥ ५२ ॥
 किं दुष्करं नराणां यन्मनसो निग्रहः सततम् ॥
 को ब्रह्मचर्यवान्स्याद्यश्चास्वलितोर्ध्वरेतस्कः ॥ ५३ ॥
 का च परदेवतोक । चिच्छक्तिः को जगद्धर्ता ॥
 सूर्यः सर्वेषां को जीवनहेतुः स पर्जन्यः ॥ ५४ ॥
 कः शूरो यो भीतत्राता त्राता च कः स गुरुः ॥
 को हि जगद्गुरुरुक्तः शम्भुर्ज्ञानं कुतः शिवादेव ॥ ५५ ॥
 मुक्तिं लभेत् कस्मान्मुकुन्दभक्तेर्मुकुन्दः कः ॥
 यस्तारयेदविद्यां का चाविद्या यदात्मनोऽस्फूर्तिः ॥ ५६ ॥
 कस्य न शोको यः स्यादन्तोधः किं सुखं तुष्टिः ॥
 को राजा रंजनकृत्कश्च श्वा नीचसेवको यः स्यात् ॥ ५७ ॥
 को मायी परमेशः क इन्द्रजालायते प्रपंचोऽयम् ॥
 कः स्वप्ननिभो जाग्रद्वयवहारः सत्यमपि च किं ब्रह्म ॥ ५८ ॥
 किं मिथ्या यद्विद्यानाश्यं तुच्छं तु शशविषाणादि ॥
 का चानिर्वचनीया माया किं कल्पितं द्वैतम् ॥ ५९ ॥
 किं पारमार्थिक स्यादद्वैतं चाज्ञता कुतोऽनादिः ॥
 वपुषश्च पोषकं किं प्रारब्धं चान्नदायि किं चायुः ॥ ६० ॥
 को ब्राह्मणैरुपास्यो गायत्र्यर्काग्निगोचरः शंभुः ॥
 गायत्र्यामादित्ये चाम्नौ शंभौ च किं नु तत्तत्त्वम् ॥ ६१ ॥
 प्रत्यक्षदेवता का माता पूज्यो गुरुश्च कस्तातः ॥

कः सर्वदेवतात्मा विद्याकर्मान्वितो विप्रः ॥ ६२ ॥
 कश्च कुलक्षयहेतुः संतापः सज्जनेषु योऽकारि ॥
 केषाममोघवचनं ये च पुनः सत्यमौनशमशीलाः ॥ ६३ ॥
 किं जन्म विषयसंगः किमुत्तरं जन्म पुनः स्यात् ॥
 कोऽपरिहार्यो मृत्युः कुत्र पदं विन्यसेच्च दृक्पूते ॥ ६४ ॥
 पात्रं किमन्नदाने क्षुधितं कोऽर्च्यो हि भगवदवतारः ॥
 कश्च भगवान्महेशः शंकरनारायणात्मैकः ॥ ६५ ॥
 फलमपि भगवद्भक्तेः किं तल्लोकस्वरूपसाक्षात्त्वम् ॥
 मोक्षश्च को ह्यविद्यास्तमयः कः सर्ववैदभूरथ चोम् ॥ ६६ ॥
 इत्येषा कंठस्था प्रश्नोत्तररत्नमालिका येपाम् ॥
 ते मुक्ताभरणा इव विमलाश्चाभान्ति सत्समाजेषु ॥ ६७ ॥

॥ इति प्रश्नोत्तररत्नमालिका समाप्ता ॥

॥ ब्रह्मानुचितनम् ॥

अहमेव परं ब्रह्म वासुदेवाख्यमव्ययम् ।
 इति स्यान्निश्चितो मुक्तो बद्ध एवान्यथा भवेत् ॥१॥
 अहमेव परं ब्रह्म निश्चितं चित्तं चिंत्यताम् ।
 चिद्रूपत्वादसंगत्वादबाध्यत्वात्प्रयत्नतः ॥१॥
 अहमेव परं ब्रह्म न चाहं ब्रह्मणः पृथक् ।
 इत्येवं समुपासीत ब्राह्मणो ब्रह्मणि स्थितः ॥३॥
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं चैतन्यं च निरंतरम् ।
 तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा कथं वर्णाश्रमी भवेत् ॥ ४ ॥
 अहं ब्रह्मारिमि यो वेद स सर्वं भवति त्विदम् ।
 नामृत्या ईशते देवास्तेषामात्मा भवेद्धि सः ॥५॥
 अन्योऽसावहमन्योऽस्मीत्युपास्ते योऽन्यदेवताम् ।
 न स वेद नरो ब्रह्म स देवानां यथा पशुः ॥६॥
 अहमात्मा न चान्योऽरिमि ब्रह्मैवाहं न शोकमाक् ।
 सच्चिदानंदरूपोऽहं नित्यमुक्तखभाववान् ॥७॥
 आत्मानं सततं ब्रह्म संभाव्य विहरन्ति ये ।
 न तेषां दुष्कृतं किञ्चिदुष्कृतोत्था न चापदः ॥८॥
 आत्मानं सततं ब्रह्म संभाव्य विहरेत्सुखम् ।
 क्षणं ब्रह्माहमस्मीति यः कुर्यादात्मचित्तनम् ॥९॥
 तन्महापातकं हन्ति तमः सूर्योदयो यथा ।
 अज्ञानाद्ब्रह्मणो जातमाकाशं बृद्धदोषमम् ॥१०॥
 आकाशाद्वायुरूपमो वायोस्तेजस्ततः पयः ।
 अद्भ्यश्च पृथिवी जाता ततो ब्रीहियवादिकम् ॥११॥
 पृथिव्यप्सु पयो वह्नौ वह्निर्वायौ नभस्यसौ ।

नभोऽप्यव्याकृते तच्च शुद्धे शुद्धोऽस्म्यहं हरिः ॥१२॥

अहं विष्णुरहं विष्णुरहं विष्णुरहं हरिः ।

कर्तृभोक्त्रादिकं सर्वं तदविद्योत्थमेव च ॥१३॥

अच्युतोऽहमनंतोऽहं गोविंदोऽहमहं हरिः ।

आनंदोऽहमशेषोऽहमजोऽहममृतोऽस्म्यहम् ॥१४॥

नित्योऽहं निर्विकल्पोऽहं निराकारोऽहमव्ययः ।

सच्चिदानंदरूपोऽहं पंचकोशातिगोऽस्म्यहम् ॥ १५ ॥

अकर्ताहमभोक्ताहमसंगः परमेश्वरः ।

सद । मत्संनिधानेन चेष्टते सर्वमिंद्रियम् ॥१६॥

आदिमध्यांतमुक्तोऽहं न बद्धोऽहं कदाचन ।

स्वभावनिर्मलः शुद्धः स एवाहं न संशयः ॥१७॥

ब्रह्मैवाहं न संसारी मुक्तोऽहमिति भावयेत् ।

अशक्नुवन्भावयितुं वाक्यमेतत्सदाऽभ्यसेत् ॥१८॥

यदभ्यासेन तद्भावो भवेद्भ्रमरकीटवत् ।

अत्रापहाय संदेहमभ्यसेत्कृतनिश्चयः ॥ १९ ॥

ध्यानयोगेन मासैकाद्ब्रह्माहत्यां व्यपोहति ।

संवत्सरं सदाभ्यासात्सिद्धयष्टकमवाप्नुयात् ॥२०॥

यावज्जीवं सदाभ्यासाज्जीवन्मुक्तो भवेद्यतिः ।

नाहं देहो न च प्राणो नेंद्रियाणि तथैव च ॥२१॥

न मनोऽहं न बुद्धिश्च नैव चित्तमहंकृतिः ।

नाहं पृथ्वी न सलिलं न च वह्निस्तथानिलः ॥२२॥

न चाकाशो न शब्दश्च न च स्पर्शस्तथा रसः ।

नाहं गंधो न रूपं च न मायाहं न संसृतिः ॥२३॥

सदा साक्षिस्वरूपत्वान्छिव एवास्मि केवलः ।

मय्येव सकलं जात मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥२४॥

मयि सर्वं लयं याति तद्ब्रह्मास्म्यहमद्वयम् ।
 सर्वज्ञोऽहमनतोऽह सर्वेशः सर्वशक्तिमान् ॥२५॥
 आनन्दः सत्यबोधोऽहमिति ब्रह्मानुचितनम् ।
 अयं प्रपञ्चो मिथ्यैव सत्यं ब्रह्माहमव्ययम् ॥२६॥
 अत्र प्रमाणं वेदान्ता गुरवोऽनुभवस्तथा ।
 ब्रह्मैवाहं न ससारी न चाहं ब्रह्मणः पृथक् ॥२६॥
 नाहं देहो न मे देहः केवलोऽहं सनातनः ।
 एकमेवाद्वितीयं वै ब्रह्मणो नेह किञ्चन ॥२८॥
 हृदयकमलमध्ये दीपवद्वेदसारं
 प्रणवमयमतर्क्यं योगिभिर्ध्यानगम्यम् ।
 हरिगुरुशिवयोगं सर्वभूतस्थमेकं
 सक्नुदपि मनसा वै चिंतयेद्यः स मुक्तः ॥२९॥

इति ब्रह्मानुचितन समाप्तम् ।

॥ मोहमुद्गरः ॥

--ॐ--

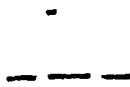
भज गोविंद भज गोविंद भज गोविंदं मूढमते ।
 प्राप्ते सन्निहिते मरणे न हि न हि रक्षति दुष्कृन् करणे ॥ १ ॥
 मूढ जहीहि धनागमतृष्णां कुरु सद्बुद्धिं मनसि वितृष्णाम् ।
 यल्लभसे निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय चित्तम् ॥ २ ॥
 नारीस्तनभरनाभीदेशं दृष्ट्वा मा गा मोहावेशम् ।
 एतन्मांसवसादिविकारं मनसि विचिंतय वारं वारम् ॥ ३ ॥
 नलिनीदलगतजलमतितरलं तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् ।
 विद्धि व्याध्यभिमानग्रस्तं लोकं शोकहतं च समस्तम् ॥ ४ ॥
 यावद्विक्तोपार्जनसक्तस्तावन्निजपरिवारो रक्तः ।
 पश्चाज्जीवति जर्जरदेहे वार्तां पृच्छति कोऽपि न गेहे ॥ ५ ॥
 यावत्पवनो निवसति देहे तावत्पृच्छति कुशलं गेहे ।
 गतवति वायौ देहापाये भार्या बिभ्यति तस्मिन्काये ॥ ६ ॥
 बालस्तावत्क्रीडासक्तरुणस्तावत्तरुणीसक्तः ।
 वृद्धस्तावच्चितामग्नः परे ब्रह्मणि कोऽपि न सक्तः ॥ ७ ॥
 का ते कांता कस्ते पुत्रः संसारोऽयमतीव विचित्रः ।
 कस्य त्वं कः कुत आयातस्तत्त्वं चिंतय यदिदं भ्रातः ॥ ८ ॥
 सत्संगत्वे निःसंगत्वं निःसंगत्वे निर्मोहत्वम् ।
 निर्मोहत्वे निश्चलितत्वं निश्चलितत्वे जीवन्मुक्तिः ॥ ९ ॥
 वयसि गते कः कामविकारः शुष्के नीरे कः कासारः ।
 क्षीणे वित्ते कः परिवारो ज्ञाते तत्त्वे कः ससारः ॥ १० ॥
 मा कुरु धनजनयौवनगर्वं हरति निमेपात्कालः सर्वम् ।
 मायामयमिदमखिलं हित्वा ब्रह्मपदं त्वं प्रविश विदित्वा ॥ ११ ॥
 दिनयामिन्यौ साय प्रातः शिशिरवसंतौ पुनरायातः ।

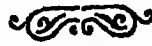
कालः क्रीडति गच्छत्यायुस्तदपि न मुचत्याशावायुः ॥ १२ ॥
 का ते कांताधनगतचिंता वातुल किं तव नारिस्ति नियंता ।
 त्रिजगति सज्जनसंगतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका ॥ १३ ॥
 जटिली मुंडी लुचितकेशः काषायांबरबहुकृतवेषः ।
 पश्यन्नपि च न पश्यति भूढो ह्युदरनिमित्तं बहुकृतवेषः ॥ १४ ॥
 अंगं गलितं पलितं मुड दशनविहीनं जातं तुंडम् ।
 वृद्धो याति गृहीत्वा दडं तदपि न मुचत्याशापिंडम् ॥ १५ ॥
 अग्रे वह्निः पृष्ठे भानू रात्रौ चुबुकसमर्पितजानुः ।
 करतलभिक्षातस्तलवासस्तदपि न मुचत्याशापाशः ॥ १६ ॥
 कुरुते गंगासागरगमन व्रतपरिपालनमथवा दानम् ।
 ज्ञानविहीनः सर्वमतेन मुक्तिं न भजति जन्मशतेन ॥ १७ ॥
 सुस्मदिरतरुमूलनिवासः शय्या भूतलमजिनं वासः ।
 सर्वपरिग्रहभोगत्यागः कस्य सुखं न करोति विरागः ॥ १८ ॥
 योगरतो वा भोगरतो वा सगरतो वा संगविहीनः ।
 यस्य ब्रह्मणि रमते चित्तं नंदति नदति नदत्येव ॥ १९ ॥
 भगवद्गीता किंचिदधीता गगाजललवकणिका पीता ।
 सकृदपि येन मुरारिसमर्चा क्रियते तस्य यमेन न चर्चा ॥ २० ॥
 पुनरपि जनन पुनरपि मरण पुनरपि जननीजठरे शयनम् ।
 इह संसारे बहुदुस्तारे वृषयापारे पाहि मुरारे ॥ २१ ॥
 रथ्याकर्षटविरचितकंथः पुण्यापुण्यविवर्जितपंथः ।
 योगी योगनियोजितचित्तो रमते बालोन्मत्तवदेव ॥ २२ ॥
 कस्त्वं कोऽहं कुत आयातः का मे जननी को मे तातः ।
 इति परिभावय सर्वमसारं विश्वं त्यक्त्वा स्वप्रविचारम् ॥ २३ ॥
 यि मयि चान्यत्रैको विष्णुर्व्यर्थं कुप्यसि मय्यसहिष्णुः ।
 सर्वस्मिन्नपि पश्यात्मानं सर्वत्रोत्सृज भेदाज्ञानम् ॥ २४ ॥

शत्रौ मित्रे पुत्रे बंधौ मा कुरु यत्नं विग्रहसंधौ ।
 भव समचित्तः सर्वत्र त्वं वांछस्यचिराद्यदि विष्णुत्वम् ॥ २५ ॥
 कामं क्रोधं लोभं मोहं त्यक्त्वात्मानं भावय कोऽहम् ।
 आत्मज्ञानविहीना मूढास्ते पच्यन्ते नरकनिगूढाः ॥ २६ ॥
 गेयं गीतानामसहस्रं ध्येयं श्रीपतिरूपमजस्रम् ।
 नेयं सज्जनसंगे चित्तं देयं दीनजनाय च वित्तम् ॥ २७ ॥
 सुखतः क्रियते रामाभोगः पश्चाद्ध्रंत शरीरे रोगः ।
 यद्यपि लोके मरणं शरणं तदपि न मुंचति पापाचरणम् ॥ २८ ॥
 अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
 पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता रीतिः ॥ २९ ॥
 प्राणायाम प्रत्याहारं नित्यानित्यविवेकविचारम् ।
 जाप्यसमेतसमाधिविधानं कुर्ववधानं महदवधानम् ॥ ३० ॥
 गुरुचरणांबुजनिर्भरभक्तः संसारादचिराद्भव मुक्तः ।
 सेंद्रियमानसनियमादेवं द्रक्ष्यसि निजहृदयस्थ देवम् ॥ ३१ ॥

॥ इति मोहमुद्गरः समाप्तः ॥

॥ योगतारावली ॥

वदे गुरुणां चरणारविंदे
 संदर्शितस्वात्मसुखावबोधे ॥
 जनस्य ये जांगलिकायमाने
 ससारहालाहलमोहशान्त्यै ॥ १ ॥
 सदाशिवोक्तानि सपादलक्ष-
 ल्यावधानानि वसन्ति लोके ॥
 नादानुसधानसमाधिमेक
 मन्यामहे मान्यतमं ल्यानाम् ॥ २ ॥
 सरेचपूरैरनिलस्य कुम्भैः
 सर्वासु नाडीषु विशोधितासु ॥
 अनाहताख्यो बहुभिः प्रकारै-
 रंतः प्रवर्तते सदा निनादः ॥ ३ ॥
 नादानुसधान नमोऽस्तु तुभ्य
 त्वां साधनं तत्त्वपदस्य जाने ॥
 भवत्प्रसादात्पवनेन साकं
 विलीयते विष्णुपदे मनो मे ॥ ४ ॥
 जालंधरोडयाणनमूलबधा-
 ष्जल्पन्ति कंठोदरपायुमूलान् ॥
 बंधत्रयेऽस्मिन्परिचीयमाने
 बंधः कुतो दारुणकालपाशात् ॥ ५ ॥
 ओडयाणजालंधरमूलबधै-
 रुन्निद्रितायासुरगांगनायाम् ॥
 प्रत्यहमुखत्वात्प्रविशन्सुषुम्नां

गमागमौ मुंचति गंधवाहः ॥ ६ ॥
 उत्थापिताधारहुताशनोल्कै-
 राकुंचनैः शश्वदपानवायोः ॥
 संतापिताच्चंद्रमसः पतंतीं
 पीयूषधारां पिबतीह धन्यः ॥ ७ ॥
 बंधत्रयाभ्यासविपाकजातां
 विवर्जितां रेचकपूरकाभ्याम् ॥
 विशोषयन्तीं विषयप्रवाहं
 विद्यां भजे केवलकुम्बरूपाम् ॥ ८ ॥
 अनाहते चेतसि सावधानै-
 रभ्यासशूरैरनुभूयमाना ॥
 संस्तंभितश्वासमनःप्रचारा
 सा ज्वंभते केवलकुम्भकश्रीः ॥ ९ ॥
 सहस्रशः सन्तु हठेषु कुंभाः
 संभाव्यते केवलकुंभ एव ॥
 कुंभोत्तमे यत्र तु रेचपूरौ
 प्राणस्य न प्राकृतवैकृताख्यौ ॥ १० ॥
 त्रिकूटनाम्नि स्त्रिमितेऽतरंगे
 खे स्तंभिते केवलकुंभकेन ॥
 प्राणानिलो भानुशशांकनाड्यौ
 विहाय सद्यो विलयं प्रयाति ॥ ११ ॥
 प्रत्याहृतः केवलकुंभकेन
 प्रबुद्धकुंडल्युपभुक्तशेषः
 प्राणः प्रतीचीनपथेन मंदं
 विलीयते विष्णुपदांतराले ॥ १२ ॥

निरंकुशानां श्वसनोद्गमानां
 निरोधनैः केवलकुम्भकाह्वैः ॥
 उदेति सर्वेन्द्रियवृत्तिशून्यो
 मरुल्लयः कोऽपि महामतीनाम् ॥ १३ ॥
 न दृष्टिलक्ष्याणि न चित्तबंधो
 न देशकालौ न च वायुरोधः ॥
 न धारणाध्यानपरिश्रमो वा
 समेधमाने सति राजयोगे ॥ १४ ॥
 अशेषदृश्योज्झितदृढमयाना-
 मवस्थितानामिह राजयोगे ॥
 न जागरो नापि सुषुप्तिभावो
 न जीवित नो मरण विचित्रम् ॥ १५ ॥
 अहंमत्वाद्वयपहाय सर्वं
 श्रीराजयोगे स्थिरमानसानाम् ॥
 न द्रष्टृता नास्ति च दृश्यभावः
 सा जृम्भते केवलसविदेव ॥ १६ ॥
 नेत्रे ययोन्मेषनिमेषशून्ये
 वायुर्यया वर्जितरेचपूरः ॥
 मनश्च संकल्पविकल्पशून्यं
 मनोन्मनीः सा मयि सनिधत्ताम् ॥ १७ ॥
 चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेण
 श्वासप्रचारे शमिते यमीन्द्राः ॥
 निवातदीपा इव निश्चलागा
 मनोन्मनीमग्नधियो भवन्ति ॥ १८ ॥
 उन्मन्यवस्थाधिगमाय विद्व-

ननुपायमेकं तव निर्दिशामः ।
 पश्यन्नुदासीनतया प्रपञ्चं
 संकल्पमुन्मूलय सावधानः ॥ १९ ॥
 प्रसह्य संकल्पपरंपराणां
 संभेदने संततसावधानम् ॥
 आलंबनाशादपचीयमानं
 शनैः शनैः शांतिमुपैति चेतः ॥ २० ॥
 निश्वासलोपैर्निभृतैः शरीरै-
 र्नेत्रांबुजैरर्धनिमीलितैश्च ॥
 आविर्भवन्तीममनस्कमुद्रा-
 मालोकयामो मुनिपुंगवानाम् ॥ २१ ॥
 अमी यमीन्द्राः सहजामनस्का-
 दहंममत्वे शिथिलायमाने
 मनोतिग मारुतवृत्तिशून्यं
 गच्छन्ति भावं गगनावशेषम् ॥ २२ ॥
 निवर्तयन्तीं निखिलेन्द्रियाणि
 प्रवर्तयन्तीं परमात्मयोगम् ॥
 सविन्मर्या तां सहजामनस्का
 कदा गमिष्यामि गतान्यभावः ॥ २३ ॥
 प्रत्यग्विमर्शातिशयेन पुंसां
 प्राचीनगंधेषु पलायितेषु ॥
 प्रादुर्भवेत्काचिदजाड्यनिद्रा
 प्रपञ्चचिंतां परिवर्जयन्ती ॥ २४ ॥
 विच्छिन्नसकल्पविकल्पमूले
 निःशेषनिर्मूलितकर्मजाले ॥

निरंतराभ्यासनितांतभद्रा -

सा जृभते योगिनि योगनिद्रा ॥ २५ ॥

विश्रांतिमासाद्य तुरीयतत्त्वे

- विश्वाद्यवस्थान्नितयोपरिस्थे ॥

संविन्मयी कामपि सर्वकालं

निद्रां सखे निर्विंश निर्विकल्पाम् ॥ २६ ॥

प्रकाशमाने परमात्मभानौ

नश्यत्यविद्यातिमिरे समस्ते ॥

अहो बुधा निर्मलदृष्टयोऽपि

किंचिन्न पश्यन्ति जगत्समग्रम् ॥ २७ ॥

सिद्धिं तथाविधमनोविलयां समाधौ

श्रीशैलशृंगकुहरेषु कदोपलप्स्ये ॥

गात्र यदा मम लताः परिवेष्टयन्ति

कर्णे यदा विरचयन्ति खगाश्च नीडान् ॥ २८ ॥

विचरतु मतिरेषा निर्विकल्पे समाधौ

कुचकलशयुगे वा कृष्णसारेक्षणानाम् ॥

चतुरजडमते वा सज्जनानां मते वा

मतिकृतगुणदोषा मा विभु न स्पृशन्ति ॥ २९ ॥

॥ इति योगतारावली संपूर्णा ॥

अंतर्निष्ठो मुमुक्षुः स खलु तनुभृतां यो नयत्येवमायुः ॥ १२ ॥
 वैराजव्यष्टिरूपं जगदखिलमिदं नामरूपात्मकं स्या-
 दंतःस्थप्राणमुख्यात्प्रचलति च पुनर्वैत्ति सर्वान्पदार्थान् ॥
 नायं कर्ता न भोक्ता सवितृवदिति यो ज्ञानविज्ञानपूर्णः
 साक्षादित्थं विजानन्व्यवहरति परात्मानुसंधानपूर्वम् ॥ १३ ॥
 नैर्वेद्यं ज्ञानगर्भं द्विविधमभिहितं तत्र वैराग्यमाद्यं
 प्रायो दुःखावलोकान्भवति गृहसुदृढपुत्रवित्तैषणादेः ॥
 अन्यज्ज्ञानोपदेशाद्यदुदितविषये वान्तवद्वेयता स्यात्
 प्रवत्याऽपि द्विधा स्यान्नियमितमनसां देहतो गेहतश्च ॥ १४ ॥
 यः कश्चित्सौख्यहेतोस्त्रिजगति यतते नैव दुःखस्य हेतोः
 देहेऽहंता तदुत्था स्वविषयममता चेति दुःखास्पदे द्वे ॥
 जानन्नरोगाभिघाताद्यनुभवति यतोऽनित्यदेहात्मबुद्धि-
 भार्यापुत्रार्थनाशे विपदमथ परामेति नारातिनाशे ॥ १५ ॥
 तिष्ठन्गोहे गृहेशोऽप्यतिथिरिव निजं धाम गंतुं चिकीर्षुः
 देहस्थं दुःखसौख्यं न भजति सहसा निर्ममत्वाभिमानः ॥
 आयात्रायास्यतीदं जलदपटलवद्यात् यास्यत्यवश्यं
 देहाद्यं सर्वमेव प्रविदितविषयो यश्च तिष्ठत्ययत्नः ॥ १६ ॥
 शक्त्या निर्मोक्तः स्वाद्बहिरहिरिव यः प्रव्रजन्स्वीयगेहात्
 छायां मार्गद्भुमोत्थां पथिक इव मनाक् संश्रयेद्देहसंस्थाम् ॥
 क्षुत्पर्याप्तं तरुभ्यः पतितफलमयं प्रार्थयेद्भैक्ष्यमन्नं
 स्वात्मारामं प्रवेष्टुं स खलु सुखमयं प्रव्रजेद्देहतोऽपि ॥ १७ ॥
 कामो बुद्ध्यावुदेति प्रथममिह मनस्युद्दिश्यत्यर्थजातं
 तद्ब्रह्मातीन्द्रियास्यैस्तदनाधिगमतः क्रोधोऽविर्भवेच्च ॥
 प्राप्तावर्थस्य संरक्षणमतिरुदितो लोभ एतत्त्रयं स्यात्
 सर्वेषां पातहेतुस्तदिह मतिमतां त्याज्यमध्यात्मयोगात् ॥ १८ ॥

दानं ब्रह्मार्पणं यत्क्रियत इह नृभिः स्यात्क्षमाऽक्रोधसंज्ञा

श्रद्धाऽऽस्तिक्य च सत्य सदिति परमतः सेतुसंज्ञ चतुष्कम् ॥

तत्स्याद्वधाय जतोरिति चतुर इमान्दानपूर्वैश्चतुर्भिः

तीर्त्वा श्रेयोऽमृतं च श्रयत इह नरः स्वर्गंति ज्योतिराप्तिम् ॥१९॥

अन्नं देवातिथिभ्योऽर्पितममृतमिदं चान्यथा मोघमन्नं

यश्चात्मार्यं विधत्ते तदिह निगदितं मृत्युरूपं हि तस्य ॥

लोकेऽसौ केवलाघो भवति तनुमृता केवलादी च यः स्यात्

त्यक्त्वा प्राणान्निहोत्रं विधिवदनुदिनं योऽश्रुते सोऽपि मर्त्यः ॥२०॥

लोको भोजः स एवार्पयति गृहगतायार्थिनेऽन्नं कृशाय

यस्तस्मै पूर्णमन्नं भवति मखविधौ जायतेऽजातशत्रुः ॥

सख्ये नान्नार्थिने योऽर्पयति न स सखा सेवमानाय नित्य

संसक्तयान्नमस्माद्विमुख इव परावृत्तिमिच्छेत्कदर्यात् ॥ २१ ॥

स्वाज्ञानज्ञानहेतू जगदुदयलयौ सर्वसाधारणौ स्तः

जीवेष्वास्वर्णगर्भं श्रुतय इति जगुर्द्वयते स्वप्रबोधे ॥

विश्वं ब्रह्मण्यबोधे जगति पुनरिदं ह्रियते ब्रह्म यद्वत्

शुक्तौ रौप्यं च रौप्येऽधिकरणमथवा ह्रियतेऽन्योन्यमोहात् ॥ २२ ॥

तुच्छत्वान्नासदासीद्गगनकुसुमवद्भेदकं नो सदासीत्

किंत्वाभ्यामन्यदासीद्वयवद्वृत्तिगतिसन्नास लोकस्तदानीम् ॥

किंत्वर्वागेव शुक्तौ रजतवदपरो नो विराड् व्योमपूर्वः ।

शर्मण्यात्मन्यथैतत्कुहकसलिलवल्किं भवेदावरीवः ॥ २३ ॥

बधो जन्मात्ययात्मा यदि न पुनरभूत्तर्हि मोक्षोऽपि नासीत्

यद्वद्रात्रिर्दिनं वा न भवति तरणौ किंतु दृग्दोष एषः ॥

अप्राण शुद्धमेकं समभवदथ तन्मायया कर्तृसंज्ञ ।

तस्मादन्यच्च नासीत्परिवृतमजया जीवभूतं तदेव ॥ २४ ॥

प्रागासीद्भावस्वरूपं तम इति तमसा गूढमस्मादतर्क्यं ।

क्षीरांतर्यद्वंदंभो जनिरिह जगतो नामरूपात्मकस्य ॥
 कामाद्भातुः सिसृक्षोरनुगतजगतः कर्मभिः संप्रवृत्तात् ।
 रेतोरूपैर्मनोभिः प्रथममनुगतैः संततैः कार्यमाणैः ॥ २५ ॥
 चत्वारोऽस्याः कपर्दा युवतिरथ भवेन्नूतना नित्यमेषा ।
 माया वा पेशला स्यादघटितघटनापाटवं याति यस्मात् ॥
 स्यादारंभे घृतास्या श्रुतिभववयुनान्येवमान्छादयन्ती ।
 तस्यामेतौ सुपर्णाविव परपुरुषौ तिष्ठतोऽर्थप्रतीत्या ॥ २६ ॥
 एकस्तत्रास्त्यसंगस्तदनु तदपरोऽज्ञानसिंधुं प्रविष्टो
 विस्मृत्यात्मस्वरूप स त्रिविधजगदाकारमाभासमैक्षत् ॥
 बुद्ध्याऽन्तर्यावदैक्षद्विसृजति तमजा सोऽपि तामेवमेक-
 स्तावद्विप्रास्तमेक कथमपि बहुधा कल्पयन्ति स्ववाग्भिः ॥ २७ ॥
 नायाति प्रत्यगात्मा प्रजननसमये नैव यात्यंतकाले ।
 यत्सोऽखंडोऽस्ति लैंगं मन इह विशति प्रव्रजत्यूर्ध्वमर्वाक् ॥
 तत्कार्यं स्थूलतां वा न भजति वपुषः किंतु संस्कारजाते ।
 तेजोमात्रा गृहीत्वा व्रजति पुनरिहायाति तैस्तैस्सहैव ॥ २८ ॥
 आसीत्पूर्वं सुवधुर्भगमवनिसुरो यः पुरोधः सनाते-
 ब्राह्मयात्कूटाभिचारात्स खलु मृतिमितस्तन्मनोऽगात्कृतान्तम् ॥
 तद्भाता श्रौतमंत्रैः पुनर्गनयदिति प्राह सूक्तेन वेदः
 तस्मादात्माभियुक्तं व्रजति ननु मनः कर्हिचिन्नांतरात्मा ॥ २९ ॥
 एको निष्कंप आत्मा प्रचलति मनसा धावमानेन तस्मिन् ।
 तिष्ठन्नग्रेऽथ पश्चान्न हि तमनुगतं जानते चक्षुराद्याः ॥
 यद्वत्पाथस्तरगः प्रचलति परितो धावमानैस्तदंतः ।
 प्राक्पश्चादस्ति तेषां पवनसमुदितैस्तैः प्रशान्तैर्यथावत् ॥ ३० ॥
 एकाक्यासीत्स पूर्वं मृगयति विषयानानुपूर्व्याऽन्तरात्मा ।
 जाया मे स्यात्प्रजा वा धनमुपकरणं कर्म कुर्वरतदर्थम् ॥

क्लेशैः प्राणावशेषैर्महदपि मनुते नान्यदस्माद्गरीयं-

स्वेकालामेऽप्यकृत्स्नो मृत-इव विरमत्येकहान्याऽकृतार्थः ॥ ३१ ॥

नासीत्पूर्वं न पश्चादतनुदिनकराच्छादको वारिवाहः ।

दृश्यः किं त्वंतराऽसौ स्थगयति स दृशं पश्यतो नार्कबिंबम् ॥

नो चेदेव विनाऽकं जलधरपटलं भासते तर्हि कस्मात् ।

तद्वद्विश्वं विधत्ते दृशमथ न पर भासकं चालकं स्वम् ॥ ३२ ॥

मुंजानः स्वप्नराज्य ससकलविभवो जागर प्राप्य भूयः

राज्यभ्रष्टोऽहमित्थ न भजति विषमं तन्मृषा मन्यमानः ।

स्वप्ने कुर्वन्गम्यागमनमुखमघ तेन न प्रत्यवायी

तद्वज्राग्रदशायां व्यवहृतिमखिलां स्वप्नवद्विस्मरेच्चेत् ॥ ३३ ॥

स्वप्नावस्थाऽनुभूत शुभमथ विषम तन्मृषा जागरे स्यात्

जाग्रत्यां स्थूलदेहव्यवहृतिविषय तन्मृषा स्वापकाले ।

इत्थं मिथ्यात्वसिद्धावनिशमुभयथा सञ्च्यते तत्र मूढः

सत्ये तद्भासकेऽस्मिन्निह हि कुत इदं तन्न विद्वो वय हि ॥ ३४ ॥

जीवन्तं जाग्रतीह स्वजनमथ मृतं स्वप्नकाले निरीक्ष्य

निर्वेदं यात्यकस्मान्मृतममृतममु वीक्ष्य हर्षं प्रयाति ।

स्मृत्वाऽप्येतस्य जंतोर्निधनमसुयुतिं भाषते तेन साकं

सत्येवं भाति भूयोऽल्पकसमयवशात्सत्यता वा मृषात्वम् ॥ ३५ ॥

स्वप्नस्त्रीसगसौख्यादपि भृशमसतो या च रेतश्श्रुतिः स्यात्

सा दृश्या तद्वदेतत्स्फुरति जगदसत्कारण-सत्यकल्पम् ।

स्वप्ने सत्यः पुमान्स्याद्युवातिरिह मृषैवानयाः संयुतिश्च

प्रातः शुणेण वस्त्रोपहतिरिति यतः कल्पनामूलमेतत् ॥ ३६ ॥

पश्यत्याराममस्य प्रतिदिवसममी जंतवः स्वापकाले

पश्यत्येनं न कश्चित्करणगणमृते मायया क्रीडमानम् ।

जाग्रत्यर्थव्रजानामथ च तनुभृतां भासकं चालकं वा

नो जानीते सुषुप्तौ परमसुखमयं कश्चिदाश्चर्यमेतत् ॥३७॥
 स्वप्ने मंत्रोपदेशः श्रवणपरिचितः सत्य एष प्रबोधे
 स्वप्नादेव प्रसादादभिलषितफलं सत्यतां प्रातरेति ।
 सत्यप्राप्तिस्त्वसत्यादपि भवति तथा किञ्च तत्स्वप्रकाशं
 येनेदं भाति सर्वं चरमचरमथोच्चावचं दृश्यजातम् ॥३८॥
 मध्यप्राणं सुषुप्तौ स्वजनिमनुविशन्त्यग्निसूर्यादयोऽभी
 वागाद्याः प्राणवायुं तदिह निगदिता ग्लानिरेषां न वायोः ।
 तेभ्यो दृश्यावभासो भ्रम इति विदितः शुक्तिकारौप्यकल्पः
 प्राणायामवतं तच्छ्रुतिशिरसि मतं स्वात्मलब्धौ न चान्यत् ॥३९॥
 नोऽकस्मादार्द्रमेधः स्पृशति च दहनः किंतु शुष्कं निदाघा-
 दार्द्रं चेतोऽनुबंधैः कृतसुकृतमपि स्वोक्तकर्मप्रजायैः ।
 तद्वज्ज्ञानाग्निरेतत्स्पृशति न सहसा किंतु वैराग्यशुष्कं
 तस्माच्छुद्धो विरागः प्रथममभिहितस्तेन विज्ञानसिद्धिः ॥४०॥
 यत्किञ्चिन्नामरूपात्मकामिदमसदेवोदित भाति भूमौ
 येनानेकप्रकारैर्व्यवहरति जगद्येन तेनेश्वरेण ।
 तद्वत्प्रच्छादनीयं निभृतरशनया यद्वेदेप द्विजिह्व-
 स्तेन त्यक्तेन भोज्यं सुखमनतिशयं मा गृधोऽन्यद्धनाद्यम् ॥४१॥
 जीवन्मुक्तिर्मुमुक्षोः प्रथममथ ततो मुक्तिरात्यांतिकी च
 तेऽभ्यासज्ञानयोगाद्गुरुचरणकृपाऽपांगसंगेन लब्धात् ।
 अभ्यासोऽपि द्विधा स्यादधिकरणवशादैहिको मानसश्च
 शारीरस्त्वासनाद्यो ह्युपरतिरपरो ज्ञानयोगः पुरोक्तः ॥४२॥
 सर्वानुन्मूल्य कामान् हृदि कृतनिलयान्क्षितशंकूनिवोच्चैः
 दीर्यदेहाभिमानस्यजति चपलतामात्मदत्तावधानः ।
 यात्यूर्ध्वस्थानमुच्चैः कृतसुकृतभरो नाडिकाभिर्विचित्र

नीलश्वेतारुणाभिः स्रवदमृतभर गृह्यमाणात्मसौख्यैः ॥४३॥
 प्रापश्यद्विश्रमात्मेत्ययामिह पुरुषः शोकमोहाद्यतीतः
 शुक्र ब्रह्माध्यगच्छत्स खलु संकलवित्सर्वसिद्धयास्पदं हि ।
 विसृज्य स्थूलसूक्ष्मप्रभृतिवैपुरसौ सर्वसंकल्पशून्यो
 जीवन्मुक्तस्तुरीय पदमधिगतवान्पुण्यपापैर्विहीनः ॥४४॥
 यः सत्त्वाकारवृत्तौ प्रतिफलति युवा देहमात्रावृतोऽपि
 तद्वर्माभ्यावाद्बर्थादिभिरनुपहतः प्राण आविर्बभूव ॥
 श्रेयान्साध्यस्तमेतं सुनिपुणमतयः सत्यसंकल्पभाजो
 ह्यभ्यासद्वेयन्तः परिणतमनसा साकमूर्ध्वं नयन्ति ॥४५॥
 प्रायोऽकामोऽस्तकामो निरतिशयसुखायात्मकामस्तदाऽसौ
 तत्प्राप्तावाप्तकामः स्थितचरमदशस्तस्य देहावसाने ।
 प्राणा नैवोत्क्रमन्ति क्रमविरतिमिताः स्वस्वेहेतौ तदानीं
 कायं जीवो विलीनो लवणमिव जलेऽखंड आत्मैव पश्चात् ॥४६॥
 पिंडीभूत यदतर्जलनिधिसलिलं याति तत्सैधवाख्य
 भूयः प्रक्षिप्तमस्मिन्विलयमुपगतं नामरूपे जहाति ।
 प्राज्ञस्तद्वत्परात्मन्यथ भजति लय तस्य चेतो हिमांशौ
 वागग्नौ चक्षुरर्के पयसि पुनरसृज्येतसी दिक्षु कर्णौ ॥४७॥
 क्षीरातर्यद्वदाज्यं मधुरिमविदित तत्पृथग्भूतमस्मात्
 भूतेषु ब्रह्म तद्वद्व्यवहृतिविदित श्रान्तविश्रान्तिबीजम् ।
 य लब्ध्वा लाभमन्य तृणमिव मनुते यत्र नोदेति भीतिः
 सान्द्रानद यदतः स्फुरति तदमृतं विद्वद्यतो ह्यन्यदार्तम् ॥४८॥
 ओतः प्रोतश्च तंतुष्विह विततपटश्चित्रवर्णेषु चित्रः
 तस्मिंज्जिज्ञास्यमाने ननु भवति पटः सूत्रमात्रावशेषः ।
 तद्वद्विश्वं विचित्रं नगनगरनरग्रामपञ्चादिरूपं
 प्रोतं वैराजरूपे सं वियति तदपि ब्रह्मणि प्रोतमोतम् ॥४९॥

रूपं रूपं प्रतीदं प्रतिफलनवशात्प्राप्तिरूप्यं प्रपेदे
 हेको द्रष्टा द्वितीयो भवति च सलिले सर्वतोऽनंतरूपः ।
 इंद्रो मायाभिरास्ते श्रुतिरिति वदति व्यापकं ब्रह्म तस्मात्
 जीवत्वं यात्यकस्मादतिविमलतरे बिंबितं बुद्ध्युपाधौ ॥ ५० ॥
 तज्ज्ञाः पश्यन्ति बुद्ध्या परमबलवतो माययाऽक्तं पतंगं
 बुद्धावतःसमुद्रे प्रतिफलितमरीच्यास्पदं वेधसस्तम् ।
 यादृग्यावानुपाधिः प्रतिफलति तथा ब्रह्म तस्मिन्यथाऽऽस्यं
 प्राप्तादर्शानुरूपं प्रतिफलति यथाऽवस्थितं सत्सदैव ॥ ५१ ॥
 एको भानुस्तटस्थः प्रतिफलनवशाद्यस्त्वनेकोदकान्त-
 र्नानात्वं यात्युपाधिस्थितिगतिसमतां चापि तद्वत्परात्मा ।
 भूतेषूच्चावचेषु प्रतिफलित इवाभाति तावत्स्वभावा-
 वच्छिन्नो यः पर तु स्फुटमनुपहतो भाति तावत्स्वभावैः ॥ ५२ ॥
 यद्वत्पीथूपरश्मौ दिनकरकिरणौ बिंबितैरेति सांद्रं
 नाशं नैशं तमिस्रं गृहगतमथवा मूर्च्छितैः कांस्यपात्रे ॥
 तद्वद्बुद्धौ परात्मद्युतिभिरनुपदं बिंबिताभिः समंता-
 द्भासन्ते हींद्रियास्यप्रभृतिभिरनिशं रूपमुख्याः पदार्थाः ॥ ५३ ॥
 पूर्णात्मानात्मभेदात्त्रिविधमिह परं बुद्ध्यवच्छिन्नमन्यत्
 तत्रैवाभासमात्रं गगनमिव जले त्रिप्रकारं विभाति ।
 अंभोऽवच्छिन्नमस्मिन्प्रतिफलितमतः पाथसोऽतर्बहिश्च
 पूर्णावच्छिन्नयोगे व्रजति लयमविद्या स्वकार्यैः सहैव ॥ ५४ ॥
 दृश्यन्ते दारुणार्यो युगपदगणिताः स्तम्भसूत्रप्रयुक्ताः
 संगीतं दर्शयन्त्यो व्यवहृतिमपरां लोकसिद्धां च सर्वाम् ॥
 सर्वत्रानुप्रविष्टादभिनवविभवाद्यावदर्थानुबंधात्
 तद्वत्सूत्रात्मसंज्ञाद्वयवहरति जगद्भूर्भुवस्वर्महान्तम् ॥ ५५ ॥
 तत्सत्यं यत्त्रिकालेष्वनुपहतमदः प्राणदिग्व्योममुख्यं

यस्मिन्विश्रान्तमास्ते तदिह निगदितं ब्रह्म सत्यस्य सत्यम् ।
 नास्त्यन्यत्किञ्च यद्वत्परमधिकमतो नाम सत्यस्य सत्यं
 सच्च त्यच्चेति मूर्ताद्युपहितमवरं सत्यमस्यापि सत्यम् ॥ ५६ ॥
 यत्किञ्चिद्वात्यसत्यं व्यवहृतिविषये रौप्यसर्पाबुमुख्यं-
 तद्वै सत्याश्रयेणेत्ययमिह नियमः सावधिर्लोकसिद्धः ।
 तद्वत्सत्यस्य सत्ये जगदखिलमिदं ब्रह्मणि प्राविरासीत्
 मिथ्याभूतं प्रतीतं भवति खलु यतस्तच्च सत्यं वदन्ति ॥ ५७ ॥
 यत्राकाशावकाशः कलयति च कलामात्रतां यत्र कालो
 यत्रैवाशावसानं बृहदिह हि विराट् पूर्वमर्वागिवास्ते ।
 सूत्रं यत्राविरासीन्महदपि महतस्तद्धि पूर्णाच्च पूर्णं
 सपूर्णादर्णवादेरपि भवति यथा पूर्णमेकार्णवांभः ॥ ५८ ॥
 अंतः सर्वौपध्वीना पृथगमितरसैर्गन्धवीर्यैर्विपाकै-
 रेक पाथोदपाथः परिणमति यथा तद्वदेवान्तरात्मा ॥
 नानाभूतस्वभावैर्वहति वसुमती येन विश्वं पयोदो
 वर्षत्युच्चैर्हुताशः पचति दहति वा येन सर्वान्तरोऽसौ ॥ ५९ ॥
 भूतेष्वात्मानमात्मन्यनुगतमखिलं भूतजातं प्रपश्येत्
 प्रायः पाथस्तरगान्वयवदथ चिरं सर्वमात्मैव पश्येत् ॥
 एक ब्रह्माद्वितीयं श्रुतिशिरसि मतं नेह नानाऽस्ति किञ्चित्
 मृत्योरामोति मृत्यु स इह जगदिदं यस्तु नानेव पश्येत् ॥ ६० ॥
 प्राक्पश्चादास्ति कुभाद्गगनमिदमिति प्रत्यये सत्यपीदं
 कुंभोत्पत्ताबुदेति प्रलयमुपगते नश्यतीत्यन्यदेशम् ॥
 नीते कुंभेन साकं ब्रजति भजति वा तत्प्रमाणानुकारौ
 इत्थं मिथ्याप्रतीतिः स्फुरति तनुभृतां विश्वतस्तद्वदात्मा ॥ ६१ ॥
 यावत्पिंडो गुडस्य स्फुरति मधुरिमैवास्ति सर्वोऽपि तावान्
 यावान्कर्पूरपिंडः परिणमति सदामोद एवात्र तावान् ॥

विश्वं यावद्विभाति द्रुमनगंनगरारामचैत्याभिरामं
 तावच्चैतन्यमेक प्रविकसति यतोऽन्ते तदात्मावशेषम् ॥ ६२ ॥
 वाद्यान्नादानुभूतिर्यदपि तदपि सां नूनमाघातगम्या
 वाद्याघातध्वनीनां न पृथगनुभवः किंतु तत्साहचर्यात् ॥ ६३ ॥
 मायोपादानमेतत्सहचरितमिव ब्रह्मणाऽऽभाति तद्वत्
 तस्मिन्प्रत्यक्प्रतीते न किमपि विषयीभावमाप्नोति यस्मात् ॥ ६४ ॥
 दृष्टः साक्षादिदानीमिह खलु जगतामीश्वरः संविदात्मा
 विज्ञानस्थानुरेको गगनवदभितः सर्वभूतान्तरात्मा ।
 दृष्टं ब्रह्मातिरिक्तं सकलमिदमसद्रूपमाभासमात्रं
 शुद्धं ब्रह्माहमस्मीत्यविरतमधुनाऽत्रैव तिष्ठेदनीहः ॥ ६५ ॥
 इंद्रेंद्राण्योः प्रकामं सुरतसुखजुषोः स्याद्रतान्तः सुषुप्ति-
 स्तस्यामानंदसांद्रं पदमतिगहनं यत्स आनंदकौशः ।
 तस्मिन्नो वेद किञ्चिन्निरतिशयसुखाम्यंतरे लीयमानो
 दुःखी स्याद्बोधितः सन्निति कुशलमतिर्बोधयेन्नैव सुप्तम् ॥ ६६ ॥
 सर्वे नंदन्ति जीवा अधिगतयशसा गृह्णता चक्षुरादीन्
 अंतः सर्वोपकर्त्रा बहिरपि च सुषुप्तौ यथा तुल्यसंस्थाः ।
 एतेषां किंलिषस्पृग्जठरभृतिकृते यो वहिर्वृत्तिरास्ते
 त्वच्चक्षुः श्रोत्रं नासारसनवशमितो याति शोकं च मोहम् ॥ ६७ ॥
 जाग्रत्यामंतरात्मा विषयसुखकृतेऽनेकयत्नान्विधास्यन्
 श्राम्यत्सर्वेन्द्रियौघोऽधिगतमपि सुखं विस्मरन्याति निद्राम् ।
 विश्रामाय स्वरूपे त्वतितरसुलभं तेन चार्तीन्द्रियं हि
 सुखं सर्वोत्तमं स्यात्परिणतिविरसादिन्द्रियोत्थात्सुखाच्च ॥ ६८ ॥
 पक्षावभ्यस्य पक्षी जनयति मरुतं तेन यात्युच्चदेश
 लब्ध्वा वायुं महान्तं श्रममपनयति स्वीयपक्षौ प्रसार्य ।
 दुःसंकल्पैर्विकल्पैर्विषयमनु कदर्थीकृतं चित्तमेतत्

खिन्न विश्रामहेतोः स्वपिति चिरमर्हो हस्तपाद्रान्प्रसार्य ॥ ६८ ॥
 आश्लिष्यात्मानमात्मा न किमपि सहसैवान्तरं वेद बाह्य ,
 यद्वत्कामी विदेशात्सदनमुपगतो गाढमाश्लिष्य कान्ताम्
 यात्यस्तं तत्र लोकव्यवहृतिरखिला पुष्पपापानुबंधः - -
 शोको मोहो भयं वा समविषममिदं न स्मरत्येव किञ्चित् ॥ ६९ ॥
 अल्पानल्पप्रपञ्चप्रलय उपरतिश्चेद्रियाणां सुखासि-
 जीवन्मुक्तौ सुपुतौ त्रितयमपि समं किंतु तत्रास्ति भेदः ।
 प्राक्संस्कारात्प्रसुप्तः पुनरपि च परावृत्तिमेति प्रबुद्धो
 नश्यत्संस्कारजातो न स किल पुनरावर्तते यश्च मुक्तः ॥ ७० ॥
 आनन्दान्यश्च सर्वाननुभवति नृपः सर्वसपत्समृद्धः
 तस्यानन्दः स एकः स खलु शतगुणः संप्रदिष्टः पितृणाम् ।
 आदेवब्रह्मलोक शतशतगुणितास्ते यदंतर्गताः स्युः
 ब्रह्मानन्दः स एकोऽस्त्यथ विषयसुखान्यस्य मात्रा भवन्ति ॥ ७१ ॥
 यत्रानंदाश्च मोदाः प्रमुद इति मुदश्चासते सर्व एते
 यत्राप्ताः सर्वकामाः स्युरखिलविरमात्केवलीभाव आस्ते ।
 मां तत्रानदसांद्रे कृधि चिरममृत सोमपीयूषपूर्णां
 धारामिद्राय देहीत्यपि निगमगिरो भूयुगान्तर्गताय ॥ ७२ ॥
 आत्माऽक्लपः सुखात्मा स्फुरति तदपरा त्वन्यथैव स्फुरन्ती ,
 स्थैर्यं वा चंचलत्वं मनसि परिणतिं याति तत्रत्यमस्मिन् ।
 चांचल्यं दुःखहेतुर्मनस इदमहो यावदिष्टार्थलब्धिः -
 तस्यां यावत्स्थिरत्वं मनसि विषयजं स्यात्सुखं तावदेव ॥ ७३ ॥
 यद्वत्सौख्यं रतान्ते निमिषमिह मनस्येकताने रसे स्यात्
 स्थैर्यं यावत्सुषुप्तौ सुखमनतिशयं तावदेवाथ मुक्तौ ।
 नित्यानन्दः प्रशान्ते हृदि तदिह सुखस्थैर्ययोः साहचर्यं
 नित्यानन्दस्य मात्रा विषयसुखमिदं युज्यते तेन वक्तुम् ॥ ७४ ॥

श्रान्तं स्वान्तं सबाह्यव्यवहृतिभिरिदं ताः समाकृष्य सर्वा-
स्तत्तत्संस्कारयुक्तं ह्युपरमति परावृत्तामिच्छन्निदानम् ।

स्वप्नान्संस्कारजातप्रजानितविषयान्स्वप्नदेहेऽनुभूतान्

प्रोक्ष्यन्तः प्रत्यगात्मप्रवर्णमिदमगाद्धरि विश्राममस्मिन् ॥ ७५ ॥

स्वप्ने भोगः सुखादेर्भवति ननु कुतः साधने मूर्च्छमाने.

स्वप्नं देहान्तरं तद्व्यवहृतिकुशलं नव्यमुत्पद्यते चेत् ।

तत्सामग्र्या अभावात्कुत इदमुदितं तद्धि सांकल्पिकं चेत्

तत्किं स्वप्ने रतान्ते वपुषि निपतिते दृश्यते शुक्रमोक्षः ॥ ७६ ॥

भीत्या रोदित्यनेन प्रवदति हसति श्लाघते नूनमस्मात्

स्वप्नेऽप्यंगेऽनुबन्धं त्यजति न सहसा मूर्च्छितेऽप्यंतरात्मा ।

पूर्वं ये येऽनुभूतास्तनुयुवतिहयव्याघ्रदेशादयोऽर्था-

स्तत्संस्कारस्वरूपान्सृजति पुनरमूर्च्छित्य संस्कारदेहम् ॥ ७७ ॥

संधौ जाग्रत्सुषुप्त्योरनुभवविदिता स्वान्यवस्था द्वितीया

तत्रात्मज्योतिरास्ते पुरुष इह समाकृष्य सर्वेन्द्रियाणि ।

संवेश्य स्थूलदेहं समुचितशयने स्वीयभासाऽन्तरात्मा

पश्यन्संस्काररूपानभिमतविषयान्याति कुत्रापि तद्वत् ॥ ७८ ॥

रक्षन्प्राणैः कुलायं निजशयनगतं श्वासमात्रावशेषै-

र्मा भूतत्प्रेतकल्पाकृतिकमिति पुनः सारमेयादिमध्यम् ।

स्वप्ने स्वीयप्रभावात्सृजति हयरथानिम्नगाः पल्वलानि

क्रीडास्थानान्यनेकान्यपि सुहृदबलापुत्रमित्रानुकारान् ॥ ७९ ॥

मातंगव्याघ्रदस्युद्विपदुरगकपीन्कुत्रचित्प्रेयसीभिः

क्रीडन्नास्ते हसन्वा विहरति कुहचिन्मृष्टमश्नाति चान्नम् ।

म्लेच्छत्वं प्राप्तवानस्यहमिति कुहचिच्छंकितः स्वीयलोका-

दास्ते व्याघ्रादिभीत्या प्रचलति कुहचिद्रोदिति ग्रंस्यमानः ॥ ८० ॥

यो यो ह्यगोचरोऽर्थो भवति स स तदा तद्वतात्मस्वरूपा

ऽविज्ञानोत्पद्यमानः स्फुरति ननु यथा शुक्तिकाऽज्ञानहेतुः ।
 रौप्याभासो मृषैव स्फुरति च किरणज्ञानतोऽभो भुजगो
 रञ्जज्ञानानिर्मेपं सुखभयकृदतो दृष्टिसृष्टं किलेदम् ॥ ८१ ॥
 मायाऽध्यासाश्रयेण प्रविततमखिलं यन्मया तेन मत्स्था-
 न्येतान्येतेषु नाहं यदपि हि रजत भाति शुक्तौ न रौप्ये ॥
 शुक्तयंशस्तेन भूतान्यपि मयि न वसन्तीति विष्वन्विनेता
 प्राहास्माददृश्यजात सकलमपि मृषैवेद्रजालोपमेयम् ॥ ८२ ॥
 हेतुः कर्मैव लोके सुखतदितरयोरेवमज्ञोऽविदित्वा
 मित्रं वा शत्रुरित्थं व्यवहरति मृषा याज्ञवल्क्यार्तभागौ ।
 यत्कर्मैवोचतुः प्राग्जनकनृपगृहे चक्रतुस्तत्प्रशंसां
 वंशोत्तंसो यदूनामिति वदति न कोऽप्यत्र तिष्ठत्यकर्मा ॥ ८३ ॥
 वृक्षच्छेदे कुठारः प्रभवति यदपि प्राणिनोद्यस्तथाऽपि
 प्रायोऽन्नं तृप्तिहेतुस्तदपि निगदितं कारणं भोक्तृयत्नः ।
 प्राचीनं कर्म तद्वद्विषमसमफलप्राप्तिहेतुस्तथाऽपि
 स्वातंत्र्यं नश्वरेऽस्मिन् हि खलु घटते प्रेरकोऽस्यान्तरात्मा ॥ ८४ ॥
 सृष्ट्या लोकेषु वर्णश्रमविहितमदो नित्यकाम्यादि कर्म ।
 सर्वं ब्रह्मार्पण स्यादिति निगमगिरः संगिरन्तेऽतिरम्यम् ॥
 यन्नासानेत्रजिह्वाकरचरणाशिरःश्रोत्रसन्तर्पणेन ।
 तुष्येदगीव साक्षात्तरिव सकलो मूलसंतर्पणेन ॥ ८५ ॥
 यः प्रैत्यात्मानभिज्ञः श्रुतिविदपि तथाकर्मकृत्कर्मणोऽस्य ।
 नाशः स्यादल्पभोगात्पुनरवतरणे दुःखेभोगो महीयान् ॥
 आत्माभिज्ञस्य लिप्सोरपि भवति महाश्शश्वतः सिद्धिभोगो ।
 ह्यात्मा तस्मादुपास्यः खलु तदधिगमे सर्वसौख्यान्यालिप्सोः ॥ ८६ ॥
 सूर्याद्यैरर्थभान न हि भवति पुनः केवलैर्नात्र चित्रं ।
 सूर्यात्सूर्यप्रतीतिर्न भवति सहसा नापि चन्द्रस्य चन्द्रात् ।

अग्नेरग्नेश्च किन्तु स्फुरति रविमुखं चक्षुषश्चित्प्रयुक्तात्
 आत्मज्योतिस्ततोऽयं पुरुष इह महो देवतानां च चित्रम् ॥८७॥
 प्राणेनाम्भांसि भूयः पिबति पुनरसावनमश्नाति तत्र
 तत्पाकं जाठरोऽग्निस्तदुपाहितबलो द्राक् शनैर्वा करोति ।
 व्यानः सर्वाङ्गनाडीष्वथ नयति रसं प्राणसंतर्पणार्थं
 निस्सारं पूतिगन्धं त्यजति बहिरयं देहतोऽपानसंज्ञः ॥ ८८ ॥
 व्यापारं देहसंस्थः प्रतिवपुरखिलं पचवृत्त्यात्मकोऽसौ
 प्राणः सर्वेन्द्रियाणामधिपतिरनिशं सत्तया निर्विवादम् ।
 यस्येत्यं चिद्वनस्य स्फुटमिह कुरुते सोऽस्मि सर्वस्य साक्षी
 प्राणस्य प्राण एषोऽप्यखिलतनुभृतां चक्षुषश्चक्षुरेपः ॥ ८९ ॥
 यं भान्तं चिद्वनैकं क्षितिजलपवनादित्यचद्रादयो ये
 भासा तस्यैव चानु प्रविरलगतयो भान्ति तस्मिन्वसन्ति ।
 विद्युत्पुञ्जोऽग्निसघोऽप्युडुगणविततिभार्सयेत्किं परेशं
 ज्योतिश्शान्तं ह्यनंतं कविमजममरं शाश्वतं जन्मशून्यम् ॥ ९० ॥
 तब्रह्मैवाहमस्मीत्यनुभव उदितो यस्य कस्यापि चेद्वै
 पुंसः श्रीसद्गुरुणामतुलितकरुणापूर्णपीयूषदृष्ट्या ॥
 जीवन्मुक्तः स एव भ्रमविधुरमना निर्गतेऽनाद्युपाधौ
 नित्यानन्दैकधाम प्रविशति परम नष्टसंदेहवृत्तिः ॥ ९१ ॥
 नो देहो नेन्द्रियाणि क्षरमतिचपल नो मनो नैव बुद्धिः
 प्राणो नैवाहमस्मीत्यखिलजडमिदं वस्तुजातं कथं स्याम ।
 नाहंकारो न दारा गृहसुतसुजनक्षेत्रवित्तादि दूरं
 साक्षी चित्प्रत्यगात्मा निखिलजगदधिष्ठानभूतः शिवोऽहम् ९२
 दृश्यं यद्रूपमेतद्भवति च विशदं नीलपीताद्यनेकं
 सर्वस्यैतस्य दृग्वै स्फुरदनुभवतो लोचनं चैकरूपम् ॥

नदृश्यं मानसं दृग्परिणतविषयाकारधीवृत्तयोऽपि

दृश्या दृक्ष्यं पञ्च प्रभुरिह स तथा दृश्यते नैव साक्षात् ॥ १३ ॥

रज्ज्वज्ञानाद्भुजगस्तदुपरि सहसा नानि भटानकारे

स्वात्माज्ञानात्तथाऽसौ भृशममुरामभृशमनो जीवभावः ॥

आसौ स्यादहिम्नमाने न च गच्छतिदिता स्वरुरेका तथाऽहं

कूटस्थो नैव जीवो निजगुणवचना साक्षिभुतः शिबोऽहम् १४

किं ज्योतिर्न वदस्याहनि रश्मिरिह मे चन्द्रोपादि गर्वा

म्यादेव भानुर्दीपादिकारिकल्पने किं न ज्योतिरस्ति ॥

चक्षुस्तन्मीलने किं भवति च भुजगं धारिण्यः किं प्रकाशे

तत्रैवाह तनस्त्वं तदस्मि परमज्ञ ज्योतिरस्मि प्रबोऽहम् ॥ १५ ॥

कचित्काल स्थितं को पुनरिह भजेते नैव दन्तादिनयं

यावत्प्राग्ब्रह्मोक्तं कथमपि न गुणं नेष्टेनेऽसगच्छुरा ॥

निर्द्वन्द्वो नित्यगुणो विगच्छिनमगताऽहकृतिर्नित्यतृप्तो

ब्रह्मानन्दस्वरूपः श्रिगमनिश्चला निर्गनाशेषमोहः ॥ १६ ॥

जीवात्मब्रह्मभेदं दृश्यति महता यत्प्रकाशैकवर्ण्य

विज्ञानं तत्र बुद्धौ समुदितगुणं यस्य पुनः पवित्रम् ॥

माया तेनैव तस्य श्रयभुगमिता नमृतेः कारणं या

नष्टा सा कार्यकर्त्रा पुनरपि भविता नैव विज्ञानमात्रात् ॥ १७ ॥

विश्वं नेति प्रमाणाद्विगलितजगदाकारभानस्यजद्वं

पीत्वा यद्वत्फलमस्यजति च मुतरां तत्कृत् सौरभादधम् ॥

सम्यक्सच्चिद्वर्णकामृतमुखकवलास्यादपूर्वो ह्यहाऽसौ

ज्ञात्वा निस्सारमेवं जगदखिलमिदं स्वप्रभः शानचित्तः ॥ १८ ॥

क्षीयन्ते चास्य कर्माण्यपि गच्छन्त्यहं प्रथितुर्नित्यं वै

छिद्यन्ते संगया ये जनिमृतिफलदा दृष्टमात्रं पश्ये ॥

तस्मिन्निन्मात्ररूपे गुणमलरहितं तत्त्वमस्यादिलक्ष्ये

कूटस्थे प्रत्यगात्मन्यखिलविधिमनोऽगोचरे ब्रह्मणीशे ॥ १९ ॥
 आशौ मध्ये तथाऽन्ते जनिमृतिफलदं कर्ममूलं विशालं
 ज्ञात्वा संसारवृक्षं भ्रममदमुदिताशोकताऽनेकपत्रम् ।
 कामक्रोधादिशाखं सुतपशुवनितावन्यकापक्षिसंघं
 छित्त्वाऽसंग्रासिनैनं पटुमृतिरभितश्चितयेद्वासुदेवम् ॥ १०० ॥
 जातं मय्येव सर्वं पुनरपि मयि तत्संस्थितं चैव विश्वं
 सर्वं मय्येव याति प्रविलयमिति तद्ब्रह्म चैवाहमस्मि ॥
 यस्य स्मृत्या च यज्ञाद्यखिलशुभविधौ सुप्रयातीह कार्यं
 न्यूनं संपूर्णतां वै तमहमतिमुदैवाच्युतं संनतोऽस्मि ॥ १०१ ॥

इति शतश्लोकी समाप्ता ॥

॥ स्वात्मप्रकाशिका ॥

—:०:—

जगन्कारणमज्ञानमेकमेव चिदन्वितम् ॥
 एक एव मनः सार्वत्रिकं जगन्त्रयम् ॥ १ ॥
 विवेकधुतबुद्ध्याहं जानाम्यामानमद्वयम् ॥
 तथापि बन्धमोक्षदिव्यवहारः प्रतीयते ॥ २ ॥
 विवर्तोऽपि प्रपञ्चो मे नित्यवस्तुनि नश्यतः ॥
 इति नगवपागेन बन्धोऽहं छिन्नि मशयम् ॥ ३ ॥
 एवं शिष्यवचः श्रुत्वा भुग्गहोत्तरं मृदुलम् ॥
 नाज्ञानं न च बुद्धिश्च न जगज्ज च साक्षिता ॥ ४ ॥
 गन्धमोक्षदयः सर्वे कृत्वाः नयेऽद्वये त्वयि ॥
 भार्तात्युक्ते जगत्सर्वं सद्रूपं ब्रह्म तद्गोचरे ॥ ५ ॥
 मर्षादौ रज्जुमत्तैव ब्रह्ममत्तैव केवलम् ॥
 प्रपञ्चाधाररूपेण वर्तते सज्जगज्ज हि ॥ ६ ॥
 यथेक्षुमभिसव्याप्य शर्करा वर्तते तथा ॥
 आश्चर्यब्रह्मरूपेण त्वं व्याप्तोऽसि जगत्त्रयम् ॥ ७ ॥
 मरुभूमौ जलं सर्वं मरुभूमात्रमेव ततः ॥
 जगत्त्रयमिदं सर्वं चिन्मात्रं सुविचारतः ॥ ८ ॥
 ब्रह्मादिस्तवपर्यन्ताः प्राणिनस्त्रयि कल्पिताः ॥
 बुद्ध्यादितरगाता विकाराः सागरं यथा ॥ ९ ॥
 तरंगान्वं ध्रुवं सिन्धुर्न बाधति यथा तथा ॥
 विषयानदवाह्यं ते महदानन्दरूपतः ॥ १० ॥
 पिष्टं व्याप्य गुडं यद्वन्मातुर्यं न हि बाधति ॥
 पूर्णानन्दो जगद्व्याप्य तदानन्दं न बाधति ॥ ११ ॥
 दारिद्र्याशा यथा नास्ति संपन्नस्य तथा तव ॥

ब्रह्मानदनिमग्नस्य विषयांशा न संभवेत् ॥ १२ ॥
 विषं दृष्ट्वाऽमृतं दृष्ट्वा विषं त्यजति बुद्धिमान् ॥
 आत्मानमपि दृष्ट्वा त्वं त्यजानात्मानमादरात् ॥ १३ ॥
 घटावभासको भानुर्घटनाशे न नश्यति ॥
 देहावभासकः साक्षी देहनाशे न नश्यति ॥ १४ ॥
 निराकारं जगत्सर्वं निर्मलं सच्चिदात्मकम् ॥
 द्वैताभावात्कथं कस्माद्भयं पूर्णस्य मे वद ॥ १५ ॥
 ब्रह्मादिकं जगत्सर्वं त्वय्यानन्दे प्रकल्पितम् ॥
 त्वय्येव लीनं जगत्त्वं कथं लीयसे वद ॥ १६ ॥
 न हि प्रपञ्चो न हि भूतजातः
 न चैन्द्रियं प्राणगणो न देहः ॥
 न बुद्धिचित्तं न मनो न कर्ता
 ब्रह्मैव सत्यं परमात्मरूपम् ॥ १७ ॥
 सर्वं सुखं विद्धि सुदुःखनाशा-
 त्सर्वं च सद्रूपमसत्यनाशात् ॥
 चिद्रूपमेव प्रतिभानयुक्तं
 तस्मादखण्डं परमात्मरूपम् ॥ १८ ॥
 चिदेव देहस्तु चिदेव लोका-
 श्चिदेव भूतानि चिदिन्द्रियाणि ॥
 कर्ता चिदतःकरणं चिदेव
 चिदेव सत्यं परमार्थरूपम् ॥ १९ ॥
 न मे बन्धो न मे मुक्तिर्न मे शास्त्रं न मे गुरुः ॥
 मायामात्रविलासो हि मायातीतोऽहमद्वयः ॥ २० ॥
 राज्यं करोतु विज्ञानी भिक्षामटतु निर्मयः ॥
 दोषैर्न लिप्यते शुद्धः पद्मपत्रमिवांभसा ॥ २१ ॥

गुण्यानि पापकर्मणि स्वभगानि न जायन्ति ॥
 एवं जाम्बुगुण्यापापकर्मणि न हि मे प्रभोः ॥ २२ ॥
 कायः कर्तुं कर्मणि श्रुत्या वागुन्यनाभिह ॥
 मय ध्यायतु वा बुद्धिः पूर्णस्य मन का धृतिः ॥ २३ ॥
 प्राणाधरन्तु तद्धर्मः कामैर्या हन्यता मनः ॥
 आनदासृतर्णास्य मन दृग्ग्य रूप भवेत् ॥ २४ ॥
 आनदांबुविनम्रोऽसी देहा तत्र न दृश्यते ॥
 नृपण जलनध्यस्थं यथा तत्र लय गतम् ॥ २५ ॥
 इन्द्रियाणि मनः प्राणा अहकारः परमरम् ॥
 जाड्यन्यानिमुह्य य ममा भयि चिदर्णवे ॥ २६ ॥
 आत्मानमजना येषि लज्जान प्रद्वयितम् ॥
 कर्तृत्वमय मे नष्ट कर्तव्य नापि न कचिज् ॥ २७ ॥
 चिदभृतमुत्तराशी चित्तंस्तु निर्लज्ज
 क्षयनभिगन एव वृत्तिनचत्तरंगः ।
 भिभित्तमुत्तरमगुद्रो निर्निचिष्टः मुपुर्णः
 कथमिह गम दुग्ग्य नर्देकोऽहमस्मि ॥ २८ ॥
 आनदरूपोऽहमव्यवधोऽयः
 परमपरोऽह वनचित्प्रकाशः ।
 मेवा यथा व्योम न च स्पृगन्ति
 संसारदृष्टानि न मा स्पृगन्ति ॥ २९ ॥
 अस्थिमासपुरीषांचर्मलोमसमन्वितः ।
 अन्नाद स्थूलदेहः स्यादतोऽहं शुद्धचिद्धनः ॥ ३० ॥
 स्थूलदेहाश्रिता एते स्थूलाद्भिन्नस्य मे न हि ।
 किं जडात्मकं नाह चित्स्वरूपाऽहमद्वयः ॥ ३१ ॥
 श्रुतिपासांव्यवार्थिकामजोधादयोऽखिलः ।

लिंगदेहाश्रिता ह्येते नैवालिंगस्य मे विभोः ॥३२॥

अनाद्यज्ञानमेवात्र कारणं देहमुच्यते ।

नाहं कारणदेहोऽपि स्वप्रकाशो निरंजनः ॥३३॥

॥ जडत्वाप्रियमोदत्वधर्माः कारणदेहगाः ।

न सन्ति मम नित्यस्य निर्विकारस्वरूपिणः ॥३४॥

जीवाद्भिन्नः परेशोऽस्ति परेशत्वं कुतस्तव ।

इत्यज्ञजनसंवादो विचारः क्रियतेऽधुना ॥३५॥

अधिष्ठानं चिदाभासो बुद्धिरेतत्त्रयं यदा ।

अज्ञानादेकवद्भाति जीव इत्युच्यते तदा ॥३६॥

अधिष्ठानं न जीवः स्यात्प्रत्येक निर्विकारतः ।

अवस्तुत्वाच्चिदाभासो नास्ति तस्य च जीवता ॥३७॥

प्रत्येकं जीवता नास्ति बुद्धेरपि जडत्वतः ।

जीव आभासकूटस्थबुद्धित्रयमतो भवेत् ॥३८॥

मायाभासो विशुद्धात्मा त्रयमेतन्महेश्वरः ।

मायाभासोऽप्यवस्तुत्वात्प्रत्येकं नेश्वरो भवेत् ॥३९॥

पूर्णत्वान्निर्विकारत्वाद्विशुद्धत्वान्महेश्वरः ।

जडत्वहेतोर्मायायामाश्वरत्वं नु दुर्घटम् ॥४०॥

तस्मादेतत्त्रयं मिथ्या तदर्थो नेश्वरो भवेत् ।

इति जीवेश्वरौ भातः स्वाज्ञानान्न हि वस्तुतः ॥४१॥

घटाकाशमठाकाशौ महाकाशे प्रकल्पितौ ।

एवं मयि चिदाकाशे जीवेशौ परिकल्पितौ ॥४२॥

मायातत्कार्यविलये नेश्वरत्व च जीवता ।

ततः शुद्धचिदेवाहं चिद्वयोमनिरूपाधितः ॥४३॥

सत्यचिद्धनमनंतमद्वयं

सर्वदृश्यरहितं निरामयम् ।

यत्पदं विमलमद्वयं शिवं
तत्सदाहमिति मौनमाश्रये ॥ ४४ ॥

पूर्णमद्वयमखंडचेनन
विभगेदफलनादिवर्जितम् ।
आदितीयपरसाविदंशकं
तत्सदाहमिति मौनमाश्रये ॥ ४५ ॥

जन्ममृत्युमुण्डदुःखवर्जितं
जातिर्नातिशुद्ध्यगोत्रदूरगम ।
चिद्विवर्तजगतोऽभ्य कारणं
तत्सदाहमिति मौनमाश्रये ॥ ४६ ॥

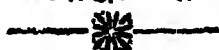
उद्धृक्तस्य यथा भानाव्यवहारः प्रतीयते ।
स्वप्रकाशे परानंदे तमो मुद्राय भासते ॥ ४७ ॥
यथा दृष्टिनिरोधार्तो सूर्यो नास्तीति मन्यते ।
तथाऽज्ञानावृत्तेर्देही ब्रह्म नास्तीति मन्यते ॥ ४८ ॥
यथाऽमृतं विपाद्भिर्भक्ष्ययोग्येन लिप्यते ।
न स्पृशामि जडाद्भिन्नो जडोपात्प्रकाशयन ॥ ४९ ॥
स्वल्पमपि दीपकणिक्ता बह्वृते नाशयेत्तन ।
स्वल्पोऽपि बोधो महतीमविद्यां शमयेत्तथा ॥ ५० ॥
चिद्रूपत्वान्न मे जाड्यं मत्पत्वान्नामृतं मम ।
आनन्दत्वान्न मे दुःखमज्ञानाद्भानि तज्जयम् ॥ ५१ ॥
कालत्रये यथा सर्पो रज्जौ नास्ति तथा मयि ।
अहंकारादि देहांतं जगन्नास्त्यहमद्वयः ॥ ५२ ॥
भानौ तमःप्रकाशत्वान्नाङ्गीकुर्वन्ति सज्जनाः ।
तमस्तत्कार्यसार्क्षीति भ्रातृबुद्धिरहो मयि ॥ ५३ ॥
यथा शीतं जलं वह्निसंबन्धादुष्णवद्भवेत् ।

बुद्धितादात्म्यसंबन्धात्कर्तृत्वं वस्तुतो न हि ॥ ५४ ॥
 जलबिंदुभिराकाशं न सिक्तं न च शुष्यति ।
 तथा गंगाजलेनायं न शुद्धो नित्यशुद्धतः ॥ ५५ ॥
 वृक्षोत्पन्नफलैर्वृक्षो यथा तृप्तिं न गच्छति ॥
 मय्यध्यस्तान्नपानाद्यैस्तथा तृप्तिर्न विद्यते ॥ ५६ ॥
 स्थाणौ प्रकल्पितश्चोरः सं स्थाणुत्वं न बाधते ॥
 स्वस्मिन्कल्पितजीवश्च स्वं बाधितुंमशक्यते ॥ ५७ ॥
 अज्ञाने बुद्धिविलये निद्रा सा भण्यते बुधैः ॥
 विलीनाज्ञानतत्कार्ये मयि निद्रा कथं भवेत् ॥ ५८ ॥
 बुद्धेः पूर्णविकासोऽयं जागरः परिकीर्त्यते ॥
 विकारादिविहीनत्वाज्जागरो मे न विद्यते ॥ ५९ ॥
 सूक्ष्मनाडीषु संचारो बुद्धेः स्वप्नः प्रजायते ॥
 संचारधर्मरहिते स्वप्नो नास्ति तथा मयि ॥ ६० ॥
 परिपूर्णस्य नित्यस्य शुद्धस्य ज्योतिषो मम ॥
 आगंतुकमलाभावात्किं स्नानेन प्रयोजनम् ॥ ६१ ॥
 देशाभावात्क गंतव्यं स्थानाभावात्क वा स्थितिः ॥
 पूर्णं मयि स्थानदेशौ कल्पितावहमद्वयः ॥ ६२ ॥
 प्राणसंचारसंशोपात्तिपासा जायते खलु ॥
 शोषणानर्हचिद्रूपे मय्येपा जायते कथम् ॥ ६३ ॥
 नाडीषु पीडयमानासु वाय्वग्निभ्यां भवेत्क्षुधा ॥
 तयोः पीडनहेतुत्वात्संविद्रूपे कथं मयि ॥ ६४ ॥
 शरीरस्थितिशैथिल्यं श्वेतलोमसमन्वितम् ॥
 जरा भवति सा नास्ति निरंशे मयि सर्वगे ॥ ६५ ॥
 योषित्क्रीडा सुखस्यांतर्गर्वाढ्यं यौवनं किल ॥
 आत्मानंदे परे पूर्णं मयि नास्ति हि यौवनम् ॥ ६६ ॥

मूढबुद्धिपरिव्याप्तं दुःखानामालयं तदा ॥
 बाल्यं कौपनशील्यं न मे मुख्यजगद्गुरुः ॥ ६७ ॥
 एव तत्त्वविचारार्थं निमग्नानां गदा शृणाम् ॥
 परमाद्वैतविज्ञानमयरोक्षं न क्षण्यः ॥ ६८ ॥

इति दशाध्यायः ॥

॥ सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ॥

अखण्डानन्दसंबोधो वंदनाद्यस्य जायते ।
 गोविंदं तमहं वंदे चिदानदतनुं गुरुम् ॥ १ ॥
 अखण्डं सच्चिदानन्दमवाङ्मनसगोचरम् ।
 आत्मानमखिलाधारमाश्रयेऽभीष्टसिद्धये ॥ २ ॥
 यदालंबो दरं हन्ति सतां प्रत्यूहसंभवम् ।
 तदालंबे दयालंबं लंबोदरपदांबुजम् ॥ ३ ॥
 वेदान्तशास्त्रसिद्धान्तसारसंग्रह उच्यते ।
 प्रेक्षावतां मुमुक्षूणां सुखबोधोपपत्तये ॥ ४ ॥
 अस्य शास्त्रानुसारित्वादनुबंधचतुष्टयम् ।
 यदेव मूलं शास्त्रस्य निर्दिष्टं तदिहोच्यते ॥ ५ ॥
 अधिकारी च विषयः संबंधश्च प्रयोजनम् ।
 शास्त्रारम्भफलं प्राप्नुयानुबंधचतुष्टयम् ॥ ६ ॥
 चतुर्भिः साधनैः सम्यक्संपन्नो युक्तिदक्षिणः
 मेधावी पुरुषो विद्वानधिकार्यत्र संमतः ॥ ७ ॥
 विषयः शुद्धचैतन्य जीवब्रह्मैक्यलक्षणम् ।
 यत्रैव दृश्यते सर्ववेदान्तानां समन्वयः ॥ ८ ॥
 एतदैक्यप्रमेयस्य प्रमाणस्यापि च श्रुतेः ।
 संबंधः कथ्यते सद्भिर्वोध्यबोधकलक्षणः ॥ ९ ॥
 ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सन्तः प्राहुः प्रयोजनम् ।
 येन निःशेषसंसारबंधात्सद्यः प्रमुच्यते ॥ १० ॥
 प्रयोजनं संप्रवृत्तेः कारणं फललक्षणम् ।
 प्रयोजनमनुद्दिश्य न मंदोऽपि प्रवर्तते ॥ ११ ॥
 साधनचतुष्टयसंपत्तिर्यस्यास्ति धीमतः पुंसः ।

तस्यैवंतत्फलसिद्धान्तस्य किञ्चिदनम्य ॥ १२ ॥
 चत्वारि साधनान्येव वदन्ति परम्पर्यः ।
 मुक्त्यर्थं नु तद्गते नाभावे सिध्यति ध्रुवम् ॥ १३ ॥
 आद्य नित्यानित्यवस्तुविवेकः साधन मतम् ।
 इहामुत्रार्थफलभोगिरागो द्वितीयकम् ॥ १४ ॥
 शमादिपदकृतं प्रतिस्मृतीय साधनं मतम् ।
 तुरीयं तु मृगशृङ्खलं साधनं शास्त्रमतम् ॥ १५ ॥
 ब्रह्मेव नित्यमन्यत्तु अनित्यमिति चेदनम् ।
 सोऽयं नित्यानित्यवस्तुविवेक इति कथ्यते ॥ १६ ॥
 भूदादिकारणं नित्यं त्रिषु कालेषु दृशेनाम् ।
 घटादीनि तत्कार्यं यन्मग्नभागे दृश्यते ॥ १७ ॥
 तथैवेतज्जगत्सर्वमनित्यं ब्रह्मकार्यतः ।
 तत्कारणं परं तस्य भवेन्नित्यं भूदादियत् ॥ १८ ॥
 मग्नं वस्तुस्य तस्माद्वा एतज्जगद्विषयि श्रुतिः ।
 नकाशाद्वा तस्मात्तस्मादनित्यत्वे न भयः ॥ १९ ॥
 भवेन्नित्यत्वे साधनवत्त्वेन सर्वतः सिद्धे ।
 वैकुण्ठादिषु नित्यत्वमतिभ्रम एव भूद्व्युत्पत्तीनाम् ॥ २० ॥
 अनित्यत्वं च नित्यत्वमेव यन्मृगशृङ्खलाभिः ।
 विवेचनं नित्यानित्यविवेक इति कथ्यते ॥ २१ ॥
 ऐहिकामुष्मिकार्थेषु अनित्यत्वेन निश्चयान् ।
 नैःशृङ्खला तुच्छमुद्भवा यत्तद्वैराग्यमितीर्यते ॥ २२ ॥
 नित्यानित्यपदार्थविवेकागुरुभ्यः जायते सद्यः ।
 सत्त्वचदनवनितादां सर्वत्रानित्यवस्तुनि विरक्तिः ॥ २३ ॥
 काकस्य विष्टावदसद्यबुद्धिर्भोग्येषु सा तीव्रविरगिरिष्यते ।

प्रदृश्यते वस्तुनि यत्र दोषो न तत्र पुंसोऽस्ति पुनः प्रवृत्तिः ॥२४॥
 विरक्तितीव्रत्वनिदानमाहुर्भोग्येषु दोषेक्षणेनैव सन्तः ।
 अन्तर्महारोगवर्ती विजानन्को नाम वेद्यामपि रूपिणीं ब्रजेत् ॥२५॥
 अत्रापि चान्यत्र च विद्यमानपदार्थसमर्शनमेव कार्यम् ।
 यथाप्रकारार्थगुणाभिमर्शनं संदर्शयत्येव तदीयदोषम् ॥ २६ ॥
 कुक्षौ स्वमातुर्मलमूत्रमध्ये स्थितिं तदा विदक्तिमिदंशनं च ।
 तदीयैकोक्षेयैकवह्निदाहं विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २७ ॥
 स्वकीयविण्मूत्रणिविसर्जनं तच्चोत्तानगत्या शयनं तदा यत् ।
 बालग्रहाद्याहतिभाक्च शैशवं विचार्य को वा विरतिं न याति ॥२८॥
 स्वीयैः परैस्ताडनमज्ञभावमत्यंतचापल्यमसक्तियां च ।
 कुमारभावे प्रतिषिद्धवृत्तिं विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २९ ॥
 मदोद्धतिं मान्यतिरस्कृतिं च कामातुरत्वं समयातिलंघनम् ।
 तां तां युवत्योदितदुष्टचेष्टां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥३०॥
 विरूपतां सर्वजनादवज्ञां सर्वत्र दैन्यं निजबुद्धिहैन्यम् ।
 वृद्धत्वसंभावितदुर्दशां तां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३१ ॥
 पित्तज्वरार्शःक्षयगुल्मशूलश्लेष्मादिरोगोदिततीव्रदुःखम् ।
 दुर्गन्धमस्त्रास्थिमनूनचितां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३२ ॥
 यमावलोकोदितभीतिकंपर्मव्यथोन्मूलसगतीश्च वेदनाम् ।
 प्राणप्रयाणे परिदृश्यमानां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३३ ॥
 अंगारनद्यां तपने च कुभीपाकेऽपि वीन्यामसिपत्रकानने ।
 दूतैर्यमस्य क्रियमाणबाध्यां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३४ ॥
 पुण्यक्षये पुण्यकृतो नमःस्थैर्निपात्यमानाग्निथिलीकृतांगान् ।
 नक्षत्ररूपेण दिवश्च्युतांस्तान्विचार्य को वा विरतिं न याति ॥३५॥
 वाय्वर्कवह्नीद्रमुखान्सुरेद्रानांशोग्रभीत्या ग्रथितांतरगान् ।

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

१३३

विपक्षलोकैः परिदृश्यमानान्निवार्य को वा विगतिं न याति ॥३६॥
 श्रुत्या निरुक्तं नुग्वतारतम्य प्रज्ञातमारम्य महामहेशम् ।
 औपाधिकं तत्तु न वागम्यं चेदाद्येन्य को वा विगतिं न याति ॥३७॥
 सादोक्त्यसामीप्यसम्पन्नादिभेदस्तु मन्त्रकर्मविशेषादिभिः ।
 न कर्मसिद्धस्य तु नित्यतेति विचार्य को वा विगतिं न याति ॥३८॥
 यत्रास्ति लोके गतिनाशनम्य उगाधनान्निगतमत्र तच्छुभम् ।
 यथेह तद्वत्त्वदु दुःखमन्तीत्याद्येन्य को वा विगतिं न याति ॥३९॥
 को नाम लोकं पुरुषो विवेको विनश्वरं तुच्छमुत्तं गृह्यते ।
 कुर्यादिति नित्यमवैशमाणां नृयैव मोक्षान्निवृत्त्यमाणजन्तु ॥४०॥
 मुख किमभ्यत्र विचार्यमाणे गृहेऽपि वा योपिति वा पदार्थे ।
 मायानमोऽर्थादुत्तमभुषो यं त एव मुक्तान्ति निवेकशून्याः ॥४१॥
 अविचारितरम्याय सर्वमुद्वरकलोपम भोग्यम् ।
 अज्ञानानुपभोग्यं न तु तज्ज्ञाना योपिति वा पदार्थे ॥४२॥
 गतेऽपि तांये सुखि कुर्वरो हानु यशसं धियते विमोहाय ।
 यथा तथा गेहमुखानुपन्नं निनाशमायाति नरो धमेण ॥४३॥
 कोशकिर्मन्तनुभिर्गन्मदेहमावेष्टय चावेष्टय च गुप्तिमिच्छन् ।
 स्वयं विनिर्गन्तुमशक्त एव संस्ततस्तदनं धियते च नष्टः ॥४४॥
 यथा तथा पुत्रकलत्रमित्रान्देहानुवधेर्धृतो गृहस्थः ।
 कदापि वा तान्पुत्रिभ्य गृहादन्तुं न शक्नो धियते सुधैव ॥४५॥
 कारागृहायास्य च को विशेषः प्रदृश्यते साधु विचार्यमाणे ।
 मुक्तेः प्रतीपत्वमिहापि पुनः कांतामुखाभ्युत्थितमोहपादौः ॥४६॥
 गृहस्पृहा पादनिवद्धशृंगवज्र कानासुताशा पटुकठपाशः ।
 शीर्ये पतद्दूर्यशनिर्हिं साक्षात्प्राणान्तहेतुः प्रवळा धनाशा ॥४७॥
 आशापाशशतेन पाशितपदो नोत्थातुमेव क्षमः
 कामक्रोधमदादिभिः प्रतिभटैः संरक्ष्यमाणोऽनिशम् ।

संमोहावरणेन गोपनवतः संसारकोरागृहा-

निर्गन्तुं त्रिविधेपणापरवशः कः शक्नुयाद्वागिषु ॥४८॥

कामांधकारेण निरुद्धदृष्टिर्मुह्यत्यसत्यप्यबलास्वरूपे ।

न ह्यंधदृष्टेरसतः सतो वा सुखत्वदुःखत्वविचारणास्ति ॥४९॥

श्लेष्मोद्गारि मुखं स्रवन्मलवती नासाश्चमल्लोचनं

स्वेदस्रावि मलाभिपूर्णमभितो दुर्गंधदुष्टं वपुः ।

अन्यद्वक्तुमशक्यमेव मनसा मन्तुं कचिन्नार्हति

स्त्रीरूपं कथमीदृशं सुमनसां पात्रीभवेन्नेत्रयोः ॥५०॥

दूरादवेक्ष्याग्निशिखां पतंगो रम्यत्वबुद्ध्या विनिपत्य नश्यति ।

यथा तथा नष्टद्विगेष सूक्ष्मं कथं निरीक्षेत विमुक्तिमार्गम् ॥५१॥

कामेन कान्तां परिगृह्णां तद्वज्जनोऽप्यय नश्यति नष्टदृष्टिः ।

मांसास्थिमज्जामलमूत्रपात्रं स्त्रियं स्वयं रम्यतयैव पश्यति ॥५२॥

काम एव यमः साक्षात्कान्ता वैतरणी नदी ।

विवेकिनां मुमुक्षूणां निलयस्तु यमालयः ॥५३॥

यमालये वापि गृहेऽपि नो नृणां तापत्रयक्लेशनिवृत्तिरस्ति ।

किञ्चित्समालोक्य तु तद्विरामं सुखात्मनां पश्यति मूढलोकः ॥५४॥

यमस्य कामस्य च तारतम्यं विचार्यमाणे महदस्ति लोके ।

हितं करोत्यस्य यमोऽप्रियः सन्कामस्त्वनर्थं कुरुते प्रियः सन् ॥५५॥

यमोऽसतामेव करोत्यनर्थं सतां तु सौख्यं कुरुते हितः सन् ।

कामः सतामेव गतिं निरुध्न्करोत्यनर्थं ह्यसतां तु का कथा ॥५६॥

विश्वस्य वृद्धिं स्वयमेव कांक्षन्ऽवर्तकं कामिजन ससर्ज ।

तेनैव लोकः परिमुह्यमानः प्रवर्धते चंद्रमसेव चाब्धिः ॥५७॥

कामो नाम महाज्जगद्धमयिता स्थित्वांतरंगे स्वयं

स्त्रीपुंसावितरेतरांगकगुणैर्हासैश्च भावैः स्फुटम् ।

अन्योन्यं परिमोह्य नैजतमसा प्रेमानुबन्धेन तौ

वद्वा भ्रामयति प्रपञ्चरचना संवर्धयन्त्रज्ञा ॥५८॥
 अतोऽतर्गमास्थितकान्तंमात्रेण प्रवृत्तिः भवत एव सिद्धा ।
 सर्वस्य ज्ञातुं भवन्त्या नैदयोऽपि नान्येषु कथं प्रवृत्तिः ॥५९॥
 तेनैव सर्वज्ञानां कामना वन्द्यन्तरा ।
 जीवत्यपि च देहेऽस्मिन्कामना नैव जीर्यते ॥६०॥
 अनेस्य निषेधे नोप बुद्धिभूतो विनश्रयः ।
 कामपाशेन यो मुक्तः स मुक्तो पार्थ मोक्षरः ॥६१॥
 कामस्य विजयोपाय मुञ्चं वक्ष्याम्यहं मया ।
 संकल्पस्य परित्याग उपायः मुक्तभो मतः ॥६२॥
 श्रुते दृष्टेऽपि वा भोऽन्ये यस्मिन् कस्मिन् न भवन्ति ।
 समीचीनत्वधर्मात्यागात्कानो नोद्वेगि कस्मिन्निह ॥६३॥
 कामस्य बीजं संकल्पः संकल्पोऽहं जायते !
 बीजं नष्टंश्चुर एव तस्मिन् नष्टं विनश्यति ॥६४॥
 न कोऽपि सम्यक्त्वविद्या विनैव भोऽन्य नरः कामयितुं समर्थः ।
 यतस्तन कामजयेऽशुभेनां सम्यक्त्वबुद्धिं विषये निहन्त्यात् ॥६५॥
 भोऽन्ये नर कामजयेऽशुभेना मुक्तत्वबुद्धिं विषये निहन्त्यात् ।
 यावन्मुक्तत्वभ्रमर्थाः पदार्थे तावन् तेन प्रभवेद्वि कामम् ॥६६॥
 संकल्पानुदयं हेतुर्यथाभूतार्थदर्शनम् ।
 अनर्थचित्तन चाभ्या नागकाशोऽयं विगते ॥६७॥
 रत्ने यदि शिलाबुद्धिर्जायते वा भय तनः ।
 समीचीनत्वधर्मेति नोपादयन्वर्षरपि ॥६८॥
 यथार्थदर्शनं वस्तुन्यनर्थस्यापि चित्तनम् ।
 संकल्पस्यापि कामस्य तदुपाय उच्यते ॥६९॥
 धनं भयनिवधनं सततदुःखमवर्धनं
 प्रचडतरफर्दनं स्फुटितवधुसवर्धनम् ।

विशिष्टगुणबाधनं कृपणधीसमाराधनं

न मुक्तिगतिसाधनं भवति नापि हृन्छोधनम् ॥७०॥

राज्ञो भयं चोरभयं प्रमादाद्भयं तथा ज्ञातिभयं च वस्तुतः ।

धनं भयग्रस्तमनर्थमूलं यतः सतां नैव सुखाय कल्पते ॥७१॥

अर्जने रक्षणे दाने व्यये वापि च वस्तुतः ।

दुःखमेव सदा नृणां न धनं सुखसाधनम् ॥७२॥

सतामपि पदार्थस्य लोभाह्लोभः प्रवर्धते ।

विवेको लुप्यते लोभात्तस्मिँल्लुप्ते विनश्यति ॥७३॥

दहत्यलामे निःस्वत्वं लामे लोभो दहत्यमुम् ।

तस्मात्सतापकं वित्तं कस्य सौख्यं प्रयच्छति ॥७४॥

भोगेन मत्तता जंतोर्दानेन पुनरुद्भवः ।

वृथैवोभयथा वित्तं नास्त्येव गतिरन्यथा ॥७५॥

धनेन मदवृद्धिः स्यान्मदेन स्मृतिनाशनम् ।

स्मृतिनाशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥७६॥

सुखयति धनमेवेत्यंतराशापिशान्या

दृढतरमुपगूढो मूढलोको जडात्मा ।

निवसति तदुपान्ते संततं प्रेक्षमाणो

व्रजति तदपि पश्चात्प्राणमेतस्य हृत्वा ॥७७॥

संपन्नोऽधवदेव किञ्चिदपरं नो वीक्षते चक्षुषा

सद्भिर्वर्जितमार्ग एव चरति प्रोत्सारितो बालिशैः ।

तस्मिन्नेव मुहुः स्वल्पप्रतिपदं गत्वान्धकूपे पत-

त्यस्यांधत्वनिवर्तकौपधमिदं दारिद्र्यमेवांजनम् ॥७८॥

लोभः क्रोधश्च दमश्च मदो मत्सर एव च ।

वर्धते वित्तसंप्राप्त्या कथं तच्चित्तशोधनम् ॥७९॥

अलाभाद्विगुणं दुःखं वित्तस्य व्ययसमवे ।

ततोऽपि त्रिगुण दुःखं दुर्व्यये विदुषामपि ॥ ८० ॥

नित्याहितेन वित्तेन भयचित्तानपायिना ।

चित्तस्वारथ्यं कुतो जृतोर्गृहस्थेनाहिना यथा ॥ ८१ ॥

कांतारे विजने वने जनपदे सेतौ निरीतौ च वा

चोरैर्वापि तथेतैर्नरवरैर्युक्तो वियुक्तोऽपि वा ।

निःस्वः स्वस्थतया सुखेन वसति ह्याद्रीयमाणो जनैः

क्लिश्नात्येव धनी सदाकुलमतिर्भातश्च पुत्रादपि ॥ ८२ ॥

तस्मादनर्थस्य निदानमर्थः पुमर्थसिद्धिर्न भवत्यनेन ।

ततो वनान्ते निवसन्ति सन्तः सन्यस्य सर्वं प्रतिकूलमर्थम् ॥ ८३ ॥

श्रद्धाभक्तिमतीं सतीं गुणवतीं पुत्राञ्चतान्संमता-

नक्षय्य वसुधानुभोगविभवैः श्रीसुंदर मंदिरम् ।

सर्वं नश्वरमित्यवेत्य कवयः श्रुत्युक्तिभिर्युक्तिभिः

सन्यस्यन्त्यपरे तु तत्सुखमिति भ्राम्यन्ति दुःखार्णवे ॥ ८४ ॥

मुखमिति मलराशौ ये रमन्तेऽत्र गेहे

क्रिमय इव कलत्रक्षेत्रपुत्रानुपकृत्या ।

सुरपद इव तेषां नैव मोक्षप्रसग-

त्त्वपि तु निरयगर्भावासदुःखप्रवाहः ॥ ८५ ॥

येपामाशा निराशा स्यादारापत्यधनादिषु ।

तेषां सिध्यति नान्येषां मोक्षाशाभिमुखी गतिः ॥ ८६ ॥

सत्कर्मक्षयपाप्मनां श्रुतिमतां सिद्धात्मना धीमतां

नित्यानित्यपदार्थशोधनमिदं युक्त्या मुहुः कुर्वताम् ।

तस्माद्भुत्यमहाविरक्त्यसिमतां मोक्षैककांक्षावतां

धन्यानां सुलभं स्त्रियादिविषयेष्वाशालताच्छेदनम् ॥ ८७ ॥

संसारमृत्योर्बलिनः प्रवेष्टुं द्वाराणि तु त्रीणि महान्ति लोके ।

चान्ता च जिह्वा कनकं च तानि रुपाद्धि यस्तस्य भयं न मृत्योः ॥

मुक्तिश्रीनगरस्य दुर्जयतरं द्वारं यदस्यादिमं

तस्य द्वे अररे धन च युवती ताभ्यां पिनद्धं दृढम् ।

कामाख्यार्गलदारुणा बलवता द्वारं तदेतत्त्रय

धीरो यस्तु भिनत्ति सोऽर्हति सुखं भोक्तुं विमुक्तिश्रियः ॥ ८९ ॥

आखूढस्य विवेकाश्वं तीव्रवैराग्यखाङ्गिनः ।

तितिक्षावर्मयुक्तस्य प्रतियोगी न दृश्यते ॥ ९० ॥

विवेकजां तीव्रविरक्तिमेव, मुक्तेर्निदानं निगदन्ति सन्तः ।

तस्माद्विवेकी विरतिं मुमुक्षुः संपादयेत्तां प्रथमं प्रयत्नात् ॥ ९१ ॥

पुमानजातनिर्वेदो देहबध जिहासितुम् ।

न हि शक्नोति निर्वेदो बंधभेदो महानसौ ॥ ९२ ॥

वैराग्यरहिता एव यमालय इवालये ।

क्लिश्नन्ति त्रिविधैस्तापैर्मोहिता अपि पंडिताः ॥ ९३ ॥

शमो दमस्तितिक्षोपरतिः श्रद्धा ततः परम् ।

समाधानमिति प्रोक्तं पडेवैते शमादयः ॥ ९४ ॥

एकवृत्त्यैव मनसः स्वलक्ष्ये नियतस्थितिः ।

शम इत्युच्यते सद्भिः शमलक्षणवेदिभिः ॥ ९५ ॥

उत्तमो मध्यमश्चैव जघन्य इति च त्रिधा ।

निरूपितो विपश्चिद्भिः तत्तल्लक्षणवेदिभिः ॥ ९६ ॥

स्वविकारं परित्यज्य वस्तुमात्रतया स्थितिः ।

मनसः सोत्तमा शान्तिर्ब्रह्मनिर्वाणलक्षणा ॥ ९७ ॥

प्रत्यक्प्रत्ययसंतानप्रवाहकरणं धियः ।

यदेषा मध्यमा शान्तिः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९८ ॥

विषयव्यापृतिं त्यक्त्वा श्रवणैकमनःस्थितिः ।

मनसश्चेतरा शान्तिर्मिश्रसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९९ ॥

प्राच्योदीच्यांगसद्भावे शमः सिध्यति नान्यथा ।

तीव्रा विरक्तिः प्राच्यांगमुदीच्यांगं दमादयः ॥ १०० ॥
 कामः क्रोद्धश्च लोभश्च मदो मोहश्च मत्सरः ।
 न जिताः षडिमे येन तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०१ ॥
 शब्दादिविषयेभ्यो यो विपवन्न निवर्तते ।
 तीव्रमोक्षेच्छया भिक्षोस्तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०२ ॥
 येन नाराधितो देवो यस्य नो गुर्वनुग्रहः ।
 न वक्ष्यं हृदय यस्य तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०३ ॥
 मनःप्रसादसिद्ध्यर्थं साधनं श्रूयतां बुधैः ।
 मनःप्रसादो यत्सत्त्वेऽयदभावे न सिध्यति ॥ १०४ ॥
 ब्रह्मचर्यमहिंसा च दया भूतेष्ववज्ञता ।
 विषयेष्वतिवैतृष्यं शौचं दम्भविवर्जनम् ॥ १०५ ॥
 सत्यं निर्ममता स्थैर्यमभिमानविसर्जनम्
 ईश्वरध्यानपरता ब्रह्मविद्धिः सहस्थितिः ॥ १०६ ॥
 ज्ञानशास्त्रैकपरता समता सुखदुःखयोः ।
 मानानासक्तिरेकातशीलता च मुमुक्षुता ॥ १०७ ॥
 यस्यैतद्विद्यते सर्वं तस्य चित्तं प्रसीदति ।
 न त्वेतद्गर्भशून्यस्य प्रकारात्तरकोटिभिः ॥ १०८ ॥
 स्मरणं दर्शनं स्त्रीणां गुणकर्मानुकीर्तनम् ।
 समीचीनत्वधीस्तासु प्रीतिः सभाषणं मिथः ॥ १०९ ॥
 सहवासश्च ससर्गोऽष्टधा मैथुनं विदुः ।
 एतद्विलक्षणं ब्रह्मचर्यं चित्तप्रसादकम् ॥ ११० ॥
 अहिंसा वाङ्मनःकायैः प्राणिमात्राप्रपीडनम् ।
 स्वात्मवत्सर्वभूतेषु कायेन मनसा गिरा ॥ १११ ॥
 अनुकंपा दया सैव प्रोक्ता वेदान्तवेदिभिः ।
 करणत्रितयेष्वेकरूपतावज्ञता मता ॥ ११२ ॥

ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यं विषयेष्वनु ।
 यथैव काकविष्टायां वैराग्यं तद्वि निर्मलम् ॥ ११३ ॥
 बाह्यमाभ्यन्तरं चेति द्विविधं शौचमुच्यते ।
 मृज्जलाभ्यां कृतं शौचं बाह्यं शारीरिकं स्मृतम् ॥ ११४ ॥
 अज्ञानदूरीकरणं मानसं शौचमांतरम् ।
 अंतःशौचे स्थिते सम्यग्बाह्यं नावश्यकं नृणाम् ॥ ११५ ॥
 ध्यानपूजादिकं लोके द्रष्टव्यं करोति यः ।
 पारमार्थिकधीहीनः स दमाचार उच्यते ॥ ११६ ॥
 पुंसस्तथानाचरणमदमित्वं विदुर्बुधाः ।
 यत्स्वेन दृष्टं सम्यक्च श्रुतं तस्यैव भाषणम् ॥ ११७ ॥
 सत्यमित्युच्यते ब्रह्म सत्यमित्यभिभाषणम् ।
 देहादिषु स्वकीयत्वदृढबुद्धिविसर्जनम् ॥ ११८ ॥
 निर्ममत्वं स्मृतं येन कैवल्यं लभते बुधः ।
 गुरुवेदान्तवचनैर्निश्चितार्थे दृढस्थितिः ॥ ११९ ॥
 तदेकवृत्त्या तत्स्थैर्यं नैश्वर्यं न तु वर्ष्मणः ।
 विद्वैश्वर्यतपोरूपकुलवर्णाश्रमादिभिः ॥ १२० ॥
 संजाताहङ्कृतित्यागस्त्वभिमानविसर्जनम् ।
 त्रिभिश्च करणैः सम्यग्धित्वा वैपयिकीं क्रियाम् ॥ १२१ ॥
 स्वात्मैकचित्तनं यत्तदीश्वरध्यानमीरितम् ।
 छायेव सर्वदा वासो ब्रह्मविद्धिः सहस्थितिः ॥ १२२ ॥
 यद्यदुक्तं ज्ञानशास्त्रे श्रवणादिक्रमेण यः ।
 निरतः कर्मधीहीनः ज्ञाननिष्ठः स एव हि ॥ १२३ ॥
 धनकांताज्वरादीनां प्रासकाले सुखादिभिः ।
 विकारहीनतैव स्यात्सुखदुःखसमानता ॥ १२४ ॥
 श्रेष्ठं पूज्यं विदित्वा मां मानयन्तु जना भुवि ।

इत्यासक्त्या विहीनत्व मानानासक्तिरुच्यते ॥१२५॥

सन्चितनस्य संबाधो विघ्नोऽयं निर्जने ततः ।

स्थेयमित्येक एवास्ति चेत्सैवैकान्तशीलता ॥१२६॥

ससारबंधनिर्मुक्तिः कदा ज्ञातिमि मे भवेत् ।

इति या सुदृढा बुद्धिरीरिता सा मुमुक्षुता ॥१२७॥

ब्रह्मचर्यादिभिर्धर्मैर्बुद्धेर्दोषनिवृत्तये ।

दडन दम इत्याहुर्दमशब्दार्थकोविदाः ॥१२८॥

तत्तद्वृत्तिनिरोधेन बाह्येन्द्रियविनिग्रहः ।

योगिनो दम इत्याहुर्मनसः शान्तिसाधनम् ॥१२९॥

इन्द्रियेष्विन्द्रियार्थेषु प्रवृत्तेषु यदृच्छया ।

अनुधावति तान्येव मनो वायुमिवानलः ॥ १३० ॥

इन्द्रियेषु निरुद्धेषु त्यक्त्वा वेगं मनः स्वयम् ।

सत्त्वभावमुपादत्ते प्रसादस्तेन जायते ॥

प्रसन्ने सति चित्तेऽस्य, मुक्तिं सिध्यति नान्यथा ॥ १३१ ॥

मनः प्रसादस्य निदानमेव निरोधनं यत्सकलेन्द्रियाणाम् ।

बाह्येन्द्रिये साधु निरुध्यमाने बाह्यार्थमोगो मनसो वियुज्यते १३२

तेन स्वदौष्ट्यं परिमुन्य चित्तं शनैः शनैः शान्तिमुपाददाति ।

चित्तरस्य बाह्यार्थविमोक्षमेव मोक्षं विदुर्मोक्षणलक्षणज्ञाः ॥१३३॥

दमं विना साधु मनःप्रसादहेतुं न विद्मः सुकरं मुमुक्षोः ।

दमेन चित्तं निजदोषजातं विसृज्य शान्तिं समुपैति शीघ्रम् ॥१३४॥

प्राणायामाद्भवति मनसो निश्चलत्वं प्रसादो

यस्याप्यस्य प्रतिनियतदिग्देशकालाद्यवेक्ष्य ।

सम्यग्दृष्ट्या कचिदपि तया नो दमो हन्यते त-

त्कुर्याद्धीमान्दममनलसश्चित्तशान्त्यै प्रयत्नात् ॥ १३५ ॥

सर्वेन्द्रियाणां गतिनिग्रहेण मन्येषु दोषाद्यवमर्शनेन ।

ईशप्रसादाच्च गुरोः प्रसादाच्छान्तिं समायात्यंचिरेण चित्तम् ॥१३६॥

आध्यात्मिकादि यदुःखं प्राप्त प्रारब्धवेगतः ।

अचित्तया तत्सहनं तितिक्षेति निगद्यते ॥ १३७ ॥

रक्षा तितिक्षासदृशी मुमुक्षोर्न विद्यतेऽसौ पविना न भिद्यते ।

यामेव धीराः कवचीव विघ्नान्सर्वास्तृणीकृत्य जयन्ति मायाम् ॥१३८॥

क्षमावतामेव हि योगसिद्धिः स्वाराज्यलक्ष्मीसुखभोगसिद्धिः ।

क्षमाविहीना निपतन्ति विघ्नैर्वातैर्हताः पर्णचया इव द्रुमात् ॥१३९॥

तितिक्षया तपो दान यज्ञस्तैर्यं व्रतं श्रुतम् ।

भूतिः स्वर्गोऽपवर्गश्च प्राप्यते तत्तदर्थिभिः ॥ १४० ॥

ब्रह्मचर्यमहिंसा च साधूनामप्यगर्हणम् ।

पराक्षेपादिसहनं तितिक्षोरेव सिध्यति ॥ १४१ ॥

साधनेष्वपि सर्वेषु तितिक्षोत्तमसाधनम् ।

यत्र विघ्नाः पलायन्ते दैविका अपि भौतिकाः ॥ १४२ ॥

तितिक्षोरेव विघ्नेभ्यस्त्वनिवर्तितचेतसः ।

सिध्यन्ति सिद्धयः सर्वा अणिमाद्याः समृद्धयः ॥ १४३ ॥

तस्मान्मुमुक्षोरधिका तितिक्षासपादनीयेप्सितकार्यसिद्धयै ।

तीव्रा मुमुक्षा च महत्युपेक्षा चोभे तितिक्षा महकारि कारणम् ॥१४४॥

तत्तत्कालसमागतामयततेः शान्त्यै प्रवृत्तो यदि

स्यात्तत्तत्परिहारकौपथरतस्तच्चित्तने तत्परः ।

तद्विधुः श्रवणादिधर्मरहितो भूत्वा मृतश्चेत्ततः

किं सिद्ध फलमाप्नुयादुभयथा भ्रष्टो नवेत्स्वार्थतः ॥१४५॥

योगमभ्यस्यतो भिक्षोर्योगाच्चलितचेतसः ।

प्राप्य पुण्यकृतौल्लोकां नित्यादि प्राह केशवः ॥ १४६ ॥

न तु कृत्वैव सन्यास नृर्णामेव मृतस्य हि ।

पुण्यलोकगतिं व्रते भगवान्न्यासमाव्रतः ॥ १४७ ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

१४

न च सन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ।
 इत्यनुष्ठेयसत्यागात्सिद्धयभावमुवाच च ॥ १४८ ॥
 तस्मात्तितिक्षया सौद्धा नत्तदुःखमुपागतम् ।
 कुर्याच्छ्रुत्यनुरूपेण श्रवणादि शनैः शनैः ॥ १४९ ॥
 प्रयोजनं नितिक्षायाः साधितायाः प्रयत्नतः ।
 प्राप्तदुःखासहिष्णुत्वे न किञ्चिदपि दृश्यते ॥ १५० ॥
 साधनत्वेन दृष्टाना सर्वेषामपि कर्मणाम् ।
 विधिना यः परित्यागः न सन्यासः न तां मतः ॥ १५१ ॥
 उपरमयति कर्माणीत्युपरतिशब्देन कथ्यते न्यासः ।
 न्यासेन हि सर्वेषां दुःखा प्राज्ञां विकर्मणां त्यागः ॥ १५२ ॥
 कर्मणा साध्यमानस्यानित्यत्वं श्रूयते यतः ।
 कर्मणानेन किं नित्यफलेऽसौ परमार्थिनः ॥ १५३ ॥
 उत्पाद्यमाप्य सत्कार्यं विकार्यं परिगम्यते ।
 चतुर्विधं कर्ममात्रं फलं नान्यदिनः परम् ॥ १५४ ॥
 नैतदन्यतरं ब्रह्म कदा भवितुमर्हति ।
 स्वतःसिद्धं सर्वदास शुद्धं निर्मलमक्रियम् ॥ १५५ ॥
 न चास्य कश्चिज्जनितेत्यागमेन निषिध्यते ।
 कारणं ब्रह्म तत्तस्माद्ब्रह्म नोत्पाद्यमिष्यते ॥ १५६ ॥
 आप्त्राप्ययोस्तु भेदश्चेदात्रा चाप्ययवाप्यते ।
 आप्तृस्वरूपमेवैतद्ब्रह्म नाप्य कदाचन ॥ १५७ ॥
 मलिनस्यैव सत्कारो दर्पणादेरिहंप्यते ।
 व्योमवन्नित्यशुद्धस्य ब्रह्मणो नैव सत्क्रिया ॥ १५८ ॥
 केन दुष्टेन युयेत वस्तु निर्मलमक्रियम् ।
 यद्योगादागतं दोषं सत्कारो विनिवर्तयेत् ॥ १५९ ॥
 निर्गुणस्य गुणाध्वानमपि नैवोपपद्यते ।

केवलो निर्गुणश्चेति नैर्गुण्यं श्रूयते यतः ॥ १६० ॥

सावयवस्य क्षीरादेर्वस्तुनः परिणामिनः ।

येन केन विकारित्वं स्यान्नो निष्कर्मवस्तुनः ॥ १६१ ॥

निष्कलं निष्क्रिय शान्त निरवद्य निरंजनम् ।

इत्येव वस्तुनस्तत्त्वं श्रुतियुक्तिव्यवस्थितम् ॥ १६२ ॥

तस्मान्न कर्मसाध्यत्वं ब्रह्मणोऽस्ति कुतश्चन ।

कर्मसाध्यं त्वनित्य हि ब्रह्म नित्य सनातनम् ॥ १६३ ॥

देहादिः क्षीयते लोको यथैव कर्मणा चितः ।

तथैवामुष्मिको लोको संचितः पुण्यकर्मणा ॥ १६४ ॥

कृतकत्वमनित्यत्वे हेतुर्जागतिं सर्वदा ।

तस्मादनित्ये स्वर्गादौ पंडितः को नु मुह्यति ॥ १६५ ॥

जगद्धेतोस्तु नित्यत्वं सर्वेषामपि संमतम् ।

जगद्धेतुत्वमस्यैव वावदीति श्रुतिर्मुहुः ॥ १६६ ॥

एतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यमिति च श्रुतिः ।

अस्यैव नित्यतां ब्रूते जगद्धेतोः सतः स्फुटम् ॥ १६७ ॥

न कर्मणा न प्रजया धनेनेति स्वयं श्रुतिः ।

कर्मणो मोक्षहेतुत्व साक्षादेव निषेधति ॥ १६८ ॥

प्रत्यग्ब्रह्मविचारपूर्वमुभयोरेकत्वबोधाद्विना

कैवल्य पुरुषस्य सिध्यति परब्रह्मात्मतालक्षणम् ।

न स्नानैरपि कीर्तनैरपि जपैर्नो कृच्छ्राद्यायणै-

र्नो वाप्यध्वरयज्ञदाननिगमैर्नो मन्त्रतंत्रैरपि ॥ १६९ ॥

ज्ञानादेव तु कैवल्यमिति श्रुत्या निगद्यते ।

ज्ञानस्य मुक्तिहेतुत्वमन्यव्यावृत्तिपूर्वकम् ॥ १७० ॥

विवेकिनो विरक्तस्य ब्रह्मनित्यत्ववेदिनः ।

तद्भावेच्छोरनित्यार्थे तत्सामग्न्ये कुतोऽरतिः ॥ १७१ ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्तमारसंग्रहः ।

१४

तस्मादानित्ये स्वर्गादौ साधनत्वेन चोदितम् ।
 नित्य नैमित्तिक चापि सर्वं कर्म तसाधनम् ॥ १७२ ॥
 मुमुक्षुणा परित्याज्यं ब्रह्मभावमर्भाप्सुना ।
 मुमुक्षोरपि कर्मास्तु श्रवणं चापि साधनम् ॥ १७३ ॥
 हस्तवद्द्वयं तस्य स्वकार्यं साधयिष्यति ।
 यदा विवृणोते दीपो नृनृकरणकर्मणा ॥ १७४ ॥
 तथा श्रवणज्ञो बोधः पुस्तो विहितकर्मणा ।
 अतः सापेक्षितं ज्ञानमथवापि समुच्चयम् ॥ १७५ ॥
 मोक्षस्य साधनमिति वदन्ति ब्रह्मवादिनः ।
 मुमुक्षोर्युज्यते त्यागः कथं विहितकर्मणः ॥ १७६ ॥
 इति श्रुत्वा न कर्तव्या मूढवन्पण्डितोत्तमैः ।
 कर्मणः फलमन्यत्तु श्रवणस्य फलं पृथक् ॥ १७७ ॥
 वैलक्षण्यं च सामान्योश्चोभयत्राधिकारिणोः ।
 कामी कर्मण्यधिकृतो निष्कामी श्रवणे मतः ॥ १७८ ॥
 अर्थी समर्थ इत्यादि लक्षणं कर्मिणो मतम् ।
 परीक्ष्य लोकानित्यादि लक्षणं मोक्षकाक्षिणः ॥ १७९ ॥
 मोक्षाधिकारी संन्यासी गृहस्थः किल् कर्मणि ।
 कर्मणः साधनं भार्यासुपुत्रादिपरिग्रहः ॥ १८० ॥
 नैवान्यसाधनापेक्षा शुश्रूषोस्तु गुरु विना ।
 उग्युपर्यहकारो वर्धते कर्मणा भृशम् ॥ १८१ ॥
 अहकारस्य विच्छित्तिः श्रवणेन प्रतिक्षणम् ।
 प्रवर्तकं कर्मशास्त्रं ज्ञानशास्त्रं निवर्तकम् ॥ १८२ ॥
 इत्यादित्रैपरीत्यं तत्साधने चाधिकारिणोः ।
 द्वयोः परस्परापेक्षा विद्यते न कदाचन ॥ १८३ ॥
 सामान्योश्चोभयोस्तद्बहुभयत्राधिकारिणोः ।

ऊर्ध्वं नयति विज्ञानमधः प्रापयति क्रिया ॥ १८४ ॥

कथमन्योन्यसापेक्षा कथं वापि समुच्चयः ।

यथाग्नेस्तृणकूटस्य तेजसस्तिमिरस्य च ॥ १८५ ॥

सहयोगो न घटते तथैव ज्ञानकर्मणोः ।

किमूपकुर्याज्ज्ञानस्य कर्मस्वप्रतियोगिनः ॥

यस्य संनिधिमात्रेण स्वयं न स्फूर्तिमृच्छति ॥ १८६ ॥

कोटीधनाद्रिज्वालितोऽपि वह्निरकस्य नार्हत्युपकर्तुमीपत् ।

यथा तथा कर्मसहस्रकोटिज्ञानस्य किं नु स्वयमेव लीयते ॥ १८७ ॥

एककर्त्राश्रयौ हस्तौ कर्मण्यधिकृताबुभौ ।

सहयोगस्तयोर्युक्तो न तथा ज्ञानकर्मणोः ॥ १८८ ॥

कर्त्रा कर्तुमकर्तुं वाप्यन्यथा कर्म शक्यते ।

न तथा वस्तुनो ज्ञानं कर्तृतंत्रं कदाचन ॥ १८९ ॥

यथा वस्तु तथा ज्ञानं प्रमाणेन विजायते ।

नापेक्षते च यत्किञ्चित्कर्म वा युक्तिकौशलम् ॥ १९० ॥

ज्ञानस्य वस्तुतंत्रत्वे संशयाद्युदयः कथम् ।

अतो न वास्तवं ज्ञानमिति नो शक्यतां बुधैः ॥ १९१ ॥

प्रमाणासौष्ठववृत्तं संशयादि न वास्तवम् ।

श्रुतिप्रमाणसुमुत्वे ज्ञानं भवति वास्तवम् ॥ १९२ ॥

वस्तु तावत्परं ब्रह्म नित्यं सत्यं ध्रुवं विभु ।

श्रुतिप्रमाणे तज्ज्ञानं स्यादेव निरपेक्षकम् ॥ १९३ ॥

रूपज्ञानं यथा सम्यग्दृष्टौ सत्यां भवेत्तथा ।

श्रुतिप्रमाणे सत्येव ज्ञानं भवति वास्तवम् ॥ १९४ ॥

न कर्म यत्किञ्चिदपेक्षते हि रूपोपलब्धौ पुरुषस्य चक्षुः ।

ज्ञानं तथैव श्रवणादिजन्यं वस्तुप्रकाशे निरपेक्षमेव ॥ १९५ ॥

कर्तृतंत्रं भवेत्कर्म कर्मतंत्रं शुभाशुभम् ।

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

प्रमाणतंत्रं विज्ञानं मायातन्त्रमिदं जगत् ॥ १९६ ॥

विद्यां चाविद्या चेति सहोक्तिरियमुपप्लुता सद्भिः ।

सत्कर्मोपासनयोर्न त्वात्मज्ञानकर्मणोः कापि ॥ १९७ ॥

नित्यानित्यपदार्थबोधरहितो यश्चोभयत्र न्यगा-
यर्थानामनुभूतिरुद्ग्रहद्वयो निर्विण्णमुद्भिर्जनः ।

तस्यैवास्य जडस्य कर्म विहितं श्रुत्या विरूपाभितो
मोक्षेच्छोर्न विधीयते तु परमानन्दार्थिनो धीमतः ॥ १९८ ॥

मोक्षेच्छया यदहरेव विरज्यतेऽसौ
न्यासस्तदैव विहितो विदुषो मुमुक्षोः ।

श्रुत्या तयैव परया च तनः सुधीभिः ।

प्रामाणिकोऽयमिति चेतसि निश्चितव्यः ॥ १९९ ॥

स्वापरोक्षस्य वेदादेः साधनाव निप्रेयति ।

नाह वेदैर्न तपसेत्यादिना भगवानपि ॥ २०० ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्वे ण्ते श्रुतिगांचरे ।

प्रवृत्त्या बध्यते जतुनिवृत्त्या तु विमुच्यते ॥ २०१ ॥

यत्र स्वयचोऽभिमतो मृद्वस्यापि काचित्ततः ।

निवृत्तिः कर्मसंन्यासः कर्तव्यो मांक्षकाक्षिभिः ॥ २०२ ॥

न ज्ञानकर्मणोर्यस्मात्सहयोगस्तु युज्यते ।

तस्मात्स्याय प्रयत्नेन कर्म ज्ञानेन्दुना ध्रुवम् ॥ २०३ ॥

इष्टसाधनताबुद्ध्या गृहीतस्यापि वस्तुनः ।

विज्ञाय फल्गुता पश्चात्कः पुनस्तत्प्रतीक्षते ॥ २०४ ॥

उपरतिगन्दार्थो ह्युपरमण पूर्वदृष्टवृत्तिभ्यः ।

सोऽयं मुख्यो गौणश्चेति च वृत्त्या द्विरूपता धत्ते ॥ २०५ ॥

वृत्तेर्दृश्यपरित्यागो मुख्यार्थ इति कथ्यते ।

गौणार्थः कर्मसंन्यासः श्रुतेरगतया मतः ॥ २०६ ॥

पुंसः प्रधानसिद्धयर्थमंगस्याश्रयणं ध्रुवम् ।

कर्तव्यमंगहीनं चेत्प्रधानं नैव सिध्यति ॥ २०७ ॥

संन्यसेत्सुविरक्तः सनिहामुत्रार्थतः सुखात् ।

अविरक्तस्य संन्यासो निष्फलोऽयाज्ययागवत् ॥ २०८ ॥

संन्यस्य तु यतिः कुर्यान्न पूर्वविषयस्मृतिम् ।

तां तां तत्स्मरणे तस्य जुगुप्सा जायते यतः ॥ २०९ ॥

गुरुवेदान्तवाक्येषु बुद्धिर्या निश्चयात्मिका ।

सत्यमित्येव सा श्रद्धा निदानं मुक्तिसिद्धये ॥ २१० ॥

श्रद्धावतामेव सतां पुमर्थः समीरितः सिध्यति नेतरेषाम् ।

उक्तं सुसूक्ष्मं परमार्थतत्त्वं श्रद्धत्स्व सोम्येति च वक्ति वेदः ॥ २११ ॥

श्रद्धाविहीनस्य तु न प्रवृत्तिः प्रवृत्तिश्चून्यस्य न साध्यसिद्धिः ।

अश्रद्धयैवाभिहताश्च सर्वे मज्जन्ति संसारमहासमुद्रे ॥ २१२ ॥

देवे च वेदे च गुणैश्च मन्त्रे तीर्थे महात्मन्यपि भेषजे च ।

श्रद्धा भक्त्यस्य यथा यथान्तस्तथा तथा सिद्धिरुदेति पुंसाम् ॥ २१३ ॥

अस्तीत्येवोपलब्धव्यं वस्तुसद्भावनिश्चयात् ।

सद्भावनिश्चयस्तत्र श्रद्धया शास्त्रसिद्धया ॥ २१४ ॥

तस्मान्श्रद्धा सुसंपाद्या गुरुवेदान्तवाक्ययोः ।

मुमुक्षोः श्रद्धानस्य फलं सिध्यति नान्यथा ॥ २१५ ॥

यथार्थवादिता पुंसां श्रद्धाजननकारणम् ।

वेदस्येश्वरवाक्यत्वाद्यथार्थत्वे न संशयः ॥ २१६ ॥

मुक्तस्येश्वररूपत्वाद्विरोवार्गपि तादृशी ।

तस्मात्तद्वाक्ययोः श्रद्धा सतां सिध्यति धीमताम् ॥ २१७ ॥

श्रुत्युक्तार्थावगाहाय विदुषा ज्ञेयवस्तुनि ।

चित्तस्य सम्यगाधानं समाधानमितीर्यते ॥ २१८ ॥

चित्तस्य साध्यैकपरत्वमेव पुमर्थसिद्धेर्नियमेन कारणम् ।

नैवान्यथा सिध्यति साध्यमोपगमनप्रगादे विफलः प्रयत्नः ॥२१९॥
 चित्तं च दृष्टिं करणं तथान्यदेकत्र वभ्राति हि लक्ष्यभेत्ता ।
 किञ्चित्प्रमादे सति लक्ष्यभेत्तुर्वाणप्रयोगो विक्रमे तत्र तथा २२०
 सिद्धेश्चित्तसमाधानमसाधारणकारणम् ।
 यतस्ततो मुमुक्षूणां भवितव्यं तदनुना ॥ २२१ ॥
 अत्यततीव्रवैराग्यं फललिप्सा महत्तरा ।
 तदेतदुभयं विद्यान्समानानस्य कारणम् ॥ २२२ ॥
 बहिरगं श्रुतिः ग्राह्यं ब्रह्मचर्यादिमुक्त्यै ।
 गमादिपदकमेवैतदन्तरगं विदुर्बुधाः ॥ २२३ ॥
 अन्तरगं हि बल्यद्वहिरगाद्यतस्ततः ।
 समादिपदकं जिज्ञासां गन्धं भाव्यमातरम् ॥ २२४ ॥
 अन्तरगाविहीनस्य कृतश्रवणफाटयः ।
 न फलन्ति यथा योद्धुर्धरस्यास्त्रसपदः ॥ २२५ ॥
 ब्रह्मात्मैक्याविज्ञानाद्यद्विद्वान्मोक्तुमिच्छति ।
 ससारपागवश्च तन्मुमुक्षुत्वं निगद्यते ॥ २२६ ॥
 साधनानां तु सर्वेषां मुमुक्षा मूलकारणम् ।
 अनिच्छोरप्रवृत्तस्य कं श्रुतिः कं तु तत्फलम् ॥ २२७ ॥
 तीव्रमध्यममदातिमदभेदाश्चतुर्विधाः ।
 मुमुक्षा तत्प्रकारोऽपि कौर्त्यते श्रयतां बुधैः ॥ २२८ ॥
 तापैस्त्रिभिर्नित्यमनेकस्वपैः, सतप्यमानो क्षुभितांतरात्मा ।
 परिग्रहं सर्वमनर्थबुद्ध्या, जहाति सा तीव्रतरा मुमुक्षा ॥ २२९ ॥
 तापत्रयं तीव्रमवेक्ष्य वस्तु दृष्ट्वा कलत्रं तनयान्विहातुम् ।
 मध्ये द्वयोर्लोडनमात्मनो यत्सैषा मता माध्यामिकी मुमुक्षा ॥ २३० ॥
 मोक्षस्य कालोऽस्ति किमद्य मे त्वरा भुक्तवैव भोगान्कृतसर्वकार्यः ।
 मुक्त्यै यतिष्येऽहमथेति बुद्धिरपैव मदा कथिता मुमुक्षा ॥ २३१ ॥

मार्गे प्रयातुर्मणिलाभवन्मे लभेत मोक्षो यदि तर्हि धन्यः ।

इत्याशया मूढधियां मतिर्या सैपातिमन्दाभिमता मुमुक्षा ॥ २३२ ॥

जन्मानेकसहस्रेषु तपसाऽऽराधितेश्वरः ।

तेन निःशेषनिर्धूतहृदयस्थितकल्मषः ॥ २३३ ॥

शास्त्रविद्वुणदोपज्ञो भोक्तृमात्रे विनिःस्पृहः ।

नित्यानित्यपदार्थज्ञो मुक्तिकामो दृढव्रतः ॥ २३४ ॥

निष्ठसमग्निना पात्रमुद्रास्य त्वरया यथा ।

जहाति गेहं तद्वच्च तीव्रमोक्षेच्छया द्विजः ॥ २३५ ॥

स एव सद्यस्तरति संसृतिं गुर्वनुग्रहात् ।

यस्तु तीव्रमुमुक्षुः स्यात्स जीवन्नेव मुन्यते ॥ २३६ ॥

जन्मान्तरे मध्यमस्तु तदन्यस्तु युगान्तरे ।

चतुर्थः कल्पकोट्यां वा नैव बंधाद्विमुच्यते ॥ २३७ ॥

नृजन्म जतोरतिदुर्लभं विदुस्ततोऽपि पुंस्त्वं च ततो विवेकः ।

लब्ध्वा तदेतन्त्रितयं महात्मा यतेत मुक्त्यै सहसा विरक्तः ॥ २३८ ॥

पुत्रमित्रकलत्रादिमुखं जन्मनि जन्मनि ।

मर्त्यत्वं पुरुषत्वं च विवेकश्च न लभ्यते ॥ २३९ ॥

लब्ध्वा सुदुर्लभतरं नरजन्म जंतु-

स्तत्रापि पौरुषमतः सदसद्विवेकम् ।

संप्राप्य चैहिकसुखाभिरतो यदि स्या-

द्विक्तस्य जन्म कुमतेः पुरुषाधमस्य ॥ २४० ॥

खादते मोदते नित्यं शुनकः सूकरः खरः ।

तेषामेषां विशेषः को वृत्तिर्येषां तु तैः समा ॥ २४१ ॥

यावन्नाश्रयते रोगो यावन्नाक्रमते जरा ।

यावन्न धीर्विपर्येति यावन्मृत्यु न पश्यति ॥ २४२ ॥

तावदेव नरः स्वस्थः सारग्रहणतत्परः ।

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

१५१

विवेकीं प्रयतन्तां भववधविमुक्तये ॥ २४३ ॥
 देवर्षिपितृमन्वर्णवधमुक्तास्तु कोटिशः ।
 भववधविमुक्तस्तु यः कश्चिद्व्यवित्तमः ॥ २४४ ॥
 अतर्वधेन वदस्य किं वद्विधमोचनैः ।
 तदतर्वधमुक्तयर्थं क्रियता कृतिभिः कृतिः ॥ २४५ ॥
 कृतिपर्यवसानैव मता तीव्रमुमुक्षुना ।
 कृतिस्तु रजनामात्रा यत्र नो दृश्यते कृति ॥ २४६ ॥
 गंहादिसर्वमपहाय लघुत्वमुद्धया
 सौख्येच्छया स्वगतिनानन्दमाविविशोः ।
 कान्ताजनस्य नियता मुददा त्वग या
 सैषा फलान्तगमने कण्ठे शुमुक्षोः ॥ २४७ ॥
 नित्यानित्यविवेकश्च देहक्षणिकतामनि ।
 मृत्योर्भातिश्च तापश्च मुमुक्षाद्विकारणम् ॥ २४८ ॥
 जिरो विवेकस्त्वन्यन्तं त्रैगुण्यं त्रिगुण्यते ।
 शमादयः षड्गानि मांश्चेच्छ प्राण इत्यने ॥ २४९ ॥
 ईदृशागसमायुक्तो जिज्ञासुर्मुक्तिकोविदः ।
 शूरो मृत्यु निहन्त्येव सम्यग्ज्ञानामिना ध्रुवम् ॥ २५० ॥
 उक्तसाधनसपन्नो जिज्ञासुर्यतिरात्मनः ।
 जिज्ञासायै गुरु गच्छेत्समित्पाणिर्नयोऽवलः ॥ २५१ ॥
 श्रोत्रियो ब्रह्मनिष्ठो यः प्रशान्तः समदर्शनः ।
 निर्ममो निरहंकारो निर्वद्वो निष्प रिग्रहः ॥ २५२ ॥
 अनपेक्षः शुचिर्दक्षः करुणामृतसागर ।
 एवलक्षणसपन्नः स गुरुर्वल्लवित्तमः ।
 उपासाद्यः प्रयत्नेन जिज्ञासोः स्वार्थसिद्धये ॥ २५३ ॥
 जन्मानेकशतैः सदाददरयुजा भक्त्या समाराधितो

भक्तैर्वैदिकलक्षणेन विधिना संतुष्ट ईशः स्वयम् ।

साक्षाच्छ्रीगुरुरूपमेत्य कृपया दृग्गोचरः सन्प्रभुः

तत्त्वं साधु विबोध्य तारयति तान्संसारदुःखार्णवात् ॥ २५४ ॥

अविद्याहृदयग्रंथिविमोक्षोऽपि भवेद्यतः ।

तमेव गुरुरित्याहुर्गुरुशब्दार्थवेदिनः ॥ २५५ ॥

शिव एव गुरुः साक्षात् गुरुरेव शिवः स्वयम् ।

उभयोरन्तरं किञ्चिन्न द्रष्टव्यं मुसुक्षुभिः ॥ २५६ ॥

बंधमुक्तं ब्रह्मनिष्ठं कृतकृत्यं भजेद्गुरुम् ।

यस्य प्रसादात्संसारसागरो गोष्पदायते ॥ २५७ ॥

शुश्रूषया सदा भक्त्या प्रणामैर्विनयोक्तिभिः ।

प्रसन्नं गुरुमासाद्य प्रष्टव्यं ज्ञेयमात्मनः ॥ २५८ ॥

भगवन्करुणासिन्धो भवसिन्धोर्भवांस्तरिः ।

यमाश्रित्याश्रमेणैव परं पारं गता बुधाः ॥ २५९ ॥

जन्मांतरकृतानतपुण्यकर्मफलोदयः ।

अद्य संनिहितो यस्मात्त्वत्कृपापात्रमस्म्यहम् ॥ २६० ॥

संप्रीतिमक्ष्णोर्वदनप्रसादमानंदमंतःकरणस्य सद्यः ।

विलोकनं ब्रह्मविदस्तनोति छिनात्ति मोह सुगतिं व्यनक्ति ॥ २६१ ॥

हुताशनानां शशिनामिनानामप्यर्बुद वापि न यन्निहंतुम् ।

शक्नोति तद्ध्वान्तमनंतमांतरं हन्त्यात्मवेत्ता सकृदक्षणेन ॥ २६२ ॥

दुष्पारे भवसागरे जनिमृतिव्याध्यादिदुःखोत्कटे

घोरे पुत्रकलत्रमित्रबहुलग्राहाकरे भीकरे ।

कर्मोत्तुंगतरंगभंगनिकरैराकृष्यमाणो मुहुः

यातायातगतिभ्रमेण शरणं किञ्चिन्न पश्याम्यहम् ॥ २६३ ॥

केन वा पुण्यशेषेण तव पादंबुजद्वयम् ।

दृष्टवानास्मि मामार्तं मृत्योस्त्राहि दयादृशा ॥ २६४ ॥

वदन्तमेव तं शिष्य दृष्ट्यैव दयया गुरुः ।

दद्यादभयमेतस्मै मा भैष्टेति मुहुर्मुहुः ॥ २६५ ॥

विद्वन्मृत्युभयं जहीहि भवतो नास्त्येव मृत्युः कचि-

नित्यस्य द्वयवर्जितस्य परमानदात्मनो ब्रह्मणः ।

भ्रांत्या किञ्चिदवेक्ष्य भीतमनसा मिथ्या त्वया कथ्यते

मां त्राहीति हि सुप्तवत्प्रलपनं शून्यात्मकं ते मृषा ॥ २६६ ॥

निद्रागाढतमोवृतः किल जनः स्वप्ने भुजंगादिना

ग्रस्तं स्व समवेक्ष्य यत्प्रलपति त्रासाद्धतोऽस्मीत्यलम् ।

आसेन प्रतिबोधितः करतलेनाताड्य पृष्टः स्वयं

किञ्चिन्नेति वदत्यमुष्य वचनं स्यात्तत्किमर्थं वद ॥ २६७ ॥

रज्जोस्तु तत्त्वमनवेक्ष्य गृहीतसर्प-

भावः पुमानयमहिर्वसतीति मोहात् ।

आक्रोशति प्रतिविभेति च कपते त-

न्मिथ्यैव नात्र भुजगोऽस्ति त्रिचार्यमाणे ॥ २६८ ॥

तद्वत्त्वयाप्यात्मन उक्तेमेतज्जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखम्

मृषैव सर्वं भ्रमकल्पितं ते सम्यग्बिचार्यात्मनि मुञ्च भीतिम् ॥ २६९ ॥

भवाननात्मनो धर्मानात्मन्यारोप्य शोचति ।

तदज्ञानकृतं सर्वं भयं त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २७० ॥

शिष्यः—

श्रीमद्विरुक्तं सकलं मृषेति दृष्टान्त एव ह्युपपद्यते तत् ।

दार्ष्टान्तिके नैव भवाद्विदुःखं प्रत्यक्षतः सर्वजनप्रसिद्धम् ॥ २७१ ॥

प्रत्यक्षेणानुभूतार्थः कथं मिथ्यात्वमर्हति ।

चक्षुषो विषयं कुम्भं कथं मिथ्या करोम्यहम् ॥ २७२ ॥

विद्यमानस्य मिथ्यात्वं कथं नु घटेत प्रभो ।

प्रत्यक्षं खलु सर्वेषां प्रमाणं प्रस्तुटार्थकम् ॥ २७३ ॥

मर्त्यस्य मम जन्मादिदुःखभाजोऽल्पजीविनः ।
 ब्रह्मत्वमपि नित्यत्वं परमानन्दता कथम् ॥ २७४ ॥
 क आत्मा करत्वंनात्मा च किमु लक्षणमेतयोः ।
 आत्मन्यनात्मधर्माणामारोपः क्रियते कथम् ॥ २७५ ॥
 किमज्ञानं तदुत्पन्नभयत्यागोऽपि वा कथम् ।
 किमु ज्ञानं तदुत्पन्नसुखप्राप्तिश्च वा कथम् ॥ २७६ ॥
 सर्वमेतद्यथापूर्वं करामलकवत्स्फुटम् ।
 प्रतिपादय मे खामिन् श्रीगुरो करुणानिधे ॥ २७७ ॥

श्रीगुरुः—

धन्यः कृतार्थस्त्वमहो विवेकः शिवप्रसादरतव विद्यते महान् ।
 विसृज्य तु प्राकृतलोकमार्गं ब्रह्मावगन्तुं यतसे यतस्त्वम् ॥ २७८ ॥
 शिवप्रसादेन विना न सिद्धिः शिवप्रसादेन विना न बुद्धिः ।
 शिवप्रसादेन विना न युक्तिः शिवप्रसादेन विना न मुक्तिः ॥ २७९ ॥
 यस्य प्रसादेन विमुक्तसंगाः शुकादयः संसृतिबन्धमुक्ताः ।
 तस्य प्रसादो बहुजन्मलभ्यो भक्त्यैकगम्यो भवमुक्तिहेतुः ॥ २८० ॥
 विवेको जंतूनां प्रभवति जानिष्वेव बहुषु
 प्रसादादेवैशाद्बहुसुकृतपाकोदयवशात् ।
 यतस्तस्मादेव त्वमपि परमार्थावगमने
 कृतारम्भः पुंसामिदमिह विवेकारथं तु फलम् ॥ २८१ ॥
 मर्त्यत्वासिद्धेरपिपुंस्त्वसिद्धेर्विप्रत्वसिद्धेश्च विवेकसिद्धेः ।
 वदान्ति मुख्यं फलमेव मोक्षं व्यर्थं समस्तं यदि चेन्न मोक्षः ॥ २८२ ॥
 प्रश्नः समीचीनतरस्तवायं यदात्मतत्त्वावगमे प्रवृत्तिः ।
 ततस्तवैतत्सकलं समूलं निवेदयिष्यामि मुदा शृणुष्व ॥ २८३ ॥
 मर्त्यत्वं त्वयि कल्पितं भ्रमवशात्तेनैव जन्मादयः
 तत्समावितमेव दुःखमपि ते नो वस्तुतरतन्मृषा ।

निद्रामोहवशादुपागतसुख दुःख च किं नु त्वया

सत्यत्वेन विलोकित कचिदपि ब्रूहि प्रबोधभागमे ॥ २८४ ॥

नाशेपलोकैरनुभूयमानः प्रत्यक्षतोऽयं सकलप्रपञ्चः ।

कथं मृपा स्यादिति शकनीयं विचारशून्येन विमुह्यता त्वया ॥ २८५ ॥

दिवांधदृष्टेस्तु दिवाधकारः प्रत्यक्षसिद्धोऽपि स किं यथार्थः ।

तद्वज्रमेणावगतः पदार्थो भ्रान्ताय सायः सुमतेर्भूपैव ॥ २८६ ॥

घटोऽयमित्यत्र घटामिधानं प्रत्यक्षतः कश्चिदुदेति दृष्टेः ।

विचार्यमाणे स तु नास्ति तत्र मृदस्ति तद्भावविलक्षणा सा ॥ २८७ ॥

प्रादेशमात्रः परिदृश्यतेऽर्कः शास्त्रेण संदर्शितलक्षयोजनः ।

मानांतरेण कचिदेति बाधा प्रत्यक्षमप्यत्र हि न व्यवस्था ॥ २८८ ॥

तस्मात्त्वयीदं भ्रमतः प्रतीत मृपैव नो सत्यमवेहि साक्षात् ।

ब्रह्म त्वमेवासि सुखस्वरूप त्वत्तो न भिन्न विचिनुष्व बुद्धौ ॥ २८९ ॥

लोकान्तरे वात्र गुहान्तरे वा तीर्थान्तरे कर्मपरपरांतरे ।

शास्त्रान्तरे नास्त्यनुपश्यतामिह स्वयं पर ब्रह्म विचार्यमाणे ॥ २९० ॥

तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु पश्यति ।

गोपः कक्षगतं छागं यथा कूपेषु दुर्मतिः ॥ २९१ ॥

स्वमात्मानं परं मत्वा परमात्मानमन्यथा ।

विमुग्यते पुनः स्वात्मा बहिः कोशेषु पडितैः ॥ २९२ ॥

विस्मृत्य वस्तुनस्तत्त्वमध्यारोप्य च वस्तुनि ।

अवस्तुता च तद्धर्मान्मुग्धा शोचति नान्यथा ॥ २९३ ॥

आत्मानात्मविवेकं ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।

यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यतेऽनात्मबधनात् ॥ २९४ ॥

इत्युक्त्वाभिमुखीकृत्य शिष्यं करुणया गुरुः ।

अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपञ्चं प्रपचयन् ॥ २९५ ॥

सम्यक्प्रबोधयत्तत्त्वं शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ।

सर्वेषामुपकाराय तत्प्रकारोऽत्र दर्श्यते ॥ २९६ ॥

वस्तुन्यवस्त्वारोपो यः सोऽध्वारोप इतीर्यते ।
 असर्पभूते रज्ज्वादौ सर्पत्वारोपणं यथा ॥ २९७ ॥
 वस्तु तावत्परं ब्रह्म सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।
 इदमारोपितं यत्र भाति खे नीलतादिवत् ॥ २९८ ॥
 तत्कारणं यदज्ञानं सकार्यं सद्विलक्षणम् ।
 अवस्त्वित्युच्यते सद्भिर्यस्य बाधा प्रदृश्यते ॥ २९९ ॥
 अवस्तु तत्प्रमाणैर्यद्बाध्यते शुक्तिरौप्यवत् ।
 न बाध्यते यत्तद्वस्तु त्रिषु कालेषु शुक्तिवत् ॥ ३०० ॥
 शुक्तेर्बाधा न खल्वास्ति रजतस्य यथा तथा ।
 अवस्तुसंज्ञितं यत्तज्जगदध्यासकारणम् ॥ ३०१ ॥
 सदसद्भयामनिर्वाच्यमज्ञानं त्रिगुणात्मकम् ।
 वस्तु तत्त्वावबोधैकवाच्यं तद्भावलक्षणम् ॥ ३०२ ॥
 मिथ्यासंबन्धतस्तत्र ब्रह्मण्याश्रित्य तिष्ठति ।
 मणौ शक्तिर्यथा तद्वन्नैतदाश्रयदूषकम् ॥ ३०३ ॥
 सद्भावे लिंगमेतस्य कार्यमेतच्चराचरम् ।
 मानं श्रुतिः स्मृतिश्चाज्ञोऽहमित्यनुभवोऽपि च ॥ ३०४ ॥
 अज्ञानं प्रकृतिः शक्तिरविद्येति निगद्यते ।
 तदेतत्सन्न भवति नासद्वा शुक्तिरौप्यवत् ॥ ३०५ ॥
 सतो भिन्नमभिन्नं वा न दीपस्य प्रभा यथा ।
 न सावयवमन्यद्वा बीजस्यांकुरवत्क्वचित् ॥ ३०६ ॥
 अत एतदनिर्वाच्यमित्येव कवयो विदुः ।
 समष्टिव्यष्टिरूपेण द्विधाज्ञानं निगद्यते ॥ ३०७ ॥
 नानात्वेन प्रतीतानामज्ञानानामभेदतः ।
 एकत्वेन समष्टिः स्याद्भूरुहाणां वनं यथा ॥ ३०८ ॥
 इयं समष्टिरुत्कृष्टा सत्त्वांशोत्कर्षतः पुरा ।

मायेति कथ्यते तज्ज्ञैः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ३०९ ॥
 मायोपहितचैतन्यं साभासं सत्त्वबृंहितम् ।
 सर्वज्ञत्वादिगुणकं सृष्टिस्थित्यंतकारणम् ॥ ३१० ॥
 अव्याकृतं तदव्यक्तमीश इत्यपि गीयते ।
 सर्वशक्तिगुणोपेतः सर्वज्ञानावभासकः ॥ ३११ ॥
 स्वतंत्रः सत्यसंकल्पः सत्यकामः स ईश्वरः ।
 तस्यैतस्य महाविष्णोर्महाशक्तेर्महीयसः ॥ ३१२ ॥
 सर्वज्ञत्वेश्वरत्वादिकारणत्वान्मनीषिणः ।
 कारणं वपुरित्याहुः समष्टिं सत्त्वबृंहितम् ॥ ३१३ ॥
 आनंदप्रचुरत्वेन साधकत्वेन कोशात् ।
 सैपानंदमयः कोश इतीशस्य निगद्यते ॥ ३१४ ॥
 सर्वोपरमहेतुत्वात्सुषुप्तिस्थानमिष्यते ।
 प्राकृतः प्रलयो यत्र श्राव्यते श्रुतिभिर्मुहुः ॥ ३१५ ॥
 अज्ञानं व्यष्टयभिप्रायादनेकत्वेन भिद्यते ।
 अज्ञानवृत्तयो नाना तत्तद्गुणविलक्षणाः ॥ ३१६ ॥
 वनस्य व्यष्टयभिप्रायाद्भूरुहा इत्यनेकता ।
 यथा तथैवाज्ञानस्य व्यष्टितः स्यादनेकता ॥ ३१७ ॥
 व्यष्टिर्मलिनसत्त्वैषा रजसा तमसा युता ।
 ततो निष्कृष्टा भवति योपाधिः प्रत्यगात्मनः ॥ ३१८ ॥
 चैतन्यं व्यष्टयवच्छिन्नं प्रत्यगात्मेति गीयते ।
 साभासं व्यष्ट्युपहितं सत्तादात्म्येन तद्गुणैः ॥ ३१९ ॥
 अभिभूतः स एवात्मा जीव इत्यभिधीयते ।
 किञ्चि ज्ञत्वानीश्वरत्वसंसारित्वादिधर्मवान् ॥ ३२० ॥
 अस्य व्यष्टिरहकारकारणत्वेन कारणम् ।
 वपुस्तत्राभिमान्यात्मा प्राज्ञ इत्युच्यते बुधैः ॥ ३२१ ॥

- प्राज्ञत्वमस्यैकाज्ञानभासकत्वेन संमतम् ।
 व्यष्टेर्निकृष्टत्वेनास्य नानेकाज्ञानभासकम् ॥ ३२२ ॥
 स्वरूपाच्छादकत्वेनाप्यानन्दप्रचुरत्वतः ।
 कारणं वपुरानन्दमयः कोश इतीर्यते ॥ ३२३ ॥
 अस्यावस्था सुषुप्तिः स्याद्यत्रानन्दः प्रकृष्यते ।
 एषोऽहं सुखमस्वाप्सं न तु किञ्चिदवेदिषम् ॥ ३२४ ॥
 इत्यानन्दसमुत्कर्षः प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।
 समष्टेरपि च व्यष्टेरुभयोर्वनवृक्षवत् ॥ ३२५ ॥
 अभेद एव नो भेदो जात्येकत्वेन वस्तुतः ।
 अभेद एव ज्ञातव्यस्तथेशप्राज्ञयोरपि ॥ ३२६ ॥
 सत्युपाध्योरभिन्नत्वे क्व भेदस्तद्विशिष्टयोः ।
 एकीभावे तरगाब्ध्योः को भेदः प्रतिबिम्बयोः ॥ ३२७ ॥
 अज्ञानतदवच्छिन्नाभासयोरुभयोरपि ।
 आधार शुद्धचैतन्य यत्तत्तुर्यमितीर्यते ॥ ३२८ ॥
 एतदेवाविविक्तं सदुपाधिभ्यां च तद्गुणैः ।
 महावाक्यस्य वाच्यार्थो विविक्तं लक्ष्य इष्यते ॥ ३२९ ॥
 अनतशक्तिसंपन्नो मायोपाधिक ईश्वरः ।
 ईक्षामात्रेण सृजति विश्वमेतच्चराचरम् ॥ ३३० ॥
 अद्वितीयस्वमात्रोऽसौ निरुपादान ईश्वरः ।
 स्वयमेव कथं सर्वं सृजतीति न शक्यताम् ॥ ३३१ ॥
 निमित्तमप्युपादानं स्वयमेव भवन्प्रभुः ।
 चराचरात्मकं विश्वं सृजत्यवति लुपति ॥ ३३२ ॥
 स्वप्राधान्येन जगतो निमित्तमपि कारणम् ।
 उपादानं ततोपाधिप्राधान्येन भवत्ययम् ॥ ३३३ ॥
 यथाल्लता निमित्तं च स्वप्रधानतया भवेत् ।

स्वशरीरप्रधानत्वेनोपादान तथेश्वरः ॥ ३३४ ॥
 तमःप्रधानप्रकृतिविशिष्टात्परमात्मनः ।
 अभूत्सकाशादाकाशमाकाशाद्वायुरुच्यते ॥ ३३५ ॥
 वायोरग्निस्तथैवाग्निरपोऽद्भ्यः पृथिवी क्रमात् ।
 शक्तेस्तमःप्रधानत्व तत्कार्ये जाड्यदर्शनात् ॥ ३३६ ॥
 आरंभन्ते कार्यगुणान्ये कारणगुणा हि ते ।
 एतानि सूक्ष्मभूतानि भूतमात्रा अपि क्रमात् ॥ ३३७ ॥
 एतेभ्यः सूक्ष्मभूतेभ्यः सूक्ष्मदेहा भवन्त्यपि ।
 स्थूलान्यपि च भूतानि चान्योन्यांशविमेलनात् ॥ ३३८ ॥
 अपञ्चीकृतभूतेभ्यो जात सप्तदशागमम् ।
 संसारकारण लिंगमात्मनो भोगसाधनम् ॥ ३३९ ॥
 श्रोत्रादिपञ्चक चैव बागादीनां च पञ्चकम् ।
 प्राणादिपञ्चकं बुद्धिमनसी लिंगमुच्यते ॥ ३४० ॥
 श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानि पञ्च जातानि ।
 आकाशादीना सत्त्वाशेभ्यो धीन्द्रियाण्यनुक्रमतः ॥ ३४१ ॥
 आकाशादिगताः पञ्च सात्त्विकाशाः परस्परम् ।
 मिलित्वैवान्तःकरणमभवत्सर्वकारणम् ॥ ३४२ ॥
 प्रकाशकत्वादेतेषा सात्त्विकांशत्वमिष्यते ।
 प्रकाशकत्वं सत्त्वस्य स्वच्छत्वेन यतस्ततः ॥ ३४३ ॥
 तदंतःकरणं वृत्तिभेदेन स्याच्चतुर्विधम् ।
 मनो बुद्धिरहकारचित्तं चेति तदुच्यते ॥ ३४४ ॥
 सकल्पान्मन इत्याहुर्बुद्धिरर्थस्य निश्चयात् ।
 अभिमानादहकारश्चित्तमर्थस्य चिंतनात् ॥ ३४५ ॥
 मनस्यपि च बुद्धौ च चित्ताहंकारयोः क्रमात् ।
 अंतर्भावोऽत्र बोद्धव्यो लिंगलक्षणसिद्धये ॥ ३४६ ॥

चिंतनं च मनोधर्मः संकल्पादिर्यथा तथा ।

अंतर्भावो मनस्यैव सम्यक्चित्तस्य सिध्यति ॥ ३४७ ॥

देहादावहमित्येव भावो दृढतरो धियः ।

दृश्यतेऽहंकृतेस्तस्मादंतर्भावोऽत्र युज्यते ॥ ३४८ ॥

तस्मादेव तु बुद्धेः कर्तृत्वं तदितरस्य करणत्वम् ।

सिध्यत्यात्मन उभयाद्विद्यात्संसारकारणं मोहात् ॥ ३४९ ॥

विज्ञानमयकोशः स्याद्बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सह ।

विज्ञानप्रचुरत्वेनाप्याच्छादकतयात्मनः ॥ ३५० ॥

विज्ञानमयकोशोऽयमिति विद्वद्भिरुच्यते ।

अयं महानहंकारवृत्तिमान्कर्तृलक्षणः ।

सर्वसंसारनिर्वोढा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ३५१ ॥

अहं ममेत्येव सदाभिमानं देहेन्द्रियादौ कुरुते गृहादौ ।

जीवाभिमानः पुरुषोऽयमेव कर्ता च भोक्ता च सुखी च दुःखी ॥ ३५२ ॥

स्ववासनाप्रेरित एव नित्यं करोति कर्मोभयलक्षणं च ।

भुंक्ते तदुत्पन्नफलं विशिष्टं सुखं च दुःखं च परत्र चात्र ॥ ३५३ ॥

नानायोनिसहस्रेषु जायमानो मुहुर्मुहुः ।

प्रियमाणो भ्रमत्येष जीवः संसारमंडले ॥ ३५४ ॥

मनो मनोमयः कोशो भवेज्ज्ञानेन्द्रियैः सह ।

प्राचुर्यं मनसो यत्र दृश्यतेऽसौ मनोमयः ॥ ३५५ ॥

चिंताविपादहर्षाद्याः कामाद्या अस्य वृत्तयः ।

मनुते मनसैवैष फलं कामयते बहिः ।

यतते कुरुते भुंक्ते तन्मनः सर्वकारणम् ॥ ३५६ ॥

मनो ह्यमुष्य प्रणवस्य हेतुरतर्वहिश्चार्थमलेन वेत्ति ।

शृणोति जिघ्रत्यमुनैव चेक्षते वक्ति स्पृशत्यपि करोति सर्वम् ॥ ३५७ ॥

बंधश्च मोक्षो मनसैव पुंसामर्थोऽप्यनर्थोऽप्यमुनैव सिध्यति ।

शुद्धेन मोक्षो मयिनेन चत्रो विवेकतोऽर्थोऽप्यविवेकतोऽन्यः ॥३५८॥

रजस्तमोभ्यां मलिनं त्वशुद्धमज्ञानजं सत्यगुणेन रिक्तम् ।

मनस्तमोदोगमन्यतत्ताज्जडत्वमोहालसताप्रमादः ।

निराश्रयः सन्न तु वेत्ति नास्तत्र पदार्थतत्त्वं लुपच्छ्रम्यमानम् ॥३५९॥

रजोदोर्लुक् यदि भवति विक्षेपकगुणैः

प्रतीपैः कामाद्यैरनिगमभिभूतं व्यथयति ।

कथञ्चित्तु क्षमार्थानगतिमदीपे भ्राम्यति भ्रश

मनोदोर्गो यद्वत्प्रचलमरता घस्तमहिमा ॥ ३६० ॥

ततो मुमुक्षुर्भवन्नगुभ्यं रजस्तमोभ्यां च तदीयकार्यः ।

वियोज्य निज परिशुद्धसत्त्वं प्रियं प्रयत्नेन सदैव कुर्यात् ॥ ३६१ ॥

गर्भानामजनिप्रणाशनजराव्याध्यादिषु प्राणिना

यमानुषर्क्तिं नियमानुवृत्तिं चित्तप्रसादाय वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३६८ ॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनाम् ।

पूतिपर्युषितादीनां त्यागः सत्त्वाय कल्पते ॥ ३६९ ॥

श्रुत्या सत्त्वपुराणानां सेवया सत्त्ववस्तुनः ।

अनुवृत्त्या च साधूनां सत्त्ववृत्तिः प्रजायते ॥ ३७० ॥

यस्य चित्तं निर्विषयं हृदयं यस्य शीतलम् ।

तस्य मित्रं जगत्सर्वं तस्य मुक्तिः करस्थिता ॥ ३७१ ॥

हितपरिमितभोजी नित्यमेकान्तसेवी

सकृदुचित्तहितोक्तिः स्वल्पनिद्राविहारः ।

अनुनियमनशीलो यो भजत्युक्तकाले

स लभत इह शीघ्रं साधु चित्तप्रसादम् ॥ ३७२ ॥

चित्तप्रसादेन विनावगन्तुं बधं न शक्नोति परात्मतत्त्वम् ।

तत्त्वावगत्या तु विना विमुक्तिर्न सिध्यति ब्रह्मसहस्रकोटिषु ॥ ३७३ ॥

मनःप्रसादः पुरुषस्य बधो मनःप्रसादो भवबंधमुक्तिः ।

मनःप्रसादाधिगमाय तस्मान्मनोनिरासं विदधीत विद्वान् ॥ ३७४ ॥

पञ्चानामेव भूतानां रजोशेभ्योऽभवन्क्रमात् ।

वाक्पाणिपादपायूपस्थानि कर्मेन्द्रियाण्यनु ॥ ३७५ ॥

समस्तेभ्यो रजोशेभ्यो व्योमादीनां क्रियात्मकाः ।

प्राणादयः समुत्पन्नाः पचाप्यांतरवायवः ॥ ३७६ ॥

प्राणः प्राग्गमनेन स्यादपानोऽवाग्गमनेन च ।

व्यानस्तु विष्वग्गमनादुत्क्रान्त्योदान इष्यते ॥ ३७७ ॥

अशितान्नरसादीनां समीकरणधर्मतः ।

समान इत्यभिप्रेतो वायुर्यस्तेषु पचमः ॥ ३७८ ॥

क्रियैव दिश्यते प्रायः प्राणकर्मेन्द्रियेष्वलम् ।

ततस्तेषां रजोशेभ्यो जनिरर्गाकृता बुधैः ॥ ३७९ ॥

राजर्षी नु त्रियाशक्तिं तमःशक्तिं जटाभिकाम् ।
 प्रकाशत्रयिणीं सत्त्वशक्तिं प्रादुर्गहर्षयः ॥ ३८० ॥
 एते प्राणादयः पंच पंचकर्मद्रियैः सह ।
 भोगप्राणमयः कौशः स्थूलो येनैव चेटेते ॥ ३८१ ॥
 यशस्त्रिणाशते कर्म पुण्यं वा पापमेव वा ।
 वागादिनिश्च वयुषा तप्राणमयकर्तृकम् ॥ ३८२ ॥
 वायुनोच्चादितो वृक्षो नानारूपेण चेटेते ।
 तस्मिन्निश्चिन्ने सोऽपि निश्चलः स्याद्यथा तथा ॥ ३८३ ॥
 प्राणकर्मद्रियैर्दृष्टः प्रेरमाणः प्रवर्तते ।
 नानाक्रियासु सर्वत्र विहिताविहितदिषु ॥ ३८४ ॥
 कौशत्रय मिलितैतद्वयुः स्यात्सूक्ष्मगात्मनः ।
 अनिःसूक्ष्मनया त्रीनभ्यात्मनो गमकत्नतः ॥ ३८५ ॥
 त्रिगुणितमः स्यात्सोऽपि त्रिगुणितः ।

स्थूलात्सूक्ष्मतया व्यष्टिरस्य सूक्ष्मवर्णितम् ।
 अस्य जागरसंस्कारमयत्वाद्गुरुच्यते ॥ ३९२ ॥
 स्वप्ने जागरकालीनवासनापरिकल्पितान् ।
 तैजसो विषयान्भुङ्क्ते सूक्ष्मार्थान्सूक्ष्मवृत्तिभिः ॥ ३९३ ॥
 समष्टेरपि च व्यष्टेः सामान्येनैव पूर्ववत् ।
 अभेद एव ज्ञातव्यो जात्यैकत्वे कुतो भेदा ॥ ३९४ ॥
 द्वयोरुपाध्योरेकत्वे तयोरप्यभिमानिनोः ।
 सूत्रात्मनस्तैजसस्याप्यभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ३९५ ॥
 एवं सूक्ष्मप्रपञ्चस्य प्रकारः शास्त्रसंमतः ।
 अथ स्थूलप्रपञ्चस्य प्रकारः कथ्यते शृणु ॥ ३९६ ॥
 तान्येव सूक्ष्मभूतानि व्योमादीनि परस्परम् ।
 पञ्चीकृतानि स्थूलानि भवन्ति शृणु तत्क्रमम् ॥ ३९७ ॥
 खादीनां भूतमेकैकं सममेव द्विधा द्विधा ।
 विभज्य भागं तत्राद्यं त्यक्त्वा भागं द्वितीयकम् ॥ ३९८ ॥
 चतुर्धा सुविभज्याथ तमेकैकं विनिक्षिपेत् ।
 चतुर्णां प्रथमे भागे क्रमेण स्वार्धमतरा ॥ ३९९ ॥
 ततो व्योमादिभूतानां भागाः पञ्च भवन्ति ते ।
 स्वस्वार्धभागेनान्येभ्यः प्राप्तं भागचतुष्टयम् ॥ ४०० ॥
 संयोज्य स्थूलतां यान्ति व्योमादीनि यथाक्रमम् ।
 अमुष्य पञ्चीकरणस्याप्रामाण्यं न शक्यताम् ॥ ४०१ ॥
 उपलक्षणमस्यापि तन्निवृत्तकरणश्रुतिः ।
 पञ्चानामपि भूतानां श्रूयतेऽन्यत्र संभवः ॥ ४०२ ॥
 ततः प्रामाणिकं पञ्चीकरणं मन्यतां बुधैः ।
 प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादन्यथा क्रियते यदि ॥ ४०३ ॥
 आकाशवाय्वोर्धर्मस्तु वह्नयादावुपलभ्यते ।

यथा तथाकाशवाय्वोर्नान्यादंश्वर्म ईक्ष्यते ॥ ४०४ ॥
 अतोऽप्राणाग्निकमिति न किञ्चिदपि चिन्त्यताम् ।
 एतादृश्यामिध्र गव्यामिर्विश्वे पात्रकाष्ठिषु ॥ ४०५ ॥
 तेनोपलभ्यते शब्दः कारणस्यातिरेकतः ।
 तथा नभस्वतो धर्मोऽप्यग्न्याग्नौपलभ्यते ॥ ४०६ ॥
 न तथा विशते व्याभिर्गोश्वदिः एतन्नभस्वतोः ।
 सुक्ष्मत्वादंशकस्याग्निर्गोश्वो नोपलभ्यते ॥ ४०७ ॥
 कारणस्यानुसृष्टेण कार्यं सर्वत्र दृश्यते ।
 तस्मात्प्राणाप्यमेष्टव्यं बुधैः पृथीकृतेरपि ॥ ४०८ ॥
 अतोऽपि नभस्वतोः एतन्नभस्वतोः ।

जिह्वाया वरुणो दैवं घ्राणस्य त्वश्विनावुभौ ।
 वाचोऽग्निर्हस्तयोरिन्द्रः पादयोस्तु त्रिविक्रमः ॥ ४१७ ॥
 पायोर्मृत्युरुपस्थस्य त्वधिदैवं प्रजापतिः ।
 मनसो दैवतं चन्द्रो बुद्धेर्दैवं बृहस्पतिः ॥ ४१८ ॥
 रुद्रस्त्वहं कृतोदैवं क्षेत्रज्ञश्चित्तदैवतम् ।
 दिगाद्या देवताः सर्वाः खादिसत्त्वांशसंभवाः ॥ ४१९ ॥
 संमिता इन्द्रियस्थानेष्विन्द्रियाणां समंततः ।
 निगृह्णन्त्यनुगृह्णन्ति प्राणिकर्मनुरूपतः ॥ ४२० ॥
 शरीरकरणत्रामा प्राणाहमधिदेवताः ।
 पंचैते हेतवः प्रोक्ता निष्पत्तौ सर्वकर्मणाम् ॥ ४२१ ॥
 कर्मनुरूपेण गुणोदयो भवेद्गुणानुरूपेण मनःप्रवृत्तिः ।
 मनोनुवृत्तैरुभयात्मकैर्द्रियैर्निवर्त्यते पुण्यमपुण्यमत्र ॥ ४२२ ॥
 करोति विज्ञानमयोऽभिमानं

कर्ताहमेवेति तदात्मना स्थितः ।

आत्मा तु साक्षी न करोति किञ्चि-

न्न कारयत्येव तटस्थवत्सदा ॥ ४२३ ॥

द्रष्टा श्रोता वक्ता कर्ता भोक्ता भवत्यहंकारः ।
 स्वयमेतद्विकृतीनां साक्षी निर्लेप एवात्मा ॥ ४२४ ॥
 आत्मनः साक्षिमात्रत्वं न कर्तृत्वं न भोक्तृता ।
 रविवत्प्राणिभिर्लोके क्रियमाणेषु कर्मसु ॥ ४२५ ॥
 न ह्यर्कः कुरुते कर्म न कारयति जंतवः ।
 स्वस्वभावानुरोधेन वर्तन्ते स्वस्वकर्मसु ॥ ४२६ ॥
 तथैव प्रत्यगात्मापि रविवन्निष्क्रियात्मना ।
 उदासीनतयैवास्ते देहादीनां प्रवृत्तिषु ॥ ४२७ ॥
 अज्ञात्वैवं परं तत्त्वं मायामोहितचेतसः ।

स्वात्मन्यगोप्यन्त्यनर्कन्याद्यन्यगोचरम् ॥ ४२८ ॥

आत्मन्यन्यमनिचार्य विमृदुबुद्धि-

गगोपयत्यगित्तेतदनात्मकार्यम् ।

स्वात्मन्यमगचितिनिष्कृत्य एव चंद्रे

दृश्यमेव कृतप्रायनवद्धमेण ॥ ४२९ ॥

आत्मानामनिर्वैक भुटनरमये निवेदधिष्यामः ।

इममाकर्णय निःस्त्रगदृष्टिप्रकारमाभूत्या ॥ ४३० ॥

पचां हृतेभ्यः गादिभ्यो भुतेभ्यस्त्राक्षयेक्षितुः ।

समुत्पन्नमिदं स्रुतं ब्रह्मांडं सचराचरम् ॥ ४३१ ॥

मीमांसोपभयः सर्वा वायुतेजोबुभुमयः ।

मर्वेयामप्यभृदन्न चतुर्विधशरीरिणाम् ॥ ४३२ ॥

केचिन्मातृभोजनाः सः परे च शरीरेभोजनाः

केचित्तोग्रकणादिनोऽग्निगिनाः केचित्तु मृदक्षकाः ।

केचिन्पर्णाशितान्यादन्नपराः केचित्तु नासाग्निनः

केचिन्प्राणितानामोन्नपरा जीवन्मयी जंतवः ॥ ४३३ ॥

वैश्वानरो विश्वनरेष्वात्मत्वेनाभिमानतः ।

विरादस्याद्विविधत्वेन स्वयमेव विराजनात् ॥ ४३९ ॥

चतुर्विधं भूतजात तत्तज्जातिविशेषतः ।

नैकधीविषयत्वेन पूर्ववद्वयष्टिरिष्यते ॥ ४४० ॥

साभासं व्यष्ट्युपहितं तत्तादात्म्यमुपागतम् ।

चैतन्यं विश्व इत्याहुर्वेदान्तनयकोविदाः ॥ ४४१ ॥

विश्वोऽस्मिन्स्थूलदेहेऽत्र स्वाभिमानेन तिष्ठति ।

यतस्ततो विश्व इति नाम्ना सार्थो भवत्ययम् ॥ ४४२ ॥

व्यष्टिरेषास्य विश्वस्य भवति स्थूलविग्रहः ।

उच्यतेऽन्नविकारित्वात्कोशोऽन्नमय इत्ययम् ॥ ४४३ ॥

देहोऽयं पितृभुक्तान्नविकारान्छुक्कशोणितात् ।

जातः प्रवर्धतेऽन्नेन तदभावे विनश्यति ॥ ४४४ ॥

तस्मादन्नविकारित्वेनायमन्नमयो मतः ।

आच्छादकत्वादेतस्याप्यसेः कोशवदात्मनः ॥ ४४५ ॥

आत्मनः स्थूलभोगानामेतदायतनं विदुः ।

शब्दादिविषयान्भुङ्क्ते स्थूलान्स्थूलात्मानि स्थितः ॥ ४४६ ॥

बहिरात्मा ततः स्थूलभोगायतनमुच्यते ।

इन्द्रियैरुपनीतानां शब्दादीनामयं स्वयम् ।

देहेन्द्रियमनोयुक्तो भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४४७ ॥

एकादशद्वारवतीह देहे सौधे महाराज इवाक्षवर्गैः ।

संसेव्यमानो विषयोपभोगानुपाधिसंस्थो बुभुजेऽयमात्मा ॥ ४४८ ॥

ज्ञानेन्द्रियाणि निजदैवतचोदितानि

कर्मेन्द्रियाण्यपि तथा मनआदिकानि ।

स्वस्वप्रयोजनविधौ नियतानि सन्ति

यत्नेन किंकरजना इव तं भजन्ते ॥ ४४९ ॥

यत्रोपभुंक्तं विद्यान्धुल्लानं महामतिः ।
 अहं ममेति संपास्यासथा जाग्रदित्यर्थिते ॥ ४५० ॥
 एतत्समष्टिचष्टयोश्चोभयोरप्यभिमानिनोः ।
 नदिभ्यश्चान्नरगोरभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ४५१ ॥
 शुद्धमुक्तकारणाद्याः प्रपञ्चा ये निरूपिताः ।
 ते सर्वेऽपि मिद्विचैकः प्रपञ्चोऽपि महान्भवेत् ॥ ४५२ ॥
 महाप्रपञ्चावच्छिन्न विश्वप्राज्ञाद्विलक्षणम् ।
 त्रिसाददीक्षयैत चैतन्य चैकमेव तत् ॥ ४५३ ॥
 यदनागतमव्यक्त चैतन्यमजमक्षरम् ।
 महाप्रपञ्चेन साक्षाद्विकं सदयोऽद्विवत् ॥ ४५४ ॥
 तन्नैव रान्दिद प्रपञ्चस्य वासयस्य पटितः ।

विपरीततयाव्यस्य संसरन्ति विमोहतः ॥ ४६१ ॥

भ्रान्त्या मनुष्योऽहमहं द्विजोऽहं

तज्ज्ञोऽहमज्ञोऽहमतीव पापी ।

भ्रष्टोऽस्मि शिष्टोऽस्मि सुखी च दुःखी-

त्येवं विमुह्यात्मनि कल्पयन्ति ॥ ४६२ ॥

अनात्मनो जन्मजरामृतिक्षुधा-

तृष्णासुखक्लेशमयादिधर्मान् ।

विपर्ययेण ह्यतथाविधेऽस्मि-

न्नारोपयन्त्यात्मनि बुद्धिदोषात् ॥ ४६३ ॥

भ्रांत्या यत्र यदध्यासस्तत्कृतेन गुणेन वा ।

दोषेणाप्यणुमात्रेण स न संबध्यते क्वचित् ॥ ४६४ ॥

किं मरुन्मृगतृष्णाबुपूरेणार्द्रत्वमृच्छति ।

दृष्टिसंस्थितपीतेन शखः पीतायते किमु ॥ ४६५ ॥

शिष्यः—

प्रत्यगात्मन्यविषयेऽनात्माध्यासः कथं प्रभो ॥ ४६६ ॥

पुरो दृष्टे हि विषयेऽध्यस्यन्ति विषयान्तरम् ।

तद्दृष्टं शुक्तिरज्ज्वादौ सादृश्याद्यनुबधतः ॥ ४६७ ॥

परत्र पूर्वदृष्टस्यावभासः स्मृतिलक्षणः ।

अध्यासः स कथं स्वामिन् भवेदात्मन्यगोचरे ॥ ४६८ ॥

नानुभूतः कदाप्यात्माननुभूतस्य वस्तुनः ।

सादृश्यं सिध्यति कथमनात्मनि विलक्षणे ॥ ४६९ ॥

अनात्मन्यात्मताध्यासः कथमेव समागतः ।

निवृत्तिः कथमेतस्य केनोपायेन सिध्यति ॥ ४७० ॥

उपाधियोग उभयोः सम एवेशजीवयोः ।

जीवस्यैव कथं वेत्रो नेश्वरस्यास्ति नक्तथम् ॥ ४७१ ॥

एतत्सर्वं दयादृष्ट्या करामलकवत्स्फुटम् ।

प्रतिपादय सर्वज्ञ श्रीगुरो करुणानिधे ॥ ४७२ ॥

श्रीगुरुः—

न सावयव एकस्य नात्मा विषय इष्यते ।

अस्यास्मत्प्रत्ययार्थत्वादपरोक्षाच्च सर्वशः ॥ ४७३ ॥

प्रसिद्धिरात्मनोऽस्त्येव न कस्यापि च दृश्यते ।

प्रत्ययो नाहमस्मीति न ह्यास्ति प्रत्यगात्मनि ॥ ४७४ ॥

न कस्यापि स्वसद्भावे प्रमाणमभिकांक्ष्यते ।

प्रमाणानां च प्रामाण्यं यन्मूलं किं तु बोधयेत् ॥ ४७५ ॥

मायाकार्यैस्तिरोभूतो नैव आत्मानुभूयते ।

मेघवृन्दैर्यथा भानुस्तथायमहमादिभिः ॥ ४७६ ॥

पुरस्थ एव विषये वस्तुन्यध्यस्यतामिति ।

नियमो न कृतः सद्भिर्भ्रान्तिरेवात्र कारणम् ॥ ४७७ ॥

दृगाद्यविषये व्योम्नि नीलतादि यथाऽबुधाः ।

अध्यस्यन्ति तथैवारिमन्नात्मन्यपि मतिभ्रमात् ॥ ४७८ ॥

अनात्मन्यात्मताध्यासे न सादृश्यमपेक्षते ।

पीतोऽयं शख इत्यादौ सादृश्यं किमपेक्षितम् ॥ ४७९ ॥

निरुपाधिभ्रमेष्वस्मिन्नैवापेक्षा प्रदृश्यते ।

सोपाधिष्वेव तद्दृष्ट रज्जुसर्पभ्रमादिषु ॥ ४८० ॥

तथापि किञ्चिद्वक्ष्यामि सादृश्यं शृणु तत्परः ।

अत्यंतनिर्मलः सूक्ष्म आत्मायमतिभास्वरः ॥ ४८१ ॥

बुद्धिस्तथैव सत्त्वात्मा साभासा भास्वराऽमला ।

सान्निध्यादात्मवद्भाति सूर्यवत्स्फटिको यथा ॥ ४८२ ॥

आत्माभासं ततो बुद्धिर्बुद्ध्याभासं ततो मनः ।

अक्षाणि मनआभासान्यक्षाभासमिदं वपुः ॥ ४८३ ॥

अत एवात्मबुद्धिर्देहाक्षादावनात्मनि ।
 मूढानां प्रतिबिम्बादौ बालानामिव दृश्यते ।
 सादृश्यं विद्यते बुद्ध्यावात्मनोऽध्यासकारणम् ॥ ४८४ ॥
 अनात्मन्यहमित्येव योऽयमध्यास ईरितः ।
 स्यादुत्तरोत्तराध्यासे पूर्वपूर्वस्तु कारणम् ॥ ४८५ ॥
 सुप्तिमूर्च्छोत्थितेष्वेव दृष्टः संसारलक्षणः ।
 अनादिरेषाविद्यातः संस्कारोऽपि च तादृशः ॥ ४८६ ॥
 अध्यासबाधागमनस्य कारणं शृणु प्रवक्ष्यामि समाहितात्मा
 यस्मादिदं प्राप्तामनर्थजातं जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखम् ॥ ४८७ ॥
 आत्मोपाधेरविद्याया अस्ति शक्तिद्वयं महत् ।
 विक्षेप आवृत्तिश्चेति याभ्यां संसार आत्मनः ॥ ४८८ ॥
 आवृत्तिस्तमसः शक्तिस्तद्व्यावरणकारणम् ।
 मूलाविद्येति सा प्रोक्ता यया संमोहितं जगत् ॥ ४८९ ॥
 विवेकवानप्यतियौक्तिकोऽपि श्रुतात्मतत्त्वोऽपि च पङ्क्तिः
 शक्त्या यथा संवृतबोधदृष्टिरात्मानमात्मस्थमिमं न वेद ॥ ४९० ॥
 विक्षेपनाम्नी रजसस्तु शक्तिः प्रवृत्तिहेतुः पुरुषस्य नित्यम् ।
 स्थूलादिलिङ्गान्तमशेषमेतद्यया सदात्मन्यसदेव सूर्यते ॥ ४९१ ॥
 निद्रा यथा पुरुषमप्रमत्त समावृणोतीत्यपि प्रतीचम् ।
 तथावृणोत्यावृत्तिशक्तिरन्तर्विक्षेपशक्तिं परिजृम्भयन्ती ॥ ४९२ ॥
 शक्त्या महत्यावरणाभिधानया समावृते सत्यमलस्वरूपे ।
 पुमाननात्मन्यहमेव एवेत्यात्मत्वबुद्धिं विदधाति मोहात् ॥ ४९३ ॥
 यथा प्रसुप्तिप्रतिभासदेहे स्वात्मत्वधीरेव तथा ह्यनात्मनः ।
 जन्माप्ययक्षुद्भयतृदह्नमादीनारोपयत्यात्मनि तस्य धर्मान् ॥ ४९४ ॥
 विक्षेपशक्त्या परिचोद्यमानः करोति कर्माण्युभयात्मकानि ।
 भुञ्जान एतत्फलमप्युपात्तं परिभ्रमत्येव भवांबुराशौ ॥ ४९५ ॥

अध्यासदोषात्समुपागतोऽयं ससारबंधः प्रबलप्रतीचः ।
 यद्योगतः क्लियति गर्भवासजन्माप्ययक्लेशभयैरजस्रम् ॥ ४९६ ॥
 अध्यासो नाम खल्वेव वस्तुनो योऽन्यथाग्रहः ।
 स्वाभाविकभ्रान्तिमूल संसृतेरादिकारणम् ॥ ४९७ ॥
 सर्वानर्थस्य तद्बीजं योऽन्यथाग्रह आत्मनः ।
 ततः ससारसंपातः संततक्लेशलक्षणः ॥ ४९८ ॥
 अध्यासादेव ससारो नष्टेऽध्यासे न दृश्यते ।
 तदेतद्बुभय स्पष्ट पश्य त्व बद्धमुक्तयोः ॥ ४९९ ॥
 बद्धं प्रवृत्तितो विद्धि मुक्त विद्धि निवृत्तितः ।
 प्रवृत्तिरेव ससारो निवृत्तिर्मुक्तिरिष्यते ॥ ५०० ॥
 आत्मनः सोऽयमध्यासो मिथ्याज्ञानप्रसरः ।
 असत्कल्पोऽपि संसार तनुते रज्जुसर्पवत् ॥ ५०१ ॥
 उपाधियोगसाम्येऽपि जीववत्परमात्मनः ।
 उपाधिभेदान्नो बधस्तत्कार्यमपि किंचन ॥ ५०२ ॥
 अस्योपाधिः शुद्धसत्त्वप्रधाना माया यत्र त्वस्य नास्त्यल्पभावः ।
 सत्त्वस्यैवोत्कृष्टता तेन बधो नो विक्षेपरतच्छ्रुतो लेशमात्रः ॥ ५०३ ॥
 सर्वज्ञोऽप्रतिबद्धबोधविभवस्तेनैव देवः स्वयं
 माया स्वामवलव्य निश्चलतया स्वच्छंदवृत्तिः प्रभुः ।
 सृष्टिस्थित्यदनप्रवेशयमनव्यापारमात्रेच्छया
 कुर्वन्नीडति तद्रजस्तम उभे सस्तभ्य शक्त्या स्वया ॥ ५०४ ॥
 तस्मादावृत्तिविक्षेपौ किंचित्कर्तुं न शक्नुतः ।
 स्वयमेव खतंत्रोऽसौ तत्प्रवृत्तिनिरोधयोः ॥ ५०५ ॥
 तमेव सा धीकमेति श्रुतिर्वक्ति महेशितुः ।
 निग्रहानुग्रहे शक्तिरावृत्तिक्षेपयोर्यतः ॥ ५०६ ॥
 राजसस्तमसश्चैव प्रावर्त्य सत्त्वहानतः ।

जीवोपाधौ तथा जीवे तत्कार्यं बलवत्तरम् ॥ ५०७ ॥

तेन बंधोऽस्य जीवस्य संसारोऽपि च तत्कृतः ।

संप्राप्तः सर्वदा यत्र दुःखं भूयः स ईक्षते ॥ ५०८ ॥

एतस्य संसृतेर्हेतुरध्यासोऽर्थविपर्ययः ।

अध्यासमूलमज्ञानमाहुरावृत्तिलक्षणम् ॥ ५०९ ॥

अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु ज्ञानेनैव न कर्मणा ।

अविरोधितया कर्म नैवाज्ञानस्य बाधकम् ॥ ५१० ॥

कर्मणा जायते जंतुः कर्मणैव प्रलीयते ।

कर्मणः कार्यमेवैषा जन्ममृत्युपरंपरा ॥ ५११ ॥

नैतस्मात्कर्मणः कार्यमन्यदास्ति विलक्षणम् ।

अज्ञानकार्यं तत्कर्म यतोऽज्ञानेन वर्धते ॥ ५१२ ॥

यद्येन वर्धते तेन नाशस्तस्य न सिध्यति ।

येन यस्य सहावस्था निरोधाय न कल्पते ॥ ५१३ ॥

नाशकत्वं तदुभयोः को नु कल्पयितु क्षमः ।

सर्वं कर्माविरोध्येव सदाऽज्ञानस्य सर्वदा ॥ ५१४ ॥

ततोऽज्ञानस्य विन्धित्तिः कर्मणा नैव सिध्यति ।

यस्य प्रध्वस्तजनको यत्सयोगोऽस्ति तत्क्षणे ॥ ५१५ ॥

तयोरेव विरोधित्वं युक्तं भिन्नस्वभावयोः ।

तमःप्रकाशयोर्यद्वत्परस्परविरोधिता ॥ ५१६ ॥

अज्ञानज्ञानयोस्तद्वदुभयोरेव दृश्यते ।

न ज्ञानेन विना नाशस्तस्य केनापि सिध्यति ॥ ५१७ ॥

तस्मादज्ञानविन्धित्यै ज्ञानं सपादयेत्सुधीः ।

आत्मानात्मविवेकेन ज्ञानं सिध्यति नान्यथा ॥ ५१८ ॥

युक्त्याऽऽत्मानात्मनोस्तस्मात्करणीयं विवेचनम् ।

अनात्मन्यात्मताबुद्धिग्रंथिर्येन विदीर्यते ॥ ५१९ ॥

आत्मानात्मविवेकार्थं विवादोऽयं निरूप्यते । ५२० ॥
 येनात्मानात्मनोस्तत्त्वं विविक्तं प्रस्फुटायते ॥ ५२० ॥
 मूढा अश्रुतवेदान्ताः स्वयं पंडितमानिनः ।
 ईशप्रसादरहिताः सद्विदोश्च बहिर्मुखाः ॥ ५२१ ॥
 विवदन्ति प्रकारं तं शृणु वक्ष्यामि सादरम् ।
 अत्यंतपामरः कश्चित्पुत्र आत्मेति मन्यते ॥ ५२२ ॥
 आत्मनीव स्वपुत्रेऽपि प्रबलप्रीतिदर्शनात् ।
 पुत्रे तु पुष्टे पुष्टोऽहं नष्टे नष्टोऽहमित्यतः ॥ ५२३ ॥
 अनुभूतिबलाच्चापि युक्तितोऽपि श्रुतेरपि ।
 आत्मा वै पुत्रनामासीत्येव च वदति श्रुतिः ॥ ५२४ ॥
 दीपादीपो यथा तद्वत्पितुः पुत्रः प्रजायते ।
 पितुर्गुणानां तनये बीजांकुरवदीक्षणात् ॥ ५२५ ॥
 अतोऽयं पुत्र आत्मेति मन्यते भ्रांतिमत्तमः ।
 तन्मतं दूषयत्यन्यः पुत्र आत्मा कथं त्विति ॥ ५२६ ॥
 प्रीतिमात्रात्कथं पुत्र आत्मा भवितुमर्हति ।
 अन्यत्रापीक्ष्यते प्रीतिः क्षेत्रपात्रधनादिषु ॥ ५२७ ॥
 पुत्राद्विशिष्टा देहेऽस्मिन्प्राणिना प्रीतिरिष्यते ।
 प्रदीप्ते भवने पुत्रं त्यक्त्वा जतुः पलायते ॥ ५२८ ॥
 तं विक्रीणाति देहार्थं प्रतिकूलं निहन्ति च ।
 तस्मादात्मा तु तनयो न भवेच्च कदाचन ॥ ५२९ ॥
 गुणरूपादिसादृश्यं दीपवन्न सुते पितुः ।
 अव्यगाज्जायते व्यगः सगुणादपि दुर्गुणः ॥ ५३० ॥
 आभासमात्रास्ताः सर्वा युक्तयोऽप्युक्तयोऽपि च ।
 पुत्रस्य पितृवद्देहे सर्वकार्येषु वस्तुषु ॥ ५३१ ॥
 स्वामित्वद्योतनायास्मिन्नात्मत्वमुपचर्यते ।

श्रुत्या तु मुख्यया वृत्त्या पुत्र आत्मेति नोच्यते ॥ ५३२ ॥
 औपचारिकमात्मत्वं पुत्रे तस्मान्न मुख्यतः ।
 अहंपदप्रत्ययार्थो देह एव न चैतरः ॥ ५३३ ॥
 प्रत्यक्षः सर्वजंतूनां देहोऽहमिति निश्चयः ।
 एष पुरुषोऽन्नरसमय इत्यपि च श्रुतिः ॥ ५३४ ॥
 पुरुषत्वं वदत्यस्य स्वात्मा हि पुरुषस्ततः ।
 आत्मायं देह एवेति चार्वाकेण विनिश्चितम् ॥ ५३५ ॥
 तन्मतं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ।
 देह आत्मा कथं नु स्यात्परतंत्रो ह्यचेतनः ॥ ५३६ ॥
 इंद्रियैश्चाल्यमानोऽयं चेष्टते न स्वतः क्वचित् ।
 आश्रयश्चक्षुरादीनां गृहवद्गृहमेधिनाम् ॥ ५३७ ॥
 बाल्यादिन्नानावस्थावान्शुक्लशोणितसंभवः ।
 अतः कदापि देहस्य नात्मत्वमुपपद्यते ॥ ५३८ ॥
 बधिरोऽहं च काणोऽहं मूक इत्यनुभूतितः ।
 इंद्रियाणि भवन्त्यात्मा येषामस्त्यर्थवेदनम् ॥ ५३९ ॥
 इंद्रियाणां चेतनत्वं देहे प्राणाः प्रजापतिम् ।
 एतमेत्येत्युचुरिति श्रुत्यैव प्रतिपाद्यते ॥ ५४० ॥
 यतस्तस्मादिंद्रियाणां युक्तमात्मत्वमित्यमुम् ।
 निश्चयं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ॥ ५४१ ॥
 इंद्रियाणि कथं त्वात्मा करणानि कुठारवत् ।
 करणस्य कुठारादेश्चेतनत्वं न हीक्ष्यते ॥ ५४२ ॥
 श्रुत्याधिदेवतामेव इंद्रियेषूपचर्यते ।
 न तु साक्षादिंद्रियाणां चेतनत्वमुदीर्यते ॥ ५४३ ॥
 अचेतनस्य दीपादेरर्थाभासकता यथा ।
 तथैव चक्षुरादीनां जडानामपि सिध्यति ॥ ५४४ ॥

इंद्रियाणां चेष्टयिता प्राणोऽयं पंचवृत्तिकः ।
 सर्वावस्थास्वप्नस्थावान्सोऽयमात्मत्वमर्हति ।
 अहं क्षुधावांस्तृष्णावानित्याद्यनुभवादपि ॥ ५४५ ॥
 श्रुत्यान्योऽतर आत्मा प्राणमय इतीर्यते यस्मात् ।
 तस्मात्प्राणस्यात्मत्वं युक्तं नो करणसंज्ञानां कापि ॥ ५४६ ॥
 इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ।
 भवत्यात्मा कथं प्राणो वायुरेवैष आंतरः ॥ ५४७ ॥
 बहिर्यात्यन्तरायाति भस्त्रिकावायुवन्मुहुः ।
 न हितं वाहितं वा स्वमन्यद्वा वेदं किंचन ॥ ५४८ ॥
 जडस्वभावश्चपलः कर्मयुक्तश्च सर्वदा ।
 प्राणस्य भानं मनसि स्थिते सुप्ते न दृश्यते ॥ ५४९ ॥
 मनस्तु सर्वं जानाति सर्ववेदनकारणम् ।
 यत्तस्मान्मन एवात्मा प्राणस्तु न कदाचन ॥ ५५० ॥
 संकल्पवानहं चिंतावानहं च विकल्पवान् ।
 इत्याद्यनुभवान्योऽन्तर आत्मा मनोमयः ॥ ५५१ ॥
 इत्यादिश्रुतिसद्भावाद्युक्ता मनस आत्मता ।
 इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ॥ ५५२ ॥
 कथं मनस आत्मत्वं करणस्य दृगादिवत् ।
 कर्तृप्रयोज्यं करणं न स्वयं तु प्रवर्तते ॥ ५५३ ॥
 करणप्रयोक्ता यः कर्ता तस्यैवात्मत्वमर्हति ।
 आत्मा स्वतंत्रः पुरुषो न प्रयोज्यः कदाचन ॥ ५५४ ॥
 अहं कर्तास्म्यहं भोक्ता सुखीत्यनुभवादपि ।
 बुद्धिरात्मा भवत्येव बुद्धिधर्मो ह्यहंकृतिः ॥ ५५५ ॥
 अन्योऽतर आत्मा विज्ञानमय इति वदति निगमः ।
 मनसोऽपि च भिन्नं विज्ञानमयं कर्तृरूपमात्मानम् ॥ ५५६ ॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते कर्माणि तनुतेऽपि च ।
 इत्यस्य कर्तृता श्रुत्या सुखतः प्रतिपाद्यते ।
 तस्माद्युक्तात्मता बुद्धेरिति बौद्धेन निश्चितम् ॥ ५५७ ॥
 प्राभाकरस्तार्किकश्च तावुभावप्यमर्षया ।
 तान्निश्चयं दूषयतो बुद्धिरात्मा कथं न्विति ॥ ५५८ ॥
 बुद्धेरज्ञानकार्यत्वाद्विनाशित्वात्प्रतिक्षणम् ।
 बुद्ध्यादीनां च सर्वेषामज्ञाने लयदर्शनात् ॥ ५५९ ॥
 अज्ञोऽहमित्यनुभवादास्त्रीबालादिगोचरात् ।
 भवत्यज्ञानमेवात्मा न तु बुद्धिः कदाचन ॥ ५६० ॥
 विज्ञानमयादन्यं त्वानन्दमयं परं तथात्मानम् ।
 अन्योऽतर आत्माऽऽनन्दमय इति वदति वेदोऽपि ॥ ५६१ ॥
 दुःखप्रत्ययशून्यत्वादानन्दमयता मता ।
 अज्ञाने सकलं सुप्तौ बुद्ध्यादि प्रविलीयते ॥ ५६२ ॥
 दुःखिनोऽपि सुषुप्तौ त्वानन्दमयता ततः ।
 सुप्तौ किञ्चिन्न जानामीत्यनुभूतिश्च दृश्यते ॥ ५६३ ॥
 यत एवमतो युक्ता ह्यज्ञानस्यात्मता ध्रुवम् ।
 इति तन्निश्चय भाट्टा दूषयन्ति स्वयुक्तिभिः ॥ ५६४ ॥
 कथमज्ञानमेवात्मा ज्ञानं चाप्युपलभ्यते ।
 ज्ञानाभावे कथं विद्युरज्ञोऽहमिति चाज्ञताम् ।
 अस्वाप्सं सुखमेवाहं न जानाम्यत्र किञ्चन ॥ ५६५ ॥
 इत्यज्ञानमपि ज्ञानं प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।
 प्रज्ञानघन एवानन्दमय इत्यपि श्रुतिः ॥ ५६६ ॥
 प्रब्रवीत्युभयात्मत्वमात्मनः स्वयमेव सा ।
 आत्मातश्चिज्जडतनुः खद्योत इव संमतः ॥ ५६७ ॥
 न केवलाज्ञानमयो घटकुडयदिवज्जडः ।

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

इति निश्चयमेतेषां दूषयत्यपरो जडः ॥ ५६८ ॥

ज्ञानाज्ञानमयस्त्वात्मा कथं भवितुमर्हति ।

परस्परविरुद्धत्वात्तेजस्तिमिरवत्तयोः ॥ ५६९ ॥

सामानाधिकरण्यं वा संयोगो वा समाश्रयः ।

तमःप्रकाशवज्ज्ञानाज्ञानयोर्न हि सिद्ध्यति ॥ ५७० ॥

अज्ञानमपि विज्ञानं बुद्धिर्वापि च तद्गुणाः ।

सुषुप्तौ नोपलभ्यन्ते यत्किञ्चिदपि वापरम् ॥ ५७१ ॥

मात्रादिलक्षणं किं नु शून्यमेवोपलभ्यते ।

सुषुप्तौ नान्यदस्त्येव नाहमप्यासमित्यनु ॥ ५७२ ॥

सुप्तोत्थितजनैः सर्वैः शून्यमेवानुस्मर्यते ।

यत्ततः शून्यमेवात्मा न ज्ञानाज्ञानलक्षणः ॥ ५७३ ॥

वेदेनाप्यसदेवेदमग्र आसीदिति स्फुटम् ।

निरुन्ध्यते यतस्तस्माच्छून्यस्यैवात्मता मन्ता ॥ ५७४ ॥

असन्नेव घटः पूर्वं जायमानः प्रदृश्यते ।

न हि कुम्भः पुरैवातः स्थित्वोदेति बहिर्मुखः ॥ ५७५ ॥

यत्तस्मादसतः सर्वं सदिदं समजायत ।

ततः सर्वात्मना शून्यस्यैवात्मत्वं समर्हति ॥ ५७६ ॥

इत्येवं पण्डितं मन्यैः परस्परविरोधिभिः ।

तत्तन्मत्तानुरूपाल्पश्रुतियुक्त्यनुभूतिभिः ॥ ५७७ ॥

निर्णीतमतजातानि खडितान्येव पण्डितैः ।

श्रुतिभिश्चाप्यनुभवैर्वाधकैः प्रतिवादिनाम् ॥ ५७८ ॥

यतस्तस्मात्तु पुत्रादेः शून्यान्तस्य विशेषतः ।

सुसाधितमनात्मत्वं श्रुतियुक्त्यनुभूतिभिः ॥ ५७९ ॥

न हि प्रमाणांतरवाधितस्य याथार्थ्यमंगीक्रियते महद्भिः ।

पुत्रादिशून्यान्तमनात्मतत्त्वमित्येव विस्पष्टमतः सुजातम् ॥ ५८० ॥

शिष्यः—

सुषुप्तिकाले सकले विलीने शून्यं विना नान्यदिहोपलभ्यते ।

शून्यं त्वनात्मा न ततः परः कोऽप्यात्माभिधानरत्वनुभूयतेऽर्थः ॥ ५८१ ॥

यद्यस्ति चात्मा किमु नोपलभ्यते सुप्तौ यथा तिष्ठति किं प्रमाणम् ।

किलक्षणोऽसौ स कथं न ब्राह्म्यते प्रबाध्यमानेष्वहमादिषु स्वयम् ॥ ५८२ ॥

एतत्संशयजातं मे हृदयग्रंथिलक्षणम् ।

छिद्भि युक्तिमहाखड्गधारया कृपया गुरो ॥ ५८३ ॥

श्रीगुरुः—

अतिसूक्ष्मतरः प्रश्नस्तवाय सदृशो मतः ।

सूक्ष्मार्थदर्शनं सूक्ष्मबुद्धिष्वेव प्रदृश्यते ॥ ५८४ ॥

शृणु वक्ष्यामि सकलं यद्यत्पृष्ठं त्वयाधुना ।

रहस्यं परमं सूक्ष्मं ज्ञातव्यं च मुमुक्षुभिः ॥ ५८५ ॥

बुद्ध्यादि सकलं सुप्तावनुलीनं स्वकारणे ।

अव्यक्ते वटवद्वीजे तिष्ठत्यविकृतात्मना ॥ ५८६ ॥

तिष्ठत्येव स्वरूपेण न तु शून्यायते जगत् ।

क्वचिदङ्कुररूपेण क्वचिद्वीजात्मना वटः ।

कार्यकारणरूपेण यथा तिष्ठत्यदस्तथा ॥ ५८७ ॥

अव्याकृतात्मनावस्थां जगतो वदति श्रुतिः ।

सुषुप्त्यादिषु तद्भेदं तर्ह्यव्याकृतमित्यसौ ॥ ५८८ ॥

इममर्थमविज्ञाय निर्णीतं श्रुतियुक्तिभिः ।

जगतो दर्शनं शून्यमिति प्राहुरतद्विदः ॥ ५८९ ॥

नासतः सत उत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ।

उदेति नरशृङ्गात्किं खपुष्पात्किं भविष्यति ॥ ५९० ॥

प्रभवति न हि कुम्भोऽविद्यमानो मृदश्चे-

त्प्रभवतु सिकताया वाथवा वारिणो वा ।

न हि भवति च ताभ्यां सर्वथा कापि तस्मा-

द्यत उदयति योऽर्थोऽस्त्यत्र तस्य स्वभावः ॥ ५९१ ॥

अन्यथा विपरीत स्यात्कार्यकारणलक्षणम् ।

नियतं सर्वशास्त्रेषु सर्वलोकेषु सर्वतः ॥ ५९२ ॥

कथमसतः सज्जायेतेति श्रुत्या निषिध्यते तस्मात् ।

असतः सज्जननं नो घटते मिथ्यैव शून्यशब्दार्थः ॥ ५९३ ॥

अव्यक्तशब्दिते प्राज्ञे सत्यात्मन्यत्र जाग्रति ।

कथं सिध्यति शून्यत्वं तस्य भ्रान्तशिरोमणे ॥ ५९४ ॥

सुषुप्तौ शून्यमेवेति केन पुंसा तवेरितम् ।

हेतुनानुमित केन कथं ज्ञानं त्वयोच्यताम् ॥ ५९५ ॥

इति पृष्ठो मूढतमो वदिष्यति किमुत्तरम् ।

नैवानुरूपक लिंगं वक्ता वा नास्ति कश्चन ।

सुषुप्तिस्थितशून्यस्य बोद्धा को न्वात्मनः परः ॥ ५९६ ॥

स्वेनानुभूतं स्वयमेव वक्ति स्वसुप्तिकाले स्थितशून्यभावम् ।

तत्र स्वसत्तामनवेक्ष्य मूढः स्वस्यापि शून्यत्वमयं ब्रवीति ॥ ५९७ ॥

अवेद्यमानः स्वयमन्यलोकैः सौषुप्तिकं धर्ममवैति साक्षात् ।

बुद्ध्याद्यभावस्य च योऽत्र बोद्धा स एष आत्मा खलु निर्विकारः ॥

यस्येद सकल विभाति महसा तस्य स्वयंज्योतिषः

सूर्यस्यैव किमस्ति भासकमिह प्रज्ञादि सर्वं जडम् ।

न ह्यर्कस्य विभासक क्षितितले दृष्ट तथैवात्मनो

नान्यः कोऽप्यनुभासकोऽनुभविता नातः परः कश्चन ॥ ५९९ ॥

येनानुभूयते सर्वं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।

विज्ञातारमिम को नु कथं वेदितुमर्हति ॥ ६०० ॥

सर्वस्य दाहको वह्निर्वहेर्नान्योऽस्ति दाहकः ।

यथा तथात्मनो ज्ञातुर्ज्ञाता कोऽपि न दृश्यते ॥ ६०१ ॥

उपलभ्येत केनायं ह्युपलब्धा स्वयं ततः ।

उपलब्ध्यंतराभावान्नायमात्मोपलभ्यते ॥ ६०२ ॥

बुद्ध्यादिवेद्यविलयादयमेक एव

सुप्तौ न पश्यति शृणोति न वेत्ति किञ्चित् ।

सौषुप्तिकस्य तमसः स्वयमेव साक्षी

भूत्वात्र तिष्ठति सुखेन च निर्विकल्पः ॥ ६०३ ॥

सुषुप्तावात्मसद्भावे प्रमाणं पंडितोत्तमाः ।

विदुः स्वप्रत्यभिज्ञानमाबालवृद्धसंमतम् ॥ ६०४ ॥

प्रत्यभिज्ञायमानत्वाह्निगमात्रानुमापकम् ।

स्मर्यमाणस्य सद्भावः सुखमस्वाप्समित्ययम् ॥ ६०५ ॥

पुरानुभूतो नो चेत्तु स्मृतेरनुदयो भवेत् ।

इत्यादितर्कयुक्तिश्च सद्भावे मानमात्मनः ॥ ६०६ ॥

यत्रात्मनोऽकामयितृत्वबुद्धिः स्वमानपेक्षापि च तत्सुषुप्तम् ।

इत्यात्मसद्भावं उदीर्यतेऽत्र श्रुत्यापि तस्मान्श्रुतिरत्र मानम् ॥ ६०७ ॥

अकामयितृता स्वप्नादर्शनं घटते कथम् ।

अविद्यमानस्य तत आत्मास्तित्वं प्रतीयते ॥ ६०८ ॥

एतैः प्रमाणैरस्तीति ज्ञातः साक्षितया बुधैः ।

आत्मायं केवलः शुद्धः सच्चिदानंदलक्षणः ॥ ६०९ ॥

सत्त्वचित्त्वानंदतादिलक्षणं प्रत्यगात्मनः ।

कालत्रयेऽप्यबाध्यत्वं सत्यं नित्यस्वरूपतः ॥ ६१० ॥

शुद्धचैतन्यरूपत्वं चित्त्वं ज्ञानस्वरूपतः ।

अखण्डसुखरूपत्वादानंदत्वमितीर्यते ॥ ६११ ॥

अनुस्यूतात्मनः सत्ता जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।

अहमस्मीत्यतो नित्यो भवत्यात्मायमव्ययः ॥ ६१२ ॥

सर्वदाप्यासमित्येवाभिन्नप्रत्यय ईक्ष्यते ।

कदापि नासमित्यस्मादात्मनो नित्यता मता ॥ ६१३ ॥

आयातासु गतासु शैशवमुखावस्थासु जाग्रन्मुखाः

स्वन्यास्वप्यखिलासु वृत्तिषु धियो दुष्टास्वदुष्टास्वपि ।

गंगाभंगपरंपरासु जलवत्सत्तानुवृत्तात्मन-

स्तिष्ठत्येव सदा स्थिराहमहमित्येकात्मता साक्षिणः ॥ ६१४ ॥

प्रतिपदमहमादयो विभिन्नाः

क्षणपरिणामितया विकारिणस्ते ।

न परिणतिरमुष्य निष्कलत्वा-

दयमविकार्यत एव नित्य आत्मा ॥ ६१५ ॥

यः स्वप्नमद्राक्षमह सुखं यो-

ऽस्वाप्सं स एवास्म्यथ जागरूकः ।

इत्येवमच्छिन्नतयानुभूयते

सत्तात्मनो नारिति हि सशयोऽत्र ॥ ६१६ ॥

श्रुत्युक्ताः षोडशकलाश्चिदाभासरय नात्मनः ।

निष्कलत्वान्नास्य लयस्तस्मान्नित्यत्वमात्मनः ॥ ६१७ ॥

जडप्रकाशकः सूर्यः प्रकाशात्मैव नो जडः ।

बुद्ध्यादिभासकस्तस्माच्चित्स्वरूपस्तथा मतः ॥ ६१८ ॥

कुड्यादेस्तु जडस्य नैव घटते भान् स्वतः सर्वदा

सूर्यादिप्रभया विना कचिदपि प्रत्यक्षमेतत्तथा ।

बुद्ध्यादेरपि न स्वतोऽत्यणुरपि स्फूर्तिर्विनिवात्मना

सोऽयं केवलचिन्मयश्चुतिमतो भानुर्यथा रुद्धयः ॥ ६१९ ॥

स्वभासने वान्यपदार्थभासने नार्कः प्रकाशांतरमीपदिच्छति ।

स्वबोधने वाप्यहमादिबोधने तथैव चिद्वैतुरयं परात्मा ॥ ६२० ॥

अन्यप्रकाश न किमप्यपेक्ष्य यतोऽयमाभाति निजात्मनैव ।

ततः स्वयंज्योतिरयं चिदात्मा न ह्यामभाने परदीप्यपेक्षा ॥ ६२१ ॥

यं न प्रकाशयति किञ्चिदिनोऽपि चन्द्रः

नो विद्युतः किमुत वह्निरयं मिताभः ।

यं भान्तमेतमनुभाति जगत्समरतं

सोऽयं स्वयं-रफुरति सर्वदशासु चात्मा ॥ ६२२ ॥

आत्मनः सुखरूपत्वादानंदत्वं स्वलक्षणम् ।

परप्रेमास्पदत्वेन सुखरूपत्वमात्मनः ॥ ६२३ ॥

सुखहेतुषु सर्वेषां प्रीतिः सावधिरीक्ष्यते ।

कदापि नावधिः प्रीतिः स्वात्मनि प्राणिनां क्वचित् ॥ ६२४ ॥

क्षीर्णेन्द्रियस्य जीर्णस्य संप्राप्तोत्क्रमणस्य वा ।

अस्ति जीवितुमेवाशा स्वात्मा प्रियतमो यतः ॥ ६२५ ॥

आत्मातः परमप्रेमास्पदः सर्वशरीरिणाम् ।

यस्य शेषतया सर्वमुपादेयत्वमृच्छति ॥ ६२६ ॥

एष एव प्रियतमः पुत्रादपि धनादपि ।

अन्यस्मादपि सर्वस्मादात्मायं परमान्तरः ॥ ६२७ ॥

प्रियत्वेन मतं यत्तु तत्सदा नाप्रियं नृणाम् ।

विपत्तावपि संपत्तौ यथात्मा न तथापरः ॥ ६२८ ॥

आत्मा खलु प्रियतमोऽसुभृतां यदर्था

भार्यात्मजासगृहवित्तमुखाः पदार्थाः ।

वाणिज्यकर्षणगवावनराजसेवा-

भैषज्यकप्रभृतयो विविधाः क्रियाश्च ॥ ६२९ ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च यच्च यावच्च चेष्टितम् ।

आत्मार्यमेव नान्यार्थं नातः प्रियतमः परः ॥ ६३० ॥

तस्मादात्मा केवलानंदरूपो यः सर्वस्माद्वस्तुनः प्रेष्ठ उक्तः ।

यो वा अस्मान्मन्यतेऽन्यं प्रियं यं सोऽयं तस्मान्छोकमेवानुमुंक्ते ॥ ६३१ ॥

शिष्यः—

अपरः क्रियते प्रश्नो मयाय क्षम्यतां प्रभो ।
 अज्ञवागपराधाय कल्पते न महात्मनाम् ॥ ६३२ ॥
 आत्मान्यः सुखमन्यच्च नात्मनः सुखरूपता ।
 आत्मनः सुखमाशास्य यतते सकलो जनः ॥ ६३३ ॥
 आत्मनः सुखरूपत्वे प्रयत्नः किमु देहिनाम् ।
 एष मे संशयः स्वामिन् कृपयैव निररयताम् ॥ ६३४ ॥

श्रीगुरुः—

आनंदरूपमात्मानमज्ञात्वैव पृथग्जनः ।
 बहिःसुखाय यतते न तु कश्चिद्विदन्बुधः ॥ ६३५ ॥
 अज्ञात्वैव हि निक्षेपं भिक्षामटति दुर्मतिः ।
 स्ववेश्मनि निधिं ज्ञात्वा को नु भिक्षामटेत्सुधीः ॥ ६३६ ॥
 स्थूलं च सूक्ष्मं च वपुः स्वभावतो
 दुःखात्मकं स्वात्मतया गृहीत्वा ।
 विस्मृत्य च स्वं सुखरूपमात्मनः
 दुःखप्रदेभ्यः सुखमज्ञ इच्छति ॥ ६३७ ॥
 न हि दुःखप्रदं वस्तु सुखं दातुं समर्हति ।
 किं विषं पिबतो जतोरमृतत्वं प्रयच्छति ॥ ६३८ ॥
 आत्मान्यः सुखमन्यच्चेत्येव निश्चित्य पामरः ।
 बहिःसुखाय यतते सत्यमेव न संशयः ॥ ६३९ ॥
 इष्टस्य वस्तुनो ध्यानदर्शनाद्युपभुक्तिषु ।
 प्रतीयते य आनन्दः सर्वेषामिह देहिनाम् ॥ ६४० ॥
 स वस्तुधर्मो नो यस्मान्मनस्येवोपलभ्यते ।
 वस्तुधर्मस्य मनसि कथं स्यादुपलभनम् ॥ ६४१ ॥
 अन्यत्र त्वन्यधर्माणामुपलंभो न दृश्यते ।

तस्मान्न वस्तुधर्मोऽयमानंदस्तु कदाचन ॥ ६४२ ॥
 नाप्येव धर्मो मनसोऽसत्यर्थे तददर्शनात् ।
 असति व्यञ्जके व्यंग्यं नोदेतीति न मन्यताम् ॥ ६४३ ॥
 सत्यर्थेऽपि च नोदेति ह्यानंदस्तूक्तलक्षणः ।
 सत्यपि व्यञ्जके व्यंग्यानुदयो नैव संमतः ॥ ६४४ ॥
 दुरदृष्टादिकं नात्र प्रतिबंधः प्रकल्प्यताम् ।
 प्रियस्य वस्तुनो लाभे दुरदृष्ट न सिध्यति ॥ ६४५ ॥
 तस्मान्न मानसो धर्मो निर्गुणत्वान्न चात्मनः ।
 किं तु पुण्यस्य सांनिध्यादिष्टस्यापि च वस्तुनः ॥ ६४६ ॥
 सत्त्वप्रधाने चित्तेऽस्मिंस्त्वात्मैव प्रतिबिंबति ।
 आनंदलक्षणः स्वच्छे पयसीव सुधाकरः ॥ ६४७ ॥
 सोऽयमाभास आनंदश्चित्ते यः प्रतिबिंबितः ।
 पुण्योत्कर्षापकर्षाभ्यां भवत्युच्चावचः स्वयम् ॥ ६४८ ॥
 सार्वभौमादिब्रह्मान्तं श्रुत्या यः प्रतिपादितः ।
 स क्षयिष्णुः सातिशयः प्रक्षीणे कारणे लयम् ॥ ६४९ ॥
 यात्येष विषयानंदो यस्तु पुण्यैकसाधनः ।
 ये तु वैषयिकानंदं भुञ्जते पुण्यकारिणः ॥ ६५० ॥
 दुःखं च भोगकालेऽपि तेषामंते महत्तरम् ।
 सुखं विषयसंपृक्तं विषयसंपृक्तभक्तवत् ॥ ६५१ ॥
 भोगकालेऽपि भोगान्ते दुःखमेव प्रयच्छति ।
 सुखमुच्चावचत्वेन क्षयिष्णुत्वभयेन च ॥ ६५२ ॥
 भोगकाले भवेन्नृणां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।
 राजस्थानप्रविष्टानां तारतम्यं मतं यथा ॥ ६५३ ॥
 तथैव दुःखं जंतूनां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।
 न कांक्षणीयं विदुषा तस्माद्वैषयिकं सुखम् ॥ ६५४ ॥

यो विवमूत आनन्दः स आत्मानन्दलक्षणः ।
 शाश्वतो निर्द्वयः पूर्णो नित्य एकोऽपि निर्भयः ६५५ ॥
 लक्ष्यते प्रतिविवेनाभासानदेन विवयत् ।
 प्रतिविंबो विवमूलो विना विंबं न सिध्यति ॥ ६५६ ॥
 यत्ततो विव आनन्दः प्रतिविवेन लक्ष्यते ।
 युक्त्यैव पडितजनैर्न कदाप्यनुभूयते ॥ ६५७ ॥
 अविद्याकार्यकरणसंघातेषु पुरोदितः ।
 आत्मा जाग्रत्यपि स्वप्ने न भवत्येष गोचरः ॥ ६५८ ॥
 स्थूलस्यापि च सूक्ष्मस्य दुःखरूपस्य वर्णनः ।
 लये सुषुप्तौ स्फुरति प्रत्यगानन्दलक्षणः ॥ ६५९ ॥
 न ह्यत्र विषयः कश्चिन्नापि बुद्ध्यदि किञ्चन ।
 आत्मैव केवलानन्दमात्रस्तिप्रति निर्द्वयः ॥ ६६० ॥
 प्रत्यभिज्ञायते सर्वैरेष सुप्तोत्थितैर्जनैः ।
 सुखमात्रतया नात्र सशय कर्तुमर्हसि ॥ ६६१ ॥
 त्वयापि प्रत्यभिज्ञात सुखमात्रत्वमात्मनः ।
 सुषुप्तादुत्थितवता सुखमस्वाप्समित्यनु ॥ ६६२ ॥
 दुःखाभावः सुखमिति यदुक्त पूर्ववादिना ।
 अनाघ्रातोपनिषदा तदसार मृषा वचः ॥ ६६३ ॥
 दुःखाभावस्तु लोष्टादौ विद्यते नानुभूयते ।
 सुखलेशोऽपि सर्वेषां प्रत्यक्ष तदिदं खलु ॥ ६६४ ॥
 सदय ह्येष एवेति प्रस्तुत्य वदति श्रुतिः ।
 सदनोऽयं चिद्वनोऽयमानदघन इत्यपि ॥ ६६५ ॥
 आनन्दघनतामस्य स्वरूपं प्रत्यगात्मनः ।
 धन्यैर्महात्मभिर्धीरैर्ब्रह्मविद्भिः सदुत्तमैः ॥ ६६६ ॥
 अपरोक्षतयैवात्मा समाधावनुभूयते ।

केवलानन्दमात्रत्वेनैवमत्र न संशयः ॥ ६६७ ॥
 स्वस्वोपाध्यनुरूपेण ब्रह्माद्याः सर्वजंतवः ।
 उपजीवन्त्यमुष्येव मात्रामानन्दलक्षणाम् ॥ ६६८ ॥
 आस्वाद्यते यो भक्ष्येषु सुखकृन्मधुरो रसः ।
 स गुडस्यैव नो तेषां माधुर्यं विद्यते क्वचित् ॥ ६६९ ॥
 तद्वद्विषयसांनिध्यादानंदो यः प्रतीयते ।
 विंबानदांशविस्फूर्तिरेवासौ न जडात्मनाम् ॥ ६७० ॥
 यस्य कस्यापि योगेन यत्र कुत्रापि दृश्यते ।
 आनन्दः स परस्यैव ब्रह्मणः स्फूर्तिलक्षणः ॥ ६७१ ॥
 यथा कुवलयोल्लासश्चंद्रस्यैव प्रसादतः ।
 तथानंदोदयोऽप्येषां स्फुरणादेव वस्तुनः ॥ ६७२ ॥
 सत्त्वं चित्त्वं तथानन्दस्वरूप परमात्मनः ।
 निर्गुणस्य गुणायोगाद्गुणास्तु न भवन्ति ते ॥ ६७३ ॥
 विशेषणं तु व्यावृत्त्यै भवेद्ब्रव्यांतरे सति ।
 परमात्माद्वितीयोऽयं प्रपञ्चस्य मृपात्वतः ॥ ६७४ ॥
 वस्त्वन्तरस्याभावेन न व्यावृत्त्यः कदाचन ।
 केवलो निर्गुणश्चेति निर्गुणत्वं निरुच्यते ॥ ६७५ ॥
 श्रुत्यैव न ततस्तेषां गुणत्वमुपपद्यते ।
 उष्णत्वं च प्रकाशश्च यथा बह्वेस्तथात्मनः ॥ ६७६ ॥
 सत्त्वचित्तानन्दतादि स्वरूपमिति निश्चितम् ।
 अत एव सजातीयविजातीयादिलक्षणः ॥ ६७७ ॥
 भेदो न विद्यते वस्तुन्यद्वितीये परात्मनि ।
 प्रपञ्चस्यापवादेन विजातीयकृता भिदा ॥ ६७८ ॥
 नेष्यते तत्प्रकारं ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।
 अहेर्गुणविवर्तस्य गुणमात्रस्य वस्तुतः ॥ ६७९ ॥

विवर्तस्यास्य जगतः सन्मात्रत्वेन दर्शनम् ।
 अपवाद इति प्रादुरद्वैतब्रह्मदर्शिनः ॥ ६८० ॥
 व्युत्क्रमेण तदुत्पत्तेर्द्रष्टव्यं सूक्ष्मबुद्धिभिः ।
 प्रतीतस्यास्य जगतः सन्मात्रत्वं सुयुक्तिभिः ॥ ६८१ ॥
 चतुर्विधं स्थूलशरीरजात तद्बोध्यमन्नादि तदाश्रयादि ।
 ब्रह्माडमेतत्सकलं स्थविष्ठमीक्षेत पंचीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८२ ॥
 यत्कार्यरूपेण यदीक्ष्यते तत्तन्मात्रमेवात्र विचार्यमाणे ।
 मृत्कार्यभूतं कलशादि सम्यग्विचारितं सन्न मृदो विभिद्यते ॥ ६८३ ॥
 अंतर्बहिश्चापि मृदेव दृश्यते मृदो न भिन्नं कलशादि किंचन ।
 ग्रीवादिमद्यत्कलश तदित्थं न वाच्यमेतच्च मृदेव नान्यत् ॥ ६८४ ॥
 स्वरूपतस्तत्कलशादिनाम्ना मृदेव मूढैरभिधीयते ततः ।
 नाम्नो हि भेदो न तु वस्तुभेदः प्रदृश्यते तत्र विचार्यमाणे ॥ ६८५ ॥
 तस्माद्भि कार्यं न कदापि भिन्नं स्वकारणादस्ति यतस्ततोऽग ।
 यद्भौतिकं सर्वमिदं तथैव तद्भूतमात्रं न ततोऽपि भिन्नम् ॥ ६८६ ॥
 तच्चापि पंचीकृतभूतजातं शब्दादिभिः स्वस्वगुणैश्च सार्धम् ।
 वपूषि सूक्ष्माणि च सर्वमेतद्भवत्यपंचीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८७ ॥
 तदप्यपंचीकृतभूतजातं रजस्तमःसत्त्वगुणैश्च सार्धम् ।
 अव्यक्तमात्रं भवति स्वरूपतः साभासमव्यक्तमिदं स्वयं च ॥ ६८८ ॥
 आधारभूतं यदखंडमाद्य शुद्धं परं ब्रह्म सदैकरूपम् ।
 सन्मात्रमेवास्त्यथ नो विकल्पः सतः परं केवलमेव वस्तु ॥ ६८९ ॥
 एकश्चद्रः सद्वितीयो यथा स्यादृष्टेर्दोषादेव पुंसस्तथैकम् ।
 ब्रह्मास्त्येतद्बुद्धिदोषेण नाना दोषे नष्टे भाति वस्त्वेकमेव ॥ ६९० ॥
 रज्जोः स्वरूपाधिगमे न सर्पधी रज्ज्वां विलीना तु यथा तथैव ।
 ब्रह्मावगत्या तु जगत्प्रतीतिस्तत्रैव लीना तु सह भ्रमेण ॥ ६९१ ॥
 भ्रात्योदितद्वैतमतिप्रशांत्या सदैकमेवास्ति सदाऽद्वितीयम् ।

ततो विजातीयकृतोऽत्र भेदो न विद्यते ब्रह्माणि निर्विकल्पे ॥ ६९२ ॥
 यदास्त्युपाधिस्तदभिन्न आत्मा तदा सजातीय इवावभाति ।
 स्वप्रार्थतस्तस्य मृपात्मकत्वात्तदप्रतीतौ स्वयमेव आत्मा ।
 ब्रह्मैक्यतामेति पृथङ् न भाति ततः सजातीयकृतो न भेदः ॥ ६९३ ॥
 घटाभावे घटाकाशो महाकाशो यथा तथा ।
 उपाध्यभावे त्वात्मैव स्वयं ब्रह्मैव केवलम् ॥ ६९४ ॥
 पूर्ण एव सदाकाशो घटे सत्यप्यसत्यपि ।
 नित्यपूर्णस्य नभसो विच्छेदः केन सिध्यति ॥ ६९५ ॥
 अच्छिन्नश्छिन्नवद्भाति पामराणां घटादिना ।
 ग्रामक्षेत्राद्यवधिभिर्भिन्नेव वसुधा यथा ॥ ६९६ ॥
 तथैव परमं ब्रह्म महतां च महत्तमम् ।
 परिच्छिन्नमिवाभाति भ्रांत्या कल्पितवस्तुना ॥ ६९७ ॥
 तस्माद्ब्रह्मात्मनोर्भेदः कल्पितो न तु वास्तवः ।
 अत एव मुहुः श्रुत्याप्येकत्वं प्रतिपाद्यते ॥ ६९८ ॥
 ब्रह्मात्मनोस्तत्त्वमसीत्यद्वयत्वोपपत्तये ।
 प्रत्यक्षादिविरोधेन वाच्ययोर्नोपयुज्यते ।
 तत्त्वंपदार्थयोरैक्यं लक्ष्ययोरेव सिध्यति ॥ ६९९ ॥

स्यात्तत्त्वंपदयोः स्वामिन्नर्थः कतिविधो मतः ।
 पदयोः को नु वाच्यार्थो लक्ष्यार्थ उभयोश्च कः ॥ ७०० ॥
 वान्यैकत्वविवक्षायां विरोधः कः प्रतीयते ।
 लक्ष्यार्थयोरभिन्नत्वे स कथं विनिवर्तते ॥ ७०१ ॥
 एकत्वकथने का वा लक्षणान्नोररीकृता ।
 एतत्सर्वं करुणया सम्यक्त्वं प्रतिपादय ॥ ७०२ ॥

श्रीगुरुः—

शृणुष्ववहितो विद्वन् अद्य ते फलितं तपः ।
 वाक्यार्थश्रुतिमात्रेण सम्यग्ज्ञानं भविष्यति ॥ ७०३ ॥
 यावन्न तत्त्वंपदयोरर्थः सम्यग्विचार्यते ।
 तावदेव नृणां बधो मृत्युसंसारलक्षणः ॥ ७०४ ॥
 अवस्था सच्चिदानंदाखंडैकरसरूपिणी ।
 मोक्षः सिध्यति वाक्यार्थापरोक्षज्ञानतः सताम् ॥ ७०५ ॥
 वाक्यार्थ एव ज्ञातव्यो मुमुक्षोर्भवमुक्तये ।
 तस्मादवहितो भूत्वा शृणु वक्ष्ये समासतः ॥ ७०६ ॥
 अर्था बहुविधाः प्रोक्ता वाक्यानां पंडितोत्तमैः ।
 वाच्यलक्ष्यादिभेदेन प्रस्तुतं श्रूयतां त्वया ॥ ७०७ ॥
 वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र विद्यते यत्पदत्रयम् ।
 तत्रादौ विद्यमानस्य तत्पदस्य निगद्यते ॥ ७०८ ॥
 शास्त्रार्थकोविदैरर्थो वाच्यो लक्ष्य इति द्विधा ।
 वाच्यार्थं ते प्रवक्ष्यामि पंडितैर्य उदीरितः ॥ ७०९ ॥
 समष्टिरूपमज्ञान साभास सत्त्वबृहितम् ।
 वियदादिविराडत स्वकार्येण समन्वितम् ॥ ७१० ॥
 चैतन्यं तदवच्छिन्नं सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।
 सर्वज्ञत्वेश्वरत्वातर्यामित्वादिगुणैर्युतम् ॥ ७११ ॥
 जगत्स्रष्टृत्वपातृत्वसंहर्तृत्वादिधर्मकम् ।
 सर्वात्मना भासमान यदमेय गुणैश्च तत् ॥ ७१२ ॥
 अव्यक्तमप्रं ब्रह्म वाच्यार्थ इति कथ्यते ।
 नीलमुत्पलमित्यत्र यथा वाक्यार्थसंगतिः ॥ ७१३ ॥
 तथा तत्त्वमसीत्यत्र नास्ति वाक्यार्थसंगतिः ।
 पटाद्वयावर्तते नील उत्पलेन विशेषितः ॥ ७१४ ॥

शौकल्याद्वयावर्तते नीलेनोत्पलं तु विशेषितम् ।
 इत्थमन्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ॥ ७१५ ॥
 विशेषणविशेष्यत्वसंसर्गस्येतरस्य वा ।
 वाक्यार्थत्वे प्रमाणांतरविरोधो न विद्यते ॥ ७१६ ॥
 अतः संगच्छते सम्यग्वाक्यार्थो बाधवर्जितः ।
 एवं तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यार्थो न समंजसः ॥ ७१७ ॥
 तदर्थस्य परोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ।
 त्वमर्थस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ॥ ७१८ ॥
 तथैवान्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ।
 विशेषणविशेष्यस्य संसर्गस्येतरस्य वा ॥ ७१९ ॥
 वाक्यार्थत्वे विरोधोऽस्ति प्रत्यक्षादिकृतस्ततः ।
 संगच्छते न वाक्यार्थस्ताद्विरोधं च वाच्यं ते ॥ ७२० ॥
 सर्वेशत्वस्वतंत्रत्वसर्वज्ञत्वादिभिर्गुणैः ।
 सर्वोत्तमः सत्यकामः सत्यसंकल्प ईश्वरः ॥ ७२१ ॥
 तत्पदार्थस्त्वमर्थस्तु किञ्चिज्ज्ञो दुःखजीवनः ।
 संसार्ययं तद्गतिको जीवः प्राकृतलक्षणः ॥ ७२२ ॥
 कथमेकत्वमनयोर्घटते विपरीतयोः ।
 प्रत्यक्षेण विरोधोऽयमुभयोरुपलभ्यते ॥ ७२३ ॥
 विरुद्धधर्माक्रांतत्वात्परस्परविलक्षणौ ।
 जीवेशौ बह्निदुहिनाविव शब्दार्थतोऽपि च ॥ ७२४ ॥
 प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादित्यैक्ये तयोः परित्यक्ते ।
 श्रुतिवचनविरोधो भवति महास्मृतिवचनविरोधश्च ॥ ७२५ ॥
 श्रुत्याप्येकत्वमनयोस्तात्पर्येण निगद्यते ।
 मुहुस्तत्त्वमसीत्यस्मादंगीकार्यं श्रुतेर्वचः ॥ ७२६ ॥
 वाक्यार्थत्वे विशिष्टस्य संसर्गस्य च वा पुनः ।

अयथार्थतया सोऽयं वाक्यार्थो न मतः श्रुतेः ॥ ७२७ ॥

अखडैकरसत्वेन वाक्यार्थः श्रुतिसंमतः ।

स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चस्य सन्मात्रत्वं पुनः पुनः ॥ ७२८ ॥

दर्शयित्वा सुषुप्तौ तद्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः ।

उपपाद्य सदैकत्वं प्रदर्शयितुमिच्छया ॥ ७२९ ॥

ऐतदात्म्यमिदं सर्वमित्युक्त्यैव सदात्मनोः ।

ब्रवीति श्रुतिरेकत्वं ब्रह्मणोऽद्वैतसिद्धये ॥ ७३० ॥

सति प्रपञ्चं जीवे वा द्वैतत्वं ब्रह्मणः कुतः ।

अतस्तयोरखडत्वमेकत्वं श्रुतिसंमतम् ॥ ७३१ ॥

विरुद्धांशपरित्यागात्प्रत्यक्षादिर्न बाधते ।

अविरुद्धांशग्रहणान्न श्रुत्यापि विरुध्यते ॥ ७३२ ॥

लक्षणा ह्युपगतव्या ततो वाक्यार्थसिद्धये ।

वाक्यार्थानुपपत्त्यैव लक्षणाभ्युपगम्यते ॥ ७३३ ॥

संबधानुपपत्त्या च लक्षणेति जगुर्बुधाः ।

गगायां घोष इत्यादौ या जहल्लक्षणा मता ॥ ७३४ ॥

न सा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्य एषा प्रवर्तते ।

गगाया अपि घोषस्याधाराधेयत्वलक्षणम् ॥ ७३५ ॥

सर्वो विरुद्धवाक्यार्थस्तत्र प्रत्यक्षतस्ततः ।

गगासंबधवर्तीरे लक्षणा संप्रवर्तते ॥ ७३६ ॥

तथा तत्त्वमसीत्यत्र चैतन्यैकत्वलक्षणे ।

विवक्षिते तु वाक्यार्थेऽपरोक्षत्वादिलक्षणः ॥ ७३७ ॥

विरुध्यते भागमात्रो न तु सर्वो विरुध्यते ।

तस्माज्जहल्लक्षणायाः प्रवृत्तिर्नात्र युज्यते ॥ ७३८ ॥

वाक्यार्थस्य तु सर्वस्य त्यागे न फलमीक्ष्यते ।

नालिकेरफलस्यैव कठिनत्वधिया नृणाम् ॥ ७३९ ॥

गंगापदं यथा स्वार्थं त्यक्त्वा लक्षयते तटम् ।
 तत्पदं त्वंपदं वापि त्यक्त्वा स्वार्थं यथाखिलम् ॥ ७४० ॥
 तदर्थं वा त्वमर्थं वा यदि लक्षयति स्वयम् ।
 तदा जहल्लक्षणायाः प्रवृत्तिरुपपद्यते ॥ ७४१ ॥
 न शङ्कनीयमित्यर्थैर्ज्ञातार्थं न हि लक्षणा ।
 तत्पदं त्वंपदं वापि श्रूयते च प्रतीयते ॥ ७४२ ॥
 तदर्थं च कथं तत्र संप्रवर्तते लक्षणा ।
 अत्र शोणो धावतीति वाक्यवन्न प्रवर्तते ॥ ७४३ ॥
 अजहल्लक्षणा वापि सा जहल्लक्षणा यथा ।
 गुणस्य गमनं लोके विरुद्धं द्रव्यमंतरा ॥ ७४४ ॥
 अतस्तमपरित्यज्य तद्गुणाश्रयलक्षणः ।
 लक्ष्यादिर्लक्ष्यते तत्र लक्षणासौ प्रवर्तते ॥ ७४५ ॥
 वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र ब्रह्मात्मैकत्वबोधके ।
 परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचितोर्द्वयोः ॥ ७४६ ॥
 एकत्वरूपवाक्यार्थो विरुद्धांशाविवर्जनात् ।
 न सिध्यति यतस्तस्मान्नाजहल्लक्षणा मता ॥ ७४७ ॥
 तत्पदं त्वंपदं चापि स्वकीयार्थविरोधिनम् ।
 अंशं सम्यक्परित्यज्य स्वाविरुद्धाशसयुतम् ॥ ७४८ ॥
 तदर्थं वा त्वमर्थं वा सम्यङ्लक्षयतः स्वयम् ।
 भागलक्षणया साध्यं किमस्तीति न शङ्क्यताम् ॥ ७४९ ॥
 अविरुद्धं पदार्थान्तरांशं र्वांशं च तत्कथम् ।
 एकं पदं लक्षणया संलक्षयितुमर्हति ॥ ७५० ॥
 पदांतरेण सिद्धाया पदार्थप्रमितौ स्वतः ।
 तदर्थप्रत्ययापेक्षा पुनर्लक्षणया कुतः ॥ ७५१ ॥
 तस्मात्तत्त्वमसीत्यत्र लक्षणा भागलक्षणा ।

वाक्यार्थसत्त्वाखंडैकरसतासिद्धये मता ॥ ७५२ ॥
भागं विरुद्ध संत्यज्याविरोधो लक्ष्यते यदा ।
सा भागलक्षणेत्याहुर्लक्षणज्ञा विचक्षणाः ॥ ७५३ ॥
सोऽयं देवदत्त इति वाक्यं वाक्यार्थ एव वा ।
देवदत्तैक्यरूपस्ववाक्यार्थानवबोधकम् ॥ ७५४ ॥
देहकालादिवैशिष्ट्यं विरुद्धांशं निरस्य च ।
अविरुद्धं देवदत्तदेहमात्रं स्वलक्षणम् ॥ ७५५ ॥
भागलक्षणया सम्यगलक्षयत्यनया यथा ।
तथा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यं वाक्यार्थ एव वा ॥ ७५६ ॥
परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचितोर्द्वयोः ।
एकत्वरूपवाक्यार्थविरुद्धाशमुपस्थितम् ॥ ७५७ ॥
परोक्षत्वापरोक्षत्वसर्वज्ञत्वादिलक्षणम् ।
बुद्ध्यादिस्थूलपर्यंतमाविद्यकमनात्मकम् ॥ ७५८ ॥
परित्यज्य विरुद्धांशं शुद्धचैतन्यलक्षणम् ।
वस्तु केवलसन्मात्रं निर्विकल्पं निरंजनम् ॥ ७५९ ॥
लक्षयत्यनया सम्यग्भागलक्षणया ततः ।
सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं सच्चिदानंदमद्वयम् ॥ ७६० ॥
निर्विशेषं निराभासमतादृशमनीदृशम् ।
अनिर्देश्यमनाद्यतमनतं शान्तमच्युतम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं निर्गुणं ब्रह्म शिष्यते ॥ ७६१ ॥
उपाधिवैशिष्ट्यकृतो विरोधो ब्रह्मात्मनोरेकतयाधिगत्या ।
उपाधिवैशिष्ट्यं उदस्यमाने न कश्चिदप्यस्ति विरोध एतयोः ॥ ७६२ ॥
त्रयोरुपाधिश्च विशिष्टता च तद्धर्मभाक्त्वं च विलक्षणात्वम् ।
आत्मा कृतं सर्वमिदं मृषैव स्वप्नार्थवजाप्रति नैव सत्यम् ॥ ७६३ ॥
निद्रासूतशरीरधर्मसुखदुःखादिप्रपञ्चोऽपि वा

जीवेशादिभिदापि वा न च ऋतं कर्तुं कचिच्छक्यते ।

मायाकल्पितदेशकालजगदीशादिभ्रमरतादृशः

को भेदोऽस्त्यनयोर्द्वयोस्तु कतमः सत्योऽन्यतः को भवेत् ॥ ७६४

न स्वप्नजागरणयोरुभयोर्विशेषः

संदृश्यते कचिदपि भ्रमजैर्विकल्पैः ।

यदृष्टदर्शनमुखैरत एव मिथ्या

स्वप्नो यथा ननु तथैव हि जागरोऽपि ॥ ७६५ ॥

अविद्याकार्यतस्तुल्यौ द्वावपि स्वप्नजागरौ ।

दृष्टदर्शनदृश्यादिकल्पनोभयतः समा ॥ ७६६ ॥

अभाव उभयोः सुप्तौ सर्वैरप्यनुभूयते ।

न कश्चिदनयोर्भेदस्तस्मान्मिथ्यात्वमर्हतः ॥ ७६७ ॥

भ्रांत्या ब्रह्माणि भेदोऽयं सजातीयादिलक्षणः ।

कालत्रयेऽपि हे विद्वन् वस्तुतो नैव कश्चन ॥ ७६८ ॥

यत्र नान्यत्पश्यतीति श्रुतिर्द्वैतं निषेधति ।

कल्पितस्य भ्रमाद्भ्रुमि मिथ्यात्वावगमाय तत् ॥ ७६९ ॥

यतस्ततो ब्रह्म सदाऽद्वितीयं विकल्पशून्य निरुपाधि निर्मलम् ।

निरंतरानंदघनं निरीहं निरास्पदं केवलमेकमेव ॥ ७७० ॥

नैवास्ति काचन भिदा न गुणप्रतीति-

र्नो वाक्प्रवृत्तिरपि वा न मनःप्रवृत्तिः ।

यत्केवलं परमशांतमनंतमाद्य-

मानंदमात्रमवभाति सदद्वितीयम् ॥ ७७१ ॥

यदिदं परमं सत्यं तत्त्वं सच्चित्सुखात्मकम् ।

अजरामरणं नित्यं सत्यमेतद्वचो मम ॥ ७७२ ॥

न हि त्वं देहोऽसावसुरपि च वाप्यक्षानिकरो

मनो वा बुद्धिर्वा कचिदपि तथाहंकातिरपि ।

न चैषां सघातस्त्वमु भवति विद्वन् शृणु पर

यदेतेषां साक्षी स्फुरणममल तत्त्वमसि हि ॥ ७७३ ॥

यज्जायते वस्तु तदेव वर्धते तदेव मृत्यु समुपैति काले ।

जन्मैव तेनास्ति तथैव मृत्युर्नास्त्येव नित्यस्य विभोरजस्य ॥ ७७४ ॥

य एष देहो जनितः स एव समेधते नश्यति कर्मयोगात् ।

त्वमेतदीयास्वखिलास्ववस्थास्ववस्थितः साक्ष्यसि बोधमात्रः ॥ ७७५ ॥

यत्स्वप्रकाशमखिलात्मकमासुषुप्ते-

रेकात्मनाहमहमिन्यवभाति नित्यम् ।

बुद्धेः समस्तविकृतेरविकारि बोद्ध

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७६ ॥

स्वात्मन्यनस्तमयसविदि कल्पितस्य

व्योमादिसर्वजगतः प्रददाति सत्ताम् ।

स्फूर्तिं स्वकीयमहसा वितनोति साक्षा-

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७७ ॥

सम्यक्समाधिनिरतैर्विमलातरगैः

साक्षादवेक्ष्य निजतत्त्वमपारसौख्यम् ।

सतुष्यते परमहसकुलैरजस्रं

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७८ ॥

अंतर्बहिः स्वयमखडितमेकरूप-

मारोपितार्थवदुदचति मूढबुद्धेः ।

मृत्स्नादिवद्विगतविक्रियमात्मवेद्य

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७९ ॥

श्रुत्युक्तमव्ययमनंतमनादिमध्य-

मव्यक्तमक्षरमनाश्रयमप्रमेयम् ।

आनंदसद्गुणमनामयमद्वितीयं

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७८० ॥

शरीरतद्योगतदीयधर्माद्यारोपणं भ्रान्तिवशात्त्वयीदम् ।

न वस्तुतः किञ्चिदतस्त्वजस्त्वं मृत्योर्भयं कास्ति तवासि पूर्णः ॥ ७८१ ॥

यद्यदृष्टं भ्रान्तिमत्या स्वदृष्ट्या

तत्तत्सम्यग्बस्तुदृष्ट्या त्वमेव ।

त्वत्तो नान्यद्वस्तु किञ्चित्तु लोके

कस्माद्भीतिस्ते भवेदद्वयस्य ॥ ७८२ ॥

पश्यतस्त्वहमेवेदं सर्वमित्यात्मनाखिलम् ।

भयं स्याद्विदुषः कस्मात्स्वस्मान्न भयमिष्यते ॥ ७८३ ॥

तस्मात्त्वमभयं नित्यं केवलानन्दलक्षणम् ।

निष्कलं निष्क्रियं शांतं ब्रह्मैवासि सदाऽद्वयम् ॥ ७८४ ॥

ज्ञातृज्ञानज्ञेयविहीनं ज्ञातुरभिन्नं ज्ञानमखण्डम् ।

ज्ञेयाज्ञेयत्वादिविमुक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८५ ॥

अंतःप्रज्ञत्वादिविकल्पैरस्पृष्टं यत्तद्दृशिमात्रम् ।

सत्तामात्रं समरसमेकं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८६ ॥

सर्वाकारं सर्वमसर्वं सर्वनिषेधावधिभूतं यत् ।

सत्यं शाश्वतमेकमनंतं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८७ ॥

नित्यानदाखण्डैकरसं निष्कलमक्रियमस्तविकारम् ।

प्रत्यगभिन्नं परमव्यक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८८ ॥

त्वं प्रत्यस्ताशेषविशेषं व्योमेवांतर्बहिरपि पूर्णम् ।

ब्रह्मानन्दं परमद्वैतं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८९ ॥

ब्रह्मैवाहमहं ब्रह्म निर्गुणं निर्विकल्पकम् ।

इत्येवाखण्डया वृत्त्या तिष्ठ ब्रह्मणि निष्क्रिये ॥ ७९० ॥

अखण्डाभेदैतां घटितपरमानन्दलहरीं

परिध्वस्तद्वैतप्रमितिममलां वृत्तिमनिशम् ।

अमुचानः स्वात्मन्यनुपमसुखे ब्रह्मणि परे
रमस्व प्रारब्ध क्षपय सुखवृत्त्या त्वमनया ॥ ७९१ ॥
ब्रह्मानन्दरसास्वादतत्परेणैव चेतसा ।
समाधिनिष्ठितो भूत्वा तिष्ठ विद्वन्सदा मुने ॥ ७९२ ॥

दिश्यः—

अखण्डाख्या वृत्तिरेषा वाक्यार्थश्रुतिमात्रतः ।
श्रोतुः सजायते किं वा क्रियांतरमपेक्षते ॥ ७९३ ॥
समाधिः कः कतिविधस्तत्सिद्धेः किमु साधनम् ।
समाधेरतरायाः के सर्वमेतन्निरूप्यताम् ॥ ७९४ ॥

श्रीगुरुः—

मुख्यगौणादिभेदेन विद्यन्तेऽत्राधिकारिणः ।
तेषां प्रज्ञानसारेणाखण्डा वृत्तिरुद्दिष्यते ॥ ७९५ ॥
श्रद्धाभक्तिपुरःसरेण विहितेनैवैश्वरं कर्मणा
सतोष्यार्जिततत्प्रसादमाहिमा जन्मांतरेष्वेव यः ।
नित्यानित्यविवेकतीव्रविरतिन्यासादिभिः साधनै-
र्युक्तः सः श्रवणे सतामभिमतो मुख्याधिकारी द्विजः ॥ ७९६ ॥
अध्यारोपापवादक्रममनुसरता देशिकेनात्र वेत्त्रा
वाक्यार्थे बोध्यमाने सति सपदि सतः शुद्धबुद्धेरमुष्य ।
नित्यानदाद्वितीय निरुपमममल यत्पर तत्त्वमेक
तद्ब्रह्मैवाहमस्मीत्युदयति परमाखण्डताकारवृत्तिः ॥ ७९७ ॥
अखण्डाकारवृत्तिः सा चिदाभामसमान्विता ।
आत्माभिन्नं परं ब्रह्म विपर्ययकृत्य केवलम् ॥ ७९८ ॥
बाधते तद्गताज्ञानं यदावरणलक्षणम् ।
अखण्डाकारया वृत्त्या त्वज्ञाने बाधिते सति ॥ ७९९ ॥
तत्कार्यं सकलं तेन सम भवति बाधितम् ।

तंतुदाहे तु तत्कार्यपटदाहो यथा तथा ॥ ८०० ॥
 तस्य कार्यतया जीववृत्तिर्भवति बाधिता ।
 उपप्रभा यथा सूर्यं प्रकाशयितुमक्षमा ॥ ८०१ ॥
 तद्वदेव चिदाभासचैतन्यं वृत्तिसंस्थितम् ।
 स्वप्रकाशं परं ब्रह्म प्रकाशयितुमक्षमम् ॥ ८०२ ॥
 प्रचंडातपमभ्यस्थदीपवन्नष्टदीधितिः ।
 तत्तेजसामिभूतं सल्लीनोपाधितया ततः ॥ ८०३ ॥
 बिंबभूतपरब्रह्ममात्रं भवति केवलम् ।
 यथापर्णाति त्वादशे प्रतिबिंबमुखं खयम् ॥ ८०४ ॥
 मुखमात्रं भवेत्तद्वदेतच्चोपाधिसक्षयात् ।
 घटाज्ञाने यथा वृत्त्या व्याप्तया बाधिते सति ॥ ८०५ ॥
 घटं विस्फुरयत्येष चिदाभासः स्वतेजसा ।
 न तथा स्वप्रभे ब्रह्मण्याभास उपयुज्यते ॥ ८०६ ॥
 अत एव मतं वृत्तिव्याप्यत्वं वस्तुनः सताम् ।
 न फलव्याप्यता तेन न विरोधः परस्परम् ॥ ८०७ ॥
 श्रुत्योदितस्ततो ब्रह्म ज्ञेयं बुद्ध्यैव सूक्ष्मया ।
 प्रज्ञामाद्यं भवेद्येषां तेषां न श्रुतिमात्रतः ॥ ८०८ ॥
 स्यादखंडाकारवृत्तिर्विना तु मननादिना ।
 श्रवणान्मननाद्ब्रह्मणात्तात्पर्येण निरंतरम् ॥ ८०९ ॥
 बुद्धेः सूक्ष्मत्वमायाति ततो वस्तूपलभ्यते ।
 मंदप्रज्ञावतां तस्मात्करणीयं पुनः पुनः ॥ ८१० ॥
 श्रवणं मननं ध्यानं सम्यग्वस्तूपलब्धये ।
 सर्ववेदान्तवाक्यानां षड्भिलिङ्गैः सद्व्यये ॥ ८११ ॥
 परे ब्रह्मणि तात्पर्यनिश्चयं श्रवणं विदुः ।
 श्रुतस्यैवाद्वितीयस्य वस्तुनः प्रत्यगात्मनः ॥ ८१२ ॥

वेदान्तवाक्यानुगुणयुक्तिभिस्त्वनुचितनम् ।
 मनन तच्छ्रुतार्थस्य साक्षात्करणकारणम् ॥ ८१३ ॥
 विजातीयशरीरादिप्रत्ययत्यागपूर्वकम् ।
 सजातीयात्मवृत्तीनां प्रवाहकरणं यथा ॥
 तैलधारावदच्छिन्नवृत्त्या तद्वयानमिष्यते ॥ ८१४ ॥
 तावत्कालं प्रयत्नेन कर्तव्यं श्रवणं सदा ।
 प्रमाणसंशयो यावत्स्वबुद्धेर्न निवर्तते ॥ ८१५ ॥
 प्रमेयसंशयो यावत्तावत्तु श्रुतियुक्तिभिः ।
 आत्मयाथार्थ्यनिश्चित्यं कर्तव्यं मननं मुहुः ॥ ८१६ ॥
 विपरीतात्मधीर्यावन्न विनश्यति चेतसि ।
 तावन्निरंतरं ध्यानं कर्तव्यं मोक्षमिच्छता ॥ ८१७ ॥
 यावन्न तर्केण निरासितोऽपि दृश्यप्रपञ्चस्वपरोक्षबोधात् ।
 विलीयते तावदमुष्य भिक्षोर्ध्यानादि सम्यक्करणीयमेव ॥ ८१८ ॥
 सविकल्पो निर्विकल्प इति द्वेया निगद्यते ।
 समाधिः सविकल्पस्य लक्षणं यन्मि तन्मृष्यु ॥ ८१९ ॥
 ज्ञानाद्यविलयेनैव ज्ञेये ब्रह्मणि केवले ।
 तदाकाराकारितया चित्तवृत्तेरवस्थितिः ॥ ८२० ॥
 सद्भिः स एव विज्ञेयः समाधिः सविकल्पकः ।
 मृद एवावभानेऽपि मृण्मयद्विपमानवत् ॥ ८२१ ॥
 सन्मात्रवस्तुभानेऽपि त्रिपुटी भाति सन्मयी ।
 समाधिरत एवायं सविकल्प इतीर्यते ॥ ८२२ ॥
 ज्ञात्रादिभावमुत्सृज्य ज्ञेयमात्रस्थितिर्दृढा ।
 मनसो निर्विकल्पः स्यात्समाधिर्योगसङ्गितः ॥ ८२३ ॥
 जले निक्षिप्तलवणं जलमात्रतया स्थितम् ।
 पृथङ् न भाति किं न्वम एकमेवावभासते ॥ ८२४ ॥

यथा तथैव सा वृत्तिर्ब्रह्ममात्रतया स्थिता ।
 पृथङ् न भाति ब्रह्मैवाद्वितीयमवभासते ॥ ८२५ ॥
 ज्ञात्रादिकल्पनाभावान्मतोऽयं निर्विकल्पकः ।
 वृत्तेः सद्भावबाधाभ्यामुभयोर्भेद इष्यते ॥ ८२६ ॥
 समाधिसुप्त्योर्ज्ञानं चाज्ञानं सुप्त्यात्र नेष्यते ।
 सविकल्पो निर्विकल्पः समाधिर्द्विविधौ हृदि ॥ ८२७ ॥
 मुमुक्षोर्यत्नतः कार्यौ विपरीतनिवृत्तये ।
 कृतेऽस्मिन्विपरीताया भावनाया निवर्तनम् ॥ ८२८ ॥
 ज्ञानस्याप्रतिबद्धत्वं सदानंदश्च सिध्यति ।
 दृश्यानुविद्धः शब्दानुविद्धश्चेति द्विधा मतः ॥ ८२९ ॥
 सविकल्पस्तयोर्यत्तल्लक्षणं वन्मि तन्मृणु ।
 कामादिप्रत्ययैर्दृश्यैः संसर्गो यत्र दृश्यते ॥ ८३० ॥
 सोऽयं दृश्यानुविद्धः स्यात्समाधिः सविकल्पकः ।
 अहंममेदमित्यादिकामज्ज्ञोधादिवृत्तयः ॥ ८३१ ॥
 दृश्यन्ते येन संदृष्टा दृश्याः स्युरहमादयः ।
 कामादिसर्ववृत्तीनां द्रष्टारमविकारिणम् ॥ ८३२ ॥
 साक्षिणं स्वं विजानीयाद्यस्ताः पश्यति निष्क्रियः ।
 कामादीनामहं साक्षी दृश्यन्ते ते मया ततः ॥ ८३३ ॥
 इति साक्षितयात्मानं जानात्यात्मनि साक्षिणम् ।
 दृश्यं कामादि सकलं स्वात्मन्येव विलापयेत् ॥ ८३४ ॥
 नाहं देहो नाप्यसुर्नाक्षवर्गो
 नाहंकारो नो मनो नापि बुद्धिः ।
 अंतस्तेषां चापि तद्विक्रियाणां
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३५ ॥
 वाचः साक्षी प्राणवृत्तेश्च साक्षी

बुद्धेः साक्षी बुद्धिश्चेन्न साक्षी ।
 चक्षुःश्रोत्रादीन्द्रियाणां न साक्षी
 साक्षी नित्यः प्रत्यगोवाहमस्मि ॥ ८३६ ॥
 नाह स्थूलो नापि सूक्ष्मो न शरीरो
 नाह बालो नो युवा नापि वृद्धः ।
 नाह काणो नापि मूढो न षडः
 साक्षी नित्यः प्रत्यगोवाहमस्मि ॥ ८३७ ॥
 नास्म्यागता नापि गता न हता
 नाह कर्ता न प्रयोजना न वना ।
 नाह भोक्ता नो मूर्खा नैव दूर्खा
 साक्षी नित्यः प्रत्यगोवाहमस्मि ॥ ८३८ ॥
 नाह योगी नो वियोगी न रगी
 नाह श्रोत्री नैव काशी न लोभी ।
 नाह बद्धो नापि युक्तो न मुक्तः
 साक्षी नित्यः प्रत्यगोवाहमस्मि ॥ ८३९ ॥
 नातःप्रज्ञो नो वहिःप्रज्ञो वा
 नैव प्रज्ञो नापि चाप्रज्ञ एव ।
 नाह श्रोता नापि मन्ता न बोद्धा
 साक्षी नित्यः प्रत्यगोवाहमस्मि ॥ ८४० ॥
 न मेऽस्ति देहेन्द्रियबुद्धियोगो
 न पुण्यलेखोऽपि न पापलेखः ।
 क्षुधापिपासादिप्रद्विमिद्वरः
 सदा विमुक्तोऽस्मि चिदेव केवलः ॥ ८४१ ॥
 अपाणिपादोऽहमवागचक्षुषी
 अप्राण एवास्म्यमना हावुद्धिः ।

व्योमेव पूर्णोऽस्मि विनिर्मलोऽस्मि

सदैकरूपोऽस्मि चिदेव केवलः ॥ ८४२ ॥

इति स्वमात्मानमवेक्षमाणः

प्रतीतदृश्य प्रविलापयन्सदा ।

जहाति विद्वान्विपरीतभावं

स्वाभाविकं भ्रातिवशात्प्रतीतम् ॥ ८४३ ॥

विपरीतात्मतास्फूर्तिरेव मुक्तिरितीर्यते ।

सदा समाहितस्यैव सैषा सिध्यति नान्यथा ॥ ८४४ ॥

न वेषभाषाभिरमुष्य मुक्तिर्या केवलाखडचिदात्मना स्थितिः ।

तत्सिद्ध्ये स्वात्मनि सर्वदा स्थितो जह्यादहंतां ममतामुपाधौ ॥ ८४५ ॥

स्वात्मतत्त्वं समालंब्य कुर्यात्प्रकृतिनाशनम् ।

तेनैव मुक्तो भवति नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥ ८४६ ॥

ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः

क्षीणैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहाणिः ।

इत्येवैषा वैदिकी वाग्मवीति

क्लेशक्षत्यां जन्ममृत्युप्रहाणिम् ॥ ८४७ ॥

भूयो जन्माद्यप्रसक्तिर्विमुक्तिः

क्लेशक्षत्यां भाति जन्माद्यभावः ।

क्लेशक्षत्या हेतुरात्मैकनिष्ठा

तस्मात्कार्या ह्यात्मनिष्ठा मुमुक्षोः ॥ ८४८ ॥

क्लेशाः स्युर्वासना एव जंतोर्जन्मादिकारणम् ।

ज्ञाननिष्ठाग्निना दाहे तासां नो जन्महेतुता ॥ ८४९ ॥

बीजान्यग्निप्रदग्धानि न रोहन्ति यथा पुनः ।

ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा संपद्यते पुनः ॥ ८५० ॥

तस्मान्मुमुक्षोः कर्तव्या ज्ञाननिष्ठा प्रयत्नतः ।

निःशेषवामनाक्षयै निगमेननिवृत्तये ॥ ८५१ ॥

ज्ञाननिष्ठातत्परस्य नेत्र कर्मोपयुज्यते ।

कर्मणां ज्ञाननिष्ठया न मिथ्यति गतस्थितिः ॥ ८५२ ॥

परस्परविरुद्धत्वात्तयोर्मितस्वभावयोः ।

कर्तृत्वभावनापर्यं कर्म ज्ञानं गितक्षयम् ॥ ८५३ ॥

देहात्मबुद्धेर्विच्छिन्ने ज्ञान कर्म विच्छिद्ये ।

अज्ञानमूलकं कर्म ज्ञानं मुभयनाशकम् ॥ ८५४ ॥

ज्ञानेन कर्मणां योगः कथं मिथ्यति वैरिणा ।

सहयोगां न घटते यथा तिग्गतेजसाः ॥ ८५५ ॥

निर्भयोन्मेषयोर्वापि तथैव ज्ञानकर्मणां ।

प्रतीचीं पश्यतः पुसा बुजः प्रानीनिर्लोक्तनम् ।

प्रत्यक्प्रवणचित्तस्य बुजः कर्मणि योग्यता ॥ ८५६ ॥

ज्ञानैकनिष्ठानिरतस्य भिक्षोर्नैवावकाशोऽस्ति हि कर्मवत् ।

तदेव कर्मास्य तदेव सध्या तदेव सर्वं न ततोऽप्यदति ॥ ८५७ ॥

बुद्धिकल्पितमात्रिन्यक्षालनं नानगामनः ।

तैर्नैव शुद्धिर्गतस्य न मृदा न जलेन च ॥ ८५८ ॥

स्वस्वरूपे मनःस्थानमनुष्ठान तदिष्यते ।

करणत्रयसाध्य यत्तन्मृषा तदसाध्यतः ॥ ८५९ ॥

विनिषिष्याखिल दृश्य स्वस्वरूपेण या स्थितिः ।

सा सध्या नदनुष्ठान तद्वान तद्भि भोजनम् ॥ ८६० ॥

विज्ञातपरमार्थानां शुद्धसत्त्वात्मना सताम् ।

यतीनां किमनुष्ठानं स्थानुसार्धिं विना परम् ॥ ८६१ ॥

तस्मात्क्रियान्तरं त्यक्त्वा ज्ञाननिष्ठापरो यतिः ।

सदात्मनिष्ठया तिष्ठेन्निश्चलतत्परायणः ॥ ८६२ ॥

कर्तव्यं स्वोचितं कर्म योगमारोदुमिच्छता ।

आरोहणं कुर्वतस्तु कर्म नारोहणं मतम् ॥ ८६३ ॥

योगं समारोहति यो मुमुक्षुः

क्रियान्तरं तस्य न युक्मीपत् ।

क्रियान्तरासक्तमनाः पतत्यसौ

तालद्रुमारोहणकर्तृवद्भुवम् ॥ ८६४ ॥

योगारूढस्य सिद्धस्य कृतकृत्यस्य धीमतः ।

नास्त्येव हि बहिर्दृष्टिः का कथा तत्र कर्मणाम् ।

दृश्यानुविद्धः कथितः समाधि सविकल्पकः ॥ ८६५ ॥

शुद्धोऽहं बुद्धोऽहं प्रत्यग्रूपेण नित्यसिद्धोऽहम् ।

शान्तोऽहमनंतोऽहं सततपरांनंदसिंधुरेवाहम् ॥ ८६६ ॥

आद्योऽहमनाद्योऽहं वाङ्मनसा साध्यवस्तुमात्रोऽहम् ।

निगमवचोवेद्योऽहमनवद्याखंडबोधरूपोऽहम् ॥ ८६७ ॥

विदिताविदितान्योऽहं मायातत्कार्यलेशशून्योऽहम् ।

केवलदृगात्मकोऽहं सविन्मात्रः सकृद्विभातोऽहम् ॥ ८६८ ॥

अपरोऽहमनपरोऽहं बहिरंतश्चापि पूर्ण एवाहम् ।

अजरोऽहमक्षरोऽहं नित्यानंदोऽहमद्वितीयोऽहम् ॥ ८६९ ॥

प्रत्यगभिन्नमखंड सत्यज्ञानादिलक्षणं शुद्धम् ।

श्रुत्यवगम्यं तथ्यं ब्रह्मैवाह परं ज्योतिः ॥ ८७० ॥

एवं सन्मात्रगाहिन्या वृत्त्या तन्मात्रगाहकैः ।

शब्दैः समर्पितं वस्तु भावयेन्निश्चलो यतिः ॥ ८७१ ॥

कामादिदृश्यप्रविलापपूर्वकं शुद्धोऽहमित्यादिकशब्दमिश्रः ।

दृश्येव निष्ठस्य य एष भावः शब्दानुविद्धः कथितः समाधिः ॥ ८७२ ॥

दृश्यस्यापि च साक्षित्वात्समुल्लेखनमात्मनि ।

निवर्तकमनोवराया निर्विकल्प इतीर्यते ॥ ८७३ ॥

सविकल्पसमाधिं यो दीर्घकाल निरतरम् ।

साकारपूर्वकं कुर्यान्निर्विकल्पोऽयं सिध्यति ८७४ ॥
 निर्विकल्पकसमाधिनिष्ठया सिद्धतां भवति निश्चिता ध्रुवम् ।
 उद्भवाद्यपगतिनिर्गन्ता नित्यनिश्चयनिश्चयनिश्चयः ॥ ८७५ ॥
 विद्वानहमिदमिति वा विनिश्चयान्तरवेदनशून्यः ।
 स्वानद्रामृतसिद्धिनिमग्नभृश्यामाप्ते कश्चिदन्यः ॥ ८७६ ॥
 निर्विकल्प पर ब्रह्म यत्तन्निश्चय निश्चिताः ।
 एतं वन्या एव मुक्ता जीवन्तोऽपि बहिर्दृष्टान् ॥ ८७७ ॥
 यथा समाधिचित्तं यत्नेन ज्ञायते इति ।
 तथैव वाक्यदेशेऽपि कार्यं द्वैतनिवृत्तये ॥ ८७८ ॥
 तत्प्रकारं प्रख्यापि निगमय क्षमानतः ।
 अविष्टान परं ब्रह्म सच्चिदानन्दक्षणम् ॥ ८७९ ॥
 तत्राप्यस्तमिदं भाति नागव्याघ्रं न जगत् ।
 सत्त्वं चित्तं तत्त्वानन्दरूपं यद्वक्ष्येऽत्रियम् ॥ ८८० ॥
 अव्ययजगतां रूपं नामरूपमिदं द्वयम् ।
 एतानि सच्चिदानन्दनामरूपाणि पञ्च च ॥ ८८१ ॥
 एकाद्वयान्यते मूर्तिरिदं विभक्तिं धाम्ना ।
 ज्ञेयं श्वेतं रम्यं ब्राह्मं तस्मै उति नाम च ॥ ८८२ ॥
 एकाद्वयं तस्मैऽयमिति निर्दिश्यते यथा ।
 आरोपितं नामरूपे उपेक्ष्य ब्रह्मणः सतः ॥ ८८३ ॥
 स्वरूपमात्रग्रहणं समाधिर्वाङ्मय आत्मिः ।
 सच्चिदानन्दरूपस्य सकाशाद्ब्रह्मणो यतिः ॥ ८८४ ॥
 नामरूपे पृथक्कृत्वा ब्रह्मण्येव विलापयन् ।
 अविष्टान परं ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम् ।
 यत्तदेवाहमित्येव निश्चितात्मा भवेदद्युवम् ॥ ८८५ ॥
 इयं धूर्तं सन्नापि तां न तैजो

न वायुर्न खं नापि तत्कार्यजातम् ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८६ ॥

न शब्दो न रूपं न च स्पर्शको वा

तथा नो रसो नापि गंधो न चान्यः ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८७ ॥

न सद्ब्रव्यजातं गुणा न क्रिया वा

न जातिर्विशेषो न चान्यः कदापि ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८८ ॥

न देहो न चाक्षाणि न प्राणवायु-

र्मनो नापि बुद्धिर्न चित्तं ह्यहंधीः ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८९ ॥

न देशो न कालो न दिग्वापि सत्स्या-

न्न वस्त्वंतरं स्थूलसूक्ष्मादिरूपम् ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८९० ॥

एतद्दृश्यं नामरूपात्मकं यो-

ऽधिष्ठानं तद्ब्रह्म सत्यं सदेति ।

गच्छंस्तिष्ठन्वा शयानोऽपि नित्यं

कुर्याद्विद्वान्वाह्यदृश्यानुविद्धम् ॥ ८९१ ॥

अध्यस्तनामरूपादिप्रविलापेन निर्मलम् ।

अद्वैतं परमानंदं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९२ ॥

निर्विकारं निराकारं निरञ्जनमनात्मनः ।
 आद्यतरङ्गिणं पूर्णं ब्रह्मेवाहं न सङ्शयः ॥ ८९३ ॥
 निष्कलङ्कं निरातङ्कं निर्विकल्पाद्यवर्जितम् ।
 आनन्दमभरं मुक्तं ब्रह्मेवास्मीति भावयेत् ॥ ८९४ ॥
 निर्विजेषं निराभासं निर्व्यभुक्तर्भावक्षियम् ।
 प्रज्ञानैकरसं सत्यं ब्रह्मेवास्मीति भावयेत् ॥ ८९५ ॥
 शुद्धं बुद्धं तत्त्वज्ञिन्द्रं परं प्रत्यगण्डितम् ।
 स्वप्रकाशं पराकाशं ब्रह्मेवास्मीति भावयेत् ॥ ८९६ ॥
 सुसूक्ष्ममस्तितामात्रं निर्विहितं महज्जगत् ।
 केवलं परमादृतं ब्रह्मेवास्मीति भावयेत् ॥ ८९७ ॥
 इत्येव निर्विकारादिशब्दमात्रसमापितम् ।
 व्यायतः केवलं वस्तु लक्ष्ये चित्तं प्रतिष्ठति ॥ ८९८ ॥
 ब्रह्मानन्दसावेगादेर्काभ्युद्यत्तदात्मना ।
 वृत्तेर्या निश्चलावस्था स सगात्रिरकल्पकः ॥ ८९९ ॥
 उत्थाने वाप्यनुत्थानेऽप्यप्रगत्तो निर्देन्द्रियः ।
 समाधिपदकं कुर्वति सर्वदा प्रयतो यतिः ॥ ९०० ॥
 विपरीतार्थधीर्यावन्न निःशेषं निवर्तते ।
 स्वरूपस्फुरणं यावन्न प्रसिध्यत्यनिर्गलम् ।
 तावत्समाधिपदकेन नयत्कालं निरतरम् ॥ ९०१ ॥
 न प्रमादोऽत्र कर्तव्यो विदुषा मोक्षमिच्छता ।
 प्रमादे जृम्भते माया सूर्यापाये तमो यथा ॥ ९०२ ॥
 स्वानुभूतिं परित्यज्य न तिष्ठन्ति क्षणं बुधाः ।
 स्वानुभूतौ प्रमादो यः स मृदुर्न यमः सताम् ॥ ९०३ ॥
 अस्मिन्समाधौ कुरुते प्रयासं
 यस्तस्य नैवास्ति पुनर्विकल्पः ।

सर्वात्मभावोऽप्यमुनैव सिध्ये-

त्सर्वात्मभावः खलु केवलत्वम् ॥ ९०४ ॥

सर्वात्मभावो विदुषो ब्रह्मविद्याफलं विदुः ।

जीवन्मुक्तस्य तस्यैव स्थानदानुभवः फलम् ॥ ९०५ ॥

योऽहंमेत्याद्यसदात्मगाहको

ग्रंथिल्यं याति स वासनामयः ।

समाधिना नश्यति कर्मबंधो

ब्रह्मात्मबोधोऽप्रतिबंध इष्यते ॥ ९०६ ॥

एष निष्कण्टकः पंथा मुक्तेर्ब्रह्मात्मना स्थितः ।

शुद्धात्मनां मुमुक्षूणां यत्सदेकत्वदर्शनम् ॥ ९०७ ॥

तस्मात्त्वं चाप्यप्रमत्तः समाधी-

नृत्वा ग्रंथिं साधु निर्दह्य युक्तः ।

नित्यं ब्रह्मानंदपीयूषसिंधौ

मज्जन्क्रीडन्मोदमानो रमस्व ॥ ९०८ ॥

निर्विकल्पसमाधिर्यो वृत्तिनैश्चल्यलक्षणा ।

तमेव योग इत्याहुर्योगशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ९०९ ॥

अष्टावंगानि योगस्य यमो नियम आसनम् ।

प्राणायामस्तथा प्रत्याहारश्चापि च धारणा ॥ ९१० ॥

ध्यान समाधिरित्येव निगदन्ति मनीषिणः ।

सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिद्रियग्रामसंयमः ॥ ९११ ॥

यमोऽयमिति संप्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ।

सजातीयप्रवाहश्च विजातीयतिरस्कृतिः ॥ ९१२ ॥

नियमो हि परानंदो नियमात्क्रियते बुधैः ।

सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्रं ब्रह्मार्चितनम् ॥ ९१३ ॥

आसनं तद्विजानीयादितरत्सुखनाशनम् ।

चित्तादितर्वभावेषु ब्रह्मत्वेनैव भावनात् ॥ ११४ ॥
 निरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उच्यते ।
 निषेधन प्रपचस्य रेचकादयः सर्गारणः ॥ ११५ ॥
 ब्रह्मैवास्मीति या वृत्तिः पुरको वायुरारितः ।
 ततस्तद्वृत्तिनैध्वन्यं कुम्भकः प्राणसयमः ॥ ११६ ॥
 अय चापि प्रबुद्धानामज्ञानां प्राणपीडनम् ।
 विषयेष्वात्मतां त्यक्त्वा मनसश्चिन्ति भजनम् ॥ ११७ ॥
 प्रत्याहारः स विज्ञेयोऽन्यसर्नायो गुप्सुभुभिः ।
 यत्र यत्र मनो याति ब्रह्मणस्तत्र दर्शनात् ॥ ११८ ॥
 मनसो धारण नैव धारणा ना परा मता ।
 ब्रह्मैवास्मीति सदृष्ट्या निरालम्बतया स्थितिः ॥ ११९ ॥
 ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्दायिनी ।
 निर्विकारतया वृत्त्या ब्रह्माकारतया पुनः ॥ १२० ॥
 वृत्तिविस्मरण सम्यक्समाविष्ट्या नसञ्चिकाः ।
 समाधौ क्रियमाणे तु विद्या त्वागान्नि धै वन्द्यम् ॥ १२१ ॥
 अनुसन्धानराहित्यमालस्यं भोगलालसम् ।
 भय तमश्च विक्षेपस्तेजःस्पन्दश्च शून्यता ॥ १२२ ॥
 एवं यद्विप्रवाहृत्य त्याज्य तद्ब्रह्मविजनैः ।
 विघ्नानेतान्परित्यज्वा प्रमादरहितो वशी ।
 समाधिनिष्ठया ब्रह्म साक्षाद्भवितुमर्हसि ॥ १२३ ॥
 इति गुरुवचनाञ्छ्रुतिप्रमाणा-
 त्परमवगम्य स्वतत्त्वमात्मयुक्तया ।
 प्रशमितकरणः समाहितात्मा
 कचिदचलाकृतिरात्मनिष्ठितोऽभूत् ॥ १२४ ॥
 बहुकालं समाधाय स्वस्वरूपे तु मानसम् ।

उत्थाय परमानंदाद्गुरुमेत्य पुनर्मुदा ॥

प्रमाणपूर्वकं धीमान्सगद्गदमुवाच ह ॥ ९२५ ॥

नमो नमस्ते गुरवे नित्यानंदस्वरूपिणे ।

मुक्तसगाय शान्ताय त्यक्ताहंताय ते नमः ॥ ९२६ ॥

दयाधाम्ने नमो भूम्ने महिम्नः पारमस्य ते ।

नैवास्ति यत्कटाक्षेण ब्रह्मैवाभवमद्वयम् ॥ ९२७ ॥

किं करोमि क्व गच्छामि किं गृह्णामि त्यजामि किम् ।

यन्मया पूरितं विश्वं महाकल्पांबुना यथा ॥ ९२८ ॥

मयि सुखबोधपयोधौ महति ब्रह्मांडबुद्बुदसहस्रम् ।

मायामयेन मरुता भूत्वा भूत्वा पुनस्तिरोधत्ते ॥ ९२९ ॥

नित्यानंदस्वरूपोऽहमात्माहं त्वदनुग्रहात् ।

पूर्णोऽहमनवद्योऽहं केवलोऽहं च सद्गुरो ॥ ९३० ॥

अकर्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।

आनंदघन एवाहमसंगोऽहं सदाशिवः ॥ ९३१ ॥

त्वत्कटाक्षवरचांद्रचंद्रिकापातधूतभवतापजः श्रमः ।

प्राप्तवानहमखंडवैभवानंदमात्मपदमक्षय क्षणात् ॥ ९३२ ॥

छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा दुष्टं सुष्ठु वा ।

न स्पृशत्येव यत्किञ्चित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥ ९३३ ॥

न साक्षिणं साक्ष्यधर्मा न स्पृशन्ति विलक्षणम् ।

अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ॥ ९३४ ॥

रवेर्यथा कर्मणि साक्षिभावो

बह्वेर्यथा वायसि दाहकत्वम् ।

रज्जोर्यथारोपितवस्तुसंग-

स्तथैव कूटस्थचिदात्मनो मे ॥ ९३५ ॥

इत्युक्त्वा स गुरुं स्तुत्वा प्रश्रयेण कृतानतिः ।

मुमुक्षोरूपकाराय प्रष्टव्यांशमपृच्छत ॥ ९३६ ॥

जीवन्मुक्तस्य भगवन्नुभूतेष्व लक्षणम् ।

विदेहमुक्तस्य च मे रूपया मुक्तिं तत्त्वतः ॥ ९३७ ॥

वक्ष्ये तुभ्य ज्ञानभूमिकाया लक्षणमादिनः ।

ज्ञाने यस्मिन्नयथा सर्वं ज्ञातं स्यात्पृष्ठमयं यत् ॥ ९३८ ॥

ज्ञानभूमिः शुभेच्छा स्यात्प्रथमा सगुदीरिना ।

विचारणा द्वितीया तु तृतीया तनुमानसी ॥ ९३९ ॥

सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्ततोऽसंसर्गिनामिका ।

पदार्थानावना पृथ्वा सप्तमी तुर्यगा मृता ॥ ९४० ॥

स्थितः किं मूढ एवास्मि प्रेक्ष्योऽहं शास्त्रसंज्ञिनः ।

वैराग्यपूर्वमिच्छेति शुभेच्छा चोच्यते बुधैः ॥ ९४१ ॥

शास्त्रसंज्ञनसर्गवैराग्याभ्यासपूर्वकम् ।

सदाचारप्रवृत्तिर्या प्रोच्यते सा विचारणा ॥ ९४२ ॥

विचारणाशुभेच्छाभ्यामिन्द्रियार्थेष्वरक्तता ।

यत्र सा तनुतामेति प्रोच्यते तनुमानसी ॥ ९४३ ॥

भूमिकात्रितयान्यासाच्चित्तेऽर्थविरतेर्बिनाम् ।

सत्त्वात्मनि स्थिते शुद्धे सत्त्वापत्तिरदाहता ॥ ९४४ ॥

दयाचतुष्टयाभ्यासादसंसर्गफलं तु या ।

रुद्धसत्त्वचमत्कारा प्रोक्ता ससक्तिनामिका ॥ ९४५ ॥

भूमिकापचकाभ्यासात्स्वात्मारामतया भृशम् ।

आभ्यतराणां बाह्यानां पदार्थानामभावनात् ॥ ९४६ ॥

परप्रयुक्तेन चिरप्रयत्नेनावबोधनम् ।

पदार्थाभावना नाम पृथ्वा भवति भूमिका ॥ ९४७ ॥

पञ्चभूमिकाचिराभ्यासाद्देहस्यानुपलभनात् ।

यत्स्वभावैकनिष्ठत्वं सा ज्ञेया तुर्यगा गतिः ॥ ९४८ ॥

इदं ममेति सर्वेषु दृश्यभावेष्वभावना ।

जाग्रज्जाग्रदिति प्रादुर्भहान्तो ब्रह्मवित्तमाः ॥ ९४९ ॥

विदित्वा सच्चिदानंदे मयि दृश्यपरंपराम् ।

नामरूपपरित्यागो जाग्रत्स्वप्नः समीर्यते ॥ ९५० ॥

परिपूर्णचिदाकाशे मयि बोधात्मतां विना ।

न किञ्चिदन्यदस्तीति जाग्रत्सुप्तिः समीर्यते ॥ ९५१ ॥

मूलाज्ञानविनाशेन कारणाभासचेष्टितैः ।

बंधो न मेऽतिस्वल्पोऽपि स्वप्नजाग्रदतिर्यते ॥ ९५२ ॥

कारणाज्ञाननाशाद्यदृष्टदर्शनदृश्यता ।

न कार्यमस्ति तज्ज्ञानं स्वप्नस्वप्नः समीर्यते ॥ ९५३ ॥

अतिसूक्ष्मविमर्शेन स्वधीवृत्तिरचंचला ।

विलीयते यदा बोधे स्वप्नसुप्तिरितीर्यते ॥ ९५४ ॥

चिन्मयाकारमतयो धीवृत्तिप्रसरेर्गतः ।

आनंदानुभवो विद्वन् सुप्तिजाग्रदतिर्यते ॥ ९५५ ॥

वृत्तौ चिरानुभूतांतरानंदानुभवस्थितौ ।

समात्मतां यो यात्येष सुप्तिरवप्न इतीर्यते ॥ ९५६ ॥

दृश्यधीवृत्तिरेतस्य केवलीभावभावना ।

परं बोधैकतावाप्तिः सुप्तिरितिरीर्यते ॥ ९५७ ॥

परब्रह्मवदाभाति निर्विकारैकरूपिणी ।

सर्वावस्थासु धारैका तुर्याख्या परिकीर्तिता ॥ ९५८ ॥

इत्यवस्थासमुल्लासं विमृशन्मुच्यते सुखी ।

शुभेच्छादित्रयं भूमिभेदाभेदयुतं स्मृतम् ॥ ९५९ ॥

यथावद्भेदबुद्ध्यदं जगज्जाग्रदतिर्यते ।

अद्वैते स्थैर्यमायाते द्वैते च प्रशमं गते ॥ ९६० ॥

पश्यन्ति स्वप्नचक्षुःस्तु तुर्यभूमिमुद्योगिनः ।
 पचमीं भूमिमाकलय सुषुप्तिपदनामिकाय ॥ १६१ ॥
 ज्ञानादोपविशेषागस्तिष्ठेदद्वैतमात्रये ।
 अंतर्मुखतया नित्यं यथीं भूमिमुपाश्रितः ॥ १६२ ॥
 परिश्रान्ततया गाढनिद्रालुस्थिः शून्यने ।
 कुर्वन्नभ्यासमेतस्यां भूम्यां गम्यन्निर्गमनः ॥ १६३ ॥
 तुर्यावस्था सप्तभूमिं ज्ञानाप्राप्नोति योगिराट् ।
 विदेहमुक्तिरेवात्र तुर्यातीतदशोऽन्यने ॥ १६४ ॥
 यत्र नासन्न सत्त्वापि नाह नाप्यनद्वैतः ।
 केवलं क्षीणमनस आस्तेऽद्वैतेऽस्तिनिर्भयः ॥ १६५ ॥
 अतःशून्यो बहिःशून्यः शून्यकुल इवाचरे ।
 अतःपूर्णो बहिःपूर्णः पूर्णकुल इवाचरे ॥ १६६ ॥
 यथास्थितमिदं सर्वं व्यवहारवशादपि न ।
 अस्तं गतं स्थितं व्योम स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १६७ ॥
 नोदोति नागतमायाति मुक्तदृष्टे न मनःप्रभा ।
 यथाप्राप्तस्थितिर्यस्य स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १६८ ॥
 यो जागर्ति सुषुप्तिस्थो यस्य जाग्रन्न विद्यते ।
 यस्य निर्वासनो बोधः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १६९ ॥
 रागद्वेषभयादीनामनुबन्धं चरन्नापि ।
 योऽतर्व्योमवदत्यन्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १७० ॥
 यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
 कुर्वतोऽकुर्वतो वापि स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १७१ ॥
 यः समस्तार्थजालेषु व्यवहार्यपि शीतलः ।
 परार्थेष्विव पूर्णात्मा स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १७२ ॥
 द्वैतवर्जितचिन्मात्रे पदे परमपावने ।

अक्षुब्धचित्तविश्रान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७३ ॥
 इदं जगदयं सोऽय दृश्यजातमवास्तवम् ।
 यस्य चित्ते न स्फुरति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७४ ॥
 चिदात्माहं परात्माहं निर्गुणोऽहं परात्परः ।
 आत्ममात्रेण यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७५ ॥
 देहत्रयातिरिक्तोऽह शुद्धचैतन्यमस्म्यहम् ।
 ब्रह्माहमिति यस्यान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७६ ॥
 यस्य देहादिकं नास्ति यस्य ब्रह्मेति निश्चयः ।
 परमानन्दपूर्णो यः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७७ ॥
 अहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मेति निश्चयः ।
 चिदह चिदहं चेति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७८ ॥
 जीवन्मुक्तिपदं त्यक्त्वा स्वदेहे कालासात्कृते ।
 विशत्यदेहमुक्तित्वं पवनोऽस्पन्दतामिव ॥ ९७९ ॥
 ततस्तत्संबन्धवासौ यद्गिरामप्यगोचरम् ।
 यच्छून्यवादिनां शून्यं ब्रह्म ब्रह्मविदां च यत् ॥ ९८० ॥
 विज्ञानं विज्ञानविदां मलानां च मलात्मकम् ।
 पुरुषः सांख्यदृष्टीनामीश्वरो योगवादिनाम् ॥ ९८१ ॥
 शिवः शैवागमस्थानां कालः कालैकवादिनाम् ।
 यत्सर्वशास्त्रसिद्धान्त यत्सर्वहृदयानुगम् ।
 यत्सर्वं सर्वगं वस्तु तत्तत्त्वं तदसौ स्थितः ॥ ९८२ ॥
 ब्रह्मैवाहं चिदेवाहमेवं चापि न चिंत्यते ।
 चिन्मात्रेव यस्तिष्ठेद्विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८३ ॥
 यस्य प्रपञ्चभानं न ब्रह्माकारमपीह न ।
 अतीतातीतभावो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८४ ॥
 चित्तवृत्तेरतीतो यश्चित्तवृत्त्यावभासकः ।

चित्तवृत्तिविहीनो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ १८५ ॥
 जीवान्मेति परात्मेति सर्वार्थिताभिर्जातः ।
 सर्वसकृत्परीक्षाया विदेहो मुक्त एव सः ॥ १८६ ॥
 ओंकारवाच्यहानात्मा सर्वयान्यभिर्जातः ।
 अवस्थात्रयहानात्मा विदेहो मुक्त एव सः ॥ १८७ ॥
 आहिनिर्लभ्यर्नासर्पनिर्मांको जीवर्जातः ।
 वर्त्मनि पतितस्त्रिष्टुत सर्पो नाभिगम्यते ॥ १८८ ॥
 एव स्थूल च सूक्ष्म च शरीरं नाभिगम्यते ।
 प्रत्यज्ञानशिखिर्व्यस्ते मिथ्यादाने संस्तुते ॥ १८९ ॥
 नेति नेतीत्यस्य वादशर्गो न्याययमः ।
 विश्वश्च नैजमर्षेण प्राप्नुवेति च ते त्रयम् ॥ १९० ॥
 विराट् हिरण्यगर्भश्चेश्वरश्चेति च ते त्रयम् ।
 ब्रह्माट् चैव पिंडाट् लोकः भुगदयः कामात् ॥ १९१ ॥
 स्वस्वोपाधिभयोदेव लीयन्ते प्रथमाभानि ।
 तूष्णीमेव ततस्तूष्णीं तूष्णीं सत्यं न क्लृप्तम् ॥ १९२ ॥
 कालभेद वस्तुभेदं देशभेदं स्वभेदकम् ।
 किञ्चिद्भेदं न तस्यास्ति किञ्चिद्वापि न निवर्तते ॥ १९३ ॥
 जीवश्चरेति वान्यं च वेदशास्त्रेष्वहंत्विति ।
 इदं चैतन्यमंत्रेत्यहं चैतन्यमित्यपि ॥ १९४ ॥
 इति निश्चयशून्यां यो विदेहो मुक्त एव सः ।
 ब्रह्मैव विद्यते साक्षादस्तुतोऽवस्तुतोऽपि च ॥ १९५ ॥
 तद्विद्या विप्रस्य ब्रह्म सत्यज्ञानमुखात्मकम् ।
 शान्तं च तदतीतं च परं ब्रह्म तदुच्यते ॥ १९६ ॥
 सिद्धान्तोऽध्यात्मगोचराणां सर्वापह्नव एव हि ।
 नाविद्यास्तीह नो माया शान्तं ब्रह्मैव तद्विना ॥ १९७ ॥

प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् ।

विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माप्येति संनातनम् ॥१९८॥

यावद्यावच्च सद्बुद्धे स्वयं संत्यज्यतेऽखिलम् ।

तावत्तावत्परानन्दः परमात्मैव शिष्यते ॥१९९॥

यत्र यत्र मृतो ज्ञानी परमाक्षरवित्सदा ।

परे ब्रह्मणि लीयेत न तस्योत्क्रांतिरिष्यते ॥ १००० ॥

यद्यत्स्वाभिमतं वस्तु तत्त्यजन्मोक्षमश्नुते ।

असंकल्पेन शस्त्रेण छिन्नं चित्तमिदं यदा ॥१००१॥

सर्वं सर्वगतं शांतं ब्रह्म संपद्यते तदा ।

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं शिष्यस्तु छिन्नसंशयः ॥१००२॥

ज्ञातज्ञेयः संप्रणम्य सद्गुरोश्चरणांबुजम् ।

स तेन समनुज्ञातो ययौ निर्मुक्तब्रंधनः ॥१००३॥

गुरुरेष सदानंदसिंधौ निर्मग्नमानसः ।

पावयन्वसुधां सर्वा विचचार निरुत्तरः ॥१००४॥

इत्याचार्यस्य शिष्यस्य संवादेनात्मलक्षणम् ।

निरूपितं मुमुक्षूणां सुखबोधोपपत्तये ॥१००५॥

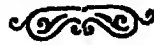
सर्ववेदांतसिद्धान्तसारसंग्रहनामकः ।

ग्रंथोऽयं हृदयग्रंथिविच्छित्त्यै रचितः सताम् ॥१००६॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविंदभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य

श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः संपूर्णः ॥

॥ विवेकचूडामणिः ॥

सर्ववेदांतसिद्धांतगोचर तमगोचरम् ।

गोविद परमानन्दं सद्गुरुं प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ १ ॥

जतूना नरजन्म दुर्लभमतः पुंस्त्व ततो विप्रता

तस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरता विद्वत्त्वमस्मात्परम् ।

आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थिति-

मुक्तिर्नो शतजन्मकोटिसुकृतैः पुण्यैर्विना लभ्यते ॥ २ ॥

दुर्लभ त्रयमेवैतदेवानुग्रहहेतुकम् ।

मनुष्यत्व मुमुक्षुत्व महापुरुषसंश्रयः ॥ ३ ॥

लब्ध्वा कथंचिन्नरजन्म दुर्लभं तत्रापि पुस्त्वं श्रुतिपारदर्शनम् ।

यस्त्वात्ममुक्तो न यतेत मूढधीः

स ह्यात्महा स्वं विनिहन्त्यसदग्रहात् ॥ ४ ॥

इतः कोऽन्वस्ति मूढात्मा यस्तु स्वार्थे प्रमाद्यति ।

दुर्लभ मानुषं देहं प्राप्य तत्रापि पौरुषम् ॥ ५ ॥

वदन्तु शास्त्राणि यजन्तु देवान्कुर्वन्तु कर्माणि भजन्तु देवताः ।

आत्मैक्यबोधेन विनापि मुक्तिर्न सिध्यति ब्रह्मशतान्तरेऽपि ॥ ६ ॥

अमृतत्वस्य नाशास्ति वित्तेनेत्येव हि श्रुतिः ।

ब्रवीति कर्मणो मुक्तेरहेतुत्वं स्फुटं यतः ॥ ७ ॥

अतो विमुक्त्यै प्रयतेत विद्वान्संन्यस्तबाह्यार्थसुखस्पृहः सन् ।

सत महात समुपेत्य देशिक तेनोपदिष्टार्थसमाहितात्मा ॥ ८ ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं मग्न संसारवारिधौ ।

योगारूढत्वमासाद्य संग्यदर्शननिष्ठया ॥ ९ ॥

संन्यस्य सर्वकर्माणि भवबन्धविमुक्तये ।

यत्यता पडितैर्धैरैरात्माभ्यास उपस्थितैः ॥ १० ॥

चित्तस्य शुद्धये कर्म न तु वस्तूपलब्धये ।
 वस्तुसिद्धिर्विचारेण न किञ्चित्कर्मकोटिभिः ॥११॥
 सम्यग्विचारतः सिद्धा रज्जुतत्त्वावधारणा ।
 भ्रांतोदितमहासर्प-भयदुःखविनाशिनी ॥१२॥
 अर्थस्य निश्चयो दृष्टो विचारेण हितोक्तिः ।
 न खानेन न दानेन प्राणायामशतेन वा ॥१३॥
 अधिकारिणमाशास्ते फलसिद्धिर्विशेषतः ।
 उपाया देशकालाद्याः संत्यस्मिन्सहकारिणः ॥१४॥
 अतो विचारः कर्तव्यो जिज्ञासोरात्मवस्तुतः ।
 समासाद्य दयासिंधुं गुरुं ब्रह्मविदुत्तमम् ॥१५॥
 मेधावी पुरुषो विद्वानूहापोहविचक्षणः ।
 आधिकार्यात्माविद्यायामुक्तलक्षणलक्षितः ॥१६॥
 विवेकिनो विरक्तस्य शमादिगुणशालिनः ।
 मुमुक्षोरेव हि ब्रह्मजिज्ञासायोग्यता मता ॥१७॥
 साधनान्यत्र चत्वारि कथितानि मनीषिभिः ।
 • येषु यत्स्वेव सन्निष्ठा यदभावे न सिध्यति ॥१८॥
 आदौ नित्यानित्यवस्तुविवेकः परिगण्यते ।
 इहामुत्रफलभोगविरागस्तदनंतरम् ॥१९॥
 शमादिषट्कसंपत्तिर्मुमुक्षुत्वमिति स्फुटम् ।
 ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्येत्येवंरूपो विनिश्चयः ॥२०॥
 सोऽयं नित्यानित्यवस्तुविवेकः समुदाहृतः ।
 तद्वैराग्यं जिहासा या दर्शनश्रवणादिभिः ॥२१॥
 देहादिब्रह्मपर्यंते ह्यनित्ये भोगवस्तुनि ।
 विरज्य विषयवातादोषदृष्ट्या मुहुर्मुहुः ॥२२॥
 स्वलक्ष्ये नियतावस्था मनसः शम उच्यते ।

विपयेभ्यः परावर्त्य स्थापनं स्वस्वगोलके ॥२३॥
 उभयेपार्मिद्वियाणां स दमः परिकीर्तितः ।
 बाह्यानालंबन वृत्तेरेवोपरतिरुत्तमा ॥२४॥
 सहन सर्वदुःखानामप्रतीकारपूर्वकम् ।
 चिंताविलापरहितं सा तितिक्षा निगद्यते ॥२५॥
 शास्त्रस्य गुरुवाक्यस्य सत्यबुद्ध्यवधारणम् ।
 सा श्रद्धा कथिता सद्विर्यया वस्तूपलभ्यते ॥२६॥
 सर्वदा स्थापन बुद्धेः शुद्धे ब्रह्मणि सर्वदा ।
 तत्समाधानमित्युक्तं न तु चित्तस्य लालनम् ॥२७॥
 अहकारादिदेहांतान्बन्धानज्ञानकल्पितान् ।
 स्वस्वरूपावबोधेन मोक्तुमिच्छा मुमुक्षुता ॥२८॥
 मंदमव्यमरूपापि वैराग्येण शमादिना ।
 प्रसादेन गुरोः सेयं प्रवृद्धा सूयते फलम् ॥२९॥
 वैराग्य च मुमुक्षुत्व तीव्र यस्य तु विद्यते ।
 तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवतः शमादयः ॥३०॥
 एतयोर्मदता यत्र विरक्तत्वमुमुक्षयोः ।
 मरौ सलिलवत्तत्र शमादेर्भासमात्रता ॥३१॥
 मोक्षकारणसामग्या भक्तिरेव गरीयसी ।
 स्वस्वरूपानुसंधान भक्तिरित्यभिधीयते ॥३२॥
 स्वात्मतत्त्वानुसंधान भक्तिरित्यपरे जगुः ।
 उक्तसाधनसंपन्नस्तत्त्वजिज्ञासुरात्मनः ॥३३॥
 उपसीदेद्गुरुं प्राञ्जं यस्माद्वंधविमोक्षणम् ।
 श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतो यो ब्रह्मवित्तमः ॥३४॥
 ब्रह्मण्यपुरतः शांतो निरिधन इवानलः ।
 अहेतुकदयार्सिधुर्वधुरानमतां सताम् ॥३५॥

ब्रह्मात्मैकत्वबोधेन मोक्षः सिध्यति नान्यथा ॥५८॥

वीणाया रूपसौंदर्यं तंत्रीवादनसौष्ठवम् ।

प्रजारंजनमात्रं तन्न साम्राज्याय कल्पते ॥५९॥

वाग्वैखरी शब्दक्षरी शस्त्रव्याख्यातकौशलम् ।

वैदुष्यं विदुषां तद्वद्भुक्तये न तु मुक्तये ॥६०॥

अविज्ञाते परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ।

विज्ञातेऽपि परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ॥६१॥

शब्दजालं महारण्यं चित्तभ्रमणकारणम् ।

अतः प्रयत्नाज्ज्ञातव्यं तत्त्वज्ञातत्वमात्मनः ॥६२॥

अज्ञानसर्पदष्टस्य ब्रह्मज्ञानौषधं विना ।

किमु वेदैश्च शास्त्रैश्च किमु मंत्रैः किमौषधैः ॥६३॥

न गच्छति विना पानं व्याधिरौषधशब्दतः ।

विनापरोक्षानुभवं ब्रह्मशब्दैर्न मुच्यते ॥६४॥

अकृत्वा दृश्यविलयमज्ञात्वा तत्त्वमात्मनः ।

बाह्यशब्दैः कुतो मुक्तिरुक्तिमात्रफलैर्नृणाम् ॥ ६५ ॥

अकृत्वा शत्रुसंहारमगत्वप्रखिलभूश्रियम् ।

राजाहमिति शब्दान्नो राजा भवितुमर्हति ॥ ६६ ॥

आप्तोक्तिं खननं तथोपरि शिलाद्युत्कर्षणं स्वीकृतिं

निक्षेपः समपेक्षते नहि बहिः शब्दैस्तु निर्गच्छति ॥

तद्वत् ब्रह्मविदोपदेशमननध्यानादिभिर्लभ्यते

मायाकार्यतिरोहितं स्वममलं तत्त्वं न दुर्युक्तिभिः ॥ ६७ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भवबंधविमुक्तये ।

सैरेव यत्नः कर्तव्यो रोगादाविव पंडितैः ॥ ६८ ॥

यस्त्वयाद्य कृतः प्रश्नो वरीयाञ्छास्त्रविन्मतः ।

सूत्रप्रायो निगूढार्थो-ज्ञातव्यश्च मुमुक्षुभिः ॥ ६९ ॥

शृणुष्वावहितो विद्वन्मया समुदीर्यते ।

तदेतच्छ्रवणात्सत्यं भवबंधाद्विमोक्ष्यसे ॥ ७० ॥

मोक्षस्य हेतुः प्रथमो निगद्यते वैराग्यमत्यंतमनित्यवस्तुषु ।

ततः शमश्चापि दमस्तितीक्षा न्यासः प्रसक्ताखिलकर्मणां भृशम् ॥ ७१ ॥

ततः श्रुतिस्तन्मननं सतत्त्वध्यानं चिर नित्यनिरंतरं मुनेः ।

ततोऽविकल्प परमेत्य विद्वानिहैव निर्वाणसुखं समृच्छति ॥ ७२ ॥

यद्वोद्धव्यं तवेदानीमात्मानात्मविवेचनम् ।

तदुच्यते मया सम्यक् श्रुत्वात्मन्यवधारय ॥ ७३ ॥

मज्जास्थिमेदःपलरक्तचर्मत्वगाह्वयैर्धातुभिरेभिरग्वितम् ।

पादोरुवक्षोभुजपृष्ठमस्तकैरगैरुपागैरुपयुक्तमेतत् ॥ ७४ ॥

अहममेति प्रथितं शरीर मोहास्पदं स्थूलमितीर्यते बुधैः ।

नभोनभस्त्रहृनाबुभूमयः सूक्ष्माणि भूतानि भवति तानि ॥ ७५ ॥

परस्पराशैर्मिलितानि भूत्वा स्थूलानि च स्थूलशरीरहेतवः ।

मंत्रास्तदीया विषया भवन्ति शब्दादयः पंच सुखाय भोक्तुः ॥ ७६ ॥

य एषु मूढा विषयेषु बद्धा रागोरुपाशेन सुदुर्दमेन ।

आयांति निर्यात्यघ ऊर्ध्वमुच्चैः स्वकर्मदूतेन जवेन नीताः ॥ ७७ ॥

शब्दादिभिः पंचभिरेव पंच पंचत्वमापुः स्वगुणेन बद्धाः

कुरंगमातंगपतंगमीनभृंगा नरः पंचभिरंचितः किम् ॥ ७८ ॥

दोषेण तीव्रो विषयः कृष्णसर्पविषादपि ।

विष निहंति भोक्तारं द्रष्टारं चक्षुषाप्ययम्-॥ ७९ ॥

विषयाशामहापाशाद्यो विमुक्तः सुदुस्त्यजात् ।

स एव कल्पते मुक्त्यै नान्यः षट्शास्त्रवेद्यपि ॥ ८० ॥

आपातवैराग्यवतो मुमुक्षून् भवाब्धिपारं प्रतियातुमुद्यतान् ।

आशाग्रहो मज्जयतेऽन्तराले निगृह्य कंठे विनिवर्त्य वेगात् ॥ ८१ ॥

विषयाशाग्रहो येन सुविरक्त्यासिना-हतः ।

स गच्छति भवांभोधेः पारं प्रत्यूहवर्जितः ॥ ८१ ॥

विषमविषयमार्गैर्गच्छतोऽनच्छबुद्धेः

प्रतिपदमभियातो मृत्युरप्येष विद्धि ।

हितसुजनगुरुकृत्या गच्छतः स्वस्य युक्त्या

प्रभवति फलसिद्धिः सत्यमित्येव विद्धि ॥ ८२ ॥

मोक्षस्य कांक्षा यदि वै तवारति त्यजातिदूराद्विषयान्विषं यथा ।

पीयूषवत्तोपदयाक्षमार्जवप्रज्ञातिदान्तीर्भज नित्यमादरात् ॥ ८४ ॥

अनुक्षणं यत्परिहृत्य कृत्यमनाद्यविद्याकृतबंधमोक्षणम् ।

देहः परार्थोऽयममुष्य पोषणे यः सज्यते स स्वमनेन हन्ति ॥ ८५ ॥

शरीरपोषणार्थी सन् य आत्मानं दिदृक्षति ।

ग्राहं दारुधिया धृत्वा नदीं तर्तुं स गच्छति ॥ ८६ ॥

मोह एव महामृत्युर्मुमुक्षोर्विपुरादिषु ।

मोहो विनिर्जितो येन स मुक्तिपदमर्हति ॥ ८७ ॥

मोहं जहि महामृत्युं देहदारसुतादिषु ।

यं जित्वा मुनयो यांति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८८ ॥

त्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसंकुलम् ।

पूर्णं मूत्रपुरीषाभ्यां स्थूलं निचमिदं वपुः ॥ ८९ ॥

पञ्चीकृतेभ्यो भूतेभ्यः स्थूलेभ्यः पूर्वकर्मणा ।

समुत्पन्नमिदं स्थूलं भोगायतनमात्मनः ।

अवस्था जागरतस्य स्थूलार्थानुभवो यतः ॥ ९० ॥

बाह्येन्द्रियैः स्थूलपदार्थसेवां स्वक्वचंदनस्त्रयादिविचित्ररूपाम् ।

करोति जीवः स्वयमेतदात्मना तस्मात्प्रशस्तिर्वपुषोऽस्य जागरे ॥ ९१ ॥

सर्वोऽपि बाह्यसंसारः पुरुषस्य यदाश्रयः ।

विद्धि देहमिदं स्थूलं गृहवद् गृहमेधिनः ॥ ९२ ॥

स्थूलस्य संभवजरामरणानि धर्माः

स्थौल्यादयो बहुविधाः शिशुताद्यवस्थाः ।

वर्णाश्रमादिनियमा बहुधामयाः स्युः -

पूजावमानबहुमानमुखा विशेषाः ॥ ९३ ॥

बुद्धीन्द्रियाणि श्रवणं त्वगाक्षि घ्राण च जिह्वा विषयावबोधनात् ।

वाक्पाणिपादं गुदमप्युपस्थः कर्मेन्द्रियाणि प्रवणेन कर्मसु ॥ ९४ ॥

निगद्यतेऽन्तःकरणं मनोर्धारहंकृतिश्चित्तमिति स्ववृत्तिभिः ।

अत्राभिमानादहमित्यहंकृतिः स्वार्थानुसंधानगुणेन चित्तम् ॥ ९५ ॥

प्राणापानव्यानोदानसमाना भवत्यसौ प्राणः ।

स्वयमेव वृत्तिभेदाद्विकृतिर्भेदात्सुवर्णसलिलवत् ॥ ९७ ॥

वागादि पञ्च श्रवणादि पञ्च प्राणादि पञ्चाश्रमुखानि पञ्च ।

बुद्ध्याद्यविद्यापि च कामकर्मणी पुर्यष्टकं सूक्ष्मशरीरमाहुः ॥ ९८ ॥

इदं शरीरं शृणु सूक्ष्मसाक्षितं लिंग त्वपचीकृतभूतसंभवम् ।

सवासन कर्मफलानुभावक स्वाज्ञानतोऽनादिरूपाधिरात्मनः ॥ ९९ ॥

स्वप्नो भवत्यस्य विभक्त्यवस्था स्वामात्रशेषेण विभाति यत्र ।

स्वप्ने तु बुद्धिः स्वयमेव जाग्रत्कालीननानाविधवासनाभिः ॥ १०० ॥

कर्त्रादिभाव प्रतिपद्य राजते यत्र स्वयं भाति ह्यय परात्मा ।

धीमात्रकोपाधिरशेषसाक्षी न लिप्यते तत्कृतकर्मलेशैः ।

यस्मादसगस्तत एव कर्मभिर्न लिप्यते किञ्चिदुपाधिना कृतैः ॥ १०१ ॥

सर्वव्यापृत्तिकरण लिंगमिदं स्याच्चिदात्मनः पुनः ।

वास्यादिकमिव तद्व्यस्तनैवात्म्यं भवत्यसंगोऽयम् ॥ १०२ ॥

अंघ्र्यत्वमंदत्वपटुत्वधर्माः सौगुण्यवैगुण्यवशांश्चि चक्षुषः ।

आधिर्यभूकत्वमुखास्तथैव श्रोत्रादिधर्मा न तु वेत्तुरात्मनः ॥ १०३ ॥

उच्छ्वासनिःश्वासविजृम्भणक्षुत्प्रस्यन्दनाद्युत्क्रमणादिकाः क्रियाः ॥

प्राणादिकर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः प्राणस्य धर्मावशनापिपासे ॥ १०४ ॥

अतःकरणमेतेषु चक्षुरादिषु वर्ष्मणि ।

अहमित्यभिमानेन तिष्ठत्याभासतेजसा ॥ १०५ ॥

अहंकारः स विज्ञेयः कर्ता भोक्तृभिमान्ययम् ।

सत्त्वादिगुणयोगेन चावस्थात्रयमश्नुते ॥ १०६ ॥

विषयाणामानुकूल्ये सुखी दुःखी विपर्यये ।

सुखं दुःखं च तद्धर्मः सदानंदस्य नात्मनः ॥ १०७ ॥

आत्मार्थत्वेन हि प्रेयान्विषयो न स्वतः प्रियः ।

स्वत एव हि सर्वेषामात्मा प्रियतमो यतः ॥ १०८ ॥

तत आत्मा सदानंदो नास्य दुःखं कदाचन ।

यत्सुषुप्तौ निर्विषय आत्मानंदोऽनुभूयते ।

श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं च जाग्रति ॥ १०९ ॥

अव्यक्तनाम्नी परमेशशक्तिरनाद्यविद्या त्रिगुणात्मका परा ।

कार्यानुमेया सुधियैव माया यया जगत्सर्वमिदं प्रसूयते ॥ ११० ॥

सन्नाप्यसन्नाप्युभयात्मिका नो भिन्नाप्यभिन्नाप्युभयात्मिका नो ।

सांगाप्यनंगा ह्युभयात्मिका नो महाद्भुताऽनिर्वचनीयरूपा ॥ १११ ॥

शुद्धद्वयब्रह्मविबोधनाश्या सर्पभ्रमो रज्जुविवेकतो यथा ।

रजस्तमःसत्त्वमिति प्रसिद्धा गुणास्तदीयाः प्रथितैः स्वकार्यैः ॥ ११२ ॥

विक्षेपशक्ती रजसः क्रियात्मिका यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ।

रागादयोऽस्याः प्रभवन्ति नित्य दुःखादयो ये मनसो विकाराः ११३

कामः क्रोधो लोभदंभाद्यसूयाहंकारेर्ष्यामत्सराद्यास्तु घोराः ।

धर्मा एते राजसाः पुं प्रवृत्तिर्यस्मादेषा तद्रजो बंधहेतुः ॥ ११४ ॥

एषावृत्तिर्नाम तमोगुणस्य शक्तिर्ययाधस्त्ववभासतेऽन्यथा ।

सैषा निदानं पुरुषस्य संसृतेर्विक्षेपशक्तेः प्रणवस्य हेतुः ॥ ११५ ॥

प्रज्ञावानपि पंडितोऽपि चतुरोऽप्यत्यंतसूक्ष्मात्मदृग्

व्यालीढस्तमसा न वेत्ति बहुधा संबोधितोऽपि स्फुटम् ।

भ्रान्त्यारोपितमेव साधु कलयत्यालंबते तद्गुणान् ।

हंतासौ प्रबला दुरंततमसः शक्तिर्महत्यावृत्तिः ॥ ११६ ॥
 अभावना वा विपरीतभावना सभावना विप्रतिपत्तिरस्याः ।
 संसर्गयुक्तं न विमुंचति ध्रुवं विक्षेपशक्तिः क्षपयत्यजस्रम् ॥ ११७ ॥
 अज्ञानमालस्यजडत्विनिद्राप्रमादमूढत्वमुखास्तमोगुणाः ।
 एतैः प्रयुक्तो नहि वेत्ति किंचिन्निद्रालुवत्संतम्भवदेव तिष्ठति ॥ ११८ ॥
 सत्त्व विशुद्ध जलवत्तथापि ताभ्यां मिलित्वा शरणाय कल्पते ।
 यत्रात्मबिम्बः प्रतिबिम्बितः सन्प्रकाशयत्यर्क इवाखिलं जडम् ॥ ११९ ॥
 मिश्रस्य सत्त्वस्य भवंति धर्मास्वमानिताद्या नियमा यमाद्याः ।
 श्रद्धा च भक्तिश्च सुमुखता च दैवी च सपत्तिरसन्निवृत्तिः ॥ १२० ॥
 विशुद्धसत्त्वस्य गुणाः प्रसादः स्वात्मानुभूतिः परमा प्रशान्तिः ।
 तृप्तिः प्रहर्षः परमात्मनिष्ठा यया सदानंदरसं समृच्छति ॥ १२१ ॥
 अव्यक्तेतत्त्रिगुणैर्नियुक्तं तत्कारण नाम शरीरमात्मनः ।
 सुषुप्तिरेतस्य विभक्त्यवस्था प्रलीनसर्वेन्द्रियबुद्धिवृत्तिः ॥ १२२ ॥
 सर्वप्रकारप्रमितिप्रशान्तिबीजात्मनावस्थितिरेव बुद्धेः ।
 सुषुप्तिरेतस्य किल प्रतीतिः किंचिन्न वेद्मीति जगत्प्रसिद्धेः ॥ १२३ ॥
 देहैन्द्रियप्राणमनोऽहमादयः सर्वे विकारा विषयाः सुखादयः ।
 व्योमादिभूतान्यखिलं च विश्वमव्यक्तपर्यंतमिदं ह्यनात्मा ॥ १२४ ॥
 माया मायाकार्यं सर्वं महदादि देहपर्यंतम् ।
 असदिदमनात्मकं त्वं विद्धि मरुमरीचिकाकल्पम् ॥ १२५ ॥
 अथ ते संप्रवक्ष्यामि स्वरूपं परमात्मनः ।
 यद्विज्ञाय नरो बधान्मुक्तः कैवल्यमश्नुते ॥ १२६ ॥
 अस्ति कश्चित्स्वयं नित्यमहप्रत्ययलंबनः ।
 अवस्थात्रयसाक्षी स पंचकोशविलक्षणः ॥ १२७ ॥
 यो विजानाति सकलं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।
 बुद्धितद्वृत्तिसद्भावमभावमहमित्ययम् ॥ १२८ ॥

यः पश्यति स्वयं सर्वं यं न पश्यति कश्चन ।

यश्चेतयति बुद्ध्यादि न तद्यं चेतयत्ययम् ॥ १२९ ॥

येन विश्वमिदं व्याप्तं यन्न व्याप्नोति किञ्चन ।

आभारूपमिदं सर्वं यं भातमनुभात्ययम् ॥ १३० ॥

यस्य संनिधिमात्रेण देहेंद्रियमनोधियः ।

विषयेषु स्वकीयेषु वर्तते प्रेरिता इव ॥ १३१ ॥

अहंकारादिदेहांता विषयाश्च सुखादयः ।

वेद्यंते घटवद्येन नित्यबोधस्वरूपिणा ॥ १३२ ॥

एषोऽतरात्मा पुरुषः पुराणो निरंतराखंडसुखानुभूतिः ।

सदैकरूपः प्रतिबोधमात्रो येनेषिता वागसवश्चरंति ॥ १३३ ॥

अत्रैव सत्त्वात्मनि धीगुहायामव्याकृताकाश उशत्प्रकाशः ।

आकाश उच्चै रविवत्प्रकाशते स्वतेजसा विश्वमिदं प्रकाशयन् १

ज्ञाता मनोऽहंकृतिविक्रियाणां देहेंद्रियप्राणकृतक्रियाणाम् ।

अयोऽग्निवत्ताननुवर्तमानो न चेष्टते नो विकरोति किञ्चन ॥ १३५ ॥

न जायते नो म्रियते न वर्धते न क्षीयते नो विकरोति नित्यः ।

विलीयमानेऽपि वपुष्यमुष्मिन् लीयते कुंभ इवांबरं स्वयम् ॥ १३६ ॥

प्रकृतिविकृतिभिन्नः शुद्धबोधस्वभावः

सदसदिदमशेषं भासयन्निर्विशेषः ।

विलसति परमात्मा जाग्रदादिष्ववस्था-

स्वहमहमिति साक्षात्साक्षिरूपेण बुद्धेः ॥ १३७ ॥

नियमितमनसामुं त्वं स्वमात्मानमात्म-

न्ययमहमिति साक्षाद्विद्धि बुद्धिप्रसादात् ।

जनिमरणतरंगापारसंसारसिंधुं

प्रतर भव कृतार्थो ब्रह्मरूपेण संस्थः ॥ १३८ ॥

अत्रानात्मन्यहमिति मतिर्बध् एषोऽस्य पुंसः

प्राप्तोऽज्ञानाज्जननमरणक्लेशसंपातहेतुः ।

येनैवायं वपुरिदमसत्सत्यमित्यात्मबुद्ध्या

पुष्यत्युक्षत्यवति विषयैस्तंतुभिः कोशकृद्बद्ध ॥ १३९ ॥

अतस्मिस्तद्बुद्धिः प्रभवति विमूढस्य तमसा

विवेकाभावाद्बद्धे स्फुरति भुजगे रज्जुधिषणा ।

ततोऽनर्थव्रातो निपतति समादातुरधिक-

स्ततो योऽसदग्राहः स हि भवति बंधः शृणु सखे ॥ १४० ॥

अखंडनित्याद्वयबोधशक्त्या स्फुरंतमात्मानमनंतवैभवम् ।

समावृणोत्यावृतिशक्तिरेषा तमोमयी रादुरिवार्कविबम् ॥ १४१ ॥

तिरोभूते स्वात्मन्यमलतरतेजोवति पुमा-

ननात्मान मोहादहमिति शरीरं कलयति ।

ततः कामक्रोधप्रभृतिभिरमु बंधनगुणैः

पर विक्षेपाख्या रजम उरुशक्तिर्व्यथयति ॥ १४२ ॥

महामोहग्राहप्रसनगलितात्मावगमनो ।

धियो नानावस्थां स्वयमभिनयंस्तद्गुणतया ॥

अपारे संसारे विषयविषपूरे जलनिधौ ।

निमज्ज्योन्मज्ज्यायं भ्रमति कुमतिः कुत्सितगतिः ॥ १४३ ॥

भानुप्रभासजनिताभ्रपक्तिर्भानु तिरोधाय विजृम्भते यथा ।

आल्पोदिताहंकातिरात्मतत्त्व तथा तिरोधाय विजृम्भते स्वयम् ॥ १४४ ॥

कवलितदिननाथे दुर्दिने सांद्रमेवै-

र्व्यथयति हिमझझावायुरुग्रो यथैतान् ।

अविरततमसात्मन्यावृते मूढबुद्धिं

क्षपयति बहुदुःखैस्तीव्रविक्षेपशक्तिः ॥ १४५ ॥

एताभ्यामेव शक्तिभ्या बंधः पुनः समागतः ।

याभ्यां विमोहितो देहं मत्वात्मानं भवत्ययम् ॥ १४६ ॥

बीजं संसृतिभूमिजस्य तु तमो देहात्मधीरंकुरो

रागः पल्लवमंबु कर्म तु वपुः स्कंधोऽसवः शाखिकाः ।

अग्राणीन्द्रियसंहतिश्च विषयाः पुष्पाणि दुःखं फलं

नानाकर्मसमुद्भवं बहुविधं भोक्तात्र जीवः खगः ॥ १४७ ॥

अज्ञानमूलोऽयमनात्मबंधो नैसर्गिकोऽनादिरनंत ईरितः ।

जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखप्रवाहपातं जनयत्यमुष्य ॥ १४८ ॥

नास्त्रैर्न शस्त्रैरनिलेन वह्निना छेत्तुं न शक्यो न च कर्मकोटिभिः ।

विवेकविज्ञानमहासिना विना धातुः प्रसादेन सितेन मंजुना ॥ १४९ ॥

श्रुतिप्रमाणैकमतेः स्वधर्मनिष्ठा तयैवात्मविशुद्धिरस्य ।

विशुद्धबुद्धेः परमात्मवेदनं तेनैव संसारसमूलनाशः ॥ १५० ॥

कौशैरन्नमयाद्यैः पंचभिरात्मा न संवृतो भाति ।

निजशक्तिसमुत्पन्नैः शैवलपटलैरिवांबु वापिस्थम् ॥ १५१ ॥

तच्छैवालापनये सम्यक् सालिलं प्रतीयते शुद्धम् ।

तृष्णासंतापहरं सद्यः सौख्यप्रदं परं पुसः ॥ १५२ ॥

पंचानामपि कौशानामपवादे विभात्यय शुद्धः ।

नित्यानन्दैकरसः प्रत्यग्रूपः पर स्वयं ज्योतिः ॥ १५३ ॥

आत्मानात्मविवेकः कर्तव्यो बधमुक्तये विदुषा ।

तेनैवानंदी भवति एवं विज्ञाय सच्चिदानंदम् ॥ १५४ ॥

मुंजादिषीकामिव दृश्यवर्गात्प्रत्यंचमात्मानमसंगमक्रियम् ।

विविच्य तत्र प्रविलाप्य सर्वं तदात्मना तिष्ठति यः स मुक्तः ॥ १५५ ॥

देहोऽयमन्नभवनोऽन्नमयरतु कोश-

श्चान्नेन जीवति विनश्यति तद्विहीनः ।

त्वक्चर्ममांसरुधिरास्थिपुरीषराशि-

र्नायं स्वयं भवितुमर्हति नित्यशुद्धः ॥ १५६ ॥

पूर्वं जनेरपि मृतेरपि नायमस्ति

जातः क्षणं क्षणगुणोऽनियतस्वभावः ।

नैको जडश्च घटवत्परिदृश्यमानः

स्वात्मा कथं भवति भावविकारवेत्ता ॥ १५७ ॥

पाणिपादादिमान्देहो नात्मा व्यगेऽपि जीवनात् ।

तत्तच्छक्तेरनाशाच्च न नियम्यो नियामकः ॥ १५८ ॥

देहतद्धर्मतत्कर्मतदवस्थादिसाक्षिणः ।

स्वत एव स्वतः सिद्ध तद्वैलक्षण्यमात्मनः ॥ १५९ ॥

कुल्यराशिर्मांसलिप्तो मलपूर्णोऽतिकश्मलः ।

कथं भवेदयं वेत्ता स्वयमेतद्विलक्षणः ॥ १६० ॥

त्वद्भांसेमदोऽस्थिपुरीषराशावहंमतिं मूढजनः करोति ।

विलक्षणं वेत्ति विचारशीलो निजस्वरूपं परमार्थभूतम् ॥ १६१ ॥

देहोऽहमित्येव जडस्य बुद्धिर्देहे च जीवे विदुपस्त्वहंवीः ।

विवेकविज्ञानवतो महात्मनो ब्रह्माहमित्येव मतिः सदात्मनि ॥ १६२ ॥

अत्रात्मबुद्धिं त्यज मूढबुद्धे त्वद्भांसेमदोऽस्थिपुरीषराशौ ।

सर्वात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे कुरुष्व शान्तिं परमा भजस्व ॥ १६३ ॥

देहेंद्रियादावसति भ्रमोदिता विद्वानहंता न जहाति यावत् ।

तावन्न तस्यास्ति विमुक्तिवार्ताप्यस्त्वेव वेदातनयांतदर्शी ॥ १६४ ॥

छायाशरीरे प्रतिबिम्बगात्रे यत्प्रभवदेहे हृदि कल्पितांगे ।

यथात्मबुद्धिस्तव नास्ति काचिज्जीवच्छरीरे च तथैव मास्तु ॥ १६५ ॥

देहात्मधीरेव नृणामसद्वियां जन्मादिदुःखप्रभवस्य बीजम् ।

यतस्तत्तत्त्वं जहि तां प्रयत्नात्पक्ते तु चित्ते न पुनर्भवाशा ॥ १६६ ॥

कर्मेन्द्रियैः पंचभिरचितोऽयं प्राणो भवेत्प्राणमयस्तु कोशः ।

येनात्मवानन्नमयोऽन्नपूर्णः प्रवर्ततेऽसौ सकलक्रियासु ॥ १६७ ॥

नैवात्मापि प्राणमयो वायुविकारो

गंतांगंता वायुवदंतर्बहिरेपः ।

यस्मात्किंचित्कापि न वेत्तीष्टमनिष्टं

स्वं वान्यं वा किञ्चन नित्यं परतन्त्रः ॥ १६८ ॥

ज्ञानेन्द्रियाणि च मनश्च मनोमयः स्या-

त्कोशो ममाहमिति वस्तुविकल्पहेतुः ।

संज्ञादिभेदकलनाकलितो बलीयां-

स्तत्पूर्वकोशमभिपूर्य विजृम्भते यः ॥ १६९ ॥

पञ्चेन्द्रियैः पञ्चभिरेव होतृभिः प्रचीयमानो विषयाज्यधारया ।

जाज्वल्यमानो बहुवासनेधनैर्मनोमयाग्निर्वहति प्रपञ्चम् ॥ १७० ॥

न ह्यस्यविद्या मनसोऽतिरिक्ता मनो ह्यविद्या भवबंधहेतुः ।

तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं विजृम्भितेऽस्मिन्सकलं विजृम्भते ॥ १७१ ॥

स्वप्नेऽथ शून्ये सृजति स्वशक्त्या भोक्त्रादि विश्वं मन एव सर्वम् ।

तथैव जाग्रत्यपि नो विशेषस्तत्सर्वमेतन्मनसो विजृम्भणम् ॥ १७२ ॥

सुषुप्तिकाले मनसि प्रलीने नैवास्ति किञ्चित्सकलप्रासिद्धेः ।

अतो मनःकल्पित एव पुंसः संसार एतस्य न वस्तुनोऽस्ति ॥ १७३ ॥

वायुना नीयते मेघः पुनस्तेनैव नीयते ।

मनसा कल्प्यते बंधो मोक्षस्तेनैव कल्प्यते ॥ १७४ ॥

देहादिसर्वविषये परिकल्प्य रागं

बध्नाति तेन पुरुषं पशुवद्गुणेन ।

वैरस्यमत्र विषयसु विधाय पश्चा-

देनं विमोचयति तन्मनः एव बंधात् ॥ १७४ ॥

तस्मान्मनः कारणमस्य जंतो-

र्बंधस्य मोक्षस्य च वा विधाने ।

बंधस्य हेतुर्मलिनं रजोगुणै-

र्मोक्षस्य शुद्धं विरजस्तमस्कम् ॥ १७६ ॥

विवेकवैराग्यगुणातिरेकान्छुद्धत्वमासाद्य मनो विमुक्त्यै ।

भवत्यतो बुद्धिमतो मुमुक्षोस्ताभ्यां दृढाभ्यां भवितव्यमग्रे ॥ १७७ ॥

मनो नाम महाव्याघ्रो विषयारण्यभूमिषु ।

चरत्यत्र न गच्छंतु साधवो ये मुमुक्षवः ॥ १७८ ॥

मनः प्रसूते विषयानर्शोपान्स्थूलात्मना सूक्ष्मतया च भोक्तुः ।

शरीरवर्णाश्रमजातिभेदान्गुणक्रियाहेतुफलानि नित्यम् ॥ १७९ ॥

असंगचिद्रूपमसु विमोह्य देहेंद्रियप्राणगुणैर्निबध्य ।

अहंममेति भ्रमयत्यजस्रं मनः स्वकृत्येषु फलोपभुक्तिषु ॥ १८० ॥

अव्यासदोषात्पुरुषस्य संसृतिरध्यासवधस्त्वमुनैव कल्पितः ।

रजस्तमोदोषवतो विवेकिनो जन्मादिदुःखस्य निदानमेतत् ॥ १८१ ॥

अतः प्राहुर्मनोऽविद्यां पंडितास्तत्त्वदर्शिनः ।

येनैव भ्राम्यते विश्वं वायुनेवाभ्रमंडलम् ॥ १८२ ॥

तन्मनःशोधनं कार्यं प्रयत्नेन मुमुक्षुणा ।

विशुद्धे सति चैतस्मिन्मुक्तिः फलफलायते ॥ १८३ ॥

मोक्षैकसक्त्या विषयेषु राग निर्मूल्य संन्यस्य च सर्वकर्म ।

सच्छ्रद्धया यः श्रवणादिनिष्ठो रजःस्वभाव स धुनोति बुद्धेः ॥ १८४ ॥

मनोमयो नापि भवेत्परात्मा ह्याद्यतवत्त्वात्परिणामिभावात् ।

दुःखात्मकत्वाद्विषयत्वहेतोर्दृष्टा हि दृश्यात्मतया न दृष्टः ॥ १८५ ॥

बुद्धिर्बुद्धीन्द्रियैः सार्धं सवृत्तिः कर्तृलक्षणः ।

विज्ञानमयकोशः स्यात्पुंसः संसारकारणम् ॥ १८६ ॥

अनुव्रजचित्प्रतिविबशक्तिर्विज्ञानसंज्ञः प्रकृतेर्विकारः ।

ज्ञानक्रियावानहमित्यजस्रं देहेंद्रियादिष्वभिमन्यते मृशम् ॥ १८७ ॥

अनादिकालोऽयमहंस्वभावो जीवः समस्तव्यवहारवोढा ।

करोति कर्माण्यपि पूर्ववासनः शुष्यान्यपुष्यानि च तत्फलानि ॥ १८८ ॥

भुक्ते विचित्रास्वपि योनिषु व्रजन्नायाति निर्यात्यथ ऊर्ध्वमेषः ।

अस्यैव विज्ञानमयस्य जाग्रत्स्वप्नावस्था सुखदुःखभोगः ॥ १८९ ॥

देहादिनिष्ठाश्रमधर्मकर्मगुणाभिमानं सततं ममेति ।

विज्ञानकोशोऽयमतिप्रकाशः प्रकृष्टसांनिध्यवशात्परात्मनः ।

अतो भवत्येव उपाधिरस्य यदात्मधीः संसरति भ्रमेण ॥ १९० ॥

योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृदि स्फुरत्ययं ज्योतिः ।

कूटस्थः सन्नात्मा कर्ता भोक्ता भवत्युपाधिस्थः ॥ १९१ ॥

स्वयं परिच्छेदमुपेत्य बुद्धेस्तादात्म्यदोषेण परं मृषात्मनः ।

सर्वात्मकः सन्नपि वीक्षते स्वयं स्वतः पृथक्त्वेन मृदो घटानिव ॥ १९२ ॥

उपाधिसंबंधवशात्परात्मा ह्युपाधिधर्माननुभाति तद्गुणः ।

अयोविकारानविकारिवह्निवत्सदैकरूपोऽपि परः स्वभावात् ॥ १९३ ॥

शिष्य उवाच—

भ्रमेणाप्यन्यथा वास्तु जीवभावः परात्मनः ।

तदुपाधेरनादित्वान्नानादेर्नाश इष्यते ॥ १९४ ॥

अतोऽस्य जीवभावोऽपि नित्या भवति संसृतिः ।

न निवर्तेत तन्माक्षः कथं मे श्रीगुरो वद ॥ १९५ ॥

श्रीगुरुवाच—

सम्यक्पृष्ठं त्वया विद्वन्सावधानेन तच्छृणु ।

प्रामाणिकी न भवति भ्रांत्या मोहितकल्पना ॥ १९६ ॥

भ्रांतिं विना त्वसंगस्य निष्क्रियस्य निराकृतेः ।

न घटेतार्थसंबंधो नभसो नीलतादिवत् ॥ १९७ ॥

स्वस्य द्रष्टुर्निर्गुणस्याक्रियस्य

प्रत्यग्बोधानंदरूपस्य बुद्धेः ।

भ्रांत्या प्राप्तो जीवभावो न सत्यो

मोहापाये नारत्यवस्तु स्वभावात् १९८ ।

यावद् भ्रांतिस्तावदेवास्य सत्ता

मिथ्याज्ञानोज्ज्वलितस्य प्रमादात् ।

रज्ज्वां सर्पो भ्रांतिकालीन एव

भ्रातेर्नाश नैव सर्पोऽपि तद्वत् ॥ १९९ ॥

अनादित्वमविद्यायाः कार्यरयापि तथेष्यते ।

उत्पन्नायां तु विद्यायामविद्यकमनाद्यपि ॥ २०० ॥

प्रबोधे स्वप्नवत्सर्वं सहमूलं विनश्यति ।

अनाद्यपीदं नै नित्यं प्रागभाव इव स्फुटम् ॥ २०१ ॥

अनादेरपि विध्वंसः प्रागभावस्य वीक्षितः ।

यद्वुद्धयुपाधिसंवात्परिकल्पितमात्मानि ॥ २०२ ॥

जीवत्वं न ततोऽन्यत्तु स्वरूपेण विलक्षणः ।

संवधः स्वात्मनो बुद्ध्यां मिथ्याज्ञानपुरःसरः ॥ २०३ ॥

विनिवृत्तिर्भवेत्तस्य सम्यग्ज्ञानेन नान्यथा ।

ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सम्यग्ज्ञानं श्रुतेर्मतम् ॥ २०४ ॥

तदात्मानात्मनोः सम्यग्विवेकैर्नैव सिध्यति ।

ततो विवेकः कर्तव्यः प्रत्यगात्मासदात्मनोः ॥ २०५ ॥

जलं पक्वदत्तं पक्वापाये जलं स्फुटम् ।

यथा भाति तथात्मापि दोषाभावे स्फुटप्रभः ॥ २०६ ॥

अस्निवृत्तौ तु सदात्मना स्फुटं प्रतीतिरेतस्य भवेत्प्रतीचः ।

ततो निरासः करणीय एव सदात्मनः साध्वहमादिवस्तुनः ॥ २०७ ॥

अतो नायं परात्मा स्याद्विज्ञानमयशब्दभाक् ।

विकारित्वाज्जडत्वाच्च परिच्छिन्नत्वहेतुतः ।

दृश्यत्वाद्द्वयभिचारित्वान्नानित्यो नित्य इष्यते ॥ २०८ ॥

आनन्दप्रतिबिम्बचुम्बिततनुर्वृत्तिस्तमोज्ज्वलिता

स्यादानन्दमयः प्रियादिगुणकः स्वेष्टार्थलाभोदये ।

पुण्यस्यानुभवे विभाति कृतिनामानन्दरूपः स्वयं

भूत्वा नन्दति यत्र साधु तनुमृन्मात्रः प्रयत्नं विना ॥ २०९ ॥

आनन्दमयकोशस्य सुषुप्तौ स्फूर्तिरुत्कटा ।

स्वप्नजागरयोरीषदिष्टसंदर्शनादिना ॥ २१० ॥

नैवायमानंदमयः परात्मा सोपाधिकत्वात्प्रकृतेर्विकारात् ।

कार्यत्वहेतोः सुकृतक्रियाया विकारसंघातसमाहितत्वात् ॥ २११ ॥

पञ्चानामपि कोशानां निषेधे युक्तितः श्रुतेः ।

तन्निषेधावधिः साक्षी बोधरूपोऽवशिष्यते ॥ २१२ ॥

योऽयमात्मा स्वयंज्योतिः पञ्चकोशविलक्षणः ।

अवस्थात्रयसाक्षी सन्निर्विकारो निरंजनः ।

सदानंदः स विज्ञेयः स्वात्मत्वेन विपश्चिता ॥ २१३ ॥

शिष्य उवाच—

मिथ्यात्वेन निषिद्धेषु कोशेष्वेतेषु पञ्चसु ।

सर्वाभावं विना किञ्चिन्न पश्याम्यत्र हे गुरो ।

विज्ञेयं किमु वस्त्वस्ति स्वात्मनात्र विपश्चिता ॥ २१४ ॥

श्रीगुरुवाच—

सत्यमुक्तं त्वया विद्वन्निष्ठोऽसि विचारणे ।

अहमादिविकारास्ते तदभावोऽयमप्यनु ॥ २१५ ॥

सर्वे येनानुभूयते यः स्वयं नानुभूयते ।

तमात्मानं वेदितारं विद्धि बुद्ध्या सुसूक्ष्मया ॥ २१६ ॥

तत्साक्षिकं भवेत्तत्तद्यद्येनानुभूयते ।

कस्याप्यननुभूतार्थे साक्षित्वं नोपयुज्यते ॥ २१७ ॥

असौ स्वसाक्षिगो भावो यंतः स्वेनानुभूयते ।

अतः परं स्वयं साक्षात्प्रत्यगात्मा न चैतरः ॥ २१८ ॥

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु स्फुटतरं योऽसौ समुज्जृम्भते

प्रत्यग्रूपतया सदाहमहमित्यंतः स्फुरन्नेकधा ।

नानाकारविकारभागिन इमान्पश्यन्नहंभीमुखान्

नित्यानन्दचिदात्मना स्फुरति तं विद्धि स्वमेतं हृदि ॥ २१९ ॥

घटोदके विवितमर्कविवमालोक्य मूढो रविमेव मन्यते ।
 तथा चिदाभासमुपाधिसंस्थं भ्रांत्याहमित्येव जडोऽभिमन्यते ॥ २२० ॥
 घट जलं तद्गतमर्कविवं विहाय सर्वं विनिरीक्ष्यतेऽर्कः ।
 तटस्थ एतत्त्रितयावभासकः स्वयंप्रकाशो विदुषा यथा यथा २२१ ॥
 देहं धियं चित्प्रतिबिम्बमेवं विसृज्य बुद्धौ निहितं गुहायाम् ।
 ब्रह्मरमात्मानमखंडबोधं सर्वप्रकाशं सदसद्विलक्षणम् ॥ २२२ ॥
 नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्ममंतर्वहिः शून्यमनन्यमात्मनः ।
 विज्ञाय सम्यग्निजरूपमेतत्पुमान्विपाप्मा विरजो विमृत्युः ॥ २२३ ॥
 विशोक आनंदघनो विपश्चित्स्वयं कुतश्चिन्न विभेति कश्चित् ।
 नान्योऽस्ति पंथा भववधमुक्तेर्विना स्वतत्त्वावगमं मुमुक्षुः ॥ २२४ ॥

ब्रह्माभिन्नत्वविज्ञानं भवमोक्षस्य कारणम् ।
 येनाद्वितीयमानंदं ब्रह्म संपद्यते बुधैः ॥ २२५ ॥
 ब्रह्मभूतस्तु ससृष्ट्यै विद्वान्नावर्तते पुनः ।
 विज्ञातव्यमतः सम्यग्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः ॥ २२६ ॥
 सत्य ज्ञानमनंतं ब्रह्म विशुद्धं परं स्वतः सिद्धम् ।
 नित्यानंदैकरस प्रत्यगभिन्न निरंतर जयति ॥ २२७ ॥
 सदिदं परमाद्वैत स्वरमादन्यस्य वस्तुनोऽभावात् ।
 नह्यन्यदस्ति किञ्चित्सम्यक्परमार्थतत्त्वबोधे हि ॥ २२८ ॥
 यदिदं सकलं विश्वं नानारूप प्रतीतमज्ञानात् ।
 तत्सर्वं ब्रह्मैव प्रत्यस्ताशेषभावनादोषम् ॥ २२९ ॥

सृत्कार्यभूतोऽपि मूढो न भिन्नः कुभोऽस्ति सर्वत्र तु मृत्स्वरूपात् ।
 न कुमरूपं पृथगस्ति कुभः कुतो मृपा कल्पितनाममात्रः ॥ २३० ॥
 केनापि मृद्भिन्नतया स्वरूपं घटस्य संदर्शयितुं न शक्यते ।
 अतो घटः कल्पित एव मोहान्मृदेव सत्यं परमार्थभूतम् ॥ २३१ ॥
 सब्रह्मकार्यं सकलं सदैव तन्मात्रमेतन्न ततोऽन्यदस्ति ।

अस्तीति यो वक्ति न तस्य मोहो विनिर्गतो निद्रितवत्प्रजल्पः २३२
ब्रह्मैवेदं विश्वमित्येव वाणी श्रौती ब्रूतेऽथर्वनिष्ठा वरिष्ठाम् ।

तस्मादेतद् ब्रह्ममात्रं हि विश्वं नाधिष्ठानाद्विन्नतारोपितस्य ॥ २३३ ॥
सत्यं यदि स्याज्जगदेतदात्मनोऽनंतत्वहानिर्निगमाप्रमाणता ।

असत्यवादित्वमपीशितुः स्यान्नैतत्त्रयं साधु हितं महात्मनाम् २३४
ईश्वरो वस्तुतत्त्वज्ञो न चाहं तेष्ववस्थितः ।

नच मत्स्थानि भूतानीत्येवमेव व्यचिक्लृपत् ॥ २३५ ॥

यदि सत्यं भवेद्विश्वं सुषुप्तावुपलभ्यताम् ।

यन्नोपलभ्यते किञ्चिदतोऽसत्स्वप्नवन्मृषा ॥ २३६ ॥

अतः पृथङ्नारित जगत्परात्मनः पृथक्प्रतीतिस्तु मृषा गुणादिवत्
आरोपितस्यास्ति किमर्थवत्ताधिष्ठानमाभाति तथा भ्रमेण ॥ २३७ ॥

भ्रांतस्य यद्यद्भ्रमतः प्रतीतं ब्रह्मैव तत्तद्रजतं हि शुक्तिः ।

इदंतया ब्रह्म सदैव रूप्यते त्वारोपितं ब्रह्मणि नाममात्रम् ॥ २३८ ॥

अतः परं ब्रह्म सदद्वितीयं विशुद्धविज्ञानघनं निरंजनम् ।

प्रशांतमाद्यंतविहीनमक्रियं निरंतरानंदरसस्वरूपम् ॥ २३९ ॥

निरस्तमायाकृतसर्वभेदं नित्यं सुखं निष्कलमप्रमेयम् ।

अरूपमव्यक्तमनाख्यमव्ययं ज्योतिः स्वयं किञ्चिदिदं चकास्ति २४०

ज्ञातृज्ञेयज्ञानशून्यमनंतं निर्विकल्पकम् ।

केवलाखंडचिन्मात्रं परं तत्त्वं विदुर्बुधाः ॥ २४१ ॥

अहेयमनुपादेयं मनोवाचामगोचरम् ।

अप्रमेयमनाद्यंतं ब्रह्म पूर्णमहं महः ॥ २४२ ॥

तत्त्वं पदाभ्यामभिधीयमानयोर्ब्रह्मात्मयोः शोधितयोर्यदीत्यम् ।

श्रुत्या तयोस्तत्त्वमसीति सम्यगेकत्वमेव प्रतिपाद्यते मुहुः ॥ २४३ ॥

एक्यं तयोर्लक्षितयोर्न वाच्ययो-

निगद्यतेऽन्योन्यविरुद्धधर्मिणोः ।

खद्योतमान्वोरिव राजभृत्ययोः

कूपांबुराश्वोः परमाणुमेवोः ॥ २४४ ॥

तयोर्विरोधोऽयमुपाधिकल्पितो न वास्तवः कश्चिदुपाधिरेषः ॥

ईशस्य मायामहदादि कारणं जीवस्य कार्यं शृणु पंचकोशम् ॥२४५॥

एतावुपाधी परजीवयोस्तयोः सम्यङ्निरासे न परो न जीवः ।

राज्य नरेद्रस्य भटस्य खेटकस्तयोरपोहे न भटो न राजा ॥२४६॥

अथात आदेग इति श्रुतिः स्वयं निषेधति ब्रह्माणि कल्पितं द्वयम् ।

श्रुतिप्रमाणानुगृहीतबोधात्तयोर्निरासः करणीय एवम् ॥ २४७ ॥

नेद नेदं कल्पितत्वान्न सत्य रज्जौ दृष्टव्यालवत्स्वमवच्च ।

इत्थ दृश्य साधुयुक्त्या व्यपोह्य ज्ञेयः पश्चादेकभावस्तयोर्यः ॥२४८॥

तत्तु तौ लक्षणया सुलक्ष्यौ तयोरखंडैकरसत्वसिद्धये ।

गल जहत्या न तथाऽजहत्या किंतूभयार्थात्मिकयैव भाव्यम् ॥२४९॥

। देवदत्तोऽयमितीह चैकता विरुद्धधर्मांशमपास्य कथ्यते ।

।था तथा तत्त्वमसीति वाक्ये विरुद्धधर्मानुभयत्र हित्वा ॥२५०॥

।लक्ष्य चिन्मात्रतया सदात्मनोरखंडभावः परिचीयते बुधैः ।

।व महावाक्यशतेन कथ्यते ब्रह्मात्मनोरैक्यमखंडभावः ॥ २५१ ॥

।स्थूलमित्येतदसन्निरस्य सिद्धं स्वतो व्योमवदप्रतर्क्यम् ।

।तो मृषामात्रमिदं प्रतीतं जहीहि यत्त्वात्मतया गृहीतम् ।

।हाहमित्येव विशुद्धबुद्ध्या त्रिद्वि स्वमात्मानमखंडबोधम् ॥२५२॥

मृत्कार्यं सकलं घटादि सततं मृन्मात्रमेवाभित-

स्तद्वत्सज्जनितं सदात्मकमिदं सन्मात्रमेवाखिलम् ।

यस्मान्नास्ति सतः परं किमपि तत्सत्यं स आत्मा स्वयं

तस्मात्तत्त्वमसि प्रशातममलं ब्रह्माद्वयं यत्परम् ॥ २५३ ॥

निद्राकल्पितदेशकालविषयज्ञात्रादि सर्वं यथा

मिथ्या तद्वदिहापि जाग्रति जगत्स्वाज्ञानकार्यत्वतः ।

यस्मादेवमिदं शरीरकरणप्राणाहमाद्यप्यसत्

तस्मात्तत्त्वमसि प्रशांतममलं ब्रह्माद्वयं यत्परम् ॥ २५४ ॥

जातिनीतिकुलगोत्रदूरगं नामरूपगुणदोषवर्जितम् ।

देशकालविषयातिवर्तिं यद्ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २५५ ॥

यत्परं सकलवागगोचरं गोचरं विमलबोधचक्षुषः ।

शुद्धचिद्घनमनादिवस्तु यद्ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २५६ ॥

षडभिखर्मिभिरयोगि योगिहृद्भावेतं न करणैर्विभावितम् ।

बुद्ध्यवेद्यमनवद्यभूति यद् ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २५७ ॥

भ्रांतिकल्पितजगत्कलाश्रयं स्वाश्रयं च सदसद्विलक्षणम्

निष्कलं निरुपमानमृद्धिमद् ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २५८ ॥

जन्मवृद्धिपरिणत्यपक्षयव्याधिनाशनविहीनमव्ययम् ।

विश्वसृष्ट्यवनघातकारणं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २५९ ॥

अस्तभेदमनपास्तलक्षणं निस्तरंगजलराशिनिश्चलम् ।

नित्यमुक्तमविभक्तमूर्तिं यद् ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २६० ॥

एकमेव सदनेककारणं कारणांतरनिरासकारणम् ।

कार्यकारणविलक्षणं स्वयं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २६१ ॥

निर्विकल्पकमनल्पमक्षर यत्क्षराक्षरविलक्षणं परम् ।

नित्यमव्ययसुख निरंजनं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २६२ ॥

यद्विभाति सदनेकधा भ्रमान्नामरूपगुणविक्रियात्मना ।

हेमवत्स्वयमविक्रियं सदा ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २६३ ॥

यच्चकास्त्यनपरं परात्परं प्रत्यगेकरसमात्मलक्षणम् ।

सत्याचित्सुखमनंतमव्ययं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मानि ॥ २६४ ॥

उक्तमर्थमिममात्मानि स्वयं भावय प्रथितयुक्तिभिर्धिया ।

संशयादिरहितं करांबुवत्तेन तत्त्वनिगमो भविष्यति ॥ २६५ ॥

स्वबोधमात्रं परिशुद्धतत्त्वं विज्ञाय संघे नृपवच्च सैन्ये ।

तदात्मनैवात्मनि सर्वदा स्थितो विलापय ब्रह्माणि दृश्यजातम् ॥ २६६ ॥

बुद्धौ गुहायां सदसद्विलक्षणं ब्रह्मारित सत्यं परमद्वितीयम् ।

तदात्मना योऽत्र वसेद्गुहाया पुनर्न तस्यांगगुहाप्रवेशः ॥ २६७ ॥

ज्ञाते वस्तुन्यदि बलवती वासनाऽनादिरेषा

कर्ता भोक्ताप्यहमिति दृढा यास्य संसारहेतुः ।

प्रत्यग्दृष्ट्यात्मनि निवसता सापनेया प्रयत्ना-

न्मुक्तिं प्राप्नुस्तदिह मुनयो वासनातानत्र यत् ॥ २६८ ॥

अहं ममेति यो भावो देहाक्षादावनात्मनि ।

अध्यासोऽयं निरस्तव्यो विदुषा स्वात्मनिष्ठया ॥ २६९ ॥

ज्ञात्वा स्व प्रत्यगात्मानं बुद्धितदवृत्तिसाक्षिणम् ।

सोऽहमित्येव सद्वृत्त्यानात्मन्यात्ममतिं जहि ॥ २७० ॥

लोकानुवर्तनं त्यक्त्वा त्यक्त्वा देहानुवर्तनम् ।

शास्त्रानुवर्तनं त्यक्त्वा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७१ ॥

लोकवासनया जंतोः शास्त्रवासनयापि च ।

देहवासनया ज्ञानं यथावन्नैव जायते ॥ २७२ ॥

संसारकारागृहमोक्षमिच्छोरयोमयं पादनिबद्धशृङ्खलम् ।

वदति तज्ज्ञाः पटुवासनात्रयं योऽस्माद्विमुक्तः समुपैति-मुक्तिम् ॥ २७३ ॥

जलादिसंपर्कवशात्प्रभूतदुर्गंधधूतागरुदिव्यवासना ।

सघर्षणेनैव विमाति सम्यन्विधूयमाने सति बाह्यगन्धे ॥ २७४ ॥

अंतःश्रितानतदुरंतवासनाधूलीविलिता परमात्मवासना ।

प्रज्ञातिसवर्णगतो विशुद्धा प्रतीयते चदनगन्धवत्स्फुटा ॥ २७५ ॥

अनात्मवासनाजालैस्तिरोभूतात्मवासना ।

नित्यात्मनिष्ठया तेषां नाशे भाति स्वयं स्फुटा ॥ २७६ ॥

यथा यथा प्रत्यगवस्थित मनस्तथा तथा मुंचति बाह्यवासनाः ।

निःशेषमोक्षे सति वासनानामात्मानुभूतिः प्रतिबन्धशून्या ॥ २७७ ॥

स्वात्मन्येव सदा स्थित्या मनो नश्यति योगिनः ।
 वासनानां क्षयश्चातः स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७८ ॥
 तमो द्वाभ्यां रजः सत्त्वात्सत्त्वं शुद्धेन नश्यति ।
 तस्मात्सत्त्वमवष्टभ्य स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७९ ॥
 प्रारब्धं पुष्यति वपुरिति निश्चित्य निश्चलः ।
 धैर्यमालम्ब्य यत्नेन स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८० ॥
 नाहं जीवः परं ब्रह्मेत्यतद्व्यावृत्तिपूर्वकम् ।
 वासनावेगतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८१ ॥
 श्रुत्या युक्त्या स्वानुभूत्या ज्ञात्वा सार्वभौममात्मनः ।
 क्वचिदाभासतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८२ ॥
 अनादानविसर्गाभ्यामीषन्नास्ति क्रिया मुनेः ।
 तदेकनिष्ठया नित्यं स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८३ ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थब्रह्मात्मैकत्वबोधतः ।
 ब्रह्मण्यात्मत्वदाढर्याय स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८४ ॥
 अहंभावस्य देहेऽस्मिन्निःशेषविलयावधि ।
 सावधानेन युक्तात्मा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८५ ॥
 प्रतीतिर्जीवजगतोः स्वप्नवद्भाति यावती ।
 तावन्निरंतरं विद्वन्स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८६ ॥
 निद्राया लोकत्रार्तायाः शब्दादेरपि विस्मृतेः ।
 क्वचिन्नावसरं दत्त्वा चिंतयात्मानमात्मनि ॥ २८७ ॥
 मातापित्रोर्मलोद्भूतं मलमासमयं वपुः ।
 त्यक्त्वा चांडालवद्भूर ब्रह्मीभूय कृती भव ॥ २८८ ॥
 घटाकाशं महाकाशं इवात्मानं परात्मनि ।
 विलाप्याखण्डभावेन तूष्णीं भव सदा मुने ॥ २८९ ॥
 स्वप्रकाशमाधिष्ठानं स्वयभूय सदात्मना ।

ब्रह्मांडमपि पिंडांड त्यज्यतां मलभाडवत् ॥ २९० ॥

चिदात्मनि सदानदे देहारूढामहधियम् ।

निवेश्य लिंगमुत्सृज्य केवलो भव सर्वदा ॥ २९१ ॥

यत्रैष जगद्भासो दर्पणांतः पुर यथा ।

तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २९२ ॥

यत्सत्यभूत निजरूपमाद्यं चिदद्वयानंदमरूपमक्रियम् ।

तदेत्य मिथ्यावपुरुत्सृजैतन्मैलूपवद्वेषमुपात्तमात्मनः ॥ २९३ ॥

सर्वात्मना दृश्यमिदं मृपैव नैवाहमर्थः क्षणिकत्वदर्शनात् ।

जानाम्यहं सर्वमिति प्रतीतिः कुतोऽहमादेः क्षणिकस्य सिध्येत् ॥ २९४ ॥

अहंपदार्थस्त्वहमादिसाक्षी नित्य सुपुष्पावपि भावदर्शनात् ।

ब्रूते ह्यजो नित्य इति श्रुतिः स्वयं तत्प्रत्यगात्मा सदसद्विलक्षणः ॥ २९५ ॥

विकारिणां सर्वविकारवेत्ता नित्योऽविकारो भवितु समर्हति ।

मनोरथस्वप्नसुषुप्तिषु स्फुट पुनः पुनर्दृष्टमसत्त्वमेतयोः ॥ २९६ ॥

अतोऽभिमान त्यज मांसपिंडे पिंडाभिमानिन्यपि बुद्धिकल्पिते ।

कालत्रयाबाध्यमखडबोध ज्ञात्वा स्वमात्मानमुपैहि शान्तिम् ॥ २९७ ॥

त्यजाभिमान कुलगोत्रनामरूपाश्रमेष्वार्द्रशवाश्रितेषु ।

लिंगस्य धर्मानपि कर्तृतादींस्त्यक्त्वा भवाखंडसुखस्वरूपः ॥ २९८ ॥

संत्यज्ये प्रतिबधाः पुंसः संसारहेतवो दृष्टाः ।

तेषामेक मूलं प्रथमविकारो भवत्यहंकारः ॥ २९९ ॥

यावत्स्यात्स्वस्य संबधोऽहंकारेण दूरात्मना ।

तावन्न लेशमात्रापि मुक्तिवार्ता विलक्षणा ॥ ३०० ॥

अहंकारग्रहान्मुक्तः स्वरूपमुपपद्यते ।

चद्रवद्विमलः पूर्णः सदानंदः स्वयंप्रभः ॥ ३०१ ॥

यो वा पुरे सोऽहमिति प्रतीतो बुद्ध्या विकल्पस्तमसातिमुद्धया ।

तस्यैव निःशेषतया विनाशे ब्रह्मात्मभावः प्रतिबंधशून्यः ॥ ३०२ ॥

ब्रह्मानंदनिधिर्महाबलवताहंकारघोराहिना

संवेष्टयात्मनि रक्ष्यते गुणमयैश्चैस्त्रिभिर्मस्तकैः ।

विज्ञानाख्यमहांसिना श्रुतिमता विन्च्छिद्य शीर्षत्रयं

निर्मूल्याहिमिमं निधिं सुखकरं धीरोऽनुभोक्तुं क्षमः ॥ ३०३ ॥

यावद्वा यत्किंचिद्विषदोपस्फूर्तिरस्ति चेद्देहे ।

कथमारोग्याय भवेत्तद्वदहंतापि योगिनो मुक्त्यै ॥ ३०४ ॥

अहमोऽत्यंतनिवृत्त्या तत्कृतनानाविकल्पसंहत्या ।

प्रत्यक्तत्त्वविवेकादयमहमस्मीति विंदते तत्त्वम् ॥ ३०५ ॥

अहंकर्तर्यस्मिन्नहमिति मतिं मुंच सहसा

विकारात्मन्यात्मप्रतिफलजुषि स्वस्थितिमुषि ।

यदध्यासात्प्राप्ता जनिमृतिजरादुःखबहुलाः

प्रतीचश्चिन्मूर्तेस्तव सुखतनोः संसृतिरियम् ॥ ३०६ ॥

सदैकरूपस्य चिदात्मनो विभोरानंदमूर्तेरनवद्यकीर्तेः ।

नैवान्यथा काप्यविकारिणस्ते विनाहमध्यासमुष्य संसृतिः ॥ ३०७ ॥

तस्मादहंकारमिमं स्वशत्रुं भोक्तुर्गले कंटकवत्प्रतीतम् ।

विन्च्छिद्य विज्ञानमहांसिना स्फुटं भुंक्ष्वात्मसाम्राज्यसुखं यथेष्टम् ॥ ३०८ ॥

ततोऽहमादेर्विनिवर्त्य वृत्तिं संत्यक्तरागः परमार्थलाभात् ।

तूष्णीं समास्वात्मसुखानुभूत्या पूर्णात्मना ब्रह्मणि निर्विकल्पः ॥ ३०९ ॥

समूलकृत्तोऽपि महानहं पुनर्व्युल्लेखितः स्याद्यदि चेतसा क्षणम् ।

संजीव्य विक्षेपशतं करोति नभस्वता प्रावृषि वारिदो यथा ॥ ३१० ॥

निगृह्य शत्रोरहमोऽवकाशः कचिन्न देयो विषयानुचितया ।

स एव संजीवनहेतुरस्य प्रक्षीणजंबीरतरोरिवांबु ॥ ३११ ॥

देहात्मना संस्थित एव कामी विलक्षणः कामयिता कथं स्यात् ।

अतोऽर्थसंधानपरत्वमेव भेदप्रसक्त्या भवबंधहेतुः ॥ ३१२ ॥

कार्यप्रवर्धनाद्बीजप्रवृद्धिः परिदृश्यते ।

कार्यनाशाद्वाजनाशस्तस्मात्कार्यं निरोधयेत् ॥ ३१३ ॥

वासनावृद्धितः कार्यं कार्यवृद्ध्या च वासना ।

वर्धते सर्वथा पुंसः संसारो न निवर्तते ॥ ३१४ ॥

ससारबधविच्छित्यै तदद्वय प्रदहेद्यतिः ।

वासनावृद्धिरेताभ्यां चितया क्षियया बहिः ॥ ३१५ ॥

ताभ्यां प्रवर्धमाना सा सूते संसृतिमात्मनः ।

त्रयाणां च क्षयोपायः सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ ३१६ ॥

सर्वत्र सर्वतः सर्वं ब्रह्ममात्रावलोकनम् ।

सद्भाववासनादाढर्यात्तत्रय लयमश्नुते ॥ ३१७ ॥

क्रियानाशे भवेच्चित्तानाशोऽस्माद्वासनाक्षयः ।

वासनाप्रक्षयो मोक्षः सा जीवन्मुक्तिरिष्यते ॥ ३१८ ॥

सद्वासनास्फूर्तिविजृम्भणे सन्ति ह्यसौ विलीना त्वहमादिवासना ।

अतिप्रकृष्टाप्यरूपप्रभाया विलीयते साधु यथा तमिस्रा ॥ ३१९ ॥

तमस्तमःकार्यमनर्थजालं न दृश्यते सत्युदिते दिनेशे ।

तथाऽद्वयानदरसानुभूतौ नैवास्ति बन्धो न च दुःखगधः ॥ ३२० ॥

दृश्य प्रतीत प्रविलापयन्स्वयं सन्मात्रमानन्दघनं विभावयन् ।

समाहितः सन्बहिरतरं वा कालं नयेथाः सति कर्मबन्धे ॥ ३२१ ॥

प्रमादो ब्रह्मनिष्ठायां न कर्तव्यः कदाचन ।

प्रमादो मृत्युरित्याह भगवन्ब्रह्मणः सुतः ॥ ३२२ ॥

न प्रमादादनर्थोऽन्यो ज्ञानिनः स्वस्वरूपतः ।

ततो मोहस्ततोऽहंघ्रीस्ततो बन्धस्ततो व्यथा ॥ ३२३ ॥

विषयामिमुखं दृष्ट्वा विद्वांसमपि विस्मृतिः ।

विक्षेपयति धीदोषैर्योषा जारमिव प्रियम् ॥ ३२४ ॥

यथा प्रकृष्टं शैवालं क्षणमात्रं न तिष्ठति ।

आवृणोति तथा माया प्राज्ञं वापि पराङ्मुखम् ॥ ३२५ ॥

लक्ष्यच्युतं चेद्यदि चित्तमीषद्वहिर्मुखं संनिपतेत्ततरतः ।

प्रमादतः प्रच्युतकेलिकदुकः सोपानपङ्क्तौ पतितो यथा तथा ॥ ३२६ ॥

विषयेष्वाविशच्चेतः संकल्पयति तद्गुणान् ।

सम्यक्संकल्पनात्कामः कामात्पुंसः प्रवर्तनम् ॥ ३२७ ॥

ततः स्वरूपविभ्रशो विभ्रष्टस्तु पतत्यधः ।

पतितस्य विना नाश पुनर्नरोह ईक्ष्यते ।

संकल्पं वर्जयेत्तस्मात्सर्वानर्थस्य कारणम् ॥ ३२८ ॥

अतः प्रमादान्न परोऽस्ति मृत्युर्विवेकिनो ब्रह्मविदः समाधौ ।

समाहितः सिद्धिमुपैति सम्यक्समाहितात्मा भव सावधानः ॥ ३२९ ॥

जीवतो यस्य कैवल्यं विदेहे च स केवलः ।

यत्किञ्चित्पश्यतो भेद भयं ब्रूते यज्जुःश्रुतिः ॥ ३३० ॥

यदा कदा वापि विपश्चिदेप ब्रह्मण्यनतेऽप्यणुमात्रभेदम् ।

पश्यत्यथामुष्य भय तदैव यद्वीक्षितं भिन्नतया प्रमादात् ॥ ३३१ ॥

श्रुतिस्मृतिन्यायशतैर्निपिद्धे दृश्येऽत्र यः स्वात्ममतिं करोति ।

उपैति दुःखोपरि दुःखजात निपिद्धकर्ता स मलिम्लुचो यथा ॥ ३३२ ॥

सत्याभिसंधानरतो विमुक्तो महत्त्वमात्मीयमुपैति नित्यम् ।

मिथ्याभिसंधानरतस्तु नश्येद् दृष्टं तदेतद्यदचोरचोरयोः ॥ ३३३ ॥

यतिरसदनुसंधिं बधहेतु विहाय

स्वयमयमहमस्मीत्यात्मदृष्ट्यैव तिष्ठेत् ।

सुखयति ननु निष्ठा ब्रह्मणि स्वानुभूत्या

हरति परमविद्याकार्यदुःख प्रतीतम् ॥ ३३४ ॥

बाह्यानुसंधिः परिवर्धयेत्फल दुर्वासनामेव ततस्ततोऽधिकाम् ।

ज्ञात्वा विवेकैः परिहृत्य बाह्य स्वात्मानुसंधिं विदुधीत नित्यम् ॥ ३३५ ॥

बाह्ये निरुद्धे मनसः प्रसन्नता मनःप्रसादे परमात्मदर्शनम् ।

तस्मिन्सुदृष्टे भवबंधनाशो बहिर्निरोधः पदवी विमुक्तेः ॥ ३३६ ॥

कः पंडितः सन्सदसद्विवेकी श्रुतिप्रमाणः परमार्थदर्शी ।
 जानन्हि कुर्यादसतोऽवलंबं स्वपातहेतोः शिशुवन्मुमुक्षुः ॥ ३३७ ॥
 देहादिससक्तिमतो न मुक्तिर्मुक्तस्य देहाद्यभिमत्यभावः ।
 सुप्तस्य नो जागरणं न जाग्रतः स्वप्नस्तयोर्भिन्नगुणाश्रयत्वात् ॥ ३३८ ॥
 अतर्वहिः स्वस्थिरजगमेषु ज्ञानात्मनाधारतया विलोक्य ।
 त्यक्ताखिलोपाधिरखड्गरूपः पूर्णात्मना यः स्थित एष मुक्तः ॥ ३३९ ॥
 सर्वात्मना बधविमुक्तिहेतुः सर्वात्मभावान्न परोऽस्ति कश्चित् ।
 दृश्याग्रहे सत्युपपद्यतेऽसौ सर्वात्मभावोऽस्य सदात्मनिष्ठया ॥ ३४० ॥

दृश्यस्याग्रहणं कथं नु घटते देहात्मना तिष्ठतो

वाह्यार्थानुभवप्रसक्तमनसस्तत्तत्क्रिया कुर्वतः ।

सन्यस्ताखिलधर्मकर्मविपर्ययैर्नित्यात्मनिष्ठापरै-

स्तत्त्वज्ञैः करणीयमात्मनि सदानदेच्छुभिर्यत्नतः ॥ ३४१ ॥

सार्वात्म्यसिद्धये भिक्षोः कृतश्रवणकर्मणः ।

समाधिं विदधात्येषा शान्तो दात इति श्रुतिः ॥ ३४२ ॥

आरूढशक्तेरहमो विनाशः

कर्तुं न शक्यः सहसापि पंडितैः ॥

ये निर्विकल्पाख्यसमाधिनिश्चला-

स्तानतरानतमवा हि वासनाः ॥ ३४३ ॥

अहबुद्धयैव मोहिन्या योजयित्वावृतेर्वलात् ।

विक्षेपशक्तिः पुरुषं विक्षेपयति तद्गुणैः ॥ ३४४ ॥

विक्षेपशक्तिविजयो विपमो विधातुं

निःशेषमावरणशक्तिनिवृत्त्यभावे ।

दृग्दृश्ययोः स्फुटपयोजलवद्विभागे

नश्येत्तदावरणमात्मनि च स्वभावात् ।

निःसंशयेन भवति प्रतिबधशून्यो

निक्षेपणं नहि तदा यदि चेन्मृपार्थे ॥ ३४५ ॥

सम्यग्विवेकः स्फुटबोधजन्यो विभक्त्य दृग्दृश्यपदार्थतत्त्वम् ।

छिनात्ति मायाकृतमोहबंधं यस्माद्विमुक्तस्य पुनर्न संसृतिः ॥ ३४६ ॥

परावरैकत्वविवेकवह्निर्दहत्यविद्यागहनं ह्यशेषम् ।

किं स्यात्पुनः संसरणस्य बीजमद्वैतभाव समपेयुषोऽस्य ॥ ३४७ ॥

आवरणस्य निवृत्तिर्भवति च सम्यक्पदार्थदर्शनतः ।

मिथ्याज्ञानविनाशस्तद्वद्विक्षेपजनितदुःखनिवृत्तिः ॥ ३४८ ॥

एतत्त्रितयं दृष्टं सम्यग्प्रज्जुस्वरूपविज्ञानात् ।

तस्माद्वस्तुसतत्त्वं ज्ञातव्यं बंधमुक्तये विदुषा ॥ ३४९ ॥

अयोऽग्नियोगादिव सत्समन्वयान्मात्रादिरूपेण विजृम्भते धीः ।

तत्कार्यमेतत्त्रितयं यतो मृषा दृष्टं भ्रमस्वप्नमनोरथेषु ॥ ३५० ॥

ततो विकाराः प्रकृतेरहंमुखा देहावसाना विषयाश्च सर्वे ।

क्षणेऽन्यथाभावितया ह्यमीपामसत्त्वमात्मा तु कदापि नान्यथा ॥ ३५१ ॥

नित्याद्वयाखंडचिदेकरूपो बुद्ध्यादिसाक्षी सदसद्विलक्षणः ।

अहंपदप्रत्ययलक्षितार्थः प्रत्यक्सदानंदघनः परात्मा ॥ ३५२ ॥

इत्थं विपश्चित्सदसद्विभज्य निश्चित्य तत्त्वं निजबोधदृष्ट्या ।

ज्ञात्वा स्वमात्मानमखंडबोधं तेभ्यो विमुक्तः स्वयमेव शाम्यति ॥ ३५३ ॥

अज्ञानहृदयग्रंथेर्निःशेषविलयस्तदा ।

समाधिनाऽविकल्पेन यदाद्वैतात्मदर्शनम् ॥ ३५४ ॥

त्वमहमिदमितीयं कल्पना बुद्धिदोषात्

प्रभवति परमात्मन्यद्वये निर्विशेषे ।

प्रविलसति समाधावस्य सर्वो विकल्पो

विलयनमुपगच्छेद्वस्तुतत्त्वावधृत्या ॥ ३५५ ॥

शांतो दांतः परमुपरतः क्षांतियुक्तः समाधिं

कुर्वन्नित्यं कलयति यतिः स्वस्य सर्वात्मभावम् ।

तेनाविद्यातिमिरजनिनान्साधु दध्वा विकल्पान

ब्रह्माकृत्या निवसति सुख निष्क्रियो निर्विकल्पः ॥ ३५६ ॥

समाहिता ये प्रविलाप्य बाह्य श्रोत्रादि चेतः स्वमह चिदात्मनि

त एव मुक्ता भवपाशवैर्नान्ये तु पारोक्ष्यकथाभिधायिनः ॥ ३५७ ॥

उपाधिभेदात्तवयमेव भिद्यते चोपाध्यपोहे स्वयमेव केवलः ।

तस्मादुपाधेर्विलयाय विद्वान्वसेत्सदा कल्पसमाधिनिष्ठया ॥ ३५८ ॥

सति सक्तो नरो याति सद्भावं ह्येकनिष्ठया ।

क्रीटको भ्रमरं ध्यायन्भ्रमरत्वाय कल्पते ॥ ३५९ ॥

क्रियातरासक्तिमपास्य क्रीटको ध्यायन्त्यथालिं ह्यलिभावमृच्छति ।

तथैव योगी परमात्मतत्त्वं ध्यात्वा समायाति तदेकनिष्ठया ॥ ३६० ॥

अतीव सूक्ष्म परमात्मतत्त्वं न स्थूलदृष्ट्या प्रतिपत्तुमर्हति ।

समाधिनात्यन्तसुसूक्ष्मवृत्त्या ज्ञातव्यमार्यैरतिशुद्धबुद्धिभिः ॥ ३६१ ॥

यथा सुवर्णं पुटपाकशोधितं त्यक्त्वा मलं स्वात्मगुणं समृच्छति ।

तथा मनः सत्त्वरजस्तमोमलं ध्यानेन सत्यज्य समेति तत्त्वम् ॥ ३६२ ॥

निरतराम्यासवशात्तदित्य पक्वं मनो ब्रह्मणि लीयते यदा ।

तदा समाधिः स विकल्पवर्जितः स्वतोऽद्वयानन्दरसानुभावकः ॥ ३६३ ॥

समाधिमाऽनेन समस्तवासनाग्रंथैर्विनाशोऽखिलकर्मनाशः ।

अन्तर्बहिः सर्वत एव सर्वदा स्वरूपविस्फूर्तिरयत्नतः स्यात् ॥ ३६४ ॥

श्रुतेः शतगुणं विद्यान्मननं मननादपि ।

निदिध्यास लक्षगुणमनत निर्विकल्पकम् ॥ ३६५ ॥

निर्विकल्पकसमाधिना स्फुटं ब्रह्मतत्त्वमवगम्यते ध्रुवम् ।

नान्यथा चलतया मनोगतेः प्रत्ययातरविमिश्रितं भवेत् ॥ ३६६ ॥

अतः समाधत्स्व यतेंद्रियः सदा निरन्तरं शांतमनाः प्रतीचि ।

विध्यसय ध्यातमनाद्यविद्यया कृतं सदेकत्वविलोकनेन ॥ ३६७ ॥

योगस्य प्रथमं द्वारं बाह्यनिरोधोऽपरिग्रहः ।

निराशा च निरीहा च नित्यमेकांतशीलता ॥ ३६८ ॥

एकांतस्थितिरीन्द्रियोपरमणे हेतुर्दमश्चेतसः

सरोधे करणं शमेन विलयं यायादहंवासना ।

तेनानंदरसानुभूतिरचला ब्राह्मी सदा योगिन-

स्तस्माच्चित्तनिरोध एव सततं कार्यः प्रयत्नान्मुनेः ॥ ३६९ ॥

चाचं नियच्छात्मनि तं नियच्छ बुद्धौ धिय यच्छ च बुद्धिसाक्षिणि ।

तं चापि पूर्णात्मनि निर्विकल्पे विलाप्य शांतिं परमां भजस्व ॥ ३७० ॥

देहप्राणेंद्रियमनोबुद्ध्यादिभिरुपाधिभिः ।

यैर्यैर्वृत्तेः समायोगस्तत्तद्भावोऽस्य योगिनः ॥ ३७१ ॥

तन्निवृत्त्या मुनेः सम्यक्सर्वोपरमणं सुखम् ।

संदृश्यते सदानंदरसानुभवविप्लवः ॥ ३७२ ॥

अंतस्त्यागो बहिस्त्यागो विरक्तस्यैव युज्यते ।

त्यजत्यंतर्बहिःसंगं विरक्तस्तु मुमुक्षया ॥ ३७३ ॥

बहिस्तु विषयैः सगं तथांतरहमादिभिः ।

विरक्त एव शक्नोति त्यक्तुं ब्रह्मणि निष्ठितः ॥ ३७४ ॥

वैराग्यबोधौ पुरुषस्य पक्षिवत्पक्षौ विजानीहि विचक्षण त्वम् ।

विमुक्तिसौधाग्रतलाधिरोहणं ताभ्यां विना नान्यतरेण सिध्यति ॥ ३७५ ॥

अत्यंतवैराग्यवतः समाधिः समाहितस्यैव दृढप्रबोधः ।

प्रबुद्धतत्त्वस्य हि बंधमुक्तिर्मुक्तात्मनो नित्यसुखानुभूतिः ॥ ३७६ ॥

वैराग्यान् परं सुखस्य जनकं पश्यामि वश्यात्मन-

स्तच्चेच्छुद्धतरात्मबोधसहितं स्वाराज्यसाम्राज्यधुक् ।

एतद् द्वारमजस्रमुक्तियुवतेर्यस्मात्त्वमस्मात्परं

सर्वत्रास्पृहया सदात्मनि सदा प्रज्ञां कुरु श्रेयसे ॥ ३७७ ॥

आशां छिंधि विषोपमेषु विषयेष्वेवैव मृत्योः सृति-

स्त्यक्त्वा जातिकुलाश्रमेष्वभिमतिं मुंचातिद्वाराक्रियाः ।

देहादावसति त्यजात्मविषणां प्रज्ञां कुरुष्वात्मनि

त्वं द्रष्टास्यमलोऽसि निर्द्वयपरं ब्रह्मासि यद्वस्तुतः ॥ ३७८ ॥

लक्ष्ये ब्रह्मणि मानस दृढतरं सस्थाप्य बाह्येद्रियं

स्वस्थाने विनिवेश्य निश्चलतनुश्चोपेक्ष्य देहस्थितिम् ।

ब्रह्मात्मैक्यमुपेत्य तन्मयतया चाखण्डवृत्यानिशं

ब्रह्मानंदरस पिबात्मानि मुदा शून्यैः किमन्यैर्भ्रमैः ॥ ३७९ ॥

अनात्मचित्तनं त्यक्त्वा कश्मल दुःखकारणम् ।

चित्तयात्मानमानंदरूपं यन्मुक्तिकारणम् ॥ ३८० ॥

एष स्वयंत्योतिरशेषसाक्षी विज्ञानकोशे विलसत्यजस्रम् ।

लक्ष्यं विधायैनमसद्विलक्षणमखण्डवृत्यात्मतयानुभावय ॥ ३८१ ॥

एतमच्छिन्नया वृत्या प्रत्ययांतरशून्यया ।

उल्लेखयन्विजानीयात्स्वस्वरूपतया स्फुटम् ॥ ३८२ ॥

अत्रात्मत्वं दृढीकुर्वन्नहमादिषु संत्यजन् ।

उदासीनतया तेषु तिष्ठेद्वटपटादिवन् ॥ ३८३ ॥

विशुद्धमतःकरण स्वरूपे निवेश्य साक्षिण्यवबोधमात्रे ।

शनैः शनैर्निश्चलतामुपानयन्पूर्णं स्वमेवानुविलोकयेत्ततः ॥ ३८४ ॥

देहेद्रियप्राणमनोऽहमादिभिः स्वाज्ञानवल्लसैरखिलैरुपाधिभिः ।

विमुक्तमात्मानमखण्डरूपं पूर्णं महाकाशमिवावलोकयेत् ॥ ३८५ ॥

षट्कलशकुसूलसूचिमुख्यैर्गगनमुपाधिशतैर्विमुक्तमेकम् ।

भवति न विविध तथैव शुद्ध परमहमादिविमुक्तमेकमेव ॥ ३८६ ॥

ब्रह्मादिस्तंबपर्यंता मृषामात्रा उपाधयः ।

ततः पूर्णं स्वमात्मानं पश्येदेकात्मना स्थितम् ॥ ३८७ ॥

यत्र भ्रांत्या कल्पित यद्विवेके तत्तन्मात्रं नैव तस्माद्विभिन्नम् ।

भ्रातेर्नाशे भ्रातिदृष्टाहितत्वं रज्जुस्तद्वद्विश्वमात्मस्वरूपम् ॥ ३८८ ॥

स्वयं ब्रह्मा स्वयं विष्णुः स्वयमिंद्रः स्वयं शिवः ।

स्वयं विश्वमिदं सर्वं स्वस्मादन्यन्न किंचन ॥ ३८९ ॥

अंतः स्वयं चापि बहिः स्वयं च स्वयं पुरस्तात्स्वयमेव पश्चात् ।

स्वयं ह्यवाच्यां स्वयमप्युदीन्यां तथोपरिष्ठात्स्वयमप्यधस्तात् ॥ ३९० ॥

तरंगफेनभ्रमबुद्बुदादि सर्वं स्वरूपेण जलं यथा तथा ।

चिदेव देहाद्यहमंतमेतत्सर्वं चिदेवैकरसं विशुद्धम् ॥ ३९१ ॥

सदेवेदं सर्वं जगदवगतं वाङ्मनसयोः

सतोऽन्यन्नारत्येव प्रकृतिपरसीम्नि स्थितवतः ।

पृथक् किं मृत्स्नायाः कलशघटकुंभाद्यवगतं

वदत्येष भ्रांतस्त्वमहमिति मायामदिरया ॥ ३९२ ॥

क्रियासमभिहारेण यत्र नान्यदिति श्रुतिः ।

ब्रवीति द्वैतराहित्यं मिथ्याध्यासनिवृत्तये ॥ ३९३ ॥

आकाशवर्निर्मलनिर्विकल्पनिःसीमनिष्पंदननिर्विकारम् ।

अंतर्बहिःशून्यमनन्यमद्वयं स्वयं परं ब्रह्म किमस्ति बोध्यम् ॥ ३९४ ॥

वक्तव्यं किमु विद्यतेऽत्र बहुधा ब्रह्मैव जीवः स्वयं

ब्रह्मतज्जगदाततं नु सकलं ब्रह्माद्वितीयं श्रुतेः ।

ब्रह्मैवाहमिति प्रबुद्धमतयः संत्यक्त्वाह्याः स्फुटं

ब्रह्मीभूय वसति सततचिदानंदात्मनैव ध्रुवम् ॥ ३९५ ॥

जहि मलमयकोशेऽहधियोत्थापिताशा

प्रसभमनिलकल्पे लिंगदेहेऽपि पश्चात् ।

निगमगदितकीर्तिं नित्यमानदमूर्तिं-

स्वयमिति परिचीय ब्रह्मरूपेण तिष्ठ ॥ ३९६ ॥

शवाकारं यावद्भजति मनुजस्तावदशुचिः

परेभ्यः स्यात्क्लेशो जननमरणव्याधिनिर्लयः ।

यदात्मानं शुद्धं कलयति शिवाकारमचलं

तदा तेभ्यो मुक्तो भवति हि तदाह श्रुतिरपि ॥ ३९७ ॥

स्वात्मन्यारोपिताशेषाभासवस्तुनिरासतः ।

स्वयमेव परं ब्रह्म पूर्णमद्वयमक्रियम् ॥ ३९८ ॥

समाहितायां सति चित्तवृत्तौ परात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।

न दृश्यते कश्चिदय विकल्पः प्रजल्पमात्रः परिशिष्यते ततः ॥ ३९९ ॥

असत्कल्पो विकल्पोऽयं विश्वमित्येकवस्तुनि ।

निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०० ॥

द्रष्टृदर्शनदृश्यादिभावशून्यैकवस्तुनि ।

निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०१ ॥

कल्पार्णव इवात्यंतपरिपूर्णैकवस्तुनि ।

निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०२ ॥

तेजसीव तमो यत्र प्रलीनं भ्रांतिकारणम् ।

अद्वितीये परे तत्त्वे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०३ ॥

एकात्मके परे तत्त्वे भेदवार्ता कथं वसेत् ।

सुषुप्तौ सुखमात्राया भेदः केनावलोकितः ॥ ४०४ ॥

न ह्यस्ति विश्व परतत्त्वबोधात्सदात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।

कालत्रये नाप्यहिरीक्षितो गुणे न ह्यबुर्विदुर्मृगतृष्णिकायाम् ॥ ४०५ ॥

मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थतः ।

इति ब्रूते श्रुतिः साक्षात्सुषुप्तावनुभूयते ॥ ४०६ ॥

अनन्यत्वमधिष्ठानादारोप्यस्य निरीक्षितम् ।

पंडितै रज्जुसर्पादौ विकल्पो भ्रातिजीवनः ॥ ४०७ ॥

चित्तमूलो विकल्पोऽयं चित्ताभावे न कश्चन ।

अतश्चित्तं समाधेहि प्रत्यग्रूपे परात्मनि ॥ ४०८ ॥

किमपि सततबोध केवलानदरूप

निरुपममतिवेल नित्यमुक्त निरीहम् ।

निरवधि गगनाभ निष्कल निर्विकल्प

हृदि कलयति विद्वान्ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४०९ ॥

प्रकृतिविकृतिशून्यं भावनातीतभावं

समरसमसमानं मानसंबन्धदूरम् ।

निगमवचनसिद्धं नित्यमस्मत्प्रसिद्धं

हृदि कलयति विद्वान्ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४१० ॥

अजरममरमस्ताभासवस्तुस्वरूपं

स्तिमितसलिलराशिप्रख्यमाख्याविहीनम् ।

शमितगुणविकारं शाश्वतं शांतमेकं

हृदि कलयति विद्वान्ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४११ ॥

समाहितांतःकरणः स्वरूपे विलोकयात्मानमखंडवैभवम् ।

विच्छिन्धि बन्धं भवगन्धगन्धितं यत्नेन पुंस्त्व सफलीकुरुष्व ॥ ४१२ ॥

सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं सच्चिदानन्दमद्वयम् ।

भावयात्मानमात्मस्थं न भूयः कल्पसेऽध्वने ॥ ४१३ ॥

छायेव पुंसः परिदृश्यमानमाभासरूपेण फलानुभूत्या ।

शरीरमाराच्छवन्निरस्तं पुनर्न संघत्त इदं महात्मा ॥ ४१४ ॥

सततविमलबोधानन्दरूपं समेत्य

त्यज जडमलरूपोपाधिमेतं सुदूरे ।

अथ पुनरपि नैष स्मर्यतां वातवस्तु

स्मरणविषयभूतं कल्पते कुत्सनाय ॥ ४१५ ॥

समूलमेतत्परिदह्य बहौ सदात्मानि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।

ततः स्वयं नित्यविशुद्धबोधानन्दात्मना तिष्ठति विद्वरिष्ठः ॥ ४१६ ॥

प्रारब्धसूत्रप्रथितं शरीरं प्रयातु वा तिष्ठतु गोरिव स्रक् ।

न तत्पुनः पश्यति तत्त्ववेत्ताऽऽनन्दात्मनि ब्रह्मणि लीनवृत्तिः ॥ ४१७ ॥

अखण्डानन्दमात्मानं विज्ञाय स्वस्वरूपतः ।

किमिच्छन्कस्य वा हेतोर्देहं पुष्पाति तत्त्ववित् ॥ ४१८ ॥

ससिद्धस्य फलं त्वेतर्जावन्मुनस्य योगिनः ।
 बहिरतः सदानदरसास्वादनमात्मनि ॥ ४१९ ॥
 वैराग्यस्य फलं बोधो बोधस्योपरतिः फलम् ।
 स्वानंदानुभवाच्छातिरेयैवोपरतोः फलम् ॥ ४२० ॥
 यद्युत्तरोत्तराभावः पूर्वपूर्वं तु निष्फलम् ।
 निवृत्तिः परमा तृप्तिरानन्दोऽनुपमः स्वतः ॥ ४२१ ॥
 दुष्टदुःखेष्वनुद्वेगो विद्यायाः प्रस्तुतं फलम् ।
 यत्कृतं भ्रातिवैलायां नानाकर्म जुगुप्सितम् ।
 पश्चान्नरो विवेकेन तत्कथं कर्तुमर्हति ॥ ४२२ ॥
 विद्याफलं स्यादसतो निवृत्तिः प्रवृत्तिरज्ञानफलं तदीक्षितम् ।
 तज्ज्ञाज्ञयोर्यन्मुगवृष्णिकादौ नो चेद्विदो दृष्टफलं किमस्मात् ॥ ४२३ ॥
 अज्ञानद्वयग्रंथेर्विनाशो यद्यशेषतः ॥
 अनिच्छोर्विषयः किं प्रवृत्तेः कारणं स्वतः ॥ ४२४ ॥
 वासनानुदयो भोग्ये वैराग्यस्य परोऽवधिः ।
 अहंभावोदयाभावो बोधस्य परमोऽवधिः ।
 लीनवृत्तेरनुत्पत्तिर्मर्यादोपरतेस्तु सा ॥ ४२५ ॥
 ब्रह्माकारतया सदा स्थिततया निर्मुक्त्वाक्षार्थधी-
 रन्यावेदितभोग्यभोगकलनो निद्रालुवद्वालवत् ।
 स्वमालोकितलोकवज्जगदिदं पश्यन्कच्चिदुद्वेधधी-
 रास्ते कश्चिदनंतपुण्यफलभुग्धन्यः स मान्यो भुवि ॥ ४२६ ॥
 स्थितप्रज्ञो यतिरयं यः सदानदमद्भुते ।
 ब्रह्मार्थेव विलीनात्मा निर्विकारो विनिष्क्रियः ॥ ४२७ ॥
 ब्रह्मात्मनोः शोधितयोरेकभावावगाहिनी ।
 निर्विकल्पा च चिन्मात्रा वृत्तिः प्रज्ञेति कथ्यते ।
 सा सर्वदा भवेद्यस्य स्थितप्रज्ञः स उच्यते ॥ ४२८ ॥

- यस्य स्थिता भवेत्प्रज्ञा यस्यानंदो निरंतरः ।
 प्रपंचो विस्मृतप्रायः स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४२९॥
- लीनधीरपि जागर्ति यो जाग्रद्धर्मवर्जितः ।
 बोधो निर्वासनो यस्य स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४३०॥
- शान्तसंसारकलनः कलावानपि निष्कलः ।
 यस्य चित्तं विनिश्चितं स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४३१॥
- वर्तमानेऽपि देहेऽस्मिच्छायावदनुवर्तिनि ।
 अहंताममताभावो जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३२॥
- अतीताननुसंधानं भविष्यदविचारणम् ।
 औदासीन्यमपि प्राप्ते जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३३॥
- गुणदोषविशिष्टेऽस्मिन्स्वभावेन विलक्षणे ।
 सर्वत्र समदर्शित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३४॥
- इष्टानिष्टार्थसंप्राप्तौ समदर्शितयाऽऽत्मनि ।
 उभयत्राविकारित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३५॥
- ब्रह्मानंदरसास्वादासक्तचित्ततया यतेः ।
 अंतर्बहिरविज्ञानं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३६॥
- देहेन्द्रियादौ कर्तव्ये ममाहंभाववर्जितः ।
 औदासीन्येन यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥४३७॥
- विज्ञात आत्मनो यस्य ब्रह्मभावः श्रुतेर्वलात् ।
 भवबंधविनिर्मुक्तः स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥४३८॥
- देहेन्द्रियेष्वहंभाव इदंभावस्तदन्यके ।
 यस्य नो भवतः कापि स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४३९॥
- न प्रत्यखण्डणोर्भेदं कदापि ब्रह्मसर्गयोः ।
 प्रज्ञया यो विजानाति स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥४४०॥
- साधुभिः पूज्यमानेऽस्मिन्पीडयमानेऽपि दुर्जनैः ।

समभावो भवेद्यस्य स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥४४१॥
 यत्र प्रविष्टा विषयाः परेरिता नदीप्रवाहा इव वारिराशौ ।
 लिनन्ति सन्मात्रतया न विक्रियामुत्पादयन्त्येव यतिर्विमुक्तः ॥४४२॥
 विज्ञातब्रह्मतत्त्वस्य यथापूर्वं न संसृतिः ।
 अस्ति चेन्न स विज्ञातब्रह्मभावो बहिर्मुखः ॥४४३॥
 प्राचीनवासनावेगादसौ संसरतीति चेत् ।
 न सदेकत्वविज्ञानान्मदीभवति वासना ॥४४४॥
 अत्यन्तकामुकस्यापि वृत्तिः कुठति मातरि ।
 तथैव ब्रह्मणि ज्ञाते पूर्णानन्दे मनीषिणः ॥४४५॥
 निदिध्यासनशीलस्य बाह्यप्रत्यय ईक्ष्यते ।
 ब्रवीति श्रुतिरेतस्य प्रारब्धं फलदर्शनात् ॥४४६॥
 सुखाद्यनुभवो यावज्जावत्प्रारब्धमिष्यते ।
 फलोदयः क्रियापूर्वो निष्क्रियो न हि कुत्रचित् ॥४४७॥
 अहं ब्रह्मेति विज्ञानात्कल्पकोटिशतार्जितम् ।
 संचितं विलयं याति प्रबोधात्स्वप्रकर्मवत् ॥४४८॥
 यत्कृतं स्वप्नेलायां पुण्यं वा पापमुल्लवणम् ।
 सुतोत्थितस्य किं तत्स्यात्स्वर्गाय नरकाय वा ॥४४९॥
 स्वमसंगमुदासीन परिज्ञाय नभो यथा ।
 न लिप्यते यतिः किंचित्कदाचिद्भाविकर्मभिः ॥४५०॥
 न नभो घटयोगेन सुरागंधेन लिप्यते ।
 तथात्मोपाधियोगेन तद्धर्मैर्नैव लिप्यते ॥४५१॥
 ज्ञानोदयात्पुरारब्धं कर्म ज्ञानान्न नश्यति ।
 अदत्त्वा स्वफलं लक्ष्यमुद्दिश्योत्सृष्टबाणवत् ॥४५२॥
 व्याघ्रबुद्ध्या त्रिनिर्मुक्तो बाणः पश्चात्तु गोमतौ ।
 न तिष्ठति छिनत्त्येव लक्ष्यं वेगेन निर्भरम् ॥४५३॥

प्रारब्धं बलवत्तरं खलु विदां भोगेन तस्य क्षयः

सम्यग्ज्ञानद्वुताशनेन विलयः प्राक्संचितागामिनाम्
ब्रह्मात्मैक्यमवेक्ष्य तन्मयतया ये सर्वदा संस्थिता-

स्तेषां तत्प्रत्ययं नहि क्वचिदपि ब्रह्मैव ते निर्गुणम् ॥ ४५४ ॥

उपाधितादात्म्यविहीनकेवलब्रह्मात्मनैवात्मनि तिष्ठतो मुनेः ।

प्रारब्धसद्भावकथा न युक्ता स्वप्नार्थसंबंधकथेव जाग्रतः ॥ ४५५ ॥

नहि प्रबुद्धः प्रतिभासदेहे देहोपयोगिन्यपि च प्रपंचे ।

करोत्यहंतां ममतामिदंतां किंतु स्वयं तिष्ठति जागरेण ॥ ४५६ ॥

न तस्य मिथ्यार्थसमर्थनेच्छा न संग्रहस्तज्जागतोऽपि दृष्टः ।

तत्रानुवृत्तिर्यदि चेन्मृषार्थं न निद्रया मुक्त इतीष्यते ध्रुवम् ॥ ४५७ ॥

तद्वत्परे ब्रह्मणि वर्तमानः सदात्मना तिष्ठति नान्यदीक्षते ।

स्मृतिर्यथा स्वप्नाविलोकितार्थे तथा विदः प्राशनमोचनादौ ॥ ४५८ ॥

• कर्मणा निर्मितो देहः प्रारब्धं तस्य कल्प्यताम् ।

नानादेरात्मनो युक्तं नैवात्मा कर्मनिर्मितः ॥ ४५९ ॥

अजो नित्यः शाश्वत इति ब्रूते श्रुतिरमोघवाक् ।

तदात्मना तिष्ठतोऽस्य कुतः प्रारब्धकल्पना ॥ ४६० ॥

• प्रारब्धं सिध्यति सदा यदा देहात्मना स्थितिः ।

देहात्मभावो नैवेष्टः प्रारब्धः त्यज्यतामतः ।

• शरीरस्यापि प्रारब्धकल्पना भ्रांतिरेव हि ॥ ४६१ ॥

अध्यस्तस्य कुतः सत्त्वमसत्त्वस्य कुतो जनिः ।

अजातस्य कुतो नाशः प्रारब्धमसतः कुतः ॥ ४६२ ॥

ज्ञानेनाज्ञानकार्यस्य समूलस्य लयो यदि ।

तिष्ठत्ययं कथं देह इति शंकावतो जडान् ।

समाधानं बाह्यदृष्ट्या प्रारब्धं वदति श्रुतिः ॥ ४६३ ॥

नतु देहादिसत्यत्वबोधनाय विप्रश्चिताम् ।

यतः श्रुतेरभिप्रायः परमार्थैकगोचरः ॥ ४६४ ॥

परिपूर्णमनाद्यंतमप्रमेयमविक्रियम् ।

एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६५ ॥

सदघनं चिदघनं नित्यमानदघनमक्रियम् ।

एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६६ ॥

प्रत्यगोकरसः पूर्णमनस्त सर्वतोमुखम् ।

एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६७ ॥

अहेयमनुपादेयमनादेयमनाश्रयम् ।

एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६८ ॥

निर्गुणं निष्कलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं निरञ्जनम् ।

एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६९ ॥

अनिरूप्यस्वरूपं यन्मनोवाचामगोचरम् ।

एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४७० ॥

सत्समृद्धं स्वतःसिद्धं शुद्धं बुद्धमनीदृशम् ।

एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४७१ ॥

निरस्तरागा विनिरस्तभोगाः शांताः सुदांता यतयो महांतः ।

विज्ञाय तत्त्वं परमेतदन्ते प्राप्ताः परां निर्वृतिमात्मयोगात् ॥ ४७२ ॥

भवानपीदं परतत्त्वमात्मनः स्वरूपमानंदघनं विचार्य ।

विधूय मोहं स्वमनःप्रकल्पितं मुक्तः कृतार्थो भवतु प्रबुद्धः ॥ ४७३ ॥

समाधिना साधु विनिश्चलात्मना पश्यात्मतत्त्वं स्फुटबोधचक्षुषा ।

निःसंशयं सम्यगवेक्षितश्चेच्छ्रुतः पदार्थो न पुनर्विकल्पते ॥ ४७४ ॥

स्वस्याविद्याबन्धसंबन्धमोक्षात्सत्यज्ञानानंदरूपात्मलब्धौ ।

शास्त्रं युक्तिर्देशिकोक्तिः प्रमाणं चांतःसिद्धा स्वानुभूतिः प्रमाणम् ॥ ४७५ ॥

बन्धो मोक्षश्च तृप्तिश्च चितारोग्यक्षुधादयः ।

स्वनैव वेद्या यज्ज्ञानं परेषामनुमानिकम् ॥ ४७६ ॥

तटस्थिता बोधयंति गुरवः श्रुतयो यथा ।

प्रज्ञयैव तरेद्विद्वानीश्वरानुगृहीतया ॥ ४७७ ॥

स्वानुभूत्या स्वयं ज्ञात्वा स्वमात्मानमखंडितम् ।

संसिद्धः संमुखं तिष्ठेन्निर्विकल्पात्मनात्मनि ॥ ४७८ ॥

वेदांतसिद्धांतनिरुक्तिरेषा ब्रह्मैव जीवः सकलं जगच्च ।

अखंडरूपस्थितिरेव मोक्षो ब्रह्माद्वितीयं श्रुतयः प्रमाणम् ॥ ४७९ ॥

इति गुरुवचनाच्छ्रुतिप्रमाणात्परमवगम्य सतत्त्वमात्मयुक्त्या ।

प्रशमितकरणः समाहितात्मा कचिदचलाकृतिरात्मनिष्ठितोऽभूत् ॥ ४८० ॥

कंचित्कालं समाधाय परे ब्रह्मणि मानसम् ।

उत्थाय परमानंदादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४८१ ॥

बुद्धिर्विनष्टा गलिता प्रवृत्तिर्ब्रह्मात्मनोरेकतयाधिगत्या ।

इदं न जानेऽप्यनिदं न जाने किंवा कियद्वा सुखमस्त्यपारम् ४८२

वाचा वक्तुमशक्यमेव मनसा मंतुं न वा शक्यते

स्वानंदामृतपूरपूरितपरब्रह्मांबुधेर्वैभवम् ।

अंभोराशिविशीर्णवार्षिकशिलाभावं भजन्मे मनो

यस्यांशांशलवे विलीनमधुनानंदात्मना निर्वृतम् ॥ ४८३ ॥

क्व गतं केन वा नीतं कुत्र लीनमिदं जगत् ।

अधुनैव मया दृष्टं नास्ति किं महदद्भुतम् ॥ ४८४ ॥

किं हेयं किमुपादेयं किमन्यत्किं विलक्षणम् ।

अखंडानंदपीयूषपूर्णे ब्रह्ममहार्णवे ॥ ४८५ ॥

न किंचिदत्र प्रश्यामि न शृणोमि न वेद्म्यहम् ।

स्वात्मनैव सदानंदरूपेणास्मि विलक्षणः ॥ ४८६ ॥

नमो नमस्ते गुरवे महात्मने विमुक्तसंगाय सद्गुत्तमाय ।

नित्याद्वयानंदरसस्वरूपिणे भूम्ने सदापारदयांबुधाम्ने ॥

यत्कटाक्षशशिसांद्रचंद्रिकापातधूतभवतापजश्रमः ।

प्राप्तवानहमखंडवैभवानंदमात्मपदमक्षयं क्षणात् ॥ ४८८ ॥

धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं विमुक्तोऽहं भवग्रहात् ।

नित्यानंदस्वरूपोऽहं पूर्णोऽहं तदनुग्रहात् ॥ ४८९ ॥

असंगोऽहमनंगोऽहमलिंगोऽहमसंगुरः ।

प्रशातोऽहमनतोऽहममलोऽहं चिरंतनः ॥ ४९० ॥

अंकर्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।

शुद्धबोधस्वरूपोऽहं केवलोऽहं सदाशिवः ॥ ४९१ ॥

द्रष्टुः श्रोतुर्वक्तुः कर्तुर्भोक्तुर्विभिन्न एवाहम् ।

नित्यनिरतरनिष्ठित्यनिःसीमासंगपूर्णबोधात्मा ॥ ४९२ ॥

नाहमिदं नाहमदोऽप्युभयोरवभासकं पर शुद्धम् ।

बाह्याभ्यतरशून्यं पूर्णं ब्रह्माद्वितीयमेवाहम् ॥ ४९३ ॥

निरुपममनादितत्त्वं त्वमहमिदमद इति कल्पनादूरम् ।

नित्यानन्दैकरसं सत्यं ब्रह्माद्वितीयमेवाहम् ॥ ४९४ ॥

नारायणोऽहं नरकातकोऽहं पुरांतकोऽहं पुरुषोऽहमीशः ।

अखडबोधोऽहमशेषसाक्षी निरीश्वरोऽहं निरहं च निर्ममः । ४९५

सर्वेषु भूतेष्वहमेव संस्थितो ज्ञानात्मनांतर्बहिराश्रयः सन् ।

भोक्ता च भोग्य स्वयमेव सर्वं यद्यत्पृथग्दृष्टमिदंतया पुरा ॥ ४९६ ॥

मय्यखडमुखामोघौ बहुधा विश्ववीचयः ।

उत्पद्यते विलीयते मायामारुतविभ्रमात् ॥ ४९७ ॥

स्थूलादिभावा मयि कल्पिता भ्रमादारोपिता नु स्फुरणेन लोकैः ।

काले यथा कल्पकवत्सरायनर्त्वादयो निष्कलनिर्विकल्पे ॥ ४९८ ॥

आरोपित नाश्रयदूषकं भवेत्कदापि मूढैर्मतिदोषदूषितैः ।

नार्द्राकरोत्पूषरभूमिभागं मरीचिकावारिमहाप्रवाहः ॥ ४९९ ॥

आकाशवह्नेपविदूरगोऽहमादित्यवद्भास्यविलक्षणोऽहम् ।

अहार्यवन्नित्यविनिश्चलोऽहमभोधित्पारविर्जितोऽहम् ॥ ५०० ॥

न मे देहेन संबन्धो मेघेनेव विहायसः ।

अतः कुतो मे तद्धर्मा जाग्रदवप्रसुप्तयः ॥ ५०१ ॥

उपाधिरायाति स एव गच्छति स एव कर्माणि करोति भुङ्क्ते ।

स एव जीर्यन्म्रियते सदाहं कुलाद्रिवन्निश्चल एव संस्थितः ॥ ५०२ ॥

न मे प्रवृत्तिर्न च मे निवृत्तिः सदैकरूपस्य निरंशकस्य ।

एकात्मको यो निबिडो निरंतरो व्योमेव पूर्णः स कथं नु चेष्टते ॥ ५०३ ॥

पुण्यानि पापानि निरिन्द्रियस्य निश्चेतसो निर्विकृतेर्निराकृतेः ।

कुतो ममाखण्डसुखानुभूतेर्ब्रूते ह्यनन्वागतमित्यपि श्रुतिः ॥ ५०४ ॥

छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा सुष्ठु दुष्ठु वा ।

न स्पृशत्येव यत्किञ्चित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥ ५०५ ॥

न साक्षिणं साक्ष्यधर्माः संस्पृशन्ति विलक्षणम् ।

अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ।

देहेन्द्रियमनोधर्मा नैवात्मानं स्पृशन्त्यहो ॥ ५०६ ॥

रवेर्यथा कर्मणि साक्षिभावो वह्नर्यथा दाहनियामकत्वम् ।

रज्जोर्यथारोपितवस्तुसंगस्तथैव कूटस्थचिदात्मनो मे ॥ ५०७ ॥

कर्तापि वा कारयितापि नाहं भोक्तापि वा भोजयितापि नाहम् ।

द्रष्टापि वा दर्शयितापि नाहं सोऽहं स्वयंज्योतिरनीदृगात्मा ॥ ५०८ ॥

चलत्युपाधौ प्रतिबिम्बलौत्यमौपाधिकं मूढाधियो नयति ।

स्वर्बिम्बभूतं रविवद्विनिष्क्रियं कर्तास्मि भोक्तास्मि हतोऽस्मि हेति ॥ ५०९ ॥

जले वापि स्थले वापि लुठत्येष जडात्मकः ।

नाहं विलिप्ये तद्धर्मैर्घटधर्मैर्नभो यथा ॥ ५१० ॥

कर्तृत्वभोक्तृत्वखलत्वमत्तताजडत्वबद्धत्वविमुक्ततादयः ।

बुद्धेर्विकल्पा न तु संति वस्तुतः स्वस्मिन्परे ब्रह्माणि केवलेऽद्वये ॥ ५११ ॥

संतु विहाराः प्रकृतेर्दशधा शतधा सहस्रधा वापि ।

किं मेऽसंगचितेस्तैर्न धनः कचिदंबरं स्पृशति ॥ ५१२ ॥

अव्यक्तादि स्थूलपर्यन्तमेतद्विश्वं यत्राभासमात्रं प्रंतीतम् ।
व्योमप्रख्यं सूक्ष्ममाद्यन्तहीनं ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१३ ॥
सर्वाधारं-सर्ववस्तुप्रकाशं सर्वाकारं सर्वगं सर्वशून्यम् ।
नित्यं शुद्धं निश्चलं निर्विकल्प ब्रह्माद्वैतं वत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१४ ॥

यत्प्रत्यस्ताशेषमायाविशेषं प्रत्यग्रूपं प्रत्ययागम्यमानम् ।
सत्यज्ञानानतमानन्दरूपं ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१५ ॥
निष्क्रियोऽस्यविकारोऽस्मि निष्कलोऽस्मि निराकृतिः ।
निर्विकल्पोऽस्मि नित्योऽस्मि निरालंबोऽस्मि निर्द्वयः ॥ ५१६ ॥

सर्वात्मकोऽहं सर्वोऽहं सर्वातीतोऽहमद्वयः ।
केवलाखंडबोधोऽहमानन्दोऽहं निरंतरः ॥ ५१७ ॥
स्वाराज्यसाम्राज्यविभूतिरेषा भवत्कृपाश्रीमहिमप्रसादात् ।
प्राप्ता मया श्रीगुरवे महात्मने नमो नमस्तेऽस्तु पुनर्नमोऽस्तु ॥ ५१८ ॥

महास्वप्ने मायाकृतजनिजरामृत्युगहने
भ्रमंतं क्लिश्यत बहुलतरतापैरनुदिनम् ।
अहंकारव्याघ्रव्याधितमिममत्यंतकृपया
प्रबोध्य प्रस्वापात्परमवितवान्मामसि गुरो ॥ ५१९ ॥
नमस्तास्मै सदेकस्मै कस्मैचिन्महसे नमः ।
यदेतद्विश्वरूपेण राजते गुरुराज ते ॥ ५२० ॥

इति नतमन्त्रलोक्य शिष्यवर्यं समधिगतात्मसुखं प्रबुद्धतत्त्वम् ।
प्रमुदितहृदयः स देशिकेन्द्रः पुनरिदमाह वचः परं महात्मा ॥ ५२१ ॥
ब्रह्मप्रत्ययसंततिर्जगदतो ब्रह्मैव सत्सर्वतः
पश्याध्यात्मदृशा प्रशातमनसा सर्वास्ववस्थां स्वपि ।
रूपादन्यदवेक्षितं किममितश्चक्षुष्मतां दृश्यते
तद्ब्रह्मविदः सतः किमपरं बुद्धेर्विहारोऽस्पर्दम् ॥ ५२२ ॥
कस्तां परानन्दरसानुभूतिमुत्सृज्य शून्येषु रमेत विद्वान् ।

चंद्रे महाह्लादिनि दीप्यमाने चित्रेन्दुमालोकयितुं क इच्छेत् ॥ ५२३ ॥
असत्पदार्थानुभवे न किञ्चिन्न ह्यस्ति तृप्तिर्न च दुःखहानिः ।

तदद्वयानंदरसानुभूत्या तृप्तः सुखं तिष्ठ सदात्मनिष्ठया ॥ ५२४ ॥

स्वमेव सर्वथा पश्यन्मन्यमानः स्वमद्वयम् ।

स्वानंदमनुभुञ्जानः कालं नय महामते ॥ ५२५ ॥

अखंडबोधात्मनि निर्विकल्पे विकल्पनं व्योम्नि पुरः प्रकल्पनम् ।

तदद्वयानंदमयात्मना सदा शान्तिं परामेत्य भेजस्व मौनम् ॥ ५२६ ॥

तूष्णीमवस्था परमोपशान्तिर्बुद्धेरसत्कल्पविकल्पहेतोः ।

ब्रह्मात्मना ब्रह्मविदो महात्मनो यत्राद्वयानंदसुखं निरंतरम् ॥ ५२७ ॥

नास्ति निर्वासनान्मौनात्परं सुखकृदुत्तमम् ।

विज्ञातात्मस्वरूपस्य स्वानंदरसपायिनः ॥ ५२८ ॥

गच्छंस्तिष्ठन्नुपविशच्छयानो वान्यथापि वा ।

यथेच्छं च वसेद्विद्वानात्मारामः सदा मुनिः ॥ ५२९ ॥

न देशकालासनदिग्यमादिलक्ष्याद्यपेक्षा प्रतिबद्धवृत्तेः ।

संसिद्धतत्त्वस्य महात्मनोऽस्ति स्ववेदने का नियमाद्यपेक्षा ॥ ५३० ॥

घटोऽयमिति विज्ञातुं नियमः कोऽन्वपेक्ष्यते ।

विना प्रमाणसुष्ठुत्वं यस्मिन्सति पदार्थधीः ॥ ५३१ ॥

अयमात्मा नित्यसिद्धः प्रमाणे सति भासते ।

न देशं नापि वा कालं न शुद्धिं वाप्यपेक्षते ॥ ५३२ ॥

देवदत्तोऽहमित्येतद्विज्ञानं निरपेक्षकम् ।

तद्वद्ब्रह्मविदोऽप्यस्य ब्रह्माहमिति वेदनम् ॥ ५३३ ॥

भानुनेव जगत्सर्वं भासते यस्य तेजसा ।

अनात्मकमसत्तुच्छं किं नु तस्यावभासकम् ॥ ५३४ ॥

वेदशास्त्रपुराणानि भूतानि सकलान्यपि ।

येनार्थवन्ति तं किं नु विज्ञातारं प्रकाशयेत् ॥ ५३५ ॥

एष स्वयज्योतिरनंतशक्तिरात्माऽप्रमेयः सकलानुभूतिः ।

यमेव विज्ञाय विमुक्तबधो जयत्ययं ब्रह्मविदुत्तमोत्तमः ॥ ५३६ ॥

न खिद्यते नो विषयैः प्रमोदते न सत्यते नापि विरज्यते च ।

स्वास्मिन्सदा क्रीडति नंदति स्वयं निरंतरानंदरसेन तृप्तः ॥ ५३७ ॥

क्षुधा देहव्यथां त्यक्त्वा बालः क्रीडति वस्तुनि ।

तथैव विद्वान् रमते निर्ममो निरहं सुखी ॥ ५३८ ॥

चिताश्चून्यमदन्यभैक्षमशनं पान सरिद्वारिषु

स्वातंत्र्येण निरंकुशा स्थितिर्भीर्निद्रा श्मशाने वने ।

वन्न क्षालनशोषणादिरहितं दिग्वास्तु शय्या मही

संचारो निगमांतवीथिषु विदां क्रीडा परे ब्रह्मणि ॥ ५३९ ॥

विमानमालव्य शरीरमेतद्भुनक्त्यशेषान्विषयानुपस्थितान् ।

रेच्छया बालवदात्मवेत्ता योऽव्यक्तलिङ्गोऽननुपक्तबाह्यः ॥ ५४० ॥

दिगंबरो वापि च सांबरो वा त्वगंबरो वापि चिदंबरस्थः ।

उन्मत्तवद्वापि च बालवद्वा पिशाचवद्वापि चरत्यवन्याम् ॥ ५४१ ॥

कामात्रीष्कामरूपी सश्वरत्येकचरो मुनिः ।

स्वात्मनैव सदा तुष्टः स्वयं सर्वात्मना स्थितः ॥ ५४२ ॥

क्वचिन्मूढो विद्वान्क्वचिदपि महाराजविभवः ।

क्वचिद्भ्रातः सौम्यः क्वचिदजगराचारकलितः ।

क्वचित्पात्रीभूतः क्वचिदवमतः क्वाप्यविदित-

श्वरत्येव प्राज्ञः सततपरमानंदसुखितः ॥ ५४३ ॥

निर्धनोऽपि सदा तुष्टोऽप्यसहायो महाबलः ।

नित्यतृप्तोऽप्यभुञ्जानोऽप्यसमः समदर्शनः ॥ ५४४ ॥

अपि कुर्वन्नकुर्वाणश्चाभोक्ता फलभोग्यपि ।

शरीर्यप्यशरीर्येष पारिच्छिनोऽपि सर्वगः ॥ ५४५ ॥

अशरीरं सदा संतप्तिमं ब्रह्मविदं क्वचित् ।

प्रियाप्रिये न स्पृशतरतथैव च शुभाशुभे ॥ ५४६ ॥
 स्थूलदिसंबंधवतोऽभिमानिनः सुखं च दुःखं च शुभाशुभे च ।
 विध्वस्तबंधस्य सदात्मनो मुनेः कुतः शुभं वाप्यशुभं फलं वा ॥ ५४७ ॥

तमसा ग्रस्तवद्भानादग्रस्तोऽपि रविर्जनैः ।

ग्रस्त इत्युच्यते भ्रांत्या ह्यज्ञात्वा वस्तुलक्षणम् ॥ ५४८ ॥

तद्वद्देहादिबन्धेभ्यो विमुक्तं ब्रह्मवित्तमम् ।

पश्यन्ति देहिवन्मूढाः शरीराभासदर्शनात् ॥ ५४९ ॥

अहिर्निर्व्वयनीं वाऽयं मुक्त्वा देहं तु तिष्ठति ।

इतस्ततश्चात्यमानो यत्किञ्चित्प्राणवायुना ॥ ५५० ॥

स्रोतसा नीयते दारु यथा निम्नोन्नतस्थलम् ।

दैवेन नीयते देहो यथाकालोपभुक्तिषु ॥ ५५१ ॥

प्रारब्धकर्मपरिकल्पितवासनाभिः

संसारिवच्चरति भुक्तिषु मुक्तदेहः ।

सिद्धः स्वयं वसति साक्षिवदत्र तूष्णीं

चक्रस्य मूलमिव कल्पविकल्पशून्यः ॥ ५५२ ॥

नैवेन्द्रियाणि विषयेषु नियुक्त एष

नैवापयुक्त उपदर्शनलक्षणस्थः ।

नैव क्रियाफलमपीषदवेक्षते स

स्वानंदसांद्ररसपानसुमत्तचित्तः ॥ ५५३ ॥

लक्ष्यालक्ष्यगतिं त्यक्त्वा यस्तिष्ठेत्केवलात्मना ।

शिव एव स्वयं साक्षादयं ब्रह्मविदुत्तमः ॥ ५५४ ॥

जीवन्नेव सदा मुक्तः कृतार्थो ब्रह्मवित्तमः ।

उपाधिनाशाब्रह्मैव सब्रह्माप्येति निर्द्वयम् ॥ ५५५ ॥

शैलूषो वेषसद्भावाभावयोश्च यथा पुमान् ।

तथैव ब्रह्मविच्छ्रेष्ठः सदा ब्रह्मैव नापरः ॥ ५५६ ॥

यत्र कापि विशीर्णं सत्पर्णमिव तरोर्वपुः पतन्नात् ।

ब्रह्मीभूतस्य यतोः प्रागेव हि तच्चिदग्निना दग्धम् ॥ ५५७ ॥

सदात्मनि ब्रह्मणि तिष्ठतो मुनेः पूर्णाद्व्यानंदमयात्मना सदा ।

न देशकालाद्युचितप्रतीक्षा त्वद्भ्रमांसविर्दीपिडविसर्जनाय ॥ ५५८ ॥

देहस्य मोक्षो नो मोक्षो न दंडस्य कर्मण्डलोः ।

अविद्याद्वयग्रंथिमोक्षो मोक्षो यतस्ततः ॥ ५५९ ॥

कुल्यायामथ नद्यां वा शिवक्षेत्रेऽपि चत्वरे ।

पर्णं पतति चेत्तेन तरोः किं नु शुभाशुभम् ॥ ५६० ॥

पत्रस्य पुष्पस्य फलस्य नाशबद्देहेद्रियप्राणधिया विनाशः ।

नैवात्मनः स्वस्य सदात्मकस्यानंदाकृतेर्वृक्षवदास्त चैषः ॥ ५६१ ॥

प्रज्ञानघन इत्यात्मलक्षणं सत्यसूचकम् ।

अनूद्यौपाधिकस्यैव क्लथयंति विनाशनम् ॥ ५६२ ॥

अविनाशी वा अरेऽयमात्मेति श्रुतिरात्मनः ।

प्रब्रवीत्यविनाशित्वं विनश्यत्सु विकारिषु ॥ ५६३ ॥

प्राषाणवृक्षतृणधान्यकटांबरराद्या

दग्धा भवंति हि मृदेव यथा तथैव ।

देहेद्रियासुमनआदि समस्तदृश्यं

ज्ञानाग्निदग्धमुपयाति परात्मभावम् ॥ ५६४ ॥

विलक्षणं यथा ध्वातं लीयते भानुतेजसि ।

तथैव सकलं दृश्यं ब्रह्मणि प्रविलीयते ॥ ५६५ ॥

घटे नष्टे यथा व्योम व्योमैव भवति स्फुटम् ।

तथैवोपाधिविलये ब्रह्मैव ब्रह्मवित्स्वयम् ॥ ५६६ ॥

क्षीरं क्षीरे यथा क्षिप्तं तैलं तैले जलं जले ।

संयुक्तमेकतां याति तथात्मन्यात्मविन्मुनिः ॥ ५६७ ॥

एवं विदेहकैवल्यं संन्मात्रत्वमखंडितम् ।

ब्रह्मभावं प्रपद्यैष यतिर्नावर्तते पुनः ॥ ५६८ ॥

सदात्मैकत्वविज्ञानदग्धाविद्यादिवर्ष्मणः ।

अमुष्य ब्रह्मभूतत्वाद्ब्रह्मणः कुत उद्भवः ॥ ५६९ ॥

मायाकलत्तौ बन्धमोक्षौ न स्तः स्वात्मनि वस्तुतः ।

यथा रज्जौ निष्क्रियायां सर्पाभासविनिर्गमौ ॥ ५७० ॥

नावृतेः सदसत्त्वाभ्यां वक्तव्ये बन्धमोक्षणे ।

नावृतिर्ब्रह्मणः काचिदन्याभावादनावृतम् ।

यद्यस्त्यद्वैतहानिः स्यादद्वैतं नो सहते श्रुतिः ॥ ५७१ ॥

बन्धं च मोक्षं च मृषैव मूढा बुद्धेर्गुणं वस्तुनि कल्पयन्ति ।

दृगावृत्तिं मेघकृतां यथा रवौ यतोऽद्वयासंगचिदेकमक्षरम् ॥ ५७२ ॥

अस्तीति प्रत्ययो यश्च यश्च नास्तीति वस्तुनि ।

बुद्धेरेव गुणावेतौ न तु नित्यस्य वस्तुनः ॥ ५७३ ॥

अतस्तौ मायया कलत्तौ बन्धमोक्षौ न चात्मनि ।

निष्कले निष्क्रिये शान्ते निरवधे निरंजने ॥

अद्वितीये परे तत्त्वे व्योमवत्कल्पना कुतः ॥ ५७४ ॥

न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बन्धो न च साधकः ।

न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥ ५७५ ॥

सकलनिगमचूडास्वांतसिद्धांतरूपं

परमिदमतिगुह्यं दर्शितं ते भयाद्य ।

अपगतकालिदोषं कामनिर्मुक्तबुद्धिं

स्वस्तुतवदसंकृत्वा भावयित्वां मुमुक्षुम् ॥ ५७६ ॥

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं प्रश्रयेण कृतानन्तिः ।

स तेन समनुज्ञातो ययौ निर्मुक्तबन्धनः ॥ ५७७ ॥

गुरुरेवं सदानन्दसिधौ निर्मग्नमानसः ।

पावयन्वसुधां सर्वां विचचार निरंतरम् ॥ ५७८ ॥

इत्याचार्यस्य शिष्यस्य संवादेनात्मलक्षणम् ।
 निरूपितं मुमुक्षूणां सुखबोधोपपत्तये ॥ ५७९ ॥
 हितमिममुपदेशमाद्रियंतां विहितनिरस्तसमस्तचित्तदोषाः ।
 भवसुखविरताः प्रज्ञातचित्ताः श्रुतिरसिका यतयो मुमुक्षवो ये ॥ ८० ॥
 संसाराध्वनि तापभानुकिरणप्रोद्धतदाहव्यथा-
 खिन्नानां जलकाक्षया मरुभुवि श्रांत्या परिध्राम्यताम् ।
 अत्यासन्नसुधांशुर्धिं सुखकरं ब्रह्माद्वयं दर्शय-
 न्त्येषा शंकरभारती विजयते निर्वाणसंदायिनी ॥ ५८१ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविंदभगवत्पूज्यपादाशिष्यस्य
 श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ विवेकचूडामणिः समाप्तः ॥